

UNIwersytet śląski

PROBLEMY PRAWA KARNEGO

KATOWICE 2008

**PROBLEMY
PRAWA KARNEGO
26**

**ВОПРОСЫ
УГОЛОВНОГО ПРАВА
26**

**PROBLEMS
OF CRIMINAL LAW
26**

**PROBLEME
DES STRAFRECHTS
26**

NR 2663

UNIwersytet śląski

PROBLEMY PRAWA KARNEGO

KATOWICE 2008

Redaktor serii: Prawo

JÓZEF CIĄGWA

Recenzent

BARBARA WÓJCICKA

Redaktor naukowy

KAZIMIERZ MARSZAŁ

Publikacja będzie dostępna – po wyczerpaniu nakładu – w wersji internetowej:

Central and Eastern European Online Library

www.cceol.com

Śląska Biblioteka Cyfrowa

www.sbc.org.pl

Redaktor

BARBARA TODOS-BURNY

Projektant okładki i strony tytułowej

MAREK MOSIŃSKI

Redaktor techniczny

MALGORZATA PLEŚNIAR

Korektor

LUIZA PRZEŁOŻNY

Copyright © 2008 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISSN 0208-5577

Wydawca

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO

UL. BANKOWA 12B, 40-007 KATOWICE

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 12,0. Ark. wyd. 16,5. Podpisano do druku w grudniu 2008 r. Papier offset. kl. III, 90 g

Cena 25 zł

STUDIO NOA **Ireneusz Olsza**

ul. Emerytalna 17c/48, 40-729 Katowice

SPIS RZECZY

Studia

- Katarzyna Sychta: Funkcjonowanie zakazu *reformationis in peius* w związku z zaskarżeniem orzeczenia rozstrzygającego o roszczeniach cywilnych dochodzonych w postępowaniu karnym . . . 9

Artykuły problemowe

- Bartosz Baran: Uprawnienia pokrzywdzonego na etapie wykonywania rozstrzygnięć w brytyjskim systemie prawa karnego 83
- Radosław Koper: Uchylenie zakazu prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku a proces karny 94
- Arkadiusz Ludwiczek: O adwokatach, radcach prawnych i tajemnicy obrońcy w postępowaniu karnym raz jeszcze 111
- Andrzej Prudel: Obliczanie terminów tymczasowego aresztowania 124
- Jarosław Zagrodnik: Problemy kontroli formalnej aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela publicznego w polskim procesie karnym 135
- Wojciech Organiścia: Wincentego Skrzetuskiego poglądy na prawo karne 157
- Tetiana Volts: Prawo karne Ukrainy w kodeksie z 1743 r. zatytułowanym *Prawa za którymi sudijsja narod małorosijski* – ze szczególnym uwzględnieniem przestępstw 169

СОДЕРЖАНИЕ

Исследования

Катажина С х т а: Функционирование запрета <i>reformationis in peius</i> в связи с обжалованием решающего приговора о гражданских притязаниях, предъявляемых в уголовном судопроизводстве	9

Проблемные статьи

Бартош Б а р а н: Права потерпевшего на этапе исполнения решений в британской системе уголовного права	83
Радослав К о п е р: Отмена запрещения публикации в прессе личных данных и портрета в аспекте уголовного процесса	94
Аркадиуш Л ю д в и ч е к: Еще раз к вопросу об адвокатах, юрисконсультах и адвокатской тайне в уголовном судопроизводстве	111
Анджей П р у д е л ь: Исчисление сроков временного ареста	124
Ярослав З а г р о д н и к: Проблемы формального контроля обвинительного заключения, составленного государственным обвинителем, в польском уголовном процессе	135
Войцех О р г а н и с ц я к: Взгляды Винценты Скшетуского на уголовное право	157
Татьяна Ф о л т с: Уголовное право Украины в кодексе 1743 г. <i>Права, по которым судится малороссийский народ</i> – с особенным учетом преступлений	169

CONTENTS

Studies

Katarzyna Sychta: The functioning of the <i>reformationis in peius</i> prohibition in relation to the appeal of the adjudication adjudicating civil claims investigated in the penal proceeding	9

Problematic articles

Bartosz Baran: The entitlements of the victim in the course of executing adjudications in the British penal law system	83
Radosław Koper: The abrogation of the injunction of the press publication of personal data and image vs the penal trial	94
Arkadiusz Ludwiczek: The case of lawyers, legal advisers and the secret of defender in the penal proceeding revisited	111
Andrzej Prudel: The evaluation of the remand deadlines	124
Jarosław Zagrodnik: The problems of the formal control of an accusation brought by the public prosecutor in the Polish penal trial	135
Wojciech Organiściak: Opinions on penal law by Wincenty Skrzetuski	157
Tetiana Volts: Penal law of Ukraine in the code from 1743 <i>Prawa za kotorymi suditsja narod malorosijski</i> – with a special consideration of crimes	169

INHALTSVERZEICHNIS

Studien

Katarzyna Sychta: Das Funktionieren des Verbotes <i>reformatio in peius</i> bezüglich der Anfechtung der Entscheidung über die im Strafverfahren verfolgten Zivilforderungen	9

Problemartikel

Bartosz Baran: Die Anrechte eines im Entscheidungsstadium Benachteiligten im britischen Strafrechtssystem	83
Radosław Koper: Die Aufhebung des Veröffentlichungsverbotes von personenbezogenen Daten und von dem Abbild, und der Strafprozess	94
Arkadiusz Ludwiczek: Noch einiges über Rechtsanwälte, Rechtsbeiräte und das Berufsgeheimnis eines Verteidigers	111
Andrzej Prudel: Die Berechnung der Fristen zur Untersuchungshaft	124
Jarosław Zagrodnik: Die Probleme der formalen Kontrolle der im polnischen Strafprozess von einem Offizialankläger erhobenen Anklage	135
Wojciech Organiściak: Die Ansichten des Wincenty Skrzetuski über das Strafrecht	157
Tetiana Volts: Ukrainisches Strafrecht im Strafgesetzbuch von 1743 <i>Prawa za kotorymi suditsja narod malorosijski</i> unter besonderer Berücksichtigung der Straftaten	169

Funkcjonowanie zakazu *reformationis in peius* w związku z zaskarżeniem orzeczenia rozstrzygającego o roszczeniach cywilnych dochodzonych w postępowaniu karnym

1. Środki ochrony przysługujące w związku z zakwestionowaniem orzeczenia

Wspólne wszystkim procedurom jest dążenie do wydania orzeczenia prawidłowego zarówno pod względem stanu faktycznego, stanowiącego jego podstawę, jak i obowiązującego prawa. Jednym z instrumentów umożliwiających realizację celu norm procesowych są systemy weryfikacji rozstrzygnięć pierwszoinstancyjnych. Ich wdrożenie stanowi bowiem szansę wyeliminowania z obrotu prawnego decyzji obciążonych określonymi uchybieniami. Możliwość reformacji lub kasacji orzeczenia wydanego przez organ pierwszoinstancyjny nie ma jednak charakteru bezwzględnego. Mają bowiem miejsce takie sytuacje, w których ustawodawca wprowadza zakaz zmiany lub uchylecia kontrolowanej decyzji. Ich konstrukcja ma we wzbogaconym toku postępowania zagwarantować ochronę procesowych interesów stron. I tak, zniwelowaniu obaw przed zaskarżeniem niekorzystnego rozstrzygnięcia służy mechanizm uniemożliwiający pogorszenie procesowej pozycji jedynego apelującego, tj. zakaz *reformationis in peius*. Gwarancyjny charakter mają również bariery limitujące pod względem czasowym dopuszczalność wzruszenia prawomocnego orzeczenia. Identycznie należy zakwalifikować nakaz uwzględniania niektórych przyczyn odwoławczych wyłącznie w kierunku korzystnym dla określonej strony postępowania. W niniejszym opracowaniu dla oznaczenia ogółu tego rodzaju konstrukcji przyjęto nazwę środków ochrony przysługujących w związku z zakwestionowaniem orzeczenia. Większość z nich jest wspólna wszystkim procedurom – niemal identyczne mechanizmy ochronne funkcjonują bowiem zarówno w procesie cywilnym, karnym, jak i administracyjnym. Środkiem o największym

znaczeniu osłaniającym jest zakaz pogarszania procesowej pozycji jedyne go kontestatora wadliwego rozstrzygnięcia.

W postępowaniu cywilnym rozwiązanie zakazujące pogorszenia procesowego położenia jedyne go apelującego statuuje art. 384 k.p.c. Zgodnie z jego treścią, sąd nie może uchylić lub zmienić wyroku na niekorzyść strony wnoszącej apelację, chyba że strona przeciwna również wniosła apelację. Ponieważ, na podstawie norm zawartych w art. 398²¹ k.p.c. i art. 397 § 2 k.p.c., do postępowań toczących się wskutek wniesienia pozostałych środków odwoławczych stosuje się odpowiednie przepisy o procedowaniu w trybie apelacji, mechanizm gwarantujący ochronę jedynej stronie kwestionującej rozstrzygnięcie zadziała również w toku postępowania kasacyjnego i zażaleniowego¹.

Ustawowe starania o zredukowanie obawy przed pogorszeniem sytuacji prawnej odwołującego się przedsięwzięto również w postępowaniu administracyjnym. Stosownie do treści art. 139 k.p.a. organ odwoławczy, uchylając zaskarżoną decyzję w całości lub w części i orzekając w tym zakresie co do istoty sprawy, nie może działać na niekorzyść strony odwołującej się, chyba że zaskarżona decyzja rażąco narusza prawo lub rażąco narusza interes społeczny².

W postępowaniu karnym swoboda kwestionowania orzeczeń stanowi przywilej *explicite* zarezerwowany wyłącznie dla oskarżonego. Zakaz *reformationis in peius* chroni go zarówno w postępowaniu odwoławczym, jak i w toku ponownego rozpoznawania sprawy przed organem pierwszoinstancyjnym. Bezpośrednią ochronę gwarantuje art. 434 § 1 k.p.k., zezwalając sądowi odwoławczemu orzec na niekorzyść oskarżonego tylko wtedy, gdy wniesiono na jego niekorzyść środek odwoławczy – *a contrario* zakazując więc orzekania na niekorzyść oskarżonego w razie rozpoznawania środka odwoławczego wniesionego w kierunku dla niego korzystnym. Mechanizm pośrednio chroniący wynika z art. 443 k.p.k. – *a contrario* konstruuje on bowiem zasadę, zgodnie z którą, w razie gdy uchylenie kwestionowanej decyzji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania następuje w rezultacie uwzględnienia środka odwoławczego wniesionego wyłącznie w kierunku korzystnym dla

¹ T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejowska: *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego. Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze*. T. 1. Warszawa 2002, s. 848; T. Ereciński: *Apelacja i kasacja w procesie cywilnym (według ustawy z 1 marca 1996 r.)*. Warszawa 1996, s. 83; T. Wiśniewski: *Apelacja i kasacja. Nowe środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*. Warszawa 1996, s. 178; J. Dominowska: *Nowelizacja kodeksu postępowania cywilnego – zmiany wprowadzone w postępowaniu rozpoznawczym ustawą z dnia 2 lipca 2004 r.* „Przegląd Sądowy” 2005, z. 4, s. 18; M. Manowska: *Zmiany w kodeksie postępowania cywilnego wprowadzone w 2004 r.* „Przegląd Sądowy” 2005, z. 5, s. 3; J. Mucha: *Nowe regulacje w kodeksie postępowania cywilnego*. „Radca Prawny” 2005, z. 2, s. 9. Zakaz *reformationis in peius* nie działa natomiast w przypadku środków o charakterze niedewolutywnym, tj. skargi o wznowienie postępowania i wniosku o zmianę prawomocnego postanowienia wydanego w postępowaniu nieprocesowym. Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dn. 19 listopada 1998 r., II CKN 28/98. LEX nr 78 215.

² G. Łaszczyca, A. Matan, C. Martysz: *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*. T. 2. Kraków 2005, s. 754.

oskarżonego, w dalszym postępowaniu wykluczone jest wydanie orzeczenia surowszego. Ponieważ przepisy statuujące obie postaci karnoprocesowego zakazu *reformationis in peius* recypował art. 109 § 2 k.p.w., nakazując ich odpowiednie stosowanie przy rozpoznawaniu środków odwoławczych od orzeczeń ferowanych w toku postępowania w sprawach o wykroczenia, mechanizm chroniący bezpośrednio i pośrednio przed pogorszeniem procesowego położenia przysługuje również obwinionemu o wykroczenie kwestionującemu niekorzystne dla niego orzeczenie w trybie apelacji i zażalenia³. System kaskadowych odesłań do kolejnych przepisów zapewnił obowiązywanie zakazu *reformationis in peius* także w postępowaniach prowadzonych w trybie nadzwyczajnych środków odwoławczych, tj. kasacji i wniosku o wznowienie postępowania⁴ – ochrona przysługująca w postępowaniu wzbogaconym przez wniesienie kasacji wynika z przetransportowania na jego grunt art. 434 i 443 k.p.k. za pośrednictwem nakazu odpowiedniego stosowania przepisów regulujących zwyczajne środki odwoławcze; z kolei swobodę we wnoszeniu wniosku o wznowienie postępowania zapewniono obwinionemu przez znajdujące się w art. 113 § 1 k.p.w. odesłanie do przepisu art. 545 § 1 k.p.k., inkorporującego do postępowania w przedmiocie wznowienia postępowania pośredni i bezpośredni zakaz *reformationis in peius*. Karnoprocesowy system zabezpieczeń przed pogorszeniem pozycji odwołującego się zastosowano również dla ochrony procesowych interesów oskarżonego o przestępstwa i wykroczenia skarbowe – zawarta w art. 113 k.k.s. klauzula obejmująca, aktywujący się w razie braku odmiennych karnoskarbowych rozwiązań, ogólny nakaz posługiwania się w postępowaniu w sprawach o przestępstwa i wykroczenia skarbowe przepisami Kodeksu postępowania karnego recypowała na grunt karnoskarbowego postępowania w przedmiocie zwyczajnych i nadzwyczajnych środków odwoławczych obie postaci zakazu *reformationis in peius*⁵.

Niniejszy tekst analizuje problematykę funkcjonowania środków ochrony przysługujących kwestionującemu orzeczenie rozstrzygające o roszczeniach cywilnych dochodzonych bądź to w postępowaniu karnym, bądź też w postępowaniach recypujących karnoprocesowy model kompensacji szkód i krzywd.

---

³ Z. Kwiatkowski: Zakaz „*reformationis in peius*” w postępowaniu w sprawach o wykroczenia. W: *Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga pamiątkowa ku czci prof. Kazimierza Marszała*. Red. P. Hofmański, K. Zgryzek. Katowice 2003, s. 177 i n.

⁴ Ibidem, s. 188.

⁵ Wspólne dla wszystkich procedur są również bariery limitujące pod względem czasowym dopuszczalność wzruszenia prawomocnego orzeczenia. Ich źródłem jest chęć zapewnienia stabilizacji stosunków ukształtowanych przez prawomocne decyzje funkcjonujące w obrocie prawnym przez dłuższy czas. Stabilność ostatecznych decyzji wydanych w toku postępowania cywilnego chroni art. 408 k.p.c., mechanizm stabilizujący ostatecznie ukształtowany w toku postępowania administracyjnego stan prawny określa art. 146 § 1 k.p.a. i 156 § 2 k.p.a. Ochronę stabilności orzeczeń karnoprocesowych prawomocnie określających sytuację osób nimi objętych zapewnia z kolei art. 524 § 3 k.p.k.

2. Karnoprocesowy system reparacji majątkowego i psychicznego uszczerbku

Karnoprocesowy system naprawczy tworzą dwojakiemu rodzaju roszczenia – przesłankę realizacji pierwszego z nich stanowi doznanie szkody i krzywdy wskutek popełnienia przestępstwa; tytułem uprawniającym do dochodzenia drugiego jest uszczerbek spowodowany wadliwym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości.

Stosownie do deklaracji zawartej w art. 12 k.p.c., roszczenia majątkowe wynikające z przestępstwa mogą być dochodzone w postępowaniu cywilnym albo – w wypadkach w ustawie przewidzianych – w postępowaniu karnym. Karnoprocesowy mechanizm kompensacji szkód i krzywd może być realizowany w dwóch trybach – zasadniczą drogę naprawienia szkód i krzywd stanowi proces adhezyjny; subsydiarną metodą reperacji jest zaś zasądzenie odszkodowania z urzędu⁶. Pierwszy tryb aktywuje przyjęcie pozwu cywilnego wniesionego przez pokrzywdzonego lub inne uprawnione podmioty (osoby najbliższe w razie jego śmierci oraz prokurator działający na rzecz pokrzywdzonego lub osób mu najbliższych). Drugi sposób karnoprocesowej realizacji tytułu do uzyskania odszkodowania i zadośćuczynienia warunkuje inicjatywa sądu – zgodnie z art. 415 § 4 k.p.k., jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, w razie skazania oskarżonego niebędącego pozwanym cywilnie sąd może zasądzić na rzecz pokrzywdzonego świadczenia kompensujące szkody i krzywdy także z urzędu. Zgodnie z deklaracją zawartą w art. 12 k.p.c., karnoprocesowa droga dochodzenia roszczeń kompensacyjnych jest otwarta wyłącznie dla tych z nich, które mają charakter majątkowy. Ich bliższą charakterystykę zawierają przepisy procedury karnej – stosownie do art. 62 k.p.k. dodatkowym elementem kwalifikującym roszczenia majątkowe realizowane zarówno w trybie zasadniczym, jak i subsydiarnym jest ich bezpośredni związek z popełnionym przestępstwem. Oba warunki zamykają karnoprocesową drogę roszczeniom o ustalenie stosunku prawnego lub prawa, wyłącznie cywilnoprawny tryb realizacji pozostawiając również

---

⁶ O traktowaniu instytucji zasądzenia odszkodowania z urzędu nie jako formy procesu adhezyjnego, lecz konieczności kwalifikowania go jako odmiennego trybu realizacji materialnego prawa cywilnego zob. W. Daszkiewicz: *Zasądzenie odszkodowania z urzędu*. „Palestra” 1962, z. 9, s. 41 i n.; Idem: *Dwie kontrowersje na temat zasądzenia odszkodowania z urzędu*. „Państwo i Prawo” 1969, z. 6, s. 1065 i n.; Idem: *Zasądzenie odszkodowania z urzędu w polskim procesie karnym*. Warszawa 1970, s. 47 i n.; A. Bulsiewicz, D. Kala: *Zasądzenie odszkodowania z urzędu w polskim procesie karnym*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2002, z. 2, s. 98. Inaczej B. Koch: *Nowa forma procesu adhezyjnego*. „Palestra” 1962, z. 9, s. 53 i n.; A. Kaftal: *Akcja cywilna w procesie karnym*. Warszawa 1972, s. 28; Idem: *Niektóre zagadnienia zasądzenia odszkodowania w trybie art. 331¹ k.p.k. w świetle orzecznictwa SN*. „Palestra” 1968, z. 4, s. 35 i n.; Idem: *W sprawie zasądzenia odszkodowania w trybie art. 331¹ k.p.k.* „Państwo i Prawo” 1968, z. 8–9, s. 382; A. Murzynowski: *Głos w dyskusji nad instytucją zasądzenia odszkodowania z urzędu (art. 331¹ k.p.k.)*. „Państwo i Prawo” 1969, z. 4–5, s. 830 i n.

podmiotom domagającym się ochrony dóbr osobistych⁷ oraz dochodzącym roszczeń regresowych⁸.

Karnoprocesowy model kompensacji szkód i krzywd doznanych wskutek wadliwego funkcjonowania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości tworzą: roszczenia niesłusznie skazanego, zatrzymanego lub tymczasowo aresztowanego, roszczenia przysługujące poszkodowanemu błędem orzecznictwem popełnionym w sprawie o wykroczenie oraz uprawnienia osób represjonowanych za działalność na rzecz suwerenności politycznej państwa polskiego lub kontestowanie elementów polityki rolnej władz komunistycznych.

Artykuł 552 k.p.k. zawiera normy statuujące cztery rodzaje zachowań stanowiących samodzielne podstawy do wystąpienia z odrębnymi roszczeniami o zasądzenie świadczeń odszkodowawczych. Te tzw. szczególne materialnoprawne przesłanki odpowiedzialności Skarbu Państwa z tytułu popełnienia błędów przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości orzekające w sprawach o przestępstwa kształtują się następująco:

- a) wydanie niesłusznego wyroku skazującego i wykonanie w całości lub w części kary lub środka karnego, których oskarżony nie powinien był ponieść⁹,
- b) niesłuszne zastosowanie środka zabezpieczającego,
- c) niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie oraz
- d) niewątpliwie niesłuszne zatrzymanie.

Niemal tożsame z karnoprocesowym modelem reparacji szkód i krzywd są instytucje procesowego prawa wykroczeń. Zgodnie z art. 114 § 1 i § 2 k.p.w., tytuł do dochodzenia świadczeń kompensujących szkody i krzywdy generuje fakt wydania niesłusznego wyroku skazującego i częściowego lub całościowego wykonania kary bądź środka karnego orzeczonych w sprawie o wykroczenie. Kolejną szczególną przesłankę majątkowej odpowiedzialności Skarbu Państwa z tytułu błędu orzecznictwa stanowi fakt prawomocnego uniewinnienia lub umorzenia postępo-

⁷ W. Daszkiewicz: *Powództwo cywilne w procesie karnym*. Warszawa 1976, s. 62; A. Kafarski: *Akcja cywilna w procesie karnym*. Warszawa 1972, s. 48; R. Szarek: *Czy dopuszczalne są powództwa o ustalenie i ukształtowanie w procesie adhezyjnym*. „Nowe Prawo” 1973, z. 12, s. 1809; K. Szafrńska: *Proces adhezyjny w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r.* W: *Nowa kodyfikacja karna*. T. 3. Red. L. Bogunia. Wrocław 1998, s. 149; K. Marszał: *Orzekanie w procesie karnym w zakresie szkody wynikającej z popełnionego przestępstwa*. W: *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*. Red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar. Kraków 2005, s. 1159; T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Kraków 2003, s. 244; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1. Red. P. Hofmański, K. Zgryzek, E. Sadzik. Warszawa 2000, s. 340; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego*. T. 1..., s. 491 i n.

⁸ Z wyjątkiem roszczeń zakładu ubezpieczeń w zakresie, w jakim jest on zobowiązany do pokrycia szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu przez przestępstwo.

⁹ Status niesłusznego wyroku skazującego *expressis verbis* mają wyroki, które po uchyleniu w postępowaniu kasacyjnym lub wznowieniowym zastąpiono wyrokiem uniewinniającym lub umarzającym postępowanie wskutek okoliczności nieuwzględnionych we wcześniejszym postępowaniu.

wania toczącego się wobec osoby niemającej stałego miejsca zamieszkania lub pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, którą – bądź to po nieprawomocnym skazaniu na karę aresztu, bądź też po orzeczeniu zastępczej kary aresztu na wypadek nieuiszczenia grzywny – natychmiastowo osadzono w zakładzie karnym. Ostatnią szczególną przesłanką materialnej odpowiedzialności Skarbu Państwa z tytułu błędu popełnionego w związku z procedowaniem w przedmiocie odpowiedzialności za wykroczenie jest niewątpliwie niesłuszne zatrzymanie ujętego na gorącym uczynku popełnienia wykroczenia lub bezpośrednio potem.

Ustawa z dn. 23 lutego 1993 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego¹⁰ statuuje dwa rodzaje roszczeń umożliwiających karnoprocesowe naprawienie majątkowego i psychicznego uszczerbku doznanego przez osoby prześladowane ze względów politycznych – roszczenie o odszkodowanie i zadośćuczynienie (art. 8 ust. 1, art. 8 ust. 2a, art. 8 ust. 4, art. 11 ust. 1 i 2 ustawy) oraz o pokrycie w całości lub w części kosztów symbolicznego upamiętnienia osoby represjonowanej (art. 9)¹¹. Ustawa lutowa zawiera opis sześciu stanów, z każdym z nich wiążąc uprawnienie do wystąpienia z żądaniem skompensowania majątkowego i niemajątkowego uszczerbku, doznanego wskutek karnoprocesowego represjonowania działaczy opozycyjnych. Materialnoprawne przesłanki odpowiedzialności Skarbu Państwa z tytułu zrealizowania poszczególnych form represjonowania opozycji politycznej kształtują się następująco:

a) wydanie w trybie określonym w ustawie lutowej prawomocnego postanowienia stwierdzającego nieważność orzeczenia będącego przejawem walki politycznej,

b) wydanie decyzji o internowaniu w związku z wprowadzeniem w dn. 13 grudnia 1981 r. w Polsce stanu wojennego,

c) formalne i nieoficjalne represjonowanie polskich opozycjonistów przez radzieckie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub organy pozasądowe w okresie ich działalności na obecnym i przedwojennym terytorium państwa polskiego,

d) względy słuszności przemawiające za uzupełnieniem świadczeń uprzednio już zasądzonych w trybie określonym w k.p.k. na rzecz osoby prześladowanej z powodów politycznych,

e) zastosowanie tymczasowego aresztowania lub zatrzymania wobec osoby zaangażowanej w walkę opozycyjną w toku postępowania zakończonego w zwykłym toku instancji wyrokiem uniewinniającym lub umarzającym proces z powodu zaistnienia przeszkód obecnie statutowanych w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.,

¹⁰ Dz.U. 1991, nr 34, poz. 149, z.: Dz.U. 1993, nr 36, poz. 159; Dz.U. 1995, nr 28, poz. 143; Dz.U. 1998, nr 97, poz. 604; Dz.U. 2002, nr 240, poz. 2055; Dz.U. 2007, nr 191, poz. 1372.

¹¹ W art. 10 ustawa przewiduje jeszcze roszczenie o zwrot lub zasądzenie równowartości przedmiotów objętych przypadkiem, konfiskatą lub zatrzymanych w toku oficjalnych i nieformalnych prześladowań osoby represjonowanej. Fakt, że ma ono charakter windykacyjny, zestawiony z całkowitą autonomicznością przepisu art. 10 ustawy, powoduje, że roszczenie o zwrot lub zasądzenie równowartości przedmiotów jest realizowane w typowym dla tego rodzaju trybie, tj. w postępowaniu cywilnym.

f) pozbawienie działaczy niepodległościowych życia lub wolności w wyniku *quasi*-karnych działań polskich organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub polskich organów pozasądowych.

Byt roszczenia o pokrycie w całości lub w części kosztów symbolicznego upamiętnienia osoby represjonowanej warunkowany jest tym, by ta zmarła wskutek represyjnych zachowań polskich organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub polskich organów pozasądowych. Jak się wydaje, przyczynę śmierci mogą stanowić wszystkie opisane w ustawie lutowej formy prześladowania działaczy opozycyjnych.

3. Zakaz *reformationis in peius* w postępowaniu adhezyjnym

3.1. System zabezpieczeń chroniących cywilnie pozwanego

Rodzaj środka blokującego możliwość nieograniczonego merytorycznie procedowania we wzbogaconym postępowaniu adhezyjnym determinuje status strony, która jako jedyna kontestuje karnoprosesowe rozstrzygnięcie w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej. W pierwszej kolejności analizy wymaga funkcjonowanie mechanizmu ochronnego, uruchamianego w razie zakwestionowania orzeczenia zasądzającego cywilnoprawne rekompensaty pieniężne przez cywilnie pozwanego (tj. oskarżonego), natomiast odrębnym badaniem objąć należy organizację systemu środków chroniących przed pogorszeniem procesowego położenia powoda cywilnego atakującego karnoprosesowe rozstrzygnięcie o roszczeniach cywilnych.

Prima facie system zabezpieczeń przed pogorszeniem pozycji pozwanego cywilnie skarżącego orzeczenie zasądzające cywilnoprawne kompensaty pieniężne może kształtować się na dwa odmienne sposoby – pierwsze rozwiązanie zakłada ochronę realizowaną przez zastosowanie cywilnoprawnego zakazu *reformationis in peius*; według drugiej opcji, jedyny środek odwoławczy wniesiony przez pozwanego cywilnie uruchamia działanie karnoprosesowego systemu ochronnego. Z formalnego punktu widzenia lansowanie tezy o objęciu oskarżonego cywilnoprawnym mechanizmem blokującym nielimitowaną możliwość reformacji zakwestionowanego rozstrzygnięcia w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych umożliwia występowanie w przepisach k.p.k. formuły zezwalającej na posługiwanie się w postępowaniu adhezyjnym cywilnoprawnymi przepisami proceduralnymi (art. 70 k.p.k.). Ze względu na jej subsydiarny charakter importowanie cywilnoprawnego systemu chroniącego jedynego odwołującego się od orzeczenia finalizującego postępowanie w sprawie *causa minor* jest możliwe tylko w przypadku braku odpowiednich unormowań w procedurze karnej. Tego rodzaju sytuacja z całą pewnością zachodzi wówczas, gdy przepisy karnoprosesowe w ogóle nie normują określonej instytu-

cji, zaś importowanie stosownych przepisów procedury cywilnej uzasadnia cywilnoprawny charakter roszczeń dochodzonych w procesie karnym¹². Podobnie należy potraktować również te przypadki, w których przepisy k.p.k. co prawda normują określoną konstrukcję prawną, ale istota prawno Karnego rozwiązania danej kwestii ogranicza zakres jego stosowania jedynie do postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego¹³. O ile oczywiste jest, że zakaz *reformationis in peius* rozpatrywany z takiej perspektywy nie może być uznany za kwestię w ogóle nieregulowaną przepisami k.p.k., o tyle mniej jednoznaczne jest zagadnienie przedmiotowego zasięgu zakazu pogarszania procesowego położenia jedynego odwołującego się. Jego precyzyjne wytyczenie stanowi kryterium wyposażenia pozwanego w postępowaniu adhezyjnym w cywilnoprawny bądź też karnoprosesowy system ograniczający swobodę merytorycznego orzekania we wzbogacym toku procesu¹⁴ – objęcie zasięgiem działania karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* wszelkich rozstrzygnięć zwiększających w jakikolwiek sposób dolegliwości nałożone na oskarżonego w kwestionowanym przezeń orzeczeniu przesądza o uruchomieniu karnoprosesowego systemu chroniącego skarżącego pozwanego cywilnie; ograniczenie zasięgu obowiązywania statuowanych normami k.p.k. środków ochronnych do wszystkich bądź tylko niektórych rozstrzygnięć ferowanych w postępowaniu, którego przedmiotem jest kwestia odpowiedzialności karnej, aktywuje działanie cywilnoprawnego systemu ochronnego¹⁵. Rozstrzygające znaczenie wydaje się mieć wykładnia gramatyczna przepisów statuujących karnoprosesowy zakaz *reformationis in peius*. Konstruując bariery wykluczające nielimitowaną możliwość merytorycznej reformacji decyzji przez sąd odwoławczy i sąd ponownie rozpoznający

¹² Taka sytuacja dotyczy np. reguł ustalania rozmiarów odszkodowania i zadośćuczynienia (art. 321 § 2 i 322 k.p.c.) oraz instytucji zrzeczenia się roszczenia cywilnego (art. 203 § 1 i § 4 k.p.c.).

¹³ W ten sposób uregulowano w k.p.k. np. kwestię dopuszczalności postępowania z uwagi na przesłankę rzeczy osądzonej. Zgodnie z art. 17 § 1 pkt 7 k.p.k., zachodzi ona wówczas, gdy postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie zakończone. O zakazie ponownego postępowania decyduje bowiem tożsamość czynów – będącego przedmiotem prawomocnego rozstrzygnięcia i mającego stanowić podstawę wszczęcia nowego postępowania bądź też stanowiącego przedmiot postępowania kontynuowanego pomimo uprawomocnienia się orzeczenia kończącego dotychczasowy tok postępowania – a więc okoliczność mogąca wystąpić jedynie w postępowaniu toczącym się w przedmiocie odpowiedzialności karnej. Postanowienie SN z dn. 15 października 2002 r., V KKN 218/01. OSNKW 2003, z. 3–4, poz. 21.

¹⁴ O pojęciu zakresu przedmiotowego zakazu *reformationis in peius* zob. K. Ma r s z a ł: Zakaz „*reformationis in peius*” w polskim procesie karnym. Poznań 1968, s. 120; I d e m: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym. Warszawa 1970, s. 130.

¹⁵ Węższy, okrojony zakres miał pośredni zakaz *reformationis in peius* unormowany przepisami k.p.k. z 1969 r. Zgodnie z art. 408 k.p.k. z 1969 r., w razie przekazania sprawy do ponownego rozpoznania wolno było w dalszym postępowaniu orzec karę surowszą od orzeczonej w uchylonym wyroku tylko wtedy, gdy wyrok ten był zaskarżony na niekorzyść oskarżonego. Zakres przedmiotowy pośredniego zakazu pogarszania położenia oskarżonego ograniczony był zatem jedynie do rozstrzygnięć o karze. Zob. K. Ma r s z a ł: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym..., s. 105 i n.

sprawę, ustawodawca objął ich zasięgiem „orzekanie na niekorzyść oskarżonego”, rezygnując równocześnie z próby jakiegokolwiek doprecyzowania rozstrzygnięć, których dolegliwości nie można zwiększyć we wzbogaconym toku procesu. Oznacza to, że zarówno bezpośredni, jak i pośredni karnoprosesowy zakaz *reformationis in peius* odnosi się do ogółu decyzji realnie zwiększających niekorzystne dla oskarżonego rozstrzygnięcia zawarte w kwestionowanym orzeczeniu¹⁶ – *lege non distinguente* zakresem przedmiotowym zakazu pogarszania procesowego położenia odwołującego się oskarżonego objęte są wszelkie rozstrzygnięcia w przedmiocie kary i środków karnych¹⁷; działanie karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* uniemożliwi dokonanie mniej korzystnych dla oskarżonego ustaleń faktycznych¹⁸; środek odwoławczy wniesiony jedynie przez oskarżonego ochroni go także przed zastosowaniem surowszej kwalifikacji prawnej¹⁹; obowiązywanie barier ograniczających swobodę merytorycznego reformowania orzeczenia we wzbogaconym toku procesu wykluczy również bardziej dolegliwe decyzje dotyczące kosztów procesowych²⁰; konsekwencją limitowanego modelu orzekania przez sąd odwoławczy i procedujący ponownie jest wreszcie zakaz powiększenia dolegliwości wynikających z rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności cywilnej oskarżonego²¹.

Abstrahując od niemożności przeniesienia na postępowanie adhezyjne cywilnoprawnego systemu blokującego możliwość nieograniczonego merytorycznie procedowania we wzbogaconym postępowaniu, zastosowanie cywilnoprawnych środków chroniących przed przełamaniem kierunku korzystnej dla pozwanego apelacji wyklucza ich nieprzystawalność do wszystkich układów procesowych mogących zaistnieć wskutek zakwestionowania orzeczenia zawierającego rozstrzygnięcie w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych. Cywilnoprawny mechanizm obronny mógłby bowiem funkcjonować bez zarzutu jedynie wówczas, gdyby zakresem zaskarżenia objęto całość lub część rozstrzygnięć finalizujących postępowanie adhezyjne.

¹⁶ Wyrok SN z dn. 8 listopada 2001 r., IV KKN 359/97. LEX nr 51 589; wyrok SN z dn. 6 maja 2002 r., V KKN 352/00. LEX nr 54 387; wyrok SN z dn. 18 grudnia 2002 r., II KK 339/02. LEX 74 401; wyrok SA w Lublinie z dn. 20 kwietnia 2004 r., II AKa 78/04. „Prokuratura i Prawo” 2005, z. 4, poz. 28; wyrok SN z dn. 12 maja 2004 r., III KK 166/03. LEX nr 110 535; wyrok SN z dn. 10 września 2004 r., III KK 96/04. LEX nr 126 689; wyrok SN z dn. 2 marca 2005 r., IV KK 9/05. LEX nr 147 114.

¹⁷ K. Marszał: Zakaz „*reformationis in peius*” w polskim procesie karnym..., s. 123 i n.; Idem: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym..., s. 131 i n.

¹⁸ K. Marszał: Zakaz „*reformationis in peius*” w polskim procesie karnym..., s. 135 i n.; Idem: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym..., s. 137 i n.

¹⁹ K. Marszał: Zakaz „*reformationis in peius*” w polskim procesie karnym..., s. 141 i n.; Idem: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym..., s. 141 i n.

²⁰ K. Marszał: Zakaz „*reformationis in peius*” w polskim procesie karnym..., s. 192 i n.; Idem: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym..., s. 165 i n.

²¹ W. Daszkiewicz: Zasadzenie odszkodowania z urzędu w polskim procesie karnym. Warszawa 1970, s. 181 i n.; Idem: Powództwo cywilne..., s. 231; K. Marszał: Zakaz „*reformationis in peius*” w polskim procesie karnym..., s. 183 i n.; Idem: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym..., s. 162 i n.

Gdyby jednak atak na decyzje dotyczące roszczeń odszkodowawczych połączono z zakwestionowaniem wszystkich lub tylko niektórych rozstrzygnięć w przedmiocie odpowiedzialności karnej, wyposażenie pozwanego w cywilnoprawny system zabezpieczeń przed pogorszeniem jego pozycji we wzbogaconym procesie oznaczałoby zbędną kumulację środków ochronnych. Zaskarżenie rozstrzygnięć finalizujących różne nurty procesu karnego prowadziłoby bowiem do uaktywnienia zarówno cywilnoprawnego, jak i karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* – zasięg ochrony gwarantowanej przez pierwszy środek ograniczałby się do decyzji rozstrzygających w przedmiocie roszczeń cywilnych, działanie drugiego chroniłoby przed zwiększeniem dolegliwości nałożonych w części dotyczącej odpowiedzialności karnej. Nawet bez odwoływania się do subsydiarnego charakteru klauzuli zezwalającej na posługiwanie się w postępowaniu adhezyjnym cywilnoprawnymi przepisami proceduralnymi łatwo o stwierdzenie niedopuszczalności równoległego funkcjonowania identycznych cywilnoprawnych i karnoprosesowych instytucji zabezpieczających. Niezbędną jednolitość reguł rządzących kontrolnymi i ponownymi postępowaniami karnymi toczącymi się wskutek apelacji strony bierniej może zapewnić jedynie karnoprosesowy mechanizm ochronny – działający wówczas, gdy bierna strona procesu zaatakowała decyzje finalizujące oba nurty procesu karnego, *mutatis mutandis* aktywujący się także wtedy, gdy jej atak ogranicza się do orzeczeń rozstrzygających zasadniczy albo uboczny przedmiot procesu karnego.

3.2. Ochrona pozwanego cywilnie w sytuacjach wyłączenia systemu blokującego nielimitowaną możliwość reformacji kwestionowanego orzeczenia

Objęcie zakresem przedmiotowym karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* rozstrzygnięć w kwestii odpowiedzialności cywilnej generuje spór o sposób ochrony cywilnie pozwanego w sytuacjach, w których ustawodawca zrezygnował z limitów merytorycznego orzekania we wzbogaconym toku procesu karnego. Karnoprosesowy zakaz pogarszania procesowego położenia jedyne go odwołującego się ukształtowano bowiem w sposób względny – to zaś oznacza, że w ściśle określonych przypadkach normy procesowe zezwalają na przełamanie kierunku korzystnej dla oskarżonego apelacji²². I tak, zgodnie z art. 434 § 3 k.p.k., bezpośrednia ochrona

²² O bezwzględnym i względnym zakazie *reformationis in peius* zob. K. Marszał: Zakaz „*reformationis in peius*” w polskim procesie karnym..., s. 12; Idem: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym..., s. 17; Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. 3. Red. R.A. Stefański, S. Zabłocki. Warszawa 2003, s. 75; S. Zabłocki: Ograniczenie zakazu „*reformationis in peius*”. „Palestra” 2003, z. 7–8, s. 122; Idem: Procesowe aspekty instrumentalnych zachowań tzw. małego świadka koronnego, ze szczególnym uwzględnieniem zakazu „*reformationis in peius*”. W: Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości..., s. 502; S. Steinborn: Orzekanie przez sąd odwoławczy niezależnie od kierunku środka odwoławczego. W: Aktualne

jedynego odwołującego się nie funkcjonuje w razie zakwestionowania wyroku nadzwyczajnie łagodzącego względnie zawieszającego wykonanie kary orzeczonej wobec sprawcy współdziałającego z organami ścigania (tj. w wypadkach określonych w art. 60 § 3 i § 4 k.k.²³); system blokujący nielimitowaną możliwość reformowania orzeczenia zaskarżonego w kierunku korzystnym dla oskarżonego nie ochroni go również wtedy, gdy zaskarżone orzeczenie wydano w rezultacie konsensualnego porozumienia się z organami wymiaru sprawiedliwości (tj. w wypadkach skazania z zastosowaniem art. 343 k.p.k. lub art. 387 k.p.k.²⁴). Wyłączenia zakazu pogarszania położenia jedynego odwołującego się rozciągają się na postępowanie ponowne – zgodnie z art. 443 k.p.k., pośrednia ochrona nie funkcjonuje w razie, gdy uchylonym orzeczeniem bądź to złagodźono odpowiedzialność karną tzw. małego świadka koronnego, bądź też o odpowiedzialności karnej rozstrzygnięto wskutek zastosowania instytucji skazania bez przeprowadzenia rozprawy lub dobrowolnego poddania się karze. Względnie skonstruowano również pośredni zakaz pogarszania procesowego położenia sprawców dopuszczających się czynów zabronionych związanych z chorobą psychiczną, upośledzeniem umysłowym, uzależnieniem od alkoholu lub realizujących zabronione zachowania w stanie całkowitej niepoczytalności – karno-procesowy system limitujący reformację zaskarżonego orzeczenia nie ochroni bowiem sprawców uzależnionych i niepoczytalnych przed zastosowaniem środków zabezpieczających, polegających na prewencyjnym umieszczeniu w zakładzie zamkniętym lub psychiatrycznym²⁵.

problemy prawa i procesu karnego. Księga ofiarowana prof. Janowi Grajewskiemu. „Gdańskie Studia Prawnicze”. T. 11. Red. M. Płachta. Gdańsk 2003, s. 323 i n.

²³ J. Brylak: *Orzekanie wbrew kierunkowi środka odwoławczego na niekorzyść oskarżonego.* „Prokuratura i Prawo” 2006, z. 7–8, s. 49 i n.; M. Klejnowska: *Wyjątki od zakazu „reformationis in peius”.* W: *Problemy znolizowanej procedury karnej.* Red. Z. Sobolewski, G. Artymiak, C.P. Kłak. Kraków 2004, s. 387; S. Zabłocki: *Ograniczenie zakazu „reformationis in peius”...*, s. 121 i n.; Idem: *Procesowe aspekty instrumentalnych zachowań tzw. małego świadka koronnego...*, s. 486 i n.; W. Kociubiński: *Wyłączenie stosowania zakazu „reformationis in peius” w wypadkach określonych w art. 60 § 3 i § 4 K.k. oraz art. 343 lub 387 K.p.k.* „Prokuratura i Prawo” 2004, z. 10, s. 147 i n.

²⁴ J. Brylak: *Orzekanie wbrew kierunkowi środka odwoławczego...*, s. 52; M. Klejnowska: *Wyjątki od zakazu...*, s. 391; S. Steinborn: *Porozumienia w polskim procesie karnym.* Kraków 2005, s. 406 i n.

²⁵ Mimo braku podobnego uregulowania, identyczne reguły w zakresie orzekania w przedmiocie środków zabezpieczających przyjmowano również w k.p.k. z 1969 r. Tezy o zakazie pogarszania procesowego położenia sprawców uzależnionych lub niepoczytalnych przez sąd *ad quem* i wyłączeniu ich ochrony w postępowaniu ponownym opierały się na dwóch założeniach. W pierwszej kolejności ich sformułowanie umożliwiała analiza przedmiotowego zakresu działania bezpośredniego i pośredniego zakazu *reformationis in peius*, pomocne było również określenie charakteru środków zabezpieczających. Ponieważ nie utożsamiano ich z karą, a zakaz pogarszania procesowego położenia adresowany do sądu odwoławczego skonstruowano szeroko, obejmując nim wszelkie niekorzystne dla oskarżonego rozstrzygnięcia, pośrednią natomiast ochronę przed nielimitowanym orzekaniem ograniczono jedynie do rozstrzygnięć o karze, nietrudno było o twierdzenia, zgodnie z którymi sąd rozpoznający środek odwoławczy nie dysponował możliwością orzeczenia środków zabezpieczających, pogorszenie procesowego położenia sprawcy uzależnionego lub niepoczytalnego było natomiast dopuszczalne w postępowaniu toczącym się

Jakikolwiek spór o wpływ zapisów likwidujących groźbę przełamania apelacji korzystnej dla oskarżonego na zakres ochrony pozwanego w procesie adhezyjnym eliminuje jedynie stwierdzenie niedopuszczalności dochodzenia roszczeń cywilnych w trybie toczącym się obok nurtu postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej sfinalizowanego w sposób określony w art. 434 § 3 k.p.k. i art. 443 zd. 2 k.p.k. Natomiast – zależnie od przyjętego sposobu interpretacji zakresu sformułowań statuujących wyjątki od zakazu *reformationis in peius* – w przypadkach, gdy uruchomienie karnoprosesowego mechanizmu kompensacji szkód i krzywd jest dopuszczalne, kwestia ochrony osoby uzależnionej lub niepoczytalnej, współdziałającej z organami ścigania bądź też zawierającej konsensualne porozumienie z organami wymiaru sprawiedliwości, atakującej jedynie rozstrzygnięcia zapadłe w postępowaniu adhezyjnym, może kształtować się na dwa różne sposoby. Karnoprosesową ochronę pozwanego cywilnie wykluczy interpretacja, zgodnie z którą zakresem wyjątków od zakazu *reformationis in peius* objęto również rozstrzygnięcia zasadzające świadczenia odszkodowawcze realizowane obok nurtu postępowania w przedmiocie odpowiedzialności sprawców uzależnionych lub całkowicie niepoczytalnych, korzystających z dobrodziejstw określonych w art. 60 § 3 i § 4 k.k. bądź też negocjujących co do sposobu swego ukarania; groźbę przełamania apelacji korzystnej dla pozwanego cywilnie sprawcy skazanego w sposób określony w art. 434 § 3 k.p.k. lub tytułem środka zabezpieczającego prewencyjnie umieszczonego w postępowaniu ponownym w odpowiednim zakładzie leczniczym lub psychiatrycznym eliminuje natomiast wykładnia zakładająca ograniczenie zakresu wyjątków od zakazu *reformationis in peius* do decyzji rozstrzygających kwestię odpowiedzialności karnej oskarżonego.

Określenie znaczenia zapisów znoszących funkcjonowanie zakazu przełamania kierunku środka korzystnego dla jedynego kontestatora decyzji karnoprosesowej dla ochrony cywilnie pozwanego w procesie adhezyjnym, toczącym się obok nurtu w przedmiocie odpowiedzialności karnej, sfinalizowanego w sposób wskazany w art. 434 § 3 k.p.k. i art. 443 zd. 2 k.p.k., wymaga zatem sekwencji kilku ustaleń – w pierwszej kolejności niezbędne jest rozstrzygnięcie dyskusyjnej w niektórych przypadkach kwestii dopuszczalności wniesienia powództwa cywilnego w procesach karnych sprawców niepoczytalnych lub uzależnionych, uzyskujących pewne koncesje w zamian za współpracę z organami wymiaru sprawiedliwości bądź też porozumiewających się z organami procesowymi co do sposobu ukarania; następnym posunięciem jest ustalenie, czy przedmiotowy zakres instytucji, których zastosowanie wyłącza zakaz *reformationis in peius*, obejmuje rozstrzygnięcia finalizujące do-

---

wskutek korzystnego dlań środka odwoławczego. Zob. K. M a r s z a ł: Zakaz „*reformationis in peius*” w polskim procesie karnym..., s. 165 i n.; I d e m: Zakaz „*reformationis in peius*” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym..., s. 156 i n.; K. Z g r y z e k: Zakaz „*reformationis in peius*” a dopuszczalność orzekania środków zabezpieczających wobec sprawców niepoczytalnych lub o ograniczonej poczytalności. „Problemy Prawa Karnego” 1988, z. 14, s. 41 i n.

puszczalne w ich ramach postępowanie w sprawie *causa minor*; wytyczenie zasięgu konsensualnych porozumień w procesie karnym oraz koncesji na rzecz tzw. małego świadka koronnego umożliwi dokonanie ostatniego w sekwencji ustaleń zmierzających do sprecyzowania zakresu wyjątków od zakazu pogarszania procesowej pozycji jedyne go odwołującego się, tj. określenia, czy sformułowanie „wypadki określone w art. 60 § 3 i § 4 k.k. oraz wypadki skazania z zastosowaniem art. 343 lub 387 k.p.k.” użyte dla opisu przypadków, w których zrezygnowano z ochrony oskarżonego, obejmuje także rozstrzygnięcia finalizujące postępowanie adhezyjne toczące się obok procesu osoby współdziałającej z organami ścigania lub zawierającej konsensualne porozumienia z organami wymiaru sprawiedliwości.

Analiza przepisów regulujących instytucje, których zastosowanie eliminuje bariery ograniczające swobodną reformację orzeczenia we wzbogaconym toku procesu karnego, prowadzi do wniosku, że w kwestii uruchomienia zarówno zasadniczego, jak i subsydiarnego karnoprosesowego trybu realizacji roszczeń majątkowych *lex est clara* jedynie wówczas, gdy wyjątek od zakazu *reformationis in peius* polega na prewencyjnym umieszczeniu sprawcy całkowicie niepoczytalnego w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym w toku postępowania ponownego, toczącego się po uchyleniu orzeczenia wydanego wskutek wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i równoczesne zastosowanie środków zabezpieczających – zgodnie z wyraźną deklaracją zamieszczoną w art. 354 pkt 1 *in fine* k.p.k., powództwo cywilne jest wówczas niedopuszczalne. Co prawda zakaz uruchomienia karnoprosesowego mechanizmu kompensacji szkód i krzywd generowanych przez popełnienie przestępstwa *verba legis* odnosi się jedynie do zasadniczego trybu orzekania o świadczeniach odszkodowawczych realizowanych w procesie przed sądem karnym, złudne jest jednak wrażenie niejasnego stanu prawnego dotyczącego możliwości zasądzenia *ex officio* odszkodowania cywilnego od całkowicie niepoczytalnego sprawcy. Subsydiarny charakter metody reparacji szkód i krzywd stosowanej z urzędu przesądza o jej niedopuszczalności we wszystkich tych przypadkach, gdy brak jest przesłanek stosowania zasadniczego trybu cywilnoprawnej kompensacji²⁶ – *mutadis mutandis* klauzula zawarta w art. 354 pkt 1 *in fine* k.p.k. zamyka drogę procesu karnego dla obu trybów procedowania w przedmiocie zasądzenia odszkodowania i zadośćuczynienia. Ponieważ technika legislacyjna, jakiej użyto, dopuszczając zarówno zasadniczą, jak i subsydiarną drogę karnoprosesowej reparacji szkód i krzywd generowanych przestępstwem, polega na posłużeniu się klauzulą deklarującą *in genere* możliwość dochodzenia ściśle scharakteryzowanych roszczeń kompensacyjnych na drodze procesu karnego, normy zabraniające karnoprosesowej realizacji roszczeń cywilnych mają charakter wyjątkowy – status wyjątku od generalnie dopuszczalnego systemu karnoprosesowej kompensaty szkód i krzywd, oprócz przypadku wska-

²⁶ A. Bułsiewicz, A. Kala: *Zasądzenie odszkodowania z urzędu w polskim procesie karnym...*, s. 103; W. Daszkiewicz: *Zasądzenie odszkodowania z urzędu w polskim procesie karnym...*, s. 111; A. Kafarski: *Akcja cywilna w procesie karnym...*, s. 28–29.

zanego w art. 354 pkt 1 *in fine* k.p.k., ma również zakaz uruchamiania karnoprocesowych trybów realizacji roszczeń odszkodowawczych generowanych przez czyny osób nieletnich (art. 48 pkt 3 Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich)²⁷. Tym samym zaś wykluczenie możliwości zastosowania karnoprocesowej metody reparacji tylko do niektórych przypadków szkód i krzywd generowanych przez czyn sprawcy uzależnionego lub całkowicie niepoczytalnego otwiera drogę procesu karnego poszkodowanym dysponującym roszczeniami nieobjętymi zakresem wyjątku statuowanego normą art. 354 pkt 1 *in fine* k.p.k. – *lege non distinguente* dopuszczalne jest zarówno zgłoszenie powództwa cywilnego, jak i uruchomienie *ex officio* postępowania w przedmiocie roszczeń cywilnych generowanych czynem zabronionym związanym z chorobą psychiczną sprawcy, jego upośledzeniem umysłowym, uzależnieniem od alkoholu lub innego środka odurzającego; oba karnoprocesowe tryby reparacji fizycznego i psychicznego uszczerbku otwarte są również dla realizacji roszczeń powstałych wskutek czynu osoby, której całkowitą niepoczytalność ujawniono dopiero w stadium jurysdykcyjnym procesu karnego.

Technika legislacyjna, którą posłużono się dla zadeklarowania dopuszczalności obu trybów karnoprocesowej reparacji szkód i krzywd wygenerowanych przestępstwem, pozwala na wnioski dotyczące nie tylko roszczeń realizowanych przez poszkodowanych czynami zabronionymi niektórych sprawców całkowicie niepoczytalnych lub uzależnionych. Powołanie się na użycie formuły *in genere* statuującej dopuszczalność karnoprocesowych trybów naprawy fizycznego i psychicznego uszczerbku i wyraźny opis nielicznych przypadków, w których roszczeniom cywilnym zamknięto drogę procesu karnego, są bowiem pomocne także w ustalaniu dopuszczalności uruchomienia karnoprocesowych metod reparacji szkód i krzywd wyrządzonych przestępstwem sprawcy współdziałającego z organami ścigania karnego. W opisie zestawu koncesji, jakie ustawodawca zdecydował się zastosować w zamian za współpracę, znajdują się jedynie instytucje prawa karnego, brak jest natomiast jakichkolwiek norm modyfikujących zasady bądź też tryb realizacji cywilnej odpowiedzialności małego świadka koronnego – w szczególności zaś *verba legis* nie zadeklarowano zakazu uruchomienia obu karnoprocesowych trybów reparacji szkody i krzywdy spowodowanej przestępstwem osoby współpracującej z organami ścigania karnego. Ponieważ zaś, zgodnie z przyjętym w procedurze karnej wzorcem unormowania kwestii dopuszczalności karnoprocesowego trybu kompensaty majątkowej, tylko jego zwerbalizowanie zamyka drogę procesu karnego roszczeniom cywilnym bezpośrednio generowanym przestępstwem, oba karnoprocesowe

²⁷ Do chwili wejścia w życie ustawy z dn. 24 sierpnia 2001 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. 2001, nr 106, poz. 1149) charakter wyjątku od karnoprocesowej drogi reparacji roszczeń cywilnych mających bezpośredni związek z przestępstwem miały również zakazy statuowane art. 509 § 6 oraz art. 681 § 2 zd. 2 k.p.k. – pierwszy zawierał klauzulę wykluczającą zarówno zasadniczy, jak i subsydiarny tryb realizacji roszczeń odszkodowawczych w sprawach o wykroczenia; drugi zamykał drogę procesu karnego dla dochodzenia kompensat, mających pokryć szkody generowane przez popełnienie wykroczenia podlegającego orzecznictwu sądów wojskowych.

tryby realizacji roszczeń cywilnych mogą być wykorzystane do naprawienia szkody powstałej wskutek przestępstwa małego świadka koronnego.

Argumentu odwołującego się do techniki legislacyjnej, polegającej na posłużeniu się ogólną formułą o charakterze zezwalającym i wyraźnym werbalizowaniu przypadków wyjątkowych, przyjdzie użyć raz jeszcze – tym razem w celu ustalenia dopuszczalności karnoprosesowego skompensowania szkody cywilnej w postępowaniu rozstrzygniętym w sposób koncyliacyjny. Otwarcie drogi procesu karnego dla realizacji cywilnych roszczeń odszkodowawczych *non est clara* zwłaszcza wówczas, gdy wygenerowało je przestępstwo sprawcy porozumiewającego się z organami wymiaru sprawiedliwości w ramach instytucji skazania bez przeprowadzenia rozprawy. Jedno z pól, na których toczy się dyskusja, stanowi właściwa technika normowania kwestii dopuszczalności karnoprosesowej reparacji uszczerbku poszkodowanego przez sprawcę ukaranego w sposób koncyliacyjny. Zarzewiem sporu jest brak pozytywnej deklaracji *verba legis*, statuującej dopuszczalność uruchomienia procesu adhezyjnego obok postępowania, którego zasadniczy nurt sfinalizowano porozumieniem zawartym na posiedzeniu. W tej mierze rywalizują z sobą dwa poglądy. Pierwszy opiera się na schemacie: reguła *in genere* zezwalająca – zakaz traktowany jako wyjątek²⁸; założeniem drugiego jest zaś teza, zgodnie z którą w procesach cechujących się ograniczonym zespołem środków mogących znaleźć zastosowanie w reakcji na przestępstwo dopuszczalność zastosowania każdego z nich – *lege non distinguente* także tych, które mają cywilnoprawną genezę – musi wynikać ze sformułowanej *expressis verbis* formuły zezwalającej²⁹.

Dowodu na odmienną technikę unormowania kwestii cywilnoprawnych metod reparacji uszczerbku generowanego przestępstwem rozpoznawanym w trybie limitującym wachlarz możliwych do orzeczenia środków dostarczają normy regulujące postępowanie nakazowe. Zamknięty katalog instytucji stosowanych w jego ramach skonstruowano każdorazowo *verba legis*, zezwalając na ich orzeczenie wobec sprawcy skazanego wyrokiem nakazowym – zasada ta w jednakowej mierze dotyczy zarówno rodzaju kar orzekanych w postępowaniu nakazowym (formuła zawarta w art. 502 § 1 k.p.k. zezwala na skazanie oskarżonego odpowiadającego w postępowaniu nakazowym na karę ograniczenia wolności lub grzywnę w wysokości do 100 stawek dziennych albo do 200 tys. złotych), jak i środków karnych stosowanych w reakcji na przestępstwo rozpoznawane w tym trybie (klauzulą umieszczoną w art. 502 § 2 k.p.k. dopuszczono możliwość zastosowania, oprócz kary, każdego środka karnego); technikę pozytywnej werbalizacji środków orzekanych w reakcji na przestępstwo podlegające rozpoznaniu w trybie nakazowym zastosowano również w odniesieniu do cywilnoprawnych rekompensat majątkowych (w art. 503 § 1

²⁸ Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. 2. Red. R.A. Stefański, S. Zabłocki..., s. 591; S. Steinborn: *Porozumienia w polskim procesie karnym...*, s. 161.

²⁹ R. Koper: *Rozstrzygnięcia sądu w przedmiocie wniosku prokuratora o skazanie bez rozprawy*. „Przegląd Sądowy” 2002, z. 6, s. 76.

k.p.k. sformułowano zezwolenie na uruchomienie obu karnoprocessowych dróg reparacji szkody cywilnej).

Wybór techniki legislacyjnej, zastosowanej w celu unormowania kwestii dopuszczalności karnoprocessowej reparacji uszczerbku poszkodowanego przez sprawcę ukaranego w sposób koncyliacyjny, wymaga precyzyjnego wytyczenia zakresu postępowań objętych ogólną formułą zezwalającą. Ponieważ sformułowano ją, nie precyzując trybów, w jakich sfinalizowano postępowanie w *causa maior*, zrezygnowano również z uzależnienia jej stosowania od rodzaju sankcji karnych orzeczonych wobec oskarżonego powodującego szkodę, *lege non distinguente* możliwość uruchomienia postępowania adhezyjnego lub zasądzenia cywilnych rekompensat z urzędu dotyczy zarówno postępowania zwyczajnego, jak i każdego z normowanych procedurą karną postępowań szczególnych – jedynym zaś w tej mierze ogranicznikiem pozostaje wyraźnie zwerbalizowany zakaz zamykający drogę procesu karnego dla realizacji roszczeń cywilnych. Tym samym zaś art. 503 § 1 k.p.k., jedynie deklarując możliwość realizacji działań uprzednio już dopuszczonych ogólną normą zezwalającą, stanowi swoiste *superfluum*³⁰. I choć przepisów prawnych nie należy interpretować zakładając, iż niektóre ich fragmenty są zbędne, tezę o jedynie deklaratywnym znaczeniu formuły otwierającej drogę postępowania nakazowego dla cywilnych roszczeń majątkowych tym łatwiej zaakceptować, że w k.p.k. nie brak norm stanowiących tylko powtórzenie uprzednio sformułowanych reguł ogólnych. Na przykład w art. 506 § 1 k.p.k., określając długość terminu do wniesienia sprzeciwu od wyroku nakazowego, sklasyfikowano go jako termin zawity. Zgodnie z definicją zawartą w art. 122 § 2 k.p.k., zawite są terminy do wnoszenia środków zaskarżenia – *lege non distinguente* status zawitego ma także termin do zakwestionowania wyroku wydanego w trybie nakazowym. Tym samym zaś charakterystyka zawarta w art. 506 § 1 k.p.k., będąc jedynie powtórzeniem normy definiującej, nie może być potraktowana inaczej niż kolejna – niepotrzebna – nadregulacja.

Abstrahując od wyników rywalizacji poglądów dotyczących technik normowania kwestii dopuszczalności karnoprocessowej reparacji uszczerbku w różnych trybach procesu karnego, bardzo wątpliwe wydaje się założenie, stanowiące bazę twierdzenia o konieczności pozytywnej werbalizacji osobnej normy zezwalającej na dochodzenie roszczeń cywilnych przez poszkodowanego przestępstwem sprawcy porozumiewającego się z organami ścigania – zbieżność postępowania zmierzająca do koncyliacyjnego skazania na posiedzeniu i procedowania w przedmiocie wyroku nakazowego jest bowiem jedynie pozorna. Prawdą jest, że ustawodawca limituje rozstrzygnięcia kończące postępowanie pozostające w gestii sądu rozpoznającego wniosek prokuratora o skazanie bez rozprawy – sąd nie może bowiem sfinalizować procedowania prowadzonego na posiedzeniu orzeczeniem uniewinniającym, zabronione jest również bezwarunkowe umorzenie procesu negocjującego

³⁰ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2. Red. R.A. Stefański, S. Zabłocki..., s. 591; S. Steinborn: *Porozumienia w polskim procesie karnym*..., s. 161.

sprawcy³¹. Pozytywne rozstrzygnięcie zapadające po rozpoznaniu wniosku o koncyliacyjne zakończenie sprawy może przybrać jedynie formę wyroku skazującego (art. 343 § 1 i § 2 k.p.k.), wyłączną konsekwencją jego niezasadności jest zaś postanowienie o nieuwzględnieniu wniosku prokuratora, skutkujące skierowaniem sprawy do rozpoznania na zasadach ogólnych (art. 343 § 7 k.p.k.)³². Limitowanego zakresu rozstrzygnięć kończących postępowanie w przedmiocie wniosku o koncyliacyjne sfinalizowanie procesu nie można jednak utożsamiać z ograniczeniami wachlarza sankcji stosowanych w następstwie skazania oskarżonego – tylko ściśle koncesjonowany zespół instytucji orzekanych wobec sprawcy może stanowić kryterium takiej tożsamości procedur wydania wyroku o charakterze konsensualnym i wyroku nakazowego, która uprawnia do twierdzenia o konieczności posługiwania się identyczną techniką normowania limitowanego wachlarza sankcji. Co prawda ograniczony zespół środków mogących znaleźć zastosowanie w reakcji na przestępstwo sprawcy porozumiewającego się z organami procesowymi *prima facie* wydaje się sugerować konstrukcja przepisów zawierających ich zestawienie – ponieważ najpierw w art. 343 § 1 k.p.k. wyliczono instytucje prawa karnego orzekane w razie osiągnięcia porozumienia, by następnie w § 2 tegoż artykułu skonkretyzować materialne przesłanki ich dopuszczalności, nietrudno o wniosek, że sąd, akceptując porozumienie, może sfinalizować postępowanie, jedynie łagodząc prawnokarne następstwa popełnionego przestępstwa w sposób opisany w k.p.k.

O krytykę tego rozwiązania nietrudno – ponieważ statuowany normami art. 343 § 1 i § 2 k.p.k. zestaw przywilejów należy traktować jako opis maksymalnych ustępstw na rzecz sprawcy wyrażającego zgodę na koncyliacyjne zakończenie jego sprawy, *a maiori ad minus* przyjąć należy dopuszczalność uprzywilejowania sprawcy według reguł określonych w prawie karnym, możliwe wydaje się także orzeczenie kar i środków karnych wynegocjowanych z oskarżonym akceptującym brak jakichkolwiek koncesji co do ich wymiaru lub sposobu wykonania³³. Uznanie, że korzyści uzyskiwane przez negocjującego sprawcę mogą polegać bądź to na łagodniejszej reakcji karnej, bądź też pozyskaniu ustępstw tylko w zakresie toku postępowania³⁴ powoduje, że jedyne ogranicznika wachlarza środków stosowanych w reakcji na przestępstwo sprawcy zgadzającego się na koncyliacyjne zakończenie jego sprawy można upatrywać w górnej granicy zagrożenia przewidzianego za występki objęte zakresem zastosowania instytucji skazania bez rozprawy. *A contrario* z art. 335 § 1 k.p.k. wynika zatem, że wobec sprawcy porozumiewającego się z organami ścigania nie wolno orzec kary przekraczającej 10 lat pozbawienia wolności. Ustawodawca

³¹ R. Koper: *Rozstrzygnięcia sądu w przedmiocie wniosku prokuratora...*, s. 72.

³² Ibidem.

³³ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2. Red. P. Hofmański, K. Zgryzek, E. Sądziak. Warszawa 2000, s. 294; *Kodeks postępowania karnego*. T. 2. Red. R.A. Stefański, S. Ząbłocki..., s. 583; R.A. Stefański: *Skazanie bez rozprawy w znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2003, z. 6, s. 25.

³⁴ S. Steinborn: *Porozumienia w polskim procesie karnym...*, s. 50.

limituje więc nie tyle wachlarz kar i środków karnych pozostających do dyspozycji sądu skazującego wyrokiem bez rozprawy, ile zakres spraw objętych możliwością koncyliacyjnego ich zakończenia. Z tej perspektywy dużo łatwiej niż tezę o podobieństwie procedowania w przedmiocie skazania bez rozprawy i postępowania nakazowego przychodzi zaakceptować twierdzenie o zbieżności pomiędzy procedurą zmierzającą do konsensualnego zakończenia postępowania a postępowaniem uproszczonym – jedną z pozytywnych przesłanek dochodzenia, którego przeprowadzenie decyduje o uproszczonym trybie procedowania przez sąd, skonstruowano bowiem zgodnie z kryterium maksymalnego zagrożenia karą (zgodnie z art. 325 b § 1 pkt 1 k.p.k., przedmiotowym zakresem dochodzenia objęto jedynie te występki, które są zagrożone karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności). Mimo zaś braku sformułowanej *verba legis* normy zezwalającej na dochodzenie roszczeń cywilnych generowanych przestępstwem podlegającym rozpoznaniu w trybie obejmującym jedynie ściśle określony katalog przestępstw – *a contrario* cechującym się więc limitowanym zespołem potencjalnie stosowanych w jego ramach środków reakcji na przestępstwo – żadnych kontrowersji nie budzi dopuszczalność uruchomienia oprócz procesu, którego zasadniczy nurt toczy się według reguł uproszczonych, obu karnoprosesowych trybów reparacji roszczeń cywilnych. Nawet więc, przy założeniu prawidłowości tezy o ograniczonym zakresie działania normy *in genere* statuującej dopuszczalność karnoprosesowych trybów naprawy fizycznego i psychicznego uszczerbku, argumentu na rzecz jej stosowania w postępowaniu toczącym się wobec sprawcy zawierającego konsensualne porozumienie dostarczałaby jego zbieżność z procedowaniem w trybie uproszczonym – dla zadeklarowania dopuszczalności karnoprosesowej reparacji uszczerbku w trybie uproszczonym z pewnością bowiem wykorzystano technikę polegającą na ogólnym zezwoleniu.

Kolejnych obiekcji przeciwko dopuszczalności karnoprosesowego skompensovania szkody cywilnej w postępowaniu rozstrzygniętym w sposób koncyliacyjny dostarcza swoiście rozumiana potrzeba zachowania lojalności wobec sprawcy porozumiewającego się z organami wymiaru sprawiedliwości. Podobnie jak poprzednio, *lex non est clara* wówczas, gdy szkodę wygenerowało przestępstwo sprawcy skazanego na posiedzeniu bez rozprawy. Ponieważ jest regułą, że w przypadku procedowania zmierzającego do konsensualnego sfinalizowania sprawy na posiedzeniu wystąpienie z żądaniem zasądzenia cywilnoprawnych kompensat majątkowych następuje później aniżeli negocjacje w przedmiocie kar i środków karnych, nielojalne byłoby dopuszczenie możliwości zwiększenia obciążeń o nieobjęte zakresem zawartego porozumienia³⁵. O kontrargumenty jednak nietrudno – za tak samo nielojalne należałoby bowiem uznać, niewątpliwie dopuszczalne, wystąpienie z żądaniem nałożenia penalnego obowiązku naprawienia szkody już w trakcie procedowania na posiedzeniu³⁶. Znalezienie przyczyny odmiennego potraktowania dwóch

³⁵ R. Koper: *Rozstrzygnięcia sądu w przedmiocie wniosku prokuratora...*, s. 77.

³⁶ S. Steinborn: *Porozumienia w polskim procesie karnym...*, s. 161.

niemal tożsamy sytuacji nie jest rzeczą prostą. *Ratio* zróżnicowania stosunku do naruszenia swoiście rozumianej lojalności zależnie od penalnego bądź też odszkodowawczego charakteru środków służących skompensowaniu szkód i krzywd z pewnością nie stanowi możliwość powrotu do negocjacji – tym razem dotyczących jedynie kwestii reparacji fizycznego lub psychicznego uszczerbku generowanego przez przestępstwo. Formalną podstawę negocjacji w przedmiocie wniosków mogących zwiększyć obciążenia objęte pierwotnym układem tworzy odpowiednio stosowany art. 341 § 3 k.p.k. – znajduje się w nim upoważnienie do zadecydowania z urzędu lub na wniosek stron o odroczeniu bądź przerwaniu procedowania ilekroć pojawi się potrzeba dokonania uzgodnień dotyczących kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Ponieważ normę umożliwiającą negocjowanie zasad ponoszenia obciążeń zaproponowanych już po zawarciu pierwszego porozumienia skonstruowano, posługując się sformułowaniami mogącymi w jednakowej mierze odnosić się zarówno do penalnego, jak i odszkodowawczego obowiązku reparacji szkód i krzywd generowanych przestępstwem („naprawienie szkody” lub „zadośćuczynienie”), *lege non distinguente* przyjąć należy, że dopuszczalność wynegocjowania porozumienia w przedmiocie kompensat majątkowych abstrahuje od prawnego charakteru instytucji umożliwiających reparację szkód i krzywd generowanych przestępstwem³⁷.

Storpedowanie tezy upatrującej przyczyny eliminacji karnoprocesowego trybu realizacji roszczeń cywilnych w potrzebie zachowania swoiście rozumianej lojalności staje się łatwiejsze po ustaleniu założenia, na którym ją sformułowano – otóż utożsamianie lojalności organów procesowych z ochroną przed modyfikacją pierwotnie wynegocjowanych obciążeń mogłoby zostać uznane za prawidłowe tylko pod warunkiem przyjęcia, że sąd jest zobowiązany respektować propozycje wynegocjowane w toku postępowania przygotowawczego. Tymczasem, poza sformułowaniem *verba legis* przypadkiem uzależnienia możliwości uwzględnienia wniosku o skazanie na posiedzeniu od skompensowania szkód i krzywd generowanych przestępstwem, ponowne negocjacje, tym razem toczące się już w stadium jurysdykcyjnym, mogą mieć znacznie szerszy zasięg. Bezsporna jest też dopuszczalność aktywnego udziału sądu w modyfikowaniu obciążeń objętych pierwotnym porozumieniem – możliwe bowiem wydają się sugestie, uzależniające akceptację porozumienia zmierzającego do konsensualnego zakończenia procesu od dokonania jego modyfikacji³⁸.

³⁷ Ibidem, s. 162; W. Daszkiewicz: *Pojednanie, ugoda i mediacja w procesie karnym (zagadnienia procesowe)*. W: *Nowa kodyfikacja karna. K.p.k. Krótkie komentarze*. Z. 8. Red. B. Kubiak, M. Romanowski. Warszawa 1998, s. 78.

³⁸ T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz...*, s. 915; *Kodeks postępowania karnego*. T. 2. Red. R.A. Stefański, S. Zabłocki..., s. 522; A. Marek: *Konsensualny model rozstrzygania spraw w procesie karnym*. W: *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci prof. Stanisława Waltosia*. Red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll. Warszawa 2000, s. 668; B. Myrna: *Skazanie bez rozprawy (art. 335 k.p.k.) albo bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (art. 387 k.p.k.). Podobieństwa i różnice*. W: *Nowa kodyfika-*

Zaakceptowanie argumentu wiążącego niedopuszczalność karnoprosesowego trybu reparacji szkód i krzywd wyrządzonych przez negocjującego sprawcę z potrzebą lojalnego zachowania organów procesowych uniemożliwia jego zbyt radykalizm. Niepokój o zwiększanie pierwotnie wynegocjowanych obciążeń nie wydaje się na tyle wystarczający, by z procesu toczącego się w następstwie wniosku o skazanie bez rozprawy wyeliminować ogólnie dopuszczalne instytucje. Oskarżony, reagując na propozycje nieobjęte zakresem pierwotnego porozumienia, dysponuje bowiem wieloma środkami w wystarczającym stopniu chroniącymi go przed nieakceptowanym zwiększeniem karnoprawnych i cywilnych konsekwencji popełnionego przestępstwa – w pierwszej kolejności może przecież zainicjować negocjacje umożliwiające zredukowanie obciążeń cywilnoprawnych do poziomu przez siebie akceptowanego; ostateczną zaś formą obrony oskarżonego stwierdzającego, iż zasądzenia cywilnoprawnych kompensat majątkowych nie równoważą ustępstwa wynegocjowane w kwestii karnoprosesowych środków reakcji na przestępstwo jest wycofanie zgody na zastosowanie kar i środków objętych porozumieniem i podjęcie działań zwalczających zarzut karny oraz zaatakowanie odszkodowawczego żądania powoda cywilnego w ramach postępowania dowodowego na rozprawie³⁹.

Argumenty negujące dopuszczalność karnoprosesowego skompensowania szkody cywilnej generowanej przestępstwem sprawcy negocjującego skazanie na posiedzeniu przed rozprawą, choć ostatecznie nie przekonują, opierają się na stosunkowo racjonalnych założeniach. Nawet pozoru tej racjonalności pozbawiona jest natomiast próba ich wykorzystania w celu storpedowania poglądu akceptującego otwarcie drogi procesu karnego dla realizacji cywilnoprawnych roszczeń odszkodowawczych, mających skompensować szkody wyrządzone przestępstwem sprawcy dobrowolnie poddającego się odpowiedzialności. Skonstruowany *verba legis* katalog kar i środków stosowanych w reakcji na przestępstwo sprawcy dążącego do koncyliacyjnego sfinalizowania swej sprawy na posiedzeniu aktywuje bowiem dyskusję dotyczącą jego enumeratywnego lub taksatywnego charakteru, *ergo* uzasadnia supozycje odnoszące się do potencjalnego podobieństwa trybu umożliwiającego zawarcie po-

---

cja prawa karnego. T. 8. Wrocław 2001, s. 208; D. Nowocień: *Instytucja „dobrowolnego poddania się karze” w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r.* W: *Nowa kodyfikacja prawa karnego*. T. 7. Red. L. Bogunia. Wrocław 2001, s. 98; S. Waltoś: *Nowe instytucje w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r.* „Państwo i Prawo” 1997, z. 8, s. 32; A. Zachuta: *Proces karny skrócony*. „Palestra” 2000, z. 7–8, s. 70.

³⁹ O możliwości wycofania przez oskarżonego zgody na skazanie bez przeprowadzenia rozprawy zob. R. Koper: *Warunki skazania oskarżonego wyrokiem bez rozprawy*. „Przegląd Sądowy” 1999, z. 5, s. 82; Idem: *Zgoda oskarżonego jako warunek skazania bez rozprawy*. „Palestra” 2001, z. 5–6, s. 15 i n.; R.A. Stefański: *Skazanie bez rozprawy...*, s. 25; D. Nowocień: *Wybrane zagadnienia dotyczące porozumień w procesie karnym, będących podstawą instytucji uregulowanych w art. 335 K.p.k. i art. 387 K.p.k.* W: *Nowa kodyfikacja prawa karnego*. T. 11. Red. L. Bogunia. Wrocław 2002, s. 223; S. Steinborn: *Odwoływalność oświadczeń woli a porozumienia w polskim procesie karnym*. „Palestra” 2001, z. 7–8, s. 33 i n.; A. Ważny: *Porozumienia procesowe po nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*. W: *Problemy znolizowanej procedury karnej...*, s. 254.

rozumienia poza rozprawą i procesów cechujących się możliwością orzeczenia tylko takich środków karnej i cywilnej reakcji na przestępstwo, które umieszczono w sformułowanej *expressis verbis* klauzuli zezwalającej. Żonglowanie argumentem opartym na potrzebie zastosowania w konstrukcji instytucji dobrowolnego poddania się odpowiedzialności techniki bezpośredniej werbalizacji ogółu środków znajdujących zastosowanie w procesach o przebiegu odmiennym od modelu stanowi natomiast zabieg skazany na porażkę już u zarania. Możliwość koncyliacyjnego sfinalizowania sprawy na rozprawie limituje bowiem jedynie status czynu będącego przedmiotem postępowania – negocjacom podlegają wyłącznie kary i środki karne będące reakcją na występki. Tym samym pomiędzy procesem zakończonym porozumieniem zawartym na rozprawie a postępowaniami, cechującymi się ściśle koncesjonowanym przez przepisy zespołem instytucji orzekanych wobec sprawcy, brak jest jakichkolwiek paraleli umożliwiających, sformułowany *per analogiam*, wniosek o potrzebie odrębnej werbalizacji wachlarza karnych i cywilnych konsekwencji czynu zabronionego. Całkowicie oczywiste są za to analogie pomiędzy procedowaniem sfinalizowanym w sposób koncyliacyjny z inicjatywy oskarżonego na skróconej rozprawie a trybami uruchamianymi dla rozstrzygnięcia spraw limitowanych przez oznaczenie górnego pułapu potencjalnych konsekwencji prawnych, których całość stosowana jest wobec oskarżonego na podstawie ogólnych formuł zezwalających – *lege non distinguente* dotyczy to: sankcji karnych, których rozmiaru użyto jako bariery zawężającej, środków reakcji karnej pominiętych przy konstruowaniu limitu spraw rozpoznawanych w trybie szczególnym oraz cywilnoprawnych następstw czynu zabronionego.

Także postulat zachowania elementarnej lojalności wobec sprawcy porozumiewającego się z organami wymiaru sprawiedliwości podlega degradacji – z argumentu tylko nieprzekonującego do tezy o zamknięciu karnoprocessowej drogi dla reparacji szkód generowanych przestępstwem sprawcy negocjującego na posiedzeniu – do całkowicie bezużytecznego dla stordedowania twierdzenia o niedopuszczalności procesu adhezyjnego, toczącego się obok nurtu sfinalizowanego karnoprocessowym porozumieniem zawartym na skróconej rozprawie. O ile bowiem brak zagwarantowanego *expressis verbis* skoordynowania momentu negocjacji w przedmiocie skazania na posiedzeniu z chwilą wysunięcia żądania kompensat cywilnoprawnych może generować niepokój o zwiększenie obciążeń o nieobjęte zakresem już zawartego porozumienia, o tyle konstrukcja instytucji dobrowolnego poddania się odpowiedzialności eliminuje jakiekolwiek ryzyko rozszerzenia pułapu dobrowolnie zaakceptowanych konsekwencji czynu zabronionego. Pierwszy poziom zabezpieczeń wynika z temporalnego rozłożenia działań oskarżonego zmierzającego do koncyliacyjnego sfinalizowania sprawy na rozprawie i czynności pokrzywdzonego żądającego cywilnoprawnych kompensat majątkowych – w typowej sekwencji ostateczny termin zgłoszenia powództwa cywilnego (początek przewodu sądowego) wyprzedza moment wystąpienia z propozycją negocjacji (zakończenie pierwszego przesłuchania wszystkich oskarżonych na rozprawie głównej). Skoro więc

oskarżony, suponując rodzaj i rozmiar dobrowolnie akceptowanych konsekwencji popełnionego przestępstwa, dysponuje pełną wiedzą o istnieniu i zakresie roszczeń cywilnych generowanych swym przestępstwem, trudno o element zaskoczenia powodowany ich potencjalnym zasądzeniem. Drugi ogranicznik, chroniący przed niechcianym zwiększeniem wynegocjowanego zestawu prawnych konsekwencji czynu zabronionego, tworzy wymóg uzyskania zgody oskarżonego na wszelkiego rodzaju sugestie kierowane przez organ rozstrzygający i uczestników porozumienia pod adresem pierwotnych propozycji koncyliacyjnego sfinalizowania sprawy. Poza sferą wątpliwości pozostaje bowiem zapisany *verba legis* aktywny udział sądu w modyfikowaniu zakresu obciążeń objętych dobrowolną ofertą oskarżonego (art. 387 § 3 k.p.k.), zaś fakt, że jej uwzględnienie uzależniono od milczącej akceptacji osób występujących w charakterze strony czynnej, uprawnia je do złożenia kontrofer ty – zarówno prokurator, jak i pokrzywdzony mogą bowiem uwarunkować brak sprzeciwu korektą pierwotnych propozycji konsensualnego zakończenia zasadniczego nurtu postępowania oraz pod rygorem ich odrzucenia wymusić na oskarżonym podjęcie działań gwarantujących pokrzywdzonemu cywilnoprawną kompensatę szkód i krzywd⁴⁰. Każdorazowa próba eskalacji prawnych konsekwencji czynu o nieobjęte pierwotną ofertą oskarżonego musi być jednak przezeń zaakceptowana – zwiększenie obciążeń ponad poziom, w którym rezygnację z postępowania dowodowego równoważą wynegocjowane ustępstwa w sferze prawnych konsekwencji czynu zabronionego, uprawnia oskarżonego do rezygnacji z próby konsensualnego sfinalizowania sprawy⁴¹.

Bezskuteczność prób zmierzających do wykazania, że brak normy pozytywnie werbalizującej możliwość realizacji roszczeń cywilnych eliminuje karnoprocesowy tryb reparacji szkód i krzywd generowanych przestępstwem sprawcy porozumiewającego się z organami wymiaru sprawiedliwości oraz bezzasadność niepokoju o zachowanie zasady lojalności w sytuacji dopuszczalnego zwiększenia obciążeń o nieobjęte porozumieniem otwierają drogę procesu karnego dla roszczeń odszko-

⁴⁰ S. Steinborn: *Porozumienia w polskim procesie karnym...*, s. 164; K. Kurowska: *Konsensualne sposoby zakończenia postępowania karnego a sytuacja procesowa pokrzywdzonego*. „Prokuratura i Prawo” 2002, z. 4, s. 28.

⁴¹ O dopuszczalności zmiany stanowiska dotyczącego skazania bez przeprowadzenia postępowania dowodowego zob. D. Nowocień: *Instytucja „dobrowolnego poddania się karze” w Kodeksie postępowania karnego z 1991 r.* W: *Nowa kodyfikacja prawa karnego*. T. 7..., s. 98; Eadem: *Wybrane zagadnienia dotyczące porozumień w procesie karnym...*, s. 223; R. Ponikowski: *Wniosek oskarżonego o wydanie wyroku skazującego bez przeprowadzenia postępowania dowodowego – art. 387 nowego Kodeksu postępowania karnego*. W: *Nowa kodyfikacja prawa karnego*. T. 1. Red. L. Bogunia. Wrocław 1997, s. 186; P. Rogoziński: *Dobrowolne poddanie się przez oskarżonego odpowiedzialności karnej*. „Państwo i Prawo” 2000, z. 9, s. 59; Idem: *O niektórych procesowych aspektach dobrowolnego poddania się przez oskarżonego odpowiedzialności karnej (art. 387 K.p.k.)*. „Palestra” 2001, z. 1–2, s. 12; S. Steinborn: *Odwolywalność oświadczeń woli...*, s. 38; A. Ważny: *Kilka uwag na tle art. 387 K.p.k.* „Prokuratura i Prawo” 2000, z. 12, s. 28; Idem: *Zgoda stron na dobrowolne poddanie się karze w trybie art. 387 K.p.k.* „Prokuratura i Prawo” 2002, z. 3, s. 77.

dowawczych powstałych w rezultacie działania sprawcy dążącego do koncyliacyjnego sfinalizowania swej sprawy – *lege non distinguente* dotyczy to obu instytucji umożliwiających zawarcie porozumienia karnoprocesowego⁴².

Dla dokonania kolejnego z sekwencji działań służących ustaleniu sposobu ochrony cywilnie pozwanego w procesach sprawców uzależnionych, współpracujących z organami ścigania lub zawierających porozumienia karnoprocesowe wystarczająca wydaje się wykładnia gramatyczna norm zawierających opis sytuacji, w których ustawodawca zrezygnował z limitów merytorycznego orzekania we wzbożonym toku procesu karnego. Ponieważ zapisy eliminujące ochronę oskarżonego skonstruowano, posługując się techniką odesłania do precyzyjnie wskazanych przepisów statuujących określone instytucje prawa i procesu karnego (art. 93 i 94 k.k., art. 60 § 3 i § 4 k.k. oraz art. 343 lub art. 387 k.p.k.), nietrudno o konstatację, że przełamanie kierunku środka odwoławczego korzystnego dla osoby oskarżonej następuje jedynie w odniesieniu do tych fragmentów kwestionowanego orzeczenia, w których postanowiono o ich zastosowaniu. Tego rodzaju manewr okazuje się jednak skuteczny jedynie wówczas, gdy przepisy objęte klauzulą odsyłającą statuują instytucje o charakterze wyłącznie penalnym. Odwołanie do techniki legislacyjnej zawodzi natomiast, gdy nie jest jasny charakter środków dopuszczalnych w ramach instytucji, których zastosowanie wyłącza ochronę gwarantowaną zakazem *reformationis in peius*. I tak nie ulega wątpliwości wyłącznie karny charakter instytucji umożliwiających prewencyjne umieszczenie w odpowiednim zakładzie sprawcy uzależnionego oraz zastosowanie pewnych koncesji na rzecz oskarżonego współdziałającego z organami ścigania karnego. Tym samym więc atak ograniczony do fragmentów orzeczenia rozstrzygających o roszczeniach cywilnych realizowanych obok procesu, którego zasadniczy nurt sfinalizowano w sposób określony w art. 94 k.k. lub art. 60 § 3 i § 4 k.k., nie pozbawia pozwanego cywilnie ochrony przed pogorszeniem jego procesowego położenia.

Lex non est clara, gdy bariery limitujące merytoryczne orzekanie we wzbożonym toku procesu karnego wyeliminowano, powołując się na zawarcie porozumienia karnoprocesowego. Niejasność stanu prawnego jest efektem trudności w doborze właściwych metod wykładni przepisów określających zakres uzgodnień pomiędzy prokuratorem a oskarżonym oraz treść wniosku o dobrowolne poddanie się odpowiedzialności – w tej bowiem mierze decydujące znaczenie można przyznać językowym metodom wykładni, niewykluczone jest jednak preferowanie rozwiązań opartych na wnioskowaniu logicznym. Językowe znaczenie sformułowań użytych dla określenia przedmiotu porozumień karnoprocesowych wydaje się oczywiste – zarówno bowiem art. 335 § 1 k.p.k., jak i art. 387 § 1 k.p.k., opisując zakres negocjacji prowadzonych w związku z wnioskiem o skazanie na pośledzeniu lub na rozprawie skróconej, *verba legis* ograniczyły je do kary lub środka

⁴² S. Steinborn: *Porozumienia w polskim procesie karnym...*, s. 164.

karnego⁴³. Ponieważ jednak przedmiot postępowania odszkodowawczego stanowi uzasadnienie dla recypowania na jego grunt cywilnoprocesowej zasady dyspozycyjności, definiowanej jako rozporządzalność prawem objętym sporem przez podmioty, których sfery prawnej dotyczy postępowanie, *ex thesi* nie można odrzucić wniosku opartego na rozumowaniu *a maiori ad minus* – skoro bowiem ustawodawca zezwolił na dokonywanie uzgodnień dotyczących sfery odpowiedzialności karnej oskarżonego, tym bardziej dopuszczalne wydaje się objęcie zakresem porozumień karnoprocesowych kwestii *in genere* podlegających negocjacjom.

Ostateczne rozstrzygnięcie rywalizacji toczącej się pomiędzy poglądami dotyczącymi zakresu porozumienia prokuratora i oskarżonego oraz treści wniosku o concyliacyjne sfinalizowanie sprawy na rozprawie umożliwia komparacja trzech zmienionych – stanu prawnego obowiązującego w dziedzinie uzgodnień cywilnoprawnych przed wprowadzeniem na grunt procedowania karnego instytucji konsensualnych, zasad dysponowania przedmiotem postępowania w sprawie *causa minor* funkcjonujących *de lege lata* oraz językowego znaczenia sformułowań opisujących przedmiot porozumień karnoprocesowych. Abstrahując od trybu orzekania w *causa maior*, cywilnoprawny przedmiot postępowania adhezyjnego, uzasadniając import zasady dyspozycyjności, uprawnia strony do wzajemnych negocjacji w zakresie cywilnoprawnych szkód i krzywd wyrządzonych przez sprawcę i ich zwięźczenie zawarciem ugody sądowej⁴⁴. Fakt, że zarówno art. 335 § 1 k.p.k., jak i art. 387 § 1 k.p.k. *verba legis* ograniczają zakres negocjacji do instytucji o charakterze penalnym przyzwolenie na dokonywanie uzgodnień dotyczących zasadniczego nurtu postępowania karnego pozostaje obojętne dla reguł rządzących rozporządzalnością prawem uzyskania świadczeń majątkowych rekompensujących szkody generowane każdego typu przestępstwem. Skoro zaś strony postępowania zwięźczonego porozumieniem obejmującym kary i środki karne wyposażono w prawo zakończenia sporu dotyczącego roszczeń odszkodowawczych umową charakterystyczną dla stosunków cywilnoprawnych, całkowicie zbędna byłaby możliwość włączenia ustępstw wynegocjowanych w zakresie roszczeń kompensujących szkody i krzywdy generowane przestępstwem w obręb porozumienia karnoprocesowego⁴⁵.

Posłużenie się literalną metodą wykładni i jej wsparcie tezą o niezmienności reguł rządzących zawieraniem umów obejmujących roszczenia cywilnoprawne nie są jedynymi sposobami skutkującymi konstatacją, zgodnie z którą zasięg konsensualnych porozumień zawieranych w procesie karnym nie obejmuje rozstrzygnięć finalizujących postępowanie adhezyjne, *ergo* kontestacja orzeczenia ograniczona do fragmentów dotyczących roszczeń kompensacyjnych generowanych przestęp-

⁴³ Ibidem, s. 163; M. Zbrojewska: *Dobrowolne poddanie się karze w K.p.k.* Białystok 2002, s. 104 i n.

⁴⁴ W. Daszkiewicz: *Pojednanie, ugoda i mediacja w procesie karnym...*, s. 66; W. Zalewski: *Problematyka prawna ugody sądowej w prawie karnym*. „Przegląd Sądowy” 2000, z. 2, s. 81 i n.

⁴⁵ W. Daszkiewicz: *Pojednanie, ugoda i mediacja w procesie karnym...*, s. 66–67; S. Steinborn: *Porozumienia w polskim procesie karnym...*, s. 162.

stwem sprawcy porozumiewającego się z organami wymiaru sprawiedliwości nie pozbawia pozwanego cywilnie ochrony przed nielimitowaną reformacją orzeczenia we wzbogaconym toku procesu. O tym, że koncyliacyjne sfinalizowanie obu nurtów postępowania karnego wymaga dwóch odrębnych umów – porozumienia kar-noprosesowego obejmującego uzgodnienia dotyczące kar i środków karnych oraz ugody sądowej precyzującej wzajemne ustępstwa w zakresie szkód cywilnych generowanych przestępstwem będącym przedmiotem procedowania na posiedzeniu lub skróconej rozprawie – przekonuje komparacja podmiotów partycypujących w ich zawarciu.

Uzgodnienie w jednej umowie ogółu prawnych konsekwencji czynu zabronionego okazuje się bowiem niemożliwe ze względu na odmiennność podmiotów legitymowanych do negocjowania ustępstw finalizujących zasadniczy i adhezyjny nurt postępowania karnego. I tak w zawarciu porozumienia umożliwiającego konsensualne zakończenie postępowania na posiedzeniu z jednej strony partycypuje oskarżony, z drugiej zaś – prokurator lub organ uprawniony do prowadzenia dochodzenia z mocy rozporządzenia wykonawczego opartego na art. 325 d. k.p.k. W stadium jurysdykcyjnym rolę moderatora negocjacji może odgrywać sąd, podejmując aktywne działania w modyfikowaniu zakresu obciążeń objętych pierwotnymi ustaleniami. Uprawnienia sądu w żaden jednak sposób nie zmieniają roli poszczególnych uczestników procesu w koncyliacyjnym zakończeniu sprawy karnej – w porozumieniu będącym wypadkową ogółu przedstawionych propozycji partycypuje jedynie bierna i czynna strona procesu; sąd, zatwierdzając rezultaty przeprowadzonych negocjacji, finalizuje zasadniczy nurt procesu rozstrzygnięciem o charakterze konsensualnym. Natomiast uczestnikami ostatecznych uzgodnień w przedmiocie ukarania sprawcy dobrowolnie poddającego się odpowiedzialności są aż trzy podmioty – w pierwszej kolejności zastosowanie określonego zestawu kar i środków karnych w ramach skróconej rozprawy wymaga zgody oskarżonego, milczącą aprobatę oferty oskarżonego muszą zamanifestować również pokrzywdzony i prokurator lub organ legitymowany do popierania oskarżenia w postępowaniu uproszczonym. Z kolei z uwagi na fakt, że istotą ugody stanowią ustępstwa w zakresie stosunku cywilnoprawnego partnerami umowy w przedmiocie wynikających z niego roszczeń są strony tegoż stosunku⁴⁶. Partycypującymi w umowie obejmującej roszczenia odszkodowawcze dochodzone w procesie karnym są zatem strony stosunku cywilnego generowanego czynem niedozwolonym realizującym znamiona przestępstwa – pierwszym uczestnikiem negocjacji dotyczących cywilnoprawnych następstw przestępstwa jest sprawca szkody, partneruje mu natomiast poszkodowany, który wskutek przestępstwa doznał bezpośredniego uszczerbku fizycznego i psychicznego.

⁴⁶ W. Załewski: *Problematyka prawna ugody sądowej...*, s. 81.

3.3. Zakaz pogarszania pozycji odwołującego się powoda cywilnego

W analizie systemu chroniącego przed pogorszeniem procesowego położenia powoda cywilnego, kontestującego rozstrzygnięcie o roszczeniach odszkodowawczych realizowanych w postępowaniu adhezyjnym, za pewnik można przyjąć tylko jego istnienie. Mimo że w tej mierze *lex non est clara*, stanowczość sądów uzasadnia konieczność zachowania symetrii pomiędzy instrumentami służącymi dochodzeniu roszczeń majątkowych generowanych przestępstwem przez uruchomienie procedury cywilnej lub aktywację karnoprocesowego mechanizmu kompensacyjnego. Skoro bowiem procedowanie przed sądem cywilnym i orzekanie w procesie adhezyjnym stanowią dwie równorzędne drogi realizacji roszczeń majątkowych kompensujących szkody i krzywdy pozostające w bezpośrednim związku z przestępstwem, zaś wybór pomiędzy cywilnoprawnym a karnoprocesowym trybem reparacji fizycznego i psychicznego uszczerbku generowanego czynem oskarżonego pozostawiono w gestii osoby poszkodowanej, poziom gwarancji zabezpieczających pozycję powoda cywilnego musi być identyczny w obu procedurach odszkodowawczych. Zróżnicowanie zakresu środków blokujących możliwość przełamania kierunku środka odwoławczego korzystnego dla występującego z żądaniem zasądzenia odszkodowania zależnie od trybu realizacji roszczeń cywilnych oznaczałoby bowiem pozbawienie uprawnionego jakiegokolwiek swobody wyboru drogi służącej reparacji fizycznego i psychicznego uszczerbku generowanego przestępstwem. Jedynym racjonalnym zachowaniem poszkodowanego legitymowanego do realizacji przysługujących mu roszczeń kompensacyjnych w dwóch trybach, cechujących się różnym poziomem środków chroniących przed pogorszeniem procesowej pozycji jedyne go kontestatora orzeczenia sądu I instancji, byłoby wystąpienie z powództwem cywilnym na gruncie procedury gwarantującej mu większą liczbę zabezpieczeń. Skoro zaś powoda cywilnego realizującego żądanie zasądzenia kompensat majątkowych, mających zreperować szkody wyrządzone przestępstwem, chroni statuowany w art. 384 k.p.c. zakaz *reformationis in peius*, w identyczny zestaw uprawnień musi być wyposażony poszkodowany decydujący się na wykorzystanie karnoprocesowego trybu reparacji majątkowego i psychicznego uszczerbku generowanego czynem oskarżonego.

Pewność co do istnienia systemu chroniącego przed pogorszeniem procesowego położenia powoda cywilnego kontestującego rozstrzygnięcie o roszczeniach odszkodowawczych realizowanych w postępowaniu adhezyjnym nie przesądza o charakterze środka blokującego możliwość nieograniczonego merytorycznie procedowania we wzbogaconym toku procesu karnego. Ze względu na subsydiarny charakter klauzuli umożliwiającej implantowanie do postępowania adhezyjnego cywilnoprawnego systemu gwarantującego żądającemu rekompensat majątkowych swobodę kwestionowania rozstrzygnięć pierwszoinstancyjnych jasność sądów dotyczących charakteru środka zabezpieczającego pozycję powoda cywilnego atakującego orzeczenie finalizujące procedowanie w sprawie *causa minor* można osiągnąć dopiero po przetestowaniu dopuszczalności użycia karnoprocesowego zakazu *reformationis in pe-*

ius dla ochrony podmiotu będącego stroną postępowania, którego przedmiotu nie stanowi kwestia odpowiedzialności karnej. Podmiotowy zakres karnoprocesowego systemu ochrony *non est clara* ze względu na trudności w doborze właściwych dyrektyw interpretacyjnych – w tej bowiem mierze możliwe jest preferowanie językowego znaczenia sformułowań użytych w k.p.k. dla skonstruowania barier zabezpieczających przed pogorszeniem pozycji odwołującego się, niewykluczone jest jednak uznanie prymatu wniosków uwzględniających motywy towarzyszące konstruowaniu limitów wykluczających nieograniczoną możliwość reformacji kontestowanego rozstrzygnięcia; te zaś *prima facie* wydają się krańcowo różne od konkluzji implikowanych literalną wykładnią art. 434 § 1 k.p.k. i art. 443 k.p.k.

Językowa egzegeza przepisów procedury karnej werbalizujących bezpośredni i pośredni zakaz *reformationis in peius* pozwala precyzyjnie wytyczyć podmiotowy zasięg ochrony przed przełamaniem kierunku środka odwoławczego korzystnego dla jedynego kontestatora decyzji pierwszoinstancyjnej. Obie normy ochronne *verba legis* wskazują podmiot objęty działaniem instytucji gwarantującej swobodę zaskarżania orzeczeń – konstruując bariery ograniczające swobodę merytorycznego orzekania, we wzbogaconym toku procesu karnego objęto ich zasięgiem jedynie oskarżonego, *ergo* wykluczone jest ich aktywowanie dla ochrony podmiotu niemającego takiego statusu. Jeżeli bowiem w postępowaniu karnym określony przywilej *explicite* zarezerwowano jedynie dla ściśle opisanego uczestnika procesu, to podmiot niemający takiego statusu nie może dysponować jego uprawnieniami. Najlepszą ilustracją tej tezy jest zaś przykład osoby faktycznie podejrzanej, która pomimo obciążenia jej obowiązkami częściowo zbieżnymi z nałożonymi przez k.p.k. na podejrzanego nie uzyskuje jego praw, ustawodawca wyposaża ją bowiem jedynie we właściwy tylko temu podmiotowi arsenał uprawnień⁴⁷. Podobna autonomia uprawnień jest charakterystyczna dla pokrzywdzonych niedysponujących statusem strony postępowania jurysdykcyjnego i tych, którzy pozycję tę uzyskali, wstępując do procesu w roli oskarżyciela posiłkowego, oskarżyciela prywatnego lub powoda cywilnego.

O pewność, że zasada autonomii uprawnień poszczególnych uczestników procesu karnego wyklucza rozszerzenie zakresu ochrony gwarantowanej wyłącznie oskarżonemu na podmioty niedysponujące takim statusem łatwiej o tyle, że ostateczne w tej mierze konkluzje wspiera nie tylko wykładnia językowa przepisów statuujących karnoprocesowy zakaz *reformationis in peius*. Teza o ograniczonym podmiotowo zasięgu działania barier chroniących przed pogorszeniem pozycji jedynego odwołującego znajduje bowiem swe logiczne uzasadnienie. Powszechnie dostrzegalne przykłady działania zasady autonomii uprawnień polegają na separacji arsenału środków oddanych do dyspozycji podmiotów mających określony status procesowy i mogących go nabyć po dopełnieniu pewnych formalności. I tak przekształcenie statusu osoby podejrzanej w podejrzanego jest warunkowane jedynie przedstawieniem zarzutu popełnienia przestępstwa, z kolei wystąpienie w roli strony czynnej

⁴⁷ T. Grzegorzcyk, J. Tylman: *Polskie postępowanie karne*. Warszawa 1998, s. 290–291.

całkowicie uzależniono od woli pokrzywdzonego, zainteresowanego odegraniem aktywnej roli w procesie. To w jego gestii leży bowiem decyzja o dopełnieniu formalności kreujących status czynnej strony procesu karnego – złożenie oświadczenia manifestującego wolę wstąpienia do procesu w roli oskarżyciela posiłkowego ubocznego; przejście procedury polegającej na zakwestionowaniu decyzji o odmowie wszczęcia lub bezwarunkowym umorzeniu procesu karnego i jej zwieńczenie uruchomieniem subsydiarnego aktu oskarżenia, nadającego pokrzywdzonemu status oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego; wniesienie prywatnego aktu oskarżenia, determinujące uzyskanie pozycji oskarżyciela prywatnego; zgłoszenie powództwa cywilnego zawierającego żądanie zasądzenia świadczeń odszkodowawczych, kwalifikujące jako powoda cywilnego podmiot doznający wskutek przestępstwa fizycznego i psychicznego uszczerbku. Skoro zatem zakaz korzystania przez podmiot słabiej wyposażony w broń procesową z przywilejów pozostających w gestii uczestników dysponujących bogatszym arsenalem uprawnień dotyczy podmiotów o tak podobnej pozycji procesowej, *a maiore ad minus* zasada autonomii uprawnień kreuje zakaz importowania przywilejów pomiędzy opozycyjnymi stronami postępowania karnego – *lege non distinguente* niedopuszczalne jest udzielenie czynnej stronie karnoprosesowego postępowania w przedmiocie zasądzenia roszczeń generowanych przestępstwem zezwolenia na korzystanie z ochrony *verba legis*, gwarantowanej jedynie cywilnie pozwanemu.

Argumentu akcentującego różnicę pomiędzy procesowym położeniem dwóch podmiotów – z jednej strony uczestnika, którego *expressis verbis* wskazano jako jedynego chronionego przed niebezpieczeństwem przełamania środka odwoławczego korzystnie dla niego ukierunkowanego; z drugiej zaś strony, w celu zabezpieczenia której miałby zostać dokonany zabieg poszerzenia podmiotowego zasięgu działania karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* – przyjdzie użyć raz jeszcze. Tym razem jego przywołanie posłuży sprawdzeniu, czy *ratio legis*, towarzyszące konstruowaniu barier limitujących nieograniczoną swobodę reformowania pierwszoinstancyjnego orzeczenia sądu karnego, może uzasadnić ekstrapolację karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* na obszary nieobjęte werbalnie sformułowanym zakresem jego stosowania. Samo posłużenie się przez ustawodawcę zapisem *explicite* odnoszącym stosowanie określonej instytucji wyłącznie do postępowań w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego, sugerowane wskazaniem w opisie podmiotów legitymowanych do jej użycia uczestników mogących stanowić stronę tylko tego typu postępowania (np. oskarżonego), nie wystarcza do definitywnego jej wyeliminowania z postępowania toczącego się w innym nurcie niż zasadniczy przedmiot procesu – nie jest bowiem wykluczone, że cele towarzyszące uchwaleniu przepisu, *prima facie* skonstruowanego jako norma o ograniczonym zasięgu działania, staną się czynnikiem decydującym o jego użyciu w sytuacjach nieprzewidzianych hipotezą⁴⁸.

⁴⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dn. 2 lutego 1994 r., II KRN 400/93. OSNKW 1994, z. 3–4, poz. 22.

Prymat wniosków implikowanych wykładnią celowościową wymaga jednak daleko idącego podobieństwa pomiędzy sytuacją normowaną *verba legis* a nieuregulowanym w procedurze karnej przypadkiem, potencjalnie objętym zakresem działania instytucji zwerybalizowanej przepisami k.p.k. *Prima facie* mogłoby się wydawać, że *ratio* ograniczeń chroniących przed przełamaniem środka odwoławczego ukierunkowanego korzystnie dla oskarżonego kontestującego rozstrzygnięcie pierwszoinstancyjne i zabezpieczeń uniemożliwiających nieograniczoną reformację orzeczenia kwestionowanego przez powoda cywilnego jest identyczne. W obu przypadkach cel konstruowania barier limitujących zakres merytorycznych rozstrzygnięć ferowanych w efekcie akcji kontestacyjnej jedynego apelującego polega na tym, by przez redukcję obawy przed potencjalną eskalacją obciążeń następującą po wniesieniu środka odwoławczego zapewnić uczestnikom swobodę podejmowania akcji kontestującej niekorzystne dlań rozstrzygnięcie, stwarzając w ten sposób szansę na korektę wadliwego orzeczenia. *Ergo* oba podmioty należałoby wyposażać w karnoprocesowy przywilej gwarantujący utrzymanie ich procesowego położenia we wzbogaconym toku procesu karnego – oskarżonego dzięki zapisowi *explicite* wskazującemu go jako podmiot chroniony, pokrzywdzonego – w rezultacie wnioskowania *per analogiam*.

Wnioskom formułowanym na podstawie ogólnych założeń zakazu *reformationis in peius* można jednak zarzucić ignorowanie specyfiki procedur odrębnie normujących instytucje chroniące przed pogorszeniem procesowej pozycji jedynego kontestatora pierwszoinstancyjnego rozstrzygnięcia. Jej uwzględnienie pozwala dostrzec niuanse różnicujące cywilnoprawne i karnoprocesowe limity wykluczające nieograniczoną możliwość reformacji kwestionowanego orzeczenia – zasadnicze kryterium specyfikujące wydaje się zaś tworzyć pozycja procesowa zajmowana przez podmiot objęty ochroną. I tak, o ile w procedurze karnej celem skonstruowania zakazu *reformationis in peius* jest ochronienie przed nieograniczoną eskalacją cywilnoprawnych i karnych konsekwencji przestępstwa podmiotu zagrożonego ich zastosowaniem, o tyle motywu towarzyszącego uchwaleniu normy zabezpieczającej pozycję kontestującego rozstrzygnięcie wydane z wykorzystaniem drogi cywilnej należy dopatrywać się w stworzeniu we wzbogaconym toku procesu cywilnego, każdej jego stronie, szansy na swobodną walkę o najkorzystniejsze dla siebie rozstrzygnięcie. Skoro cywilnoprawne bariery zabezpieczające aktywuje zaczepienie pierwszoinstancyjnego rozstrzygnięcia przez którąkolwiek ze stron decydujących się na samodzielną akcję kontestacyjną, *lege non distinguente* podmiotowy zasięg cywilnoprawnego zakazu pogarszania pozycji jedynego odwołującego się obejmuje zarówno stronę realizującą na drodze procesu cywilnego przysługujące jej roszczenia, jak i podmiot broniący się przed żądaniem powoda.

Odmienne przedmiot kanoprocesowych postępowań przewidujących występowanie w charakterze strony oskarżonego i powoda cywilnego oraz skrajnie opozycyjne usytuowanie obu podmiotów powodują, że trudno doszukać się jakichkolwiek racji uzasadniających objęcie strony żądającej realizacji cywilnoprawnych konse-

kwencji przestępstwa podmiotowym zakresem przywileju *explicite* zarezerwowanego wyłącznie dla ochrony podmiotu zagrożonego zastosowaniem karnych i cywilnych następstw przestępnego zachowania. Niepowodzenie towarzyszące próbom użycia językowych i celowościowych metod wykładni, aby poszerzyć zasięg karnoprocesowego zakazu *reformationis in peius* o podmiot dochodzący roszczeń cywilnych na drodze procesu adhezyjnego pozwala na wniosek, zgodnie z którym kwestię barier chroniących przed pogorszeniem procesowego położenia jedyne go odwołującego się uregulowano w procedurze karnej w sposób wykluczający ich użycie dla zabezpieczenia powoda cywilnego. Skonstatowanie tego faktu, aktywując klauzulę odsyłającą do norm k.p.c., umożliwia objęcie podmiotu żądającego reparacji uszczerbku generowanego przestępstwem cywilnoprawnym mechanizmem blokującym nielimitowaną możliwość reformacji zakwestionowanego rozstrzygnięcia w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych⁴⁹.

3.4. Działanie zakazu *reformationis in peius* po uchyleniu rozstrzygnięć w przedmiocie cywilnej odpowiedzialności oskarżonego

Trudności wynikające ze styku prawa cywilnego i procedury karnej potęgują się w przypadku próby określenia zasad funkcjonowania środków ochronnych po uchyleniu zakwestionowanego orzeczenia w części rozstrzygającej o roszczeniach cywilnych. Ich źródłem jest możliwość przekazania sprawy, dotychczas rozpoznawanej w postępowaniu karnym, właściwemu sądowi cywilnemu. Powrót do typowej drogi realizacji roszczeń cywilnych jest konsekwencją ubocznego charakteru obu karnoprocesowych trybów kompensacji szkód i krzywd. Cywilny nurt procesu karnego może się toczyć wyłącznie w powiązaniu z procedowaniem zmierzającym do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego.

Dowodem niesamodzielnosci karnoprocesowych trybów reparacji fizycznego i psychicznego uszczerbku pokrzywdzonego jest sposób skonstruowania procesu adhezyjnego – procedura karna zawiera wiele rozwiązań, mających zapobiec utrudnieniu przebiegu postępowania w jego zasadniczym nurcie przez przewlekające się procedowanie w *causa minor*. I tak, gdyby merytoryczne orzekanie w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej blokowało rozwój procesu karnego w jego zasadniczym nurcie, sąd może zaniechać rozpoznania powództwa cywilnego – pierwszym przykładem na preferowanie szybkości procesu karnego kosztem rozpoznania sprawy cywilnej jest możliwość wydania formalnego rozstrzygnięcia o powództwie cywilnym w sytuacji, gdy powód cywilny nie stawiał się na rozprawie i nie wnosił o rozpoznanie powództwa pod swą nieobecność (art. 383 k.p.k.); kolejną egzemplifika-

⁴⁹ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1. Red. P. Hofmański, K. Zgryzek, E. Sądziak ..., s. 363.

cję stanowi nakaz pozostawienia bez rozpoznania powództwa cywilnego wówczas, gdy procedowanie w sprawie karnej sfinalizowano, a materiał dowodowy ujawniony w toku rozprawy nie wystarcza do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności cywilnej, jego uzupełnienie implikowałoby zaś znaczną przewlekłość postępowania (art. 415 § 3 k.p.k.).

Uboczny charakter procedowania w *causa minor* implikuje również zakazem jego samodzielnego kontynuowania po prawomocnym zakończeniu postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej. Niedopuszczalność samoistnego bytu postępowania adhezyjnego *verba legis* statuują przepisy określające zasady realizacji roszczeń cywilnych po wzruszeniu w trybie wznowienia postępowania (art. 543 k.p.k.) lub zaskarżeniu sprzeciwem (art. 506 § 4 k.p.k.) karnoprosesowego rozstrzygnięcia o reparacji szkód i krzywd. Zakaz sformułowany w postępowaniu wznowieniowym wyklucza zarówno karnoprosesowy tryb podważenia prawomocnego orzeczenia o roszczeniach cywilnych, jak i dalsze procedowanie w przedmiocie naprawienia szkód i krzywd przed sądem karnym. Zgodnie bowiem z art. 543 k.p.k., wznowienie i realizacja roszczeń cywilnych po wznowieniu następuje przed sądem właściwym do orzekania w sprawach cywilnych, stosującym w tej mierze odpowiednie przepisy Kodeksu postępowania cywilnego. Ponieważ *expressis verbis* cywilnoprawny mechanizm wznowienia i kontynuacji zarezerwowano dla każdego orzeczenia o roszczeniach majątkowych wynikających z popełnionego przestępstwa, *lege non distinguente* drogę procesu karnego zamknięto dla obu trybów procedowania w przedmiocie zasądzenia odszkodowania i zadośćuczynienia – zasadę cywilnoprosesowej kontynuacji w jednakowej mierze należy zatem stosować do procesu adhezyjnego i postępowania uruchomionego *ex officio*.

Podobne reguły rządzią procedowaniem następującym po podważeniu sprzeciwem wyroku nakazowego rozstrzygającego w nurcie odpowiedzialności cywilnej, toczącym się w obu karnoprosesowych trybach reparacji szkód i krzywd. Zgodnie z treścią art. 506 § 4 k.p.k., atak ograniczony do rozstrzygnięcia w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej implikuje utratą mocy obowiązującej tylko zakwestionowanego fragmentu wyroku nakazowego. Następstwem unicestwienia decyzji rozstrzygającej o reparacji szkód i krzywd jest bądź to pozostawienie bez rozpoznania powództwa cywilnego realizowanego w postępowaniu karnym, bądź też deklaratywne poświadczenie eliminacji orzeczenia finalizującego postępowanie toczące się *ex officio*. Oba sposoby zakończenia procedowania w przedmiocie zasądzenia roszczeń odszkodowawczych otwierają cywilnoprawną drogę ich realizacji.

Zasadę powrotu do typowej drogi dochodzenia roszczeń cywilnych *verba legis* statuuje art. 67 § 1 k.p.k. – zgodnie z jego treścią, formalne rozstrzygnięcie w przedmiocie powództwa cywilnego legitymuje powoda cywilnego do realizacji roszczeń odszkodowawczych w postępowaniu przed sądem cywilnym. Fakt, że cywilnoprawną kontynuację procedowania w przedmiocie naprawienia szkód i krzywd przewidziano jedynie dla roszczeń realizowanych w procesie karnym w trybie postępowania adhezyjnego nie wyklucza zastosowania określonego w art. 67 k.p.k.

mechanizmu kontynuacji do roszczeń będących przedmiotem postępowania uruchomionego z urzędu – już to dlatego, że po formalnym zakończeniu karnoprosesowego postępowania toczącego się *ex officio* proces cywilny pozostaje jedyną formą realizacji roszczeń odszkodowawczych, trudno zaś uznać, by przepisy statuujące uprawnienie, równocześnie zamykały tryb jego realizacji; już to dlatego, że *ratio legis* mechanizmu określonego w art. 67 § 1 k.p.k. jest przekazanie sprawy cywilnej sądowi typowemu dla jej rozpoznania zawsze, gdy karnoprosesowego procedowania w nurcie odpowiedzialności za szkodę i krzywdę nie udało się sfinalizować w sposób merytoryczny. *Per analogiam* zasada powrotu na drogę cywilnoprawną powinna więc objąć i takie roszczenia, które realizowano w trybie *ex officio* zakończonym rozstrzygnięciem o charakterze formalnym.

Mimo że niedopuszczalność samoistnego bytu postępowania w nurcie odpowiedzialności cywilnej *verba legis* statuują jedynie przepisy dotyczące zasad rządzących realizacją roszczeń odszkodowawczych po wzruszeniu karnoprosesowego rozstrzygnięcia o naprawieniu szkód i krzywd w trybie wznowienia postępowania lub zaskarżenia sprzeciwem wyroku nakazowego, trudno zapisy zawarte w art. 543 k.p.k. i art. 506 § 4 k.p.k. potraktować inaczej niż jako egzemplifikację ogólnego zakazu prowadzenia przed sądem karnym postępowania zawężonego do kwestii odpowiedzialności cywilnej za szkodę generowaną przestępstwem⁵⁰. Tym samym przyjąć należy, że każde uchylenie zakwestionowanego orzeczenia w części rozstrzygającej o roszczeniach odszkodowawczych implikuje przekazaniem sprawy cywilnej sądowi typowemu dla jej rozpoznania – *lege non distinguente* bez względu na tryb karnoprosesowego dochodzenia roszczeń o reparację szkód i krzywd oraz niezależnie od rodzaju środka odwoławczego, którego rozpoznanie zakończono uchyleniem rozstrzygnięcia w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej.

Objęcie mechanizmem przekazywania sądowi cywilnemu zarówno spraw odszkodowawczych, które w postępowaniu karnym realizowano w trybie powództwa cywilnego, jak i będących przedmiotem karnoprosesowego postępowania uruchomionego *ex officio* wynika z subsydiarności obu karnoprosesowych trybów kompensacji szkód i krzywd. Nadto skoro zakresem wszystkich statuowanych w k.p.k. *verba legis* zakazów samodzielnego kontynuowania postępowania dotyczącego reparacji fizycznego i psychicznego uszczerbku pokrzywdzonego, po prawomocnym zakończeniu postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej, objęte są oba karnoprosesowe tryby realizacji roszczeń cywilnych, brak jakichkolwiek podstaw do różnicowania postępowania adhezyjnego i postępowania uruchomionego z urzędu w postępowaniu ponownym.

Oczywiste wydaje się uniezależnienie mechanizmu przekazywania spraw odszkodowawczych na drogę procesu cywilnego od rodzaju środka odwoławczego,

⁵⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dn. 17 października 2001 r., IV KKN 466/99. OSNKW 2002, z. 1–2, poz. 9; W. Daszkiewicz: *Powództwo cywilne...*, s. 230; I d e m: *Zasądzenie odszkodowania z urzędu...*, s. 178; A. Kaftal: *Akcja cywilna...*, s. 184.

który zastosowano w celu zakwestionowania rozstrzygnięcia w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej. Istotne dla kontynuacji procedowania przed sądem cywilnym jest wyłącznie to, by w następstwie przeprowadzenia kontroli odwoławczej sąd karny zdecydował o uchyleniu i ponownym rozpoznaniu tylko tej części zakwestionowanego orzeczenia, która rozstrzyga o cywilnoprawnych roszczeniach generowanych przez przestępstwo – *lege non distinguente* mechanizm przekazywania na drogę procesu cywilnego spraw odszkodowawczych rozstrzygniętych, a następnie uchylonych w postępowaniu karnym zadziała zarówno wówczas, gdy o unicestwieniu rozstrzygnięcia o roszczeniach cywilnych i potrzebie ponownego rozpoznania *causa minor* zdecydował sąd rozpoznający apelację, jak i wtedy, gdy decyzje te podjął sąd rozpoznający kasację⁵¹.

Identyczne względy wykluczają znaczenie zakresu zaskarżenia orzeczenia zakwestionowanego, a następnie uchylonego w części rozstrzygającej o reparacji szkód i krzywd. Jedyny czynnik decydujący o przekazaniu dalszego procedowania w przedmiocie zasądzenia odszkodowania i zadośćuczynienia sądowi właściwemu w sprawach cywilnych stanowi bowiem zakres uchylenia orzeczenia. Zasadę kontynuacji postępowania przed sądem cywilnym aktywuje zatem zaskarżenie, a następnie uchylenie jedynie tej części orzeczenia, w której rozstrzygnięto o roszczeniach majątkowych wynikających z przestępstwa; przekazanie sprawy sądowi cywilnemu nastąpi jednak również wówczas, gdy w środku odwoławczym zaatakowano zarówno rozstrzygnięcia finalizujące postępowanie w nurcie odpowiedzialności karnej, jak i cywilnej, kontrola odwoławcza wykazała zaś nieprawidłowość tylko tego ostatniego, w konsekwencji więc uchylono jedynie te fragmenty kwestionowanego orzeczenia, w których rozstrzygnięto o reparacji szkód i krzywd. Skoro droga typowa dla realizacji roszczenia cywilnego aktualizuje się wskutek uchylenia karnoprosesowego orzeczenia jedynie w tej części, w której rozstrzygnięto o roszczeniach majątkowych wynikających z przestępstwa, mechanizm przekazywania spraw odszkodowawczych sądowi właściwemu w sprawach cywilnych nie zadziała w razie, gdy przedmiotem karnoprosesowego postępowania ponownego będą oba nurty procesowe – *lege non distinguente* zarówno wówczas, gdy zaskarżono, a następnie uchylono fragmenty rozstrzygające o odpowiedzialności karnej i cywilnej oskarżonego; drogę cywilną zablokuje jednak również uchylenie rozstrzygnięć finalizujących postępowanie w obu nurtach procesu karnego, o którym zdecydowano, orzekając poza granicami zaskarżenia i podniesionych zarzutów ograniczających się do *causa minor*.

Prima facie, określenie zasad funkcjonowania środków ochronnych po przekazaniu sprawy, dotychczas rozpoznawanej w postępowaniu karnym, na drogę postępowania cywilnego zależy od sposobu kwalifikowania postępowania toczącego się przed sądem właściwym w sprawach cywilnych – w grę wchodzi potraktowanie go jako ponownego postępowania w przedmiocie roszczeń majątkowych wynikających

⁵¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dn. 17 października 2001 r., IV KKN 466/99...

z popełnionego przestępstwa; alternatywę stanowi uznanie postępowania toczącego się po przekazaniu jako procesu odbywającego się po raz pierwszy. Dla pierwszej opcji decydujące jest kryterium przedmiotu postępowania, z kolei wybór drugiej implikuje posłużenie się kryterium organu, przed którym toczy się określone postępowanie. Uznanie za prawidłową tezę o kontynuacji postępowania przekazanego z trybu karnoprosesowego na drogę procesu cywilnego implikuje przyjęcie, że aktywowane w postępowaniu karnym środki chroniące apelującego lub wnoszącego kasację pozostają aktualne w trakcie procedowania odbywającego się przed sądem cywilnym. Z kolei lansowanie twierdzenia o odrębności postępowań, w których toku przed różnymi rodzajami sądów realizowane jest to samo roszczenie odszkodowawcze, wyklucza kontynuowanie przed sądem cywilnym ochrony kwestionującego karnoprosesowe rozstrzygnięcie w przedmiocie roszczeń majątkowych wynikających z przestępstwa. Precyzując – ponieważ przekazanie sprawy, dotychczas rozpoznawanej w postępowaniu karnym, właściwemu sądowi cywilnemu stanowi efekt uchylenia karnoprosesowego orzeczenia w części rozstrzygającej o roszczeniach odszkodowawczych, sporne pozostaje jedynie zagadnienie ciągłości funkcjonowania mechanizmu uniemożliwiającego pogorszenie procesowej pozycji jedynego odwołującego się. Upřednie wyeliminowanie z obrotu prawnego rozstrzygnięcia w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej wskazuje, iż w postępowaniu karnym nie wytworzyła się konfiguracja, w której mogłyby znaleźć zastosowanie bariery limitujące pod względem czasowym dopuszczalność wzruszenia prawomocnego orzeczenia; zaś sytuacja aktywująca nakaz uwzględniania niektórych przyczyn odwoławczych wyłącznie w kierunku korzystnym dla określonej strony postępowania bądź to w ogóle nie wystąpiła, bądź też w efekcie jej pojawienia się unicestwiono byt prawny spornego rozstrzygnięcia. Skoro zaś w postępowaniu karnym nie aktywowano środków chroniących odwołującego się lub też już je wykorzystano, niemożliwe jest rozciągnięcie ich obowiązywania na procedowanie odbywające się przed sądem cywilnym.

Wątpliwości co do tego, czy próba określenia charakteru postępowania toczącego się po przekazaniu z trybu karnoprosesowego na drogę procesu cywilnego stanowi właściwy kierunek poszukiwań rozwiązania kwestii trwałości ochrony aktywowanej w postępowaniu karnym, generuje analiza zakresu działania cywilnoprawnego zakazu *reformationis in peius*. Wśród rodzajów postępowań, do których odnosi się zakaz pogarszania procesowego położenia jedynego odwołującego się, brak bowiem postępowania toczącego się po uchyleniu kwestionowanego rozstrzygnięcia. Przepis statuujący cywilnoprawny zakaz *reformationis in peius* usytuowano w rozdziale I działu V k.p.c., lokując go wśród opisu instytucji znajdujących zastosowanie przed sądem II instancji⁵² – *verba legis* odnosi się on zatem jedynie do postępowa-

⁵² Artykuł 384 k.p.c. usytuowano pomiędzy obowiązującymi w postępowaniu apelacyjnym zakazami rozszerzania żądania pozwu oraz występowania z nowymi roszczeniami (art. 383 k.p.c.) a artykułami zawierającymi rodzaje orzeczeń wydawanych przez sąd II instancji (art. 385 i 386 § 1–6 k.p.c.).

nia toczącego się przed sądem apelacyjnym. Ponieważ normy dotyczące postępowania kasacyjnego i zażaleniowego zawierają klauzule odsyłające do przepisów o postępowaniu apelacyjnym (odpowiednio art. 398²¹ k.p.c. oraz art. 397 § 2 k.p.c.), co skutkuje implementowaniem również zakazu pogarszania procesowego położenia jedynej strony kwestionującej orzeczenie pierwszoinstancyjne, mechanizm działania zakazu *reformationis in peius* ochroni także wnoszącego skargę kasacyjną lub żalącego się na postanowienia sądu i zarządzenia przewodniczącego. Obie wymienione techniki legislacyjne zawodzą przy próbie rozciągnięcia zakresu zakazu pogarszania procesowej pozycji jedyne go odwołującego się na postępowanie ponowne – procedura cywilna nie zawiera bowiem normy werbalizującej pośredni zakaz *reformationis in peius*, brak jest również klauzuli umożliwiającej przetransportowanie zakazu o charakterze bezpośrednim do postępowania toczącego się po uchyleniu kwestionowanego rozstrzygnięcia. Teza o ograniczeniu mechanizmu działania zakazu *reformationis in peius* do postępowania toczącego się przed sądem rozpoznającym środek odwoławczy dezaktualizuje sens rozważań uzależniających rozwiązanie kwestii trwałości ochrony aktywowanej w postępowaniu karnym od charakteru postępowania toczącego się po przekazaniu sprawy odszkodowawczej sądowi właściwemu w sprawach cywilnych. Bez względu bowiem na wynik sporu, dotyczącego kwalifikowania postępowania odbywającego się po uchyleniu karnoprosesowego rozstrzygnięcia w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej, sądu właściwego w sprawach cywilnych nie obowiązywałby zakaz pogarszania procesowej pozycji podmiotu, który jako jedyny zakwestionował orzeczenie finalizujące cywilnoprawny nurt postępowania karnego. Ostateczna kwalifikacja postępowania toczącego się po przekazaniu sprawy odszkodowawczej na drogę procesu cywilnego wskazywałaby jedynie na przyczyny wyłączenia zakazu *reformationis in peius* – gdyby zostało ono zakwalifikowane jako ponowne postępowanie w przedmiocie roszczeń majątkowych wynikających z popełnionego przestępstwa, niczym nielimitowana możliwość rozstrzygania o świadczeniach kompensacyjnych stanowiłaby efekt ograniczenia cywilnoprawnego zakazu *reformationis in peius* jedynie do postępowania toczącego się przed sądem rozpoznającym środek odwoławczy; w przypadku zwycięstwa opcji nadającej postępowaniu odbywającemu się po przekazaniu status procesu odbywającego się po raz pierwszy zakaz pogarszania procesowej pozycji kwestionującego karnoprosesowe rozstrzygnięcie w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych eliminuje pierwszoinstancyjny charakter postępowania cywilnego.

Rozstrzygającym argumentem na rzecz tezy o ograniczeniu cywilnoprawnego zakazu *reformationis in peius* do postępowania toczącego się przed sądem rozpoznającym środek odwoławczy wydaje się sposób jego werbalizacji. Ustawodawca, dysponując różnymi technikami unormowania pośredniego zakazu pogarszania procesowej pozycji jedyne go odwołującego się, mógł bowiem ukształtować system środków przysługujących w związku z zakwestionowaniem orzeczenia w sposób niepozostawiający żadnych wątpliwości co do zakresu postępowań, w których znajduje on zastosowanie. Z tej perspektywy trudno potraktować decyzję o zwer-

balizowaniu jedynie bezpośredniego zakazu *reformationis in peius* inaczej niż jako wyraz świadomej rezygnacji z nakazu przestrzegania go w postępowaniu toczącym się po uchyleniu kwestionowanego orzeczenia.

Prawdopodobieństwo, iż w cywilnoprawnym postępowaniu odwoławczym i odbywającym się ponownie zróżnicowano zasady dotyczące możliwości niekorzystnego reformowania orzeczenia kwestionowanego tylko przez jedną stronę procesową zwiększa analiza sposobu unormowania zakazu *reformationis in peius* w przepisach normujących proces karny i administracyjny. W obu procedurach zapisy dotyczące rodzaju postępowań, do których odnosi się zakaz pogarszania procesowego położenia jedynego odwołującego się, są bowiem jednoznaczne – normy karno-procesowe *verba legis* statuują zarówno bezpośredni, jak i pośredni zakaz *reformationis in peius*, pierwszy adresując do sądu rozpoznającego środek odwoławczy, drugi aktywując w toku postępowania toczącego się po uchyleniu kwestionowanego orzeczenia; z kolei w postępowaniu administracyjnym zwербalizowano wyłącznie bezpośredni zakaz niekorzystnej zmiany zakwestionowanej decyzji, wyłączając jego zastosowanie w trakcie procedowania przed organem I instancji rozpoznającym sprawę ponownie⁵³.

Opieranie się na literalnych zapisach odnoszących się do rodzaju postępowań, w trakcie trwania których obowiązuje zakaz modyfikowania orzeczenia na niekorzyść jedynego kwestionującego go podmiotu, jest jednak bardzo ryzykowne. Wnioskom formułowanym za pomocą tej techniki interpretacyjnej w niektórych bowiem przypadkach można zarzucić ignorowanie specyfiki poszczególnych rodzajów procedowania. Tego rodzaju niebezpieczeństwo wiąże się z lansowaniem tezy o możliwości dokonania *reformatio in peius* w toku cywilnoprawnego postępowania ponownego, opierając się na sposobie zwербalizowania zakazów pogarszania procesowej pozycji jedynego odwołującego się w przepisach normujących procedurę karną i administracyjną. O ile bowiem wiele względów przemawia na rzecz nielimitowanej możliwości reformowania decyzji administracyjnej przez organ rozpoznający sprawę ponownie, o tyle pozostają one nieaktualne w toku ponownego orzekania w przedmiocie odpowiedzialności karnej i cywilnej.

Argumentu na rzecz modelu dopuszczającego w szerokim zakresie możliwość nieograniczonego merytorycznie procedowania w sprawie administracyjnej dostarcza mechanizm działania zasady praworządności – jej istotę stanowi bowiem ochrona porządku prawnego przed jego naruszeniem, aby zaś osiągnąć tak formułowany cel, konieczne jest przyznanie organowi administracyjnemu uprawnień idących na tyle daleko, by możliwa była całkowita zmiana wadliwej i sprzecznej z prawem

---

⁵³ G. Łaszczyca, C. Martysz, A. Matan: *Postępowanie administracyjne ogólne*. Warszawa 2003, s. 754; J. Zimmermann: *Zakaz „reformationis in peius” w postępowaniu administracyjnym i w postępowaniu sądowno-administracyjnym*. W: *Księga pamiątkowa Profesora Eugeniusza Ochendowskiego*. Toruń 1999, s. 357.

decyzji⁵⁴. W sprawach administracyjnych możliwość dokonania *reformatio in peius* stanowi również element systemu ochrony interesu publicznego. Ponieważ w postępowaniu administracyjnym nie występuje podmiot legitymowany do jego ochrony, funkcję reprezentanta dobra publicznego sprawuje organ rozpoznający sprawę po uchyleniu decyzji administracyjnej – dokonanie zmiany na niekorzyść odwołującego się może zaś być postrzegane jako metoda ochrony interesu publicznego atakowanego przez podmiot kierujący się wyłącznie względami indywidualnymi⁵⁵. Dla wyłączenia mechanizmu chroniącego jedyne kwestionującego rozstrzygnięcie organu orzekającego w pierwszej instancji niebagatelne znaczenie ma również niekontrydiktoryjny charakter postępowania administracyjnego⁵⁶. Brak cechy sporności dezaktualizuje potrzebę dbania o interesy strony, która jako jedyna dokonuje zaczepienia orzeczenia rozstrzygającego o prawach i obowiązkach stron mających przeciwstawne interesy procesowe. Więcej – statuowanie zakazu *reformationis in peius* mogłoby uniemożliwić jakąkolwiek zmianę kwestionowanej decyzji. Decyzja reformatoryjna, wydana zgodnie z interesem jednej strony, zawsze będzie bowiem niekorzystna dla pozostałych⁵⁷. O prawie swobodnie merytorycznego orzekania przez organ rozpoznający sprawę ponownie decyduje również zasada oficjalności, definiowana w postępowaniu administracyjnym jako pozostawienie dyspozycji jego przedmiotem w gestii organu administracji publicznej⁵⁸. Przejaw tak rozumianej rozporządzalności stanowi możliwość rozpoznania całokształtu sprawy administracyjnej – *lege non distinguente* zarówno w sposób korzystny dla jedyne odwołującego się (*in melius*), jak i przez pogorszenie procesowej pozycji kwestionującego pierwotne orzeczenie (*in peius*)⁵⁹. W procedurze administracyjnej zasada oficjalności jest ściśle skorelowana z merytorycznym modelem toku instancji – opiera się on na założeniu, że zarówno w typowym, jak i wzbogaconym przebiegu postępowania administracyjnego jego przedmiot stanowi ta sama sprawa administracyjna⁶⁰. Skoro w kolejnych etapach postępowanie administracyjne pozostaje postępowaniem w sprawie już rozstrzygniętej przez organ pierwszej instancji, zadaniem organów orzekających we wzbogaconym toku postępowania administracyjnego jest ponowne rozpoznanie i rozstrzygnięcie całokształtu wiążących się z nią zagadnień. Wypozażenie organów kolejno orzekających w kompetencje merytorycznego załatwienia sprawy administracyjnej kwalifikuje wszelkie w tym względzie ograniczenia – *lege*

⁵⁴ A. Skóra: „*Reformatio in peius*” w postępowaniu administracyjnym. Gdańsk 2002, s. 31.

⁵⁵ Ibidem, s. 37.

⁵⁶ W. Dawidowicz: *Zarys procesu administracyjnego*. Warszawa 1989, s. 10.

⁵⁷ Ibidem, s. 8; W. Dawidowicz: *Ogólne postępowanie administracyjne*. Warszawa 1962, s. 223–224; A. Skóra: „*Reformatio in peius*”..., s. 43.

⁵⁸ J. Łętowski: *Prawo administracyjne. Zagadnienia podstawowe*. Warszawa 1990, s. 269.

⁵⁹ W. Dawidowicz: *Ogólne postępowanie...*, s. 222; A. Skóra: „*Reformatio in peius*”..., s. 51.

⁶⁰ W. Dawidowicz: *Ogólne postępowanie...*, s. 220; J. Zimmermann: *Polska jurysdykcja administracyjna*. Warszawa 1996, s. 186; Idem: *Zakaz „reformationis in peius”...*, s. 352.

non distinguente także zakaz pogarszania procesowej pozycji jedyne go apelującego – jako niedopuszczalne naruszenie uprawnień obowiązujących na wszystkich etapach procedowania administracyjnego⁶¹.

Większość argumentów stanowiących uzasadnienie nielimitowanego modelu orzekania przez organ ponownie rozpoznający sprawę administracyjną dezaktualizuje się w postępowaniu cywilnym. Ponieważ ma ono charakter kontradiktoryjnego sporu toczącego się pomiędzy równouprawnionymi stronami, ustawodawca, dbając o zachowanie swobodnej gry interesów obu stron, powinien w jego toku zagwarantować ochronę apelującego wtedy, gdy przeciwnik, uznając, że rozstrzygnięcie nie narusza jego procesowych interesów, rezygnuje z jego zaskarżenia. Rola bezstronnego arbitra determinowana przez kontradiktoryjny model postępowania wyklucza również dopuszczalność wyposażenia sądu właściwego w sprawach cywilnych w kompetencje dokonywania *reformatio in peius* w sytuacjach naruszających pełnią przezeń funkcję orzekania – brak legitymacji do reprezentowania dobra publicznego pozbawia sąd cywilny uprawnień do jego preferowania kosztem interesów indywidualnych jedyne go odwołującego się. Ponieważ model postępowania cywilnego zbudowano zgodnie z zasadą dyspozycyjności, definiowaną jako rozporządzalność prawem objętym sporem przez podmioty, których sfery prawnej dotyczy postępowanie, sąd orzekający we wzbogacym toku postępowania cywilnego jest pozbawiony kompetencji ponownego rozstrzygania całości sprawy cywilnej. Zgodnie bowiem z art. 378 § 1 k.p.c., sąd odwoławczy jest związany granicami środka odwoławczego, a ponieważ uchylenie kontrolowanego rozstrzygnięcia może nastąpić jedynie w części zakwestionowanej przez odwołującego się, postępowanie ponowne toczy się w granicach, w jakich nastąpiło przekazanie⁶².

Nieprzystawalność argumentów używanych dla wykazania dopuszczalności pogorszenia procesowej pozycji jedyne go kwestionującego decyzję administracyjną do specyfiki postępowania cywilnego zwiększa rangę motywów uzasadniających konstrukcję zakazu *reformationis in peius* – w odniesieniu do postępowania cywilnego z pełną siłą można więc posługiwać się argumentem o potrzebie stworzenia systemu kontrolnego gwarantującego swobodę zaskarżania orzeczeń sądowych, a tym samym umożliwiającego eliminację rozstrzygnięć wadliwych⁶³. Dezaktualizacja względów uzasadniających swobodny merytorycznie model orzekania we wzbogacym toku instancji oraz znaczenie środków chroniących jedyne go apelującego determinuje taką interpretację zapisów o zakresie obowiązywania cywilistycznego zakazu *reformationis in peius*, która zapewni jego realne funkcjonowanie. Tym samym zaś, mimo iż wśród rodzajów postępowań, do których *explicite* odnosi się cywilnoprawny za-

⁶¹ A. Skóra: „*Reformatio in peius*”..., s. 52; J. Zimmermann: *Polska jurysdykcja*..., s. 188.

⁶² T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska: *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego*..., s. 695; T. Ereciński: *Apelacja i kasacja w procesie cywilnym*..., s. 35 i n.; T. Wiśniewski: *Apelacja i kasacja*..., s. 50 i n.

⁶³ T. Rowiński: *Motywy zakazu „reformationis in peius” w polskim procesie cywilnym*. Łódź 1963, s. 141.

kaz pogarszania procesowego położenia jedyne go odwołującego się, brak jest postępowania ponownie się odbywającego, mechanizm działania zakazu *reformationis in peius* będzie chronił jedyne go kwestionującego także po uchyleniu skontrolowanego orzeczenia⁶⁴. W przeciwnym przypadku statuowane *verba legis* środki, w zamysśle gwarantujące swobodę zaskarżenia niekorzystnego rozstrzygnięcia, miałyby charakter jedynie iluzoryczny – ich zwербalizowanie nie stanowiłoby bowiem żadnej przeszkody dla nieograniczonej reformacji zakwestionowanego rozstrzygnięcia. Pogorszenie procesowego położenia jedyne go apelującego byłoby co prawda niemożliwe w postępowaniu przed sądem odwoławczym, ale już w toku postępowania toczącego się po uchyleniu zakwestionowanej decyzji brak byłoby jakichkolwiek barier limitujących dopuszczalność niekorzystnych dla niego zmian⁶⁵.

Ustalenie, że tak w postępowaniu karnym, jak i cywilnym obowiązuje bezpośrednia i pośrednia ochrona jedyne go kontestatora pierwszoinstancyjnego rozstrzygnięcia aktualizuje ten kierunek rozważań, który uzależnia trwałość zabezpieczeń uruchomionych w postępowaniu karnym od określenia prawnego charakteru procedowania odbywającego się po przekazaniu sprawy sądowi cywilnemu. Tezę o kontynuacji postępowania przekazanego z trybu karnopprocesowego na drogę procesu cywilnego wspierają zapisy o wpływie działań podjętych w postępowaniu odszkodowawczym toczącym się przed sądem karnym na przebieg procedowania odbywającego się przed sądem cywilnym. I tak – zgodnie z art. 67 § 2 k.p.k. – w razie gdy po podjęciu formalnych rozstrzygnięć w przedmiocie powództwa cywilnego powód cywilny domagał się przekazania sprawy na drogę procesu cywilnego, za dzień zgłoszenia roszczenia uważa się dzień wniesienia pozwu w postępowaniu karnym. Skoro w postępowaniu przed sądem cywilnym respektowane są materialne i procesowe skutki wiążące się z datą wytoczenia powództwa w trybie karnopprocesowym, trudno potraktować postępowanie toczące się po przekazaniu inaczej niż jako kontynuację procedowania dotychczas odbywającego się przed sądem karnym. Siłę argumentu odwołującego się do zasady kontynuacji osłabia jej werbalizacja – można bowiem założyć, że gdyby postępowanie odbywające się w sprawie cywilnej po jej przekazaniu z trybu karnopprocesowego istotnie stanowiło dalszy ciąg dotychczasowego procedowania, zapis o konieczności respektowania w dalszym postępowaniu skutków czynności dokonanych w jego pierwszym etapie byłby swoistym pleonazmem.

Teza o konieczności kwalifikowania postępowania toczącego się w sprawie odszkodowawczej po jej przekazaniu z trybu karnopprocesowego według kryterium organu znajduje wsparcie w brzmieniu art. 12 k.p.c. Statuując dwie drogi dochodzenia roszczeń cywilnych wynikających z przestępstwa, ustawodawca separuje je, używając spójnika „albo”, odgrywającego w języku prawniczym rolę funktora alterna-

⁶⁴ T. Rowiński: *Zakres mocy wiążącej zakazu „reformationis in peius”*. Łódź 1965, s. 121 i n.; A. Oklejak: *Apelacja w procesie cywilnym*. Kraków 1994, s. 113.

⁶⁵ A. Oklejak: *Apelacja...*, s. 113.

tywy rozłącznej – istotną zaś cechą zdania złożonego zbudowanego za jego pomocą jest prawdziwość jednego z elementów alternatywy i zachodzący równocześnie fałsz drugiego zdania składowego⁶⁶. Efektem potraktowania obu trybów realizacji roszczeń odszkodowawczych jako członów alternatywy rozłącznej jest konieczność uznania, że świadczeń kompensujących wolno dochodzić wyłącznie w jednego rodzaju postępowaniu – bądź to odbywającym się przed sądem cywilnym, bądź to realizowanym w sądzie karnym. Skoro zaś odrębne przepisy dopuszczają następujące po sobie kumulowanie karnoprosesowego i cywilnoprawnego trybu realizacji tego samego roszczenia odszkodowawczego, wykluczone jest kwalifikowanie postępowań odbywających się przed różnymi rodzajami sądów jako stadiów tego samego procesu odszkodowawczego.

Dylematu związanego z kwalifikowaniem postępowania przekazanego z trybu karnoprosesowego na drogę typową dla realizacji roszczeń cywilnych nie można rozstrzygnąć bez odwołania się do *ratio* towarzyszącego konstruowaniu barier limitujących nieograniczoną reformację kwestionowanego orzeczenia. Celem skonstruowania zakazu *reformationis in peius* należy upatrywać w redukowaniu ryzyka wiążącego się z zaatakowaniem wadliwego rozstrzygnięcia. Obstawanie przy tezie kwalifikującej postępowanie toczące się po przekazaniu *causa minor*, dotychczas rozpoznawanej w postępowaniu karnym, na drogę procesu cywilnego, jako postępowania odbywającego się po raz pierwszy, całkowicie deprecjonuje środki rzekomo gwarantujące stabilizację pozycji skarżącego. Zwiększenie zakresu dolegliwości nałożonych na jedyne go kontestatora lub zredukowanie przyznanych mu korzyści byłoby bowiem niemożliwe w postępowaniu kontrolnym prowadzonym przez sąd karny, ale już w toku postępowania toczącego się po uchyleniu zakwestionowanej decyzji sąd cywilny mógłby dowolnie modyfikować rozstrzygnięcia dotyczące wątków odszkodowawczych. Żadnego zagrożenia dla tezy zakładającej kontynuację postępowania przekazanego z trybu karnoprosesowego na drogę postępowania cywilnego nie stanowi istnienie zapisów werbalizujących zasadę respektowania w postępowaniu, toczącym się po uchyleniu orzeczenia w części dotyczącej wątków cywilnoprawnych, skutków działań przedsięwziętych przed decyzją sądu odwoławczego. Zupełnie nieuprawnione byłoby bowiem twierdzenie, zgodnie z którym tego typu techniki ustawodawca musi użyć zawsze wtedy, gdy działania podjęte w postępowaniu adhezyjnym miałyby wpływać na przebieg postępowania odbywającego się przed sądem cywilnym. Tytułem przykładu – próżno byłoby szukać statuowanej *verba legis* podstawy do respektowania przez sąd cywilny, rozpoznający roszczenia kompensacyjne po uprzednim uchyleniu orzeczenia finalizującego postępowanie przydatkowe, skutków dokonanych w jego toku czynności polegających na dysponowaniu przedmiotem procesu. Skrajnie nieodpowiedzialne byłoby zaś twierdzenie, zgodnie z którym sąd cywilny może – rozpoznając na nowo sprawę roszczeń reparacyjnych zgłoszonych w postępowaniu karnym – całkowicie zlek-

⁶⁶ Z. Ziemiński: *Logika prawnicza*. Warszawa 2002, s. 76.

ceważyć zaistniałe uprzednio fakty, polegające na zadeklarowaniu trwałej rezygnacji z przymusowej realizacji roszczeń sprokurowanych przestępstwem, uznaniu ich zasadności oraz wynegocjowaniu pod egidą sądu porozumienia dotyczącego szkód i krzywd wyrządzonych przez sprawcę.

Tym samym zaś postępowanie toczące się po przekazaniu na drogę procesu cywilnego należy kwalifikować jako kontynuację procesu odszkodowawczego rozpoczętego przed sądem karnym, *ergo* po uchyleniu orzeczenia finalizującego postępowanie adhezyjne kwestionującą go stronę chroni cywilnoprawny zakaz zwiększania zakresu już zastosowanych dolegliwości.

4. Zakaz pogarszania pozycji poszkodowanego odwołującego się od orzeczenia w przedmiocie roszczeń generowanych wadliwym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości

4.1. Mechanizm osłaniający kontestatora rozstrzygnięcia w przedmiocie kompensat należnych z tytułu niesłusznego skazania, tymczasowego aresztowania lub zatrzymania

Pewne i newralgiczne punkty analizy dotyczącej mechanizmu chroniącego jedynego kontestatora rozstrzygnięcia w przedmiocie kompensacji szkód i krzywd generowanych niesłusznym skazaniem lub pozbawieniem wolności w ramach środków przymusu są identyczne z krytycznymi momentami opisu charakteryzującego system zabezpieczający pozycję powoda cywilnego – jasność sądów dotyczy jedynie występowania barier limitujących nieograniczoną możliwość reformacji zakwestionowanego rozstrzygnięcia w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych; daleko mniej kategoryczne są twierdzenia dotyczące charakteru środka chroniącego przed pogorszeniem procesowego położenia jedynego kontestatora orzeczenia w przedmiocie odpowiedzialności z tytułu błędu orzeczniczego. Całkowicie różne są natomiast motywy towarzyszące ukonstytuowaniu systemu zabezpieczającego we wzbogaconym toku postępowania karnego interesy obu podmiotów żądających kompensat cywilnych, nieco odmienna jest także strategia poszukiwania argumentów umożliwiających wybór pomiędzy karnoprosesowym lub cywilnym systemem chroniącym odwołującego się od decyzji w przedmiocie reparacji należnych z tytułu błędu wymiaru sprawiedliwości.

Stanowczy ton twierdzeń o istnieniu systemu chroniącego przed pogorszeniem procesowego położenia kontestującego rozstrzygnięcie w przedmiocie odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa jest efektem celowościowej i logicznej interpretacji przepisów regulujących tryb realizacji roszczeń należnych z tytułu

błędu popełnionego przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Dla kompensujących roszczeń osoby poszkodowanej wykonaniem niesłusznie orzeczonej kary lub błędnie zastosowanych środków przymusu droga procesu cywilnego pozostaje zamknięta, jedynym trybem umożliwiającym reparację uszczerbku doznanego przez oskarżonego lub pozbawionego wolności jest karnoprocesowe postępowanie odszkodowawcze. Ponieważ zarówno procedura cywilna, jak i karna zawierają rozwiązania zabezpieczające interesy jedynego odwołującego się, *ergo* we wzbogaconym toku każdego postępowania w przedmiocie roszczeń cywilnych powinny obowiązywać limity blokujące możliwość nieskrępowanej reformacji orzeczenia rozstrzygającego o kompensatach majątkowych. Wykluczyć bowiem należy, by ustawodawca – nie pozostawiając żadnej alternatywnej drogi gwarantującej lepsze zabezpieczenia interesów wnoszącego środek odwoławczy i całkowicie eliminując ochronę związaną z zaatakowaniem orzeczenia finalizującego karnoprocesową procedurę naprawczą – mógł tak dalece upośledzić sytuację prawną podmiotu legitymowanego do realizacji roszczeń generowanych błędem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości.

Wnioski oparte na założeniu, że ustanowienie szczególnego trybu dochodzenia ściśle określonych cywilnych kompensat majątkowych nie może łączyć się z pozbawieniem jedynego odwołującego się jakiegokolwiek ochrony – bądź to funkcjonującej w procedurze ogólnie stosowanej w realizacji danego typu uprawnień, bądź też statutowanej przepisami normującymi procedurę używaną dla zaspokojenia wyodrębnionej kategorii roszczeń cywilnych – są tym pewniejsze, że wsparte argumentami logicznymi. Podstawą ich konstruowania są tezy sformułowane przy okazji rozważań dotyczących systemu chroniącego powoda cywilnego – skoro bowiem motywem towarzyszącym ustanowieniu barier ograniczających swobodę orzekania we wzbogaconym toku procesu adhezyjnego była konieczność zagwarantowania we wszystkich procedurach służących realizacji roszczeń powoda cywilnego jednakowego poziomu zabezpieczeń chroniących jego interesy, *a minori ad maius* otwierając poszkodowanemu tylko jedną drogę realizacji roszczeń generowanych działaniem aparatu państwowego, ustawodawca musiał wyposażyć go w środki ochronne.

Trudność w ustaleniu charakteru środka blokującego możliwość nieskrępowanej reformacji orzeczenia finalizującego postępowanie w przedmiocie roszczeń niesłusznie skazanego lub wadliwie pozbawionego wolności nie jest efektem tylko tego, że przepisy normujące karnoprocesowy tryb ich reparacji zawierają formułę zezwalającą na subsydiarne posługiwanie się przepisami procedury cywilnej (art. 558 k.p.k.), *ergo* system zabezpieczeń przed pogorszeniem pozycji poszkodowanego, skarżącego orzeczenie zasądzające kompensaty majątkowe, reparujące szkodę powstałą wskutek błędów wymiaru sprawiedliwości, może kształtować się na dwa odmienne sposoby – pierwsza opcja zakłada uruchomienie karnoprocesowego zakazu *reformatio- nis in peius*, wybór drugiej możliwej wersji skutkuje aktywacją cywilnoprawnego systemu ochronnego. Czynniki potęgujący trudności wiążące się z ustaleniem charakteru rozwiązań zabezpieczających osobę atakującą rozstrzygnięcie w przedmio-

cie odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa stanowi to, że dokonanie – decydującego o wyborze pomiędzy karnoprosesowym a cywilnym systemem ochronnym – ustalenia dotyczącego podmiotowego zasięgu działania zakazu *reformationis in peius* statuowanego normami k.p.k. warunkuje procesowy status poszkodowanego; w tej zaś akurat mierze regulacja karnoprosesowa *non est clara*. Strategia dokonywania ustaleń dotyczących charakteru mechanizmu ochronnego przed przełamaniem kierunku środka odwoławczego korzystnego dla poszkodowanego działaniem sądu lub organów ścigania w pierwszej kolejności musi zatem uwzględniać analizę rozwiązań normujących zajmowane przezeń stanowisko procesowe, dopiero zaś po przyjęciu wiążących w tej mierze konkluzji możliwe będzie przetestowanie dopuszczalności posłużenia się karnoprosesowym zakazem *reformationis in peius* w celu ochrony podmiotu o dopiero co ustalonym statusie.

Powodów, dla których procesowy status osoby poszkodowanej nieprawidłowym funkcjonowaniem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości *non est clara*, należy doszukiwać się w pozostawieniu przez ustawodawcę w tekście k.p.k. nadmiaru opozycyjnych względem siebie wskazówek – część statuowanych *verba legis* unormowań okazuje się bowiem sprzeczna z rezultatami wykładni językowej innych fragmentów regulacji karnoprosesowego postępowania odszkodowawczego; część konkluzji sformułowanych dzięki literalnej interpretacji norm kodeksowych jest z kolei niekompatybilna z wnioskami opartymi na zastosowaniu celowościowych metod wykładni. I tak, kilkukrotne użycie różnych określeń nazywających poszkodowanego wykonaniem niesłusznie wykonanej kary lub wadliwie zastosowanych środków przymusu sugeruje konieczność bądź to traktowania go jako oskarżonego, bądź też przyznania mu statusu strony odrębnej od typowych dla procesu karnego. Z kolei status strony autonomicznej, właściwej tylko postępowaniu odszkodowawczemu, nadają poszkodowanemu zachowania stanowiące źródło szkody doznanej wskutek niesłusznego wykonania kary lub wadliwie zastosowanych środków przymusu oraz tryb realizacji roszczeń mających ją skompensować. Uwzględnienie przedmiotu karnoprosesowego postępowania odszkodowawczego oraz rodzaju działań podejmowanych w jego toku przez poszkodowanego zbliża natomiast pozycję osoby dotkniętej skutkami nieprawidłowych działań organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości do stanowiska zajmowanego w procesie karnym przez powoda cywilnego.

Wersja zakładająca traktowanie osoby poszkodowanej jako oskarżonego może wystąpić tylko dzięki dyrektywom wykładni językowej zastosowanym w celu interpretacji przepisu statuującego roszczenia odszkodowawcze generowane błędem orzecznictwem (art. 552 § 1 k.p.k.), klauzuli aktywującej działanie cywilnoprawnej instytucji redukcji wielkości świadczeń kompensujących (art. 553 § 3 k.p.k.) oraz normy konstruującej uprawnienia osób prawnie i faktycznie alimentowanych przez nieżyjącą ofiarę nieprawidłowego działania wymiaru sprawiedliwości (art. 556 § 1 i § 2 *in fine* k.p.k.). Opisując różne konsekwencje uszczerbku generowanego wykonaniem niesłusznie orzeczonej kary lub błędnym zastosowaniem środków przymusu, każdy z powołanych przepisów, oznaczając osobę w efekcie tych działań po-

szkodowaną, *verba legis* posługuje się określeniem „oskarżony” – już to nazywając tak osobę legitymowaną do realizacji przysługujących jej roszczeń naprawczych w drodze karnoprocesowego postępowania odszkodowawczego; już to wskazując na podmiot, którego zachowanie, przyczyniając się do powstania szkody, uzasadnia redukcję wysokości należnych kompensat; już też nazywając osobę przed śmiercią utrzymującą podmioty, które wskutek błędu decyzyjnego popełnionego wobec alimentującego utraciły należne im utrzymanie.

Pierwszą rysę w teorii kwalifikującej poszkodowanego funkcjonowaniem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości jako oskarżonego pozwala dostrzec analiza ustalająca moment, do którego należy odnosić użycie spornej nazwy. Lansowanie tezy, że posługując się nazwą „oskarżony”, ustawodawca sugeruje status realizującego roszczenia odszkodowawcze istniejący *hic et nunc* wydaje się bowiem o wiele mniej uzasadnione niż popieranie tezy, zgodnie z którą nazwy tej użyto, odnosząc ją do poprzedzającego procedurę odszkodowawczą postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej poszkodowanego – już to wskazując na rolę, jaką poszkodowany odgrywał w czasie postępowań kasacyjnych lub wznowieniowych sfinalizowanych orzeczeniem rehabilitującym; już to opisując status zajmowany przez doznającego uszczerbku, który w toku postępowania toczącego się w zasadniczym nurcie przyczynił się do podjęcia generujących szkodę orzeczeń; już też określając pozycję zajmowaną w czasie wykonania niesłusznie orzeczonej kary lub błędnie zastosowanego tymczasowego aresztowania przez osobę, która w rezultacie tychże działań, nie mogąc wywiązać się z prawnego lub faktycznego obowiązku alimentacyjnego, sprokurowała uszczerbek u osób utrzymywanych.

Tezę, zgodnie z którą nazwa „oskarżony” określa status uprzedni, nie zaś aktualny, wspiera fakt, iż konwencją tą posłużono się wybiórczo – użyto jej bowiem jedynie wówczas, gdy proces odszkodowawczy poprzedzało postępowanie w przedmiocie odpowiedzialności karnej, w którym osoba poszkodowana wykonaniem podjętych w jego toku decyzji dysponowała statusem oskarżonego lub podejrzanego. Tak przepisy statuujące roszczenia poszkodowanego błędem orzeczniczym, importujące cywilnoprawną instytucję redukcji kompensat majątkowych, jak i normy konstruujące uprawnienia alimentowanych przez nieżyjącą ofiarę błędów wymiaru sprawiedliwości, opisując źródło szkody, wskazują bądź to na wykonanie kary, bądź też na pozbawienie wolności w ramach tymczasowego aresztowania. Ponieważ zaś oba te fakty procesowe mogą zaistnieć tylko w toku lub też w rezultacie postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej, *ergo* zanim pojawi się możliwość wdrożenia procedur kompensujących, poszkodowany nieprawidłowymi działaniami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości występował w roli biernej strony procesu toczącego się w zasadniczym nurcie.

Zupełnie innej techniki użyto natomiast wówczas, gdy przed uruchomieniem postępowania kompensującego poszkodowany nie miał szansy na uzyskanie statusu oskarżonego – bądź to dlatego, że nieprawidłowe działania wobec osoby doznającej uszczerbku zakończono w fazie przedprocesowej, rezygnując z uruchomienia

postępowania mającego rozstrzygnąć w przedmiocie jej odpowiedzialności; bądź też dlatego, że błąd popełniono w trakcie postępowania przygotowawczego toczącego się w fazie *in rem*, nie znajdując następnie podstaw do formalnego postawienia zarzutów. Ogół norm opisujących tego typu sytuacje skonstruowano bowiem w sposób bezosobowy, starannie unikając jakiejkolwiek próby nazwania procesowej roli poszkodowanego działaniem aparatu państwowego. I tak art. 552 § 4 k.p.k., statuując roszczenie należne z tytułu niewątpliwie niesłusznego zatrzymania, ogranicza się do neutralnego wskazania czynności generującej szkodę i opisu stopnia uchybień popełnionych przy stosowaniu środka przymusu.

W podobnej konwencji skonstruowano przepisy odnoszące się do każdego poszkodowanego błędnymi działaniami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości – a więc *lege non distinguente* normujące sytuację tych, którzy w uprzednio toczącym się postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności karnej zajmowali pozycję strony biernej, jak i osób, które przed lub w jego trakcie dysponowały statusem osoby faktycznie podejrzaney. Szeroki zakres zastosowania sygnalizuje użycie formuł abstrahujących od uprzedniej procesowej roli podmiotu aktualnie żądającego kompensat majątkowych. Konstruując przepisy, w których nieuniknione okazało się wskazanie osoby poszkodowanej ogółem działań traktowanych przez ustawę jako nieprawidłowe, jej opisu dokonano za pomocą sformułowań charakterystycznych dla języka potocznego, całkowicie kamuflując w ten sposób uprzedni status strony postępowania kompensacyjnego. I tak, normując instytucję wyłączenia odpowiedzialności, podmiot, którego zachowanie całkowicie eliminuje prawo do kompensat majątkowych, wskazano, używając sformułowania „ten” (art. 553 § 1 k.p.k.); z kolei konstruując katalog okoliczności neutralizujących konsekwencje oświadczeń stanowiących jedyną przyczynę wydania generujących szkody orzeczeń, podmiot poddany sprzecznym z prawem działaniom funkcjonariuszy państwowych opisano, używając określenia „osoba” (art. 553 § 2 k.p.k.); wreszcie, statuując zasady procesowej reprezentacji uczestników postępowania odszkodowawczego, osobę legitymowaną do dochodzenia świadczeń reparujących szkodę zidentyfikowano za pomocą określenia „żądający odszkodowania” (art. 556 § 3 k.p.k.).

Kolejnym „ciosem” dla teorii kwalifikującej procesowy status poszkodowanego wyłącznie na podstawie kilkakrotnego użycia nazwy charakterystycznej dla biernej strony procesu karnego okazują się efekty wykładni językowej innych fragmentów regulacji karnoprosesowego postępowania naprawczego. Dla celów identyfikujących procesowy status poszkodowanego szczególnie znaczące są te normy, które *verba legis* pozbawiają podmiot żądający rekompensat majątkowych atrybutów charakterystycznych wyłącznie dla osoby oskarżonej, w zamian wyposażając poszkodowanego w arsenał uprawnień właściwych innym uczestnikom postępowania karnego. Eliminacyjno-uprawniający charakter mają normy statuujące zasady procesowej reprezentacji uczestników postępowania odszkodowawczego (art. 556 § 3 k.p.k.) – nazywając przedstawiciela procesowych interesów osoby legitymowanej do realizacji kompensat majątkowych „pełnomocnikiem”, ustawodawca wykluczył

bowiem reprezentację typową dla oskarżonego, równocześnie statuując prawo korzystania z profesjonalnej pomocy osoby zasadniczo reprezentującej czynną stronę procesu karnego. Wербalnie na odmiennosc stanowisk zajmowanych przez poszkodowanego w toku uprzedniego procesu karnego i w aktualnie toczacej sie sprawie kompensacyjnej wskazuje rowniez norma zawierajaca mechanizm, ktory statuujac zasade ciaglosci reprezentacji obowiazujaca pomiedzy uprzednim procesem toczacym sie w zasadniczym nurcie procesu karnego a procedowaniem w przedmiocie zasadenia swiadczen naprawczych, przekształca upowaznienie do przedstawicielstwa typowego dla osoby oskarzonej w legitymacje do dzialania w charakterze reprezentanta typowego dla innych stron procesowych (art. 556 § 4 k.p.k.).

Wszelkie sugestie dotyczace nadania poszkodowanemu bladami organow scigania i wymiaru sprawiedliwosci statusu oskarzonego ostatecznie dyskredytuja argumenty z jednej strony bazujace na odmiennosci kwestii prawnych rozstrzyganych w procesach, w ktorych w charakterze strony wystepuje oskarzony i podmiot o nieustalonym statusie, z drugiej zaś na – determinowanym przez przedmiot postepowania – procesowym usytuowaniu uczestnikow dysponujacych statusem oskarzonego i poszkodowanych dzialaniem funkcjonariuszy panstwowych, ktorych procesowe stanowisko *non est clara*. Komparacja typu spraw rozstrzyganych w postepowaniu toczacym sie z udzialem oskarzonego i poszkodowanego wskutek wykonania nieprawidlowo orzeczonej kary lub bladnie zastosowanych srodkow przymusu prowadzi do wniosku, ze strona postepowania odszkodowawczego nie moze uzyskac statusu oskarzonego, bo oba te podmioty wystepuja w charakterze strony w postepowaniach, ktorych przedmiot stanowi calkowicie odmienne kwestie prawne. O ile jedynym postepowaniem, w ktorym w roli strony procesowej wystepuje oskarzony, pozostaje proces dotyczacy karnej i cywilnej odpowiedzialnosci za realizacje czynu zabronionego, o tyle kwestie roztrzasane w postepowaniu odszkodowawczym calkowicie abstrahuja od badania winy i nastepstw przestepstwa. Jego przedmiot stanowi bowiem zagadnienie odpowiedzialnosci cywilnej Skarbu Panstwa z tytulu wadliwego funkcjonowania organow scigania i wymiaru sprawiedliwosci⁶⁷. Oba typy spraw dzieli zbyt wiele – pierwsze kryterium roznicujace stanowi rodzaj orzekanych sankcji (karne i cywilne w postepowaniu karnym i tylko cywilne w procesie odszkodowawczym); kolejnym czynnikiem wyodrebniajacym jest charakter zachowania bedacego podstawa ich nałożenia (odpowiednio przestepstwo i czyn niedozwolony w postaci bledu funkcjonariusza panstwowego); trzecia odmienna cecha jest natomiast podmiot zagrozony ich zastosowaniem (sprawca w postepowaniu karnym i Skarb Panstwa w procesie naprawczym).

⁶⁷ A. Bułsiewicz: *Stanowisko poszkodowanego w procesie o odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub bezzasadne tymczasowe aresztowanie*. „Nowe Prawo” 1965, z. 10, s. 1147; I d e m: *Proces o odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub oczywiście bezzasadny areszt tymczasowy*. Toruń 1968, s. 71; A. Kafarski: *Postępowanie w sprawach o wynagrodzenie za niesłuszne skazanie*. „Państwo i Prawo” 1959, z. 1, s. 101; J. Waszczyński: *Odszkodowanie za niesłuszne skazanie i bezzasadne aresztowanie w polskim procesie karnym*. Warszawa 1967, s. 136.

Odmienny przedmiot postępowania karnego i odszkodowawczego nie dość, że wystarcza, by wykluczyć jednakowy status ich uczestników, dodatkowo generuje daleko idące różnice pomiędzy funkcjami procesowymi pełnionymi przez oskarżonego i poszkodowanego błędami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości o nieustalonym dotychczas statusie. Zadaniem obciążającym tego pierwszego jest obrona przed karnymi i cywilnymi następstwami zarzucanego czynu, procesowym celem działalności osoby, która doznała uszczerbku wskutek wykonania wadliwie orzeczonej kary lub błędnie zastosowanych środków przymusu, jest dochodzenie od Skarbu Państwa należnych z tego tytułu roszczeń cywilnych⁶⁸. Cechy procesowej aktywności podejmowanej w procesie karnym i odszkodowawczym przez oskarżonego i osobę, którą jedna z wersji nakazuje traktować jak oskarżonego, sytuują ich po przeciwnej stronie karno-cywilnego lub tylko cywilnego stosunku sporności. W procesie dotyczącym winy i kary oskarżony zajmuje bowiem pozycję strony biernej, żądający rekompensat pieniężnych występuje natomiast jako strona czynna procesu odszkodowawczego⁶⁹. Odmienny przedmiot karnoprosesowych postępowań przewidujących występowanie w charakterze strony oskarżonego i poszkodowanego nieprawidłowymi działaniami funkcjonariuszy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz skrajnie opozycyjne usytuowanie obu podmiotów w procesie karnym i odszkodowawczym całkowicie rujną wersję zakładającą ich jednakowy status.

O ile typ spraw roztrząsanych w postępowaniu odszkodowawczym, funkcja oraz usytuowanie podmiotu, którego status w tymże postępowaniu *non est clara* rujną jedną koncepcję kwalifikacji, o tyle oba te elementy stanowią podwaliny wersji kolejnej. Zestawienie przedmiotu i rodzaju aktywności oskarżonego oraz poszkodowanego błędami funkcjonariuszy państwowych, wykluczając jakiekolwiek analogie, uniemożliwia jednakowe traktowanie obu podmiotów. W zamian kwestie prawne poddawane analizie w postępowaniu naprawczym oraz charakter działań przedsięwziętych w jego toku przez poszkodowanego, wykazując duże podobieństwo z identycznymi cechami postępowania adhezyjnego, zbliżają pozycję poszkodowanego do stanowiska zajmowanego w procesie karnym przez powoda cywilnego. Kwestię rozstrzyganą zarówno wówczas, gdy stroną jest powód cywilny, jak i w toku postępowania toczącego się z udziałem poszkodowanego nieprawidłowym działaniem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, stanowi bowiem roszczenie cywilne, a jego aktywne dochodzenie – będąc procesowym zadaniem obu podmiotów – sytuuje ich po tej samej stronie cywilnoprawnego stosunku sporności⁷⁰.

Obiecująco zapowiadającą się koncepcję kwalifikującą poszkodowanego funkcjonowaniem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości jako powoda cywilnego rujnuje istnienie elementów różnicujących podmioty o statusie ustalonym *verba le-*

⁶⁸ K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny*. Katowice 2003, s. 29.

⁶⁹ A. Bulsiewicz: *Stanowisko poszkodowanego w procesie o odszkodowanie...*, s. 1146.

⁷⁰ Ibidem, s. 1148.

gis i *per analogiam* oraz skonstatowanie, że ich ranga i rozmiar są znacznie większej wagi aniżeli ciężar i doniosłość elementów podobnych. O dyferencjacji procesowego położenia podmiotów, o pozycji *prima facie* podobnej tylko ze względu na przedmiot procesu toczącego się z ich udziałem i rodzaj podejmowanych wówczas działań, przesądza charakter zachowania generującego roszczenie stanowiące kwestię roztrząsaną w obu typach postępowań, adresat cywilnoprawnych pretensji strony czynnej oraz istnienie alternatywnych dróg realizacji żądań kompensacyjnych.

Pomimo że przedmiot tak postępowania adhezyjnego, jak i odszkodowawczego stanowi roszczenie cywilne, w pierwszym przypadku o jego powstaniu decyduje zrealizowanie czynu przestępczego, źródłem uszczerbku generującego prawa podmiotu o nieustalonym statusie jest zaś czyn niedozwolony funkcjonariusza organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości.

Odpowiedzialnym za cywilnoprawne zrekompensowanie szkód i krzywd jest bądź ten, którego zawinione zachowanie sprokurowało uszczerbek, bądź też podmiot osobiście nieuczestniczący w realizacji czynu generującego szkodę, zobligowany jednak do jej zreparowania – już to dlatego, że zawinił zachowaniu bezpośredniego sprawcy, już to dlatego, że rodzaj działalności stanowiącej źródło uszczerbku uniemożliwia obciążanie skutkami jej nieprawidłowego wykonywania podmioty poszkodowane, wreszcie dlatego, że za zrekompensowaniem uszczerbku przemawiają zasady współżycia społecznego⁷¹. Konstrukcję odpowiedzialności za szkody generowane przestępstwem oparto na zasadzie własnej winy sprawcy szkody, z kolei model reparacji szkód powstałych wskutek błędów funkcjonariuszy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości jest zgodny z koncepcją odpowiedzialności podmiotu, do wyłącznych prerogatyw którego należy prowadzenie działalności generującej szkodę. Tym samym statusem pozwanego w *causa minor* może dysponować wyłącznie oskarżony, adresatem pretensji poszkodowanego wykonaniem kary lub środków przymusu jest natomiast Skarb Państwa.

Różnicująca rola trybu realizacji roszczeń kompensujących uszczerbek powoda cywilnego i poszkodowanego błędami aparatu państwowego wiąże się z otwarciem lub zamknięciem dla nich drogi procesu cywilnego. O ile bowiem model reparacji szkód sprokurowanych przez przestępstwo skonstruowano, tworząc zarówno cywilnoprawną, jak i karnoprosesową ścieżkę dochodzenia pretensji odszkodowawczych, pozostawiając decyzję o zastosowaniu jednej z nich uznaniu poszkodowanego, o tyle jedynym trybem umożliwiającym reparację uszczerbku doznanego przez oskarżonego lub pozbawionego wolności jest karnoprosesowe postępowanie odszkodowawcze. Nie dość, że istnienie alternatywnych dróg realizacji żądań kompensacyjnych stanowi czynnik różnicujący oba typy roszczeń odszkodowawczych, otwarcie lub zamknięcie dla nich drogi cywilnoprawnej pozwala wykluczyć jednakową pozycję czynnych stron procesu adhezyjnego i odszkodowawczego dzięki argumentowi ak-

⁷¹ Z.K. Nowakowski: *Wina i ryzyko jako podstawy odpowiedzialności deliktowej i kontraktowej*. W: *Studia z prawa zobowiązań*. Red. Z. Radwański. Warszawa-Poznań 1979, s. 124.

centującemu konieczność zachowania symetrii pomiędzy równorzędnymi trybami reparatornymi. Skoro bowiem cywilnoprawny i karnoprosesowy tryb kompensacyjny stanowią alternatywne drogi realizacji roszczeń generowanych przestępstwem, status strony czynnej procesu adhezyjnego musi odzwierciedlać stanowisko zajmowane przez poszkodowanego przestępstwem w toku postępowania toczącego się przed sądem cywilnym. Procesowe usytuowanie podmiotu, któremu zamknięto cywilnoprawną drogę realizacji roszczeń odszkodowawczych, nie może być identyczne ze statusem nabytym tylko dzięki potrzebie zachowania w postępowaniu karnoprosesowym rozwiązań identycznych z równorzędnie traktowanym cywilnoprawnym trybem reparatornym. Paralela pomiędzy statusem zajmowanym w alternatywnie uruchomionym procesie cywilnym i karnym oraz jej brak w przypadku, gdy jedyną drogę realizacji roszczeń cywilnych stanowi karnoprosesowy tryb odszkodowawczy, wyklucza zatem możliwość kwalifikowania poszkodowanego funkcjonowaniem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości jako powoda cywilnego.

Upodobnienie procesowego położenia poszkodowanego wykonaniem kary lub zastosowaniem środka przymusu do pozycji zajmowanych w procesie karnym przez kilku innych jego uczestników, a równocześnie występowanie daleko bardziej doniosłych elementów różnicujących podmiot o statusie ustalonym *verba legis* i mający dysponować identyczną pozycją dzięki wnioskowaniu *per analogiam*, wyklucza możliwość kwalifikowania poszkodowanego błędami funkcjonariuszy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości jako jednej z klasycznie wyodrębnianych stron karnoprosesowego postępowania toczącego się w nurcie zasadniczym lub ubocznym. Paralela pozycji poszkodowanego ze stanowiskiem aż kilku innych uczestników i brak pełnej zbieżności z którymkolwiek z nich nakazuje traktowanie go jako endemicznej strony postępowania odszkodowawczego, dysponującej samodzielnym statusem odrębnym od pozycji wszystkich innych stron procesu karnego⁷². Kryterium charakteryzujące jego procesowe stanowisko stanowi źródło roszczeń będących przedmiotem postępowania odszkodowawczego, adresat pretensji poszkodowanego oraz funkcja realizowana przezeń w toku karnoprosesowego postępowania kompensacyjnego – i tak, statusem strony *sui generis* dysponuje jedynie taki podmiot, który występując w fazie przedprocesowej lub w toku procesu dotyczącego odpowiedzialności karnej w roli osoby podejrzanej, podejrzanego lub oskarżonego, doznał uszczerbku wskutek nieprawidłowego zatrzymania, tymczasowego aresztowania lub wykonania niesłusznie orzeczonej kary, następnie zaś występując przeciwko Skarbowi Państwa, odpowiedzialnemu za działania funkcjonariuszy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, z żądaniem zasądzenia świadczeń kompensacyjnych, uruchamia karnoprosesowe postępowanie naprawcze, zajmując się w jego trakcie dowodzeniem materialnoprawnych przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej.

⁷² A. Bułsiewicz: *Stanowisko poszkodowanego w procesie o odszkodowanie...*, s. 1150; J. Waszcyński: *Odszkodowanie za niesłuszne skazanie...*, s. 140.

Prima facie, przyznanie poszkodowanemu działaniem sądu lub organów ścigania statusu endemicznej strony karnoprosesowego postępowania odszkodowawczego nie pozostawia miejsca na wątpliwości co do wyników testu badającego dopuszczalność posłużenia się karnoprosesowym zakazem *reformationis in peius* w celu ochrony uczestnika *sui generis* – użycie tak werbalnych, jak i funkcjonalnych technik interpretacji przepisu normującego podmiotowy zasięg zakazu pogarszania procesowej pozycji jedyne apelującego wyklucza objęcie działaniem karnoprosesowych mechanizmów ochronnych żądającego satysfakcji cywilnej, należnej z tytułu wykonania niesłusznie orzeczonej kary lub błędnie użytych środków przymusu. Ze względu na odmiennosć procesowego położenia oskarżonego i autonomicznej strony postępowania odszkodowawczego próba zastosowania interpretowanych literalnie karnoprosesowych barier ograniczających podmiot dokonujący kontroli orzeczenia – *verba legis* zarezerwowanych wyłącznie dla oskarżonego – w celu zredukowania ryzyka wiążącego się z zaatakowaniem rozstrzygnięcia w przedmiocie roszczeń poszkodowanego błędem funkcjonariusza państwowego jest rzeczywiście skazana na niepowodzenie.

Pokusa formułowania równie kategorycznych twierdzeń dotyczących wyników egzegezy, uwzględniającej motyw towarzyszące konstruowaniu limitów wykluczających nieograniczoną możliwość reformacji kontestowanego rozstrzygnięcia, wydaje się mieć równie dobre podstawy. Idea ochrony przed nieograniczoną eskalacją cywilnoprawnych i karnych konsekwencji przestępstwa podmiotu zagrożonego ich zastosowaniem zdaje się bowiem zupełnie nieprzystawać do realiów karnoprosesowego postępowania odszkodowawczego – o wiele bardziej istotnym celem zastosowania instrumentów zabezpieczających pozycję atakującego decyzję w przedmiocie świadczeń kompensujących wydaje się bowiem stworzenie stronie czynnej szans na swobodną walkę o uzyskanie jak najbardziej korzystnych rozstrzygnięć w przedmiocie zgłoszonych przez siebie żądań. Ponieważ tenże motyw pozostaje bez znaczenia dla aktywacji karnoprosesowego systemu ochrony, charakteryzując wyłącznie intencje towarzyszące konstruowaniu przepisów procedury cywilnej, łątwo o wniosek, zgodnie z którym, regulując kwestię barier zabezpieczających procesowe interesy jedyne apelującego w sposób wykluczający ich użycie dla ochrony strony *sui generis*, dopuszczono importowanie cywilnoprawnego mechanizmu osłaniającego.

Tezie o nieprzydatności metod wykładni celowościowej dla poszerzenia podmiotowego zasięgu karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* o endemiczną stronę postępowania odszkodowawczego można jednak zarzucić brak szerszego spojrzenia na istotę karnoprosesowego trybu reparacji uszczerbku generowanego błędami funkcjonariuszy państwowych. Panoramiczne ujęcie sekwencji – rozpoczętej bądź to wykonaniem wadliwie orzeczonych sankcji, bądź też pozbawieniem wolności wskutek błędnie zastosowanych środków przymusu, kontynuowanej przez podjęcie procesowych starań mających w sposób oficjalny potwierdzić nieprawidłowość działań organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, ukoronowanej zaś zgłosze-

niem żądań umożliwiających kompensatę uszczerbku doznanego w związku z postępowaniem w przedmiocie odpowiedzialności karnej – umożliwia potraktowanie karnoprosowego postępowania odszkodowawczego jako ostatniego fragmentu walki o realizację zasady sprawiedliwości wyrównawczej. Jej istoty należy dopatrywać się w przywróceniu stanu hipotetycznej równowagi uprzednio naruszonej uzyskaniem określonej korzyści lub wyrządzeniem bezprawnej szkody. Dla przywrócenia *status quo ante* konieczne jest świadczenie zapłaty za spowodowane dobro lub dokonanie odpowiedniej odpłaty w zamian za wyrządzone zło⁷³. Realizacja czynu zabronionego zakłócającego ustalony porządek uruchamia działania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości starających się przywrócić naruszoną równowagę, dystrybuując na rzecz burzyciela sankcje statuowane normami prawnymi. Państwowy wymiar sprawiedliwości funkcjonuje bowiem, posługując się formułą nakazującą rozdział odpłaty stosownie do treści przepisów prawnych. Czynnikiem decydującym o sprawiedliwym charakterze ferowanych orzeczeń jest więc treść przepisów prawnych. Zgodność podjętej decyzji z obowiązującymi przepisami pozwala zakwalifikować ją jako orzeczenie sprawiedliwe⁷⁴. Orzeczenie i wykonanie sankcji mimo przeszkód procesowych lub ustalenie karnych konsekwencji popełnionego czynu na zbyt wysokim poziomie oznacza naruszenie reguły nakazującej rozdział odpłaty stosownie do treści prawa – trzymając się bowiem jego litery *hic et nunc* należało bądź to podjąć decyzje o obumarciu procesu, uniewinniając oskarżonego lub bezwarunkowo umarzając postępowanie, bądź też mniej surowo dozować stosowane sankcje karne. Starania o zniwelowanie skutków generowanych błędnie wymierzoną karą lub wadliwie zastosowanymi środkami przymusu rozpoczyna więc podjęcie działań służących uzyskaniu sprawiedliwego rozstrzygnięcia kwestii winy i kary osoby prawomocnie osądzonej lub pozbawionej wolności w ramach środków przymusu – walce o kompatybilną z normami prawnymi rezygnację z wyciągnięcia jakichkolwiek konsekwencji czynu zabronionego lub ustalenie ich na niższym poziomie służą kolejno wnoszone zwyczajne i nadzwyczajne środki odwoławcze. Działania służące przywróceniu stanu sprzed decyzji o niezgodnym z prawem zastosowaniu sankcji lub środków przymusu mają jednak charakter kompleksowy – uzyskanie sprawiedliwego rozstrzygnięcia w kwestii odpowiedzialności karnej stanowi dopiero pierwszy etap niwelowania wszelkich negatywnych konsekwencji błędu funkcjonariuszy ścigających i osadzających oskarżonego; drugą odsłonę walki o przywrócenie *status quo ante* rozpoczyna zgłoszenie żądania zasądzenia rekompensat pokrywających uszczerbek generowany niesprawiedliwie zastosowanymi represjami karnymi. Skoro zatem procesowa aktywność poszkodowanego stanowi jedynie fragment szerzej za-

⁷³ Arystoteles: *Etyka nikomachejska*. Warszawa 1956, s. 168; T. Banaszczyk: *Pojęcie sprawiedliwości u Arystotelesa*. „Studia Filozoficzne” 1973, z. 1, s. 152; W. Sadurski: *Teoria sprawiedliwości. Podstawowe zagadnienia*. Warszawa 1988, s. 70; Z. Ziemiński: *O pojmowaniu sprawiedliwości*. Lublin 1992, s. 93; Idem: *Sprawiedliwość społeczna jako pojęcie prawne*. Warszawa 1996, s. 13.

⁷⁴ Z. Ziemiński: *O pojmowaniu sprawiedliwości...*, s. 126.

krojonej walki o korelację pomiędzy rozmiarem faktycznie zastosowanych i prawnie adekwatnych sankcji i środków przymusu, zaś zasądzenie odszkodowania służy niwelacji szkód spowodowanych błędnym rozstrzygnięciem decydującym bądź to o użyciu, bądź też o ustaleniu ich rozmiaru, celem *sensu largo* karnoprosesowego postępowania odszkodowawczego jest obrona przed skutkami sankcji karnych zastosowanych całkowicie nienależnie lub powiększonych w stosunku do pułapu ustalonego zgodnie z prawidłowo użytymi dyrektywami wymiaru kary. *Ergo*, funkcją barier eliminujących swobodę merytorycznej reformacji orzeczenia finalizującego karnoprosesowe postępowanie odszkodowawcze – traktowane jako ostatnia odsłona starań o realizację sprawiedliwości komutatywnej – jest zabezpieczenie skarżącego przed eskalacją rzeczywiście wykonanych represji ponad część obiektywnie należną. Ponieważ tenże motyw wykazuje daleko idące podobieństwo do intencji towarzyszących aktywacji karnoprosesowego systemu osłaniającego, *ratio legis* barier limitujących nieograniczoną swobodę orzekania przez odwoławczy sąd karny uzasadnia poszerzenie podmiotowego zasięgu karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* o endemiczną stronę postępowania odszkodowawczego.

4.2. System zabezpieczający pozycję poszkodowanego w sprawie o wykroczenie i represjonowanego z powodu działalności opozycyjnej

Tak przepisy statuujące roszczenia należne z tytułu niesłusznego ukarania lub zatrzymania osoby podejrzanej o popełnienie wykroczenia, jak i normy przewidujące kompensowanie szkód powstałych wskutek represjonowania działaczy niepodległościowych nie zawierają autonomicznych rozwiązań chroniących jedynego kontestatora orzeczenia w przedmiocie należnych mu świadczeń odszkodowawczych. *Prima facie*, system zabezpieczeń przed pogorszeniem pozycji poszkodowanego może zatem kształtować się na dwa odmienne sposoby – według pierwszej wersji, jedyny środek odwoławczy wniesiony przez doznającego uszczerbku w sprawach o wykroczenie lub w toku procesów politycznych i *quasi*-karnych działań represjonujących uruchamia działanie karnoprosesowego systemu ochronnego; drugie rozwiązanie zakłada ochronę realizowaną przez zastosowanie cywilnoprawnego zakazu *reformationis in peius*. Z formalnego punktu widzenia lansowanie tezy o dopuszczalności obu mechanizmów blokujących nielimitowaną możliwość reformacji zakwestionowanego rozstrzygnięcia w przedmiocie kompensat majątkowych umożliwia istnienie w przepisach zarówno k.p.w., jak i ustawy lutowej systemu bezpośrednich lub pośrednich odesłań tak do norm statuujących karnoprosesowy zakaz pogarszania pozycji jedynego kontestatora pierwszoinstancyjnego orzeczenia, jak i do – zawartej w rozdziale o procedowaniu w sprawach odszkodowawczych – formuły zezwalającej na subsydiarne posługiwanie się cywilnoprawnymi przepisami proceduralnymi

(art. 558 k.p.k.)⁷⁵. Ponieważ istota wszystkich roszczeń kompensujących uszczerbek generowany błędami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości pozostaje identyczna, podobny jest również tryb realizacji każdego z nich, niemal *ex thesi* można by przyjąć, że dla ochrony jedyne go kontestatora orzeczenia rozstrzygającego w przedmiocie roszczeń kompensujących uszczerbek doznany przez obwinionego i osobę prześladowaną z przyczyn politycznych zadziała ten sam system, który zabezpiecza przed nielimitowaną możliwością zreformowania decyzji zakwestionowanej przez poszkodowanego błędami popełnionymi w sprawach o przestępstwa.

Arbitralnie przyjęte założenia potwierdza powtórzenie literalnej i celowościowej egzegezy karnoprosesowego zakazu pogarszania procesowego położenia jedynej osoby kontestującej pierwszoinstancyjne rozstrzygnięcie – tym razem z uwzględnieniem specyfiki postępowania służącego realizacji roszczeń kompensujących szkody generowane nieprawidłowym działaniem funkcjonariuszy rozstrzygających sprawy o wykroczenia lub przestępstwa i wykroczenia popełnione przez działaczy opozycyjnych. Nie jest niespodzianką, że jej rezultat jest identyczny z egzegezą dokonaną na użytek postępowania w przedmiocie roszczeń kompensujących uszczerbek powstały w rezultacie niesłusznego skazania, tymczasowego aresztowania lub zatrzymania osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa. Użycie językowych metod wykładni wyklucza objęcie poszkodowanego błędami popełnionymi w sprawach o wykroczenia, w toku procesów politycznych lub parakarnych działań prześladowających zakazem *reformationis in peius* statuowanym w procedurze karnej; karnoprosesowy system zabezpieczający w pozakodeksowych procesach odszkodowawczych aktywuje dopiero zastosowanie wykładni uwzględniającej *ratio legis* kodeksowych barier limitujących. Zarówno starający się o odszkodowanie z tytułu błędu popełnionego w toku sprawy o wykroczenie, jak i żądający kompensat należnych z tytułu

⁷⁵ Zastosowanie karnoprosesowego systemu ochrony jedyne go odwołującego się od orzeczenia w przedmiocie roszczeń należnych z tytułu błędu popełnionego w sprawach o wykroczenie umożliwia zawarta w art. 109 § 2 k.p.w. klauzula, importująca obie postaci karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius*; cywilnoprawna ochrona poszkodowanego wadliwym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości w sprawach o wykroczenia jest z kolei możliwa dzięki umieszczonemu w art. 116 k.p.w. nakazowi subsydiarnego stosowania przepisów procedury cywilnej. Dylemat związany z wyborem systemu chroniącego osobę apelującą od orzeczenia w przedmiocie kompensat należnych działaczowi opozycji politycznej jest efektem zawartej w art. 8 ust. 3 ustawy z dn. 23 lutego 1991 r. klauzuli, nakazującej zastosowanie ogółu norm proceduralnych zawartych w rozdziale regulującym odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie. Tym samym nie jest wykluczone zastosowanie obu systemów chroniących. Formalną podstawę uruchomienia karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* stanowi fakt, że – jakkolwiek uregulowano go poza zakresem przepisów objętych klauzulą importującą – znajduje on zastosowanie dla zabezpieczenia procesowych interesów osoby kontestującej rozstrzygnięcie finalizujące procedowanie toczące się według przepisów recypowanych. Lansowanie tezy o cywilnoprawnej ochronie osoby odwołującej się od orzeczenia w przedmiocie kompensat należnych represjonowanemu umożliwia ogólny charakter klauzuli odsyłającej – w art. 8 ust. 3 ustawy lutowej nakazano posługiwanie się wszystkimi przepisami regulującymi kodeksową procedurę odszkodowawczą, *lege non distinguente* nakaz ten obejmuje również zawarte w art. 558 k.p.k. odesłanie do norm procedury cywilnej.

prześladowania działaczy opozycyjnych, mając status endemicznej strony postępowania naprawczego, nie mogą zostać objęci podmiotowym zakresem karnoprocesowych ograniczeń blokujących merytoryczne decyzje we wzbożonym toku procesu – *prima facie* te działają jedynie w trakcie postępowania toczącego się w zasadniczym nurcie postępowania w przedmiocie odpowiedzialności za wykroczenie lub wykroczenie i przestępstwo o zabarwieniu politycznym⁷⁶. Już jednak uznanie pozakodeksowych procedur odszkodowawczych za ostatni fragment starań o sprawiedliwe potraktowanie obwinionego i represjonowanego działacza opozycji powoduje, że w toku realizacji należnych im roszczeń aktualna pozostaje funkcja karnoprocesowego zakazu *reformationis in peius*.

5. Bariery osłaniające jedynego kontestatora orzeczeń finalizujących w sposób koncyliacyjny cywilnoprawne wątki postępowań karnych

Cywilnoprawny przedmiot postępowania adhezyjnego i odszkodowawczego, uzasadniając import zasady dyspozycyjności, definiowanej jako rozporządzalność prawem objętym sporem przez podmioty, których sfery prawnej dotyczy postępowanie, uprawnia strony do dokonywania aktów dyspozycji sporną materią – dochodzący roszczeń cywilnych może zatem zdecydować o trwałej rezygnacji z ich przymusowej realizacji; odpierający żądania strony czynnej jest uprawniony do uznania ich zasadności; obie zaś strony mają legitymację uprawniającą do wzajemnych negocjacji w zakresie cywilnoprawnych szkód i krzywd wyrządzonych przez sprawcę lub funkcjonariusza państwowego i ich zwięźczenia zawarciem ugody⁷⁷. Próba dokonania analizy dotyczącej zasad funkcjonowania środków chroniących jedynego kontestatora koncyliacyjnego sfinalizowania cywilnoprawnych wątków postępowania karnego nie dość, że potyka się o trudności identyczne z właściwymi mechanizmami działania osłon zabezpieczających podmiot kwestionujący orzeczenie merytorycznie rozstrzygające spór cywilny, dodatkowo otwiera płaszczyzny sporu charakteryzujące jedynie postępowania zwięźczone sukcesem negocjacji w przedmiocie roszczeń cywilnych. Echa sporów koncentrujących się wokół kwestii wspólnych dla spraw cywilnych sfinalizowanych w procesie karnym ugodzeniem się stron

⁷⁶ Podmiotowy zakres karnoprocesowego zakazu *reformationis in peius* niewątpliwie zadziałał w toku postępowania w przedmiocie nieważności orzeczenia wydanego w sprawach o stwierdzenie nieważności orzeczenia wydanego w sprawach działaczy niepodległościowych. W toku postępowania rehabilitacyjnego represjonowany ma bowiem status oskarżonego. Zob. Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 16 września 1992 r., I KZP 22/92. OSNKW 1992, z. 11–12, poz. 77; Postanowienie Sądu Najwyższego z dn. 26 września 1996 r., II KKN 87/96. OSP 1997, z. 5, poz. 98.

⁷⁷ Pogląd przeciwny, dopuszczający możliwość zawarcia ugody sądowej jedynie w przypadku pojednania w zakresie oskarżenia prywatnego, wyraził B. Koch. Zob. B. Koch: *Zastosowanie przepisów Kodeksu postępowania cywilnego w procesie adhezyjnym*. Warszawa 1971, s. 29.

lub osądzeniem odbywają się podczas ustalania występowania i zakresu ochrony przysługującej w toku postępowania ponownego; źródłem trudności o charakterze endemicznym jest rozczepienie aktu porozumienia stron i decyzji finalizującej karnoprocesowe postępowania w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych – niekonstytutywny charakter ugody cywilnej generuje konflikt dotyczący wyboru czynności konfrontowanej z zakresem obciążeń ustalanych przez sąd ograniczony zakazem *reformationis in peius*. Ponieważ zasadniczym czynnikiem różnicującym argumenty dotyczące istnienia zabezpieczeń pośrednich i rodzaju czynności podlegającej porównaniu, w celu sprawdzenia stosunku planowanej decyzji do procesowych interesów osoby chronionej, wydaje się rodzaj wynegocjowanego przez strony porozumienia, strategia dokonywania ustaleń dotyczących zasad funkcjonowania instrumentów chroniących jedynego kontestatora koncyliacyjnego zakończenia cywilnoprawnych wątków procesu karnego w pierwszej kolejności musi uwzględniać sytuację podmiotów negocjujących w sposób nieoficjalny; przedmiotem odrębnych analiz powinien stać się natomiast mechanizm działania zakazu *reformationis in peius*, zabezpieczający pozycję strony formalnie zawartej ugody sądowej.

Negocjacje w przedmiocie szkód wyrządzonych przez sprawcę lub funkcjonariusza organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości mogą mieć miejsce bądź to poza oficjalnie toczącym się procesem, bądź też pod egidą sądu prowadzącego postępowanie w przedmiocie cywilnej odpowiedzialności oskarżonego lub Skarbu Państwa. Abstrahując od forum służącego uzgadnianiu zrębów cywilnoprawnego kompromisu, finalne uzgodnienia mogą przybrać postać ugody o charakterze pozasądowym lub porozumienia sądowego. Oba typy koncyliacyjnego sfinalizowania cywilnoprawnych wątków postępowania karnego różnicują dwa kryteria – pierwszym elementem identyfikującym ugody prywatne i oficjalne jest ich uwzględnienie w sądowych dokumentach sprawozdawczych; czynnik kwalifikujący stanowi również dopuszczalność przymusowej realizacji wynegocjowanych postanowień. I tak, fakt zawarcia prywatnego kompromisu, będąc nierzadko skrywany przed sądem orzekającym, nie figuruje w dokumentach relacjonujących przebieg procedowania w przedmiocie świadczeń kompensujących, nie mogąc tym samym stać się tytułem wykonawczym stanowiącym dla wierzyciela przepustkę do przymusowej egzekucji wynegocjowanych świadczeń (*a contrario* z art. 107 § 3 k.p.k. i art. 493 k.p.k.). Przejawem oficjalnego charakteru ugody zawartej pod egidą sądu orzekającego w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych jest włączenie jego treści w obręb sądowych dokumentów sprawozdawczych oraz fakt, że – po potwierdzeniu porozumienia podpisanymi podmiotów partycypujących w negocjacjach (art. 490 § 2 k.p.k.) i zaopatrzeniu go w klauzulę wykonalności – kompromisowe ustalenia mogą być przedmiotem cywilnoprawnego postępowania wykonawczego (art. 493 k.p.k.).

Mimo różnic dotyczących odnotowywania i przymusowej egzekucji wynegocjowanych postanowień, oba typy porozumień – choć na dwa odmienne sposoby – generują identyczny skutek procesowy. Ostatecznie bowiem wynegocjowanie cywilnoprawnego kompromisu – *lege non distinguente* zarówno prywatnego,

jak i formalnego – eliminując potrzebę wydania wyroku merytorycznie rozstrzygającego o świadczeniach odszkodowawczych, implikuje decyzje o umorzeniu procesu toczącego się w sprawie cywilnej odpowiedzialności oskarżonego lub Skarbu Państwa. O ile jednak porozumienie zawarte pod egidą sądu wpływa na formalną likwidację nurtu cywilnoprawnego w sposób bezpośredni, o tyle ugoda prywatna stanowi jedynie pośrednią przyczynę bezwarunkowego umorzenia cywilnoprawnych wątków procesu karnego. Otóż po potwierdzeniu przez sąd dopuszczalności wynegocjowanych oficjalnie postanowień⁷⁸ zbędność wyroku mającego rozstrzygnąć o kwestiach uprzednio formalnie ugodzonych implikuje już sam fakt zawarcia ugody sądowej stanowiącej autonomiczny akt rozrządzenia spornymi prawami. Z kolei wynegocjowanie porozumienia o charakterze prywatnym, będąc nierzadko czynnością sądowi nieznaną, dopiero legitymuje partycypujących w porozumieniu do dokonania innych dyspozycji przedmiotem sporu (zrzeczenie się roszczenia, cofnięcie pozwu lub wniosku uruchamiającego karnoprosesowy tryb reparacji szkody powstałej w wyniku wadliwego funkcjonowania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości), które demonstrując rezygnację z sądowej drogi dochodzenia roszczeń cywilnych, po sprawdzeniu dopuszczalności ich dokonania⁷⁹, stanowią bezpośredni powód eliminujący potrzebę merytorycznego rozstrzygania⁸⁰.

Obie formy koncyliacyjnego sfinalizowania sporu cywilnego nie mają identycznego zakresu stosowania – o ile bowiem porozumienie o charakterze prywatnym stanowi formę dostępną w każdym przypadku realizacji roszczeń cywilnych na drodze karnoprosesowej, o tyle ugodę sądową można negocjować jedynie w takim karnoprosesowym postępowaniu reparacyjnym, w którym wierzyciel i dłużnik mają pozycję stron procesowych. Tym samym więc powód i cywilnie pozwany – będąc równorzędnymi stronami postępowania w sprawie *causa minor* – mogą obrać dowolną formę kompromisowego zakończenia konfliktu dotyczącego naprawienia uszczerbku powstałego wskutek popełnienia przestępstwa⁸¹. Podobna swoboda jest już jednak niedostępna dla endemicznej strony postępowania w przedmiocie odpowiedzialności z tytułu błędów popełnionych przez funkcjonariuszy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości – ta, dążąc do koncyliacyjnego sfinalizowania sporu

⁷⁸ Ugoda zawarta na rozprawie podlega ocenie sądu pod względem jej zgodności z prawem, zasadami współzycia społecznego i zamiaru obejścia prawa (art. 223 § 2 k.p.c. w zw. z art. 203 § 4 k.p.c.).

⁷⁹ Akty dyspozycji przedmiotem sporu – cofnięcie pozwu, zrzeczenie się lub ograniczenie roszczenia – mogą być uznane za niedopuszczalne w sytuacji identycznej z ugodą wynegocjowaną na rozprawie, tj. wówczas, gdy okoliczności sprawy wskazują, że są one sprzeczne z prawem, zasadami współzycia społecznego lub zmierzają do obejścia prawa.

⁸⁰ W. Siedlecki: *Z problematyki ugody sądowej*. W: „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Z. 41. *Prace z wynalazczości i ochrony własności intelektualnej*. Kraków 1985, s. 143 i n.; Idem: *O tzw. umowach procesowych*. W: *Studia z prawa zobowiązań*. Red. Z. Radwański. Warszawa–Poznań 1979, s. 169 i n.; A. Szpunar: *Z problematyki ugody w prawie cywilnym*. „Przegląd Sądowy” 1995, z. 9, s. 3 i n.; J. Lapierre: *Ugoda sądowa w polskim procesie cywilnym*. „Przegląd Sądowy” 1966, z. 2, poz. 13.

⁸¹ W. Daszkiewicz: *Powództwo cywilne w procesie karnym...*, s. 187.

o roszczenia cywilne, może porozumiewać się z przedstawicielem dłużnego Skarbu Państwa jedynie w sposób nieoficjalny⁸². Dla zawężenia jego praw decydujące jest to, że w karnoprocesowym postępowaniu odszkodowawczym nie uczestniczy reprezentant dłużnika mogący partycypować w wynegocjowaniu oficjalnego porozumienia. Z pewnością za występującego w takim charakterze nie może być uznany prokurator. Zakres jego uprawnień ściśle limituje ustawa o prokuraturze⁸³, ta zaś nie przewiduje możliwości występowania w tego typu roli. Zgodnie z art. 2 tejże ustawy, zadaniem prokuratury jest strzeżenie praworządności oraz czuwanie nad ściganiem przestępstw. Jest zupełnie oczywiste, że prokurator nie występuje w postępowaniu odszkodowawczym w typowej dla siebie roli, tj. oskarżyciela. Tę realizuje bowiem jedynie taki podmiot, który wnosi lub popiera żądanie ukarania oznaczonej osoby za popełnienie określonego czynu karalnego. Tymczasem przedmiotem postępowania reparacyjnego jest kwestia odpowiedzialności cywilnej, a nie karnej. W rezultacie pozostaje uznać, że prokurator, występując w postępowaniu odszkodowawczym, chroni interes społeczny, co implikuje zakwalifikowaniem go do kategorii rzeczników interesu społecznego. Działając w takim charakterze, może on wykonywać niektóre prawa niedziałającego Skarbu Państwa⁸⁴ – z wyłączeniem jednak tych, które ustawa rezerwuje wyłącznie dla strony lub jej procesowego przedstawiciela.

Analiza dotycząca istnienia i zakresu ochrony przysługującej po uchyleniu decyzji likwidującej proces, w toku którego doszło do wynegocjowania oficjalnych postanowień w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej, wymaga dyskusji prowadzonej na dwóch odrębnych płaszczyznach – pierwsze forum należy otworzyć dla dokonania ustaleń dotyczących zasad funkcjonowania karnoprocesowej i cywilnej ochrony pośredniej, zabezpieczającej pozycję powoda i pozwanego cywilnie w postępowaniu ponownym, toczącym się przed sądem karnym (ustalenia obejmą zatem ogół przypadków, w których przedmiotem postępowania ponownego będzie kwestia odpowiedzialności tak karnej, jak i cywilnej); kolejna arena posłuży wymianie poglądów koncentrujących się wokół zasad działania mechanizmu osłaniającego po przekazaniu *causa minor* z trybu karnoprocesowego na drogę typową dla realizacji roszczeń cywilnych (wymiana poglądów dotyczyć zatem będzie sytuacji, w których zakresem rozstrzygnięcia uchylającego będzie jedynie ta część kontrolowanego orzeczenia, w której zdecydowano o umorzeniu procesu przydatkowego). Rozstrzygnięcie wątpliwości dotyczących pierwszej grupy spornych przypadków zależy od wyniku rywalizacji poglądów dotyczących rodzaju postępowań, do któ-

⁸² Wytoczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie stosowania art. 510–516 k.p.k., Uchwała Zgromadzenia Ogólnego Sądu Najwyższego z dn. 7 czerwca 1958 r., Prez. 229/58. OSN 1958, z. 2, poz. 32, teza VIII; A. B u l s i e w i c z: *Proces o odszkodowanie...*, s. 110.

⁸³ Ustawa o prokuraturze, tekst jedn. Dz.U. 2002, nr 21, poz. 206, z późn. zm.

⁸⁴ A. B u l s i e w i c z: *Naprawienie szkód wyrządzonych niesłusznym skazaniem, tymczasowym aresztowaniem i zatrzymaniem. W: Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka*. Red. S. Waltoś. Kraków 1993, s. 568.

rych odnosi się cywilnoprawny zakaz *reformationis in peius*, usunięcie kontrowersji występujących wokół grupy drugiej jest pochodną ustaleń dotyczących zasad funkcjonowania środków ochronnych po uchyleniu każdego zakwestionowanego orzeczenia w części rozstrzygającej o roszczeniach cywilnych. Przyjęcie, że statuowany w procedurze cywilnej zakaz zwiększania dolegliwości obciążających jedyne go odwołującego chroni go zarówno w toku postępowania kontrolnego, jak i ponownego oraz akceptacja dla tezy, zgodnie z którą zakaz *reformationis in peius* działa również po przekazaniu sprawy, dotychczas rozpoznawanej w trybie karnoprosesowym, na drogę typową dla roszczeń odszkodowawczych, ucina jakiegokolwiek dyskusje – atakujący rozstrzygnięcie finalizujące w sposób koncyliacyjny cywilnoprawne wątki postępowania jest chroniony w toku postępowania tak cywilnego, jak i karnoprosesowego, toczących się po uchyleniu decyzji umarzającej postępowanie. Powracanie do tych kwestii byłoby zupełnie zbędne, gdyby nie to, że ugodzenie się stron generuje całkowicie nowe wątpliwości – w ich zaś świetle odżywa spór o liczbę instancji objętych działaniem cywilnoprawnego systemu ochrony jedyne go odwołującego.

Lansowanie tezy, zgodnie z którą działanie cywilnoprawnego mechanizmu blokującego nieskrępowaną możliwość reformacji kwestionowanego orzeczenia jest ograniczone do postępowania toczącego się przed sądem rozpoznającym środek odwoławczy, może pozbawić pośredniej ochrony nie tylko powoda, ale, jak się wydaje, również i pozwanego – w pierwszym przypadku rezygnacja ze środków osłonowych stanowiłaby efekt przyjęcia literalnej wykładni normy werbalizującej cywilnoprawny zakaz *reformationis in peius* (art. 384 k.p.c.); postulat pozbawienia ochrony pozwanego cywilnie stanowi natomiast rezultat wnioskowania *per analogiam*. Niewykluczone bowiem, że w imię zachowania symetrii pomiędzy karnoprosesowymi i cywilnymi instrumentami, służącymi alternatywnemu dochodzeniu pretensji odszkodowawczych w dwóch równorzędnych trybach reparacyjnych, retorsją na ograniczenie cywilnej ochrony powoda będzie eliminacja statuowanych w procedurze karnej środków zabezpieczających pozwanego. Tego rodzaju egzegeza przepisów normujących funkcjonujące w różnych procedurach zakazy *reformationis in peius* generalnie ma służyć temu, by niezależnie od wyboru ścieżki dochodzenia reparacji szkód sponieważanych przestępstwem warunki realizacji roszczeń cywilnych i obrony przed żądaniem kompensacyjnymi były identyczne. Szczególnym zaś motywem towarzyszącym tej interpretacji norm zabezpieczających jest dbałość o ujednolicenie prawnej sytuacji powoda, który – godząc się na umorzenie procesu o prawa cywilne tylko dlatego, że udało się mu wynegocjować określone profity – ma prawo oczekiwać, że zaatakowanie uzgodnień przez drugą stronę porozumienia nie zredukuje określonych ugodą korzyści⁸⁵. Na rzecz postulatu zawężenia karnoprosesowej ochrony cywilnie pozwanego przemawia unormowanie zasady, zgodnie z którą koncyliacyjne sfinalizowanie sporu procesowego eliminuje bariery

⁸⁵ Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 16 listopada 2000 r., I KZP 33/2000. OSP 2001, z. 12, poz. 183.

ograniczające swobodną reformację orzeczenia we wzbogaconym toku postępowania karnego. *Verba legis* zastrzeżono ją, co prawda, tylko do przypadków kompromisu osiągniętego w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego, wystarcza jednak uznanie, że ich podłoże stanowi chęć ograniczenia ataków na dobrowolne ustalenia dotyczące prawnych konsekwencji popełnionego przestępstwa, by *a maiori ad minus* zasadą wyłączenia barier osłaniających uzasadnić ograniczenie ochrony cywilnie pozwanego.

Nawet jednak przy założeniu prawdziwości twierdzeń o ograniczonym zakresie działania cywilnoprawnego zakazu *reformationis in peius*, stanowiących podwalinę postulatu zawężenia karnoprocesowej ochrony pozwanego cywilnie, argumenty powołujące się na konieczność ujednolicenia zasad realizacji roszczeń odszkodowawczych w obu równorzędnych trybach reparacyjnych i fakt istnienia zwerbalizowanych przypadków rezygnacji z barier ograniczających Nielimitowaną możliwość reformacji zakwestionowanego orzeczenia są zbyt słabe, by przekonać do wyłączenia pośredniej ochrony cywilnie pozwanego. Aby obnażyć mizериę tez o potrzebie symetrii pomiędzy karnoprocesowymi a obowiązującymi tylko sąd I instancji cywilnymi instrumentami, służącymi alternatywnemu dochodzeniu pretensji odszkodowawczych, wystarczy wyliczenie przypadków, w których postulat zawężenia pośredniej ochrony cywilnie pozwanego miałby się ziścić. Otóż wyłączenie karnoprocesowego zakazu *reformationis in peius* w postępowaniu ponownym toczącym się przed sądem karnym mogłoby dotyczyć jedynie tych przypadków, w których przedmiotem postępowania ponownego będzie kwestia odpowiedzialności tak karnej, jak i cywilnej – *lege non distinguente* zarówno wówczas, gdy sąd kontrolujący uchylił rozstrzygnięcie umarżające zakończone ugodą postępowanie adhezyjne, równocześnie zaś dostrzegając nieprawidłowości decyzji w przedmiocie odpowiedzialności karnej wyeliminował także tę część orzeczenia; jak i wtedy, gdy porozumienie zatwierdzone decyzją umarżającą, uchyloną we wzbogaconym toku postępowania karnego, objęło postanowienia dotyczące *causa minor* oraz *causa maior* (strony postępowania prywatnoscargowego pojednały się, włączając w obręb porozumienia kwestie cywilnoprawne). Skasowanie tylko tej części orzeczenia, w której zatwierdzono porozumienie dotyczące cywilnoprawnych wątków postępowania, całkowicie dezaktualizuje problem ewentualnego zawężenia pośredniej karnoprocesowej ochrony pozwanego. Konsekwencją takiego splotu działań procesowych będzie bowiem przekazanie sprawy cywilnej na drogę dla niej typową, aktywujące cywilnoprawne reguły ochrony – przy założeniu wąskiego zakresu ich obowiązywania spowoduje to dopuszczenie modyfikacji *in peius*.

Jakkolwiek ważny nie wydawałby się postulat, by niezależnie od wyboru ścieżki dochodzenia reparacji szkód sprokuirowanych przestępstwem warunki realizacji i obrony przed roszczeniami cywilnymi były identyczne, nie ma on żadnych szans w starciu z obowiązkiem respektowania gwarancji przysługujących oskarżonemu. Z rywalizacji dwóch poglądów nie może wyjść zwycięsko ten, który zakłada, że w imię osiągnięcia określonych celów w postępowaniu dotyczącym jedynie ubocz-

nego nurtu procesu karnego możliwe byłoby zawężenie karnoprosesowej ochrony przysługującej cywilnie pozwanemu⁸⁶. Zanegowanie poglądu postulującego wyłączenie pośredniej ochrony cywilnie pozwanego przesądza o tym, że po uchyleniu rozstrzygnięć dotyczących zarówno *causa maior*, jak i *minor* sąd ponownie rozpoznający oba wątki postępowania nie może zwiększyć rozmiaru uprzednio zastosowanych sankcji – tak karnych, jak i cywilnych. Przedmiotowym zasięgiem karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius* objęte są bowiem wszelkie rozstrzygnięcia zwiększające w jakikolwiek sposób dolegliwości nałożone na oskarżonego w zaatakowanym przezeń orzeczeniu – *lege non distinguente* limitowany model orzekania przez sąd odwoławczy i ponownie procedujący wyklucza bardziej surowe decyzje dotyczące kwestii odpowiedzialności cywilnej oskarżonego⁸⁷.

Tym samym więc wykluczyć należy również jakiegokolwiek rozwiązania pośrednie pomiędzy eliminacją ochrony zabezpieczającej pozwanego cywilnie w postępowaniu ponownym a systemem osłaniającym oskarżonego. Niedopuszczalne są więc próby pogodzenia postulatu ujednolicenia zasad realizacji roszczeń cywilnych w obu możliwych trybach i obowiązku respektowania przepisów chroniących oskarżonego – jeden z możliwych sposobów mogłoby stanowić zawężenie przedmiotowego zasięgu karnoprosesowych barier ograniczających nieskrepowaną reformację kwestionowanego orzeczenia przez przyjęcie, że w toku postępowania ponownego zakaz pogarszania pozycji jedyne go odwołującego się zadziała tylko w tej jego części, która będzie się toczyć w nurcie zasadniczym. Akceptacja takiego rozwiązania byłaby bowiem tożsama z faktycznym zawężeniem szeroko wytyczonego karnoprosesowego zakazu *reformationis in peius*.

Postulatowi zawężenia karnoprosesowej ochrony cywilnie pozwanego nie służy analogia do sytuacji, w której zrezygnowano z limitów ochraniających pozycję jedyne go kontestatora wynegocjowanego rozstrzygnięcia karnoprosesowego. Podobieństwo obu sytuacji jest bowiem jedynie pozorne. Zwerbalizowane przypadki dopuszczalności orzekania we wzbogaconym toku procesu zarówno *in melius* (na korzyść kwestionującego), jak i *in peius* (w sposób niekorzystny dla kontestatora) dotyczą jedynie kompromisu osiągniętego w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego – *lege non distinguente* zarówno wówczas, gdy postępowanie zwieńczone porozumieniem toczyło się wyłącznie w zasadniczym nurcie, jak w sytuacji, w której obok procedowania w przedmiocie winy i kary oskarżonego, wytaczając powództwo cywilne, uruchomiono postępowanie adhezyjne. Skoro nawet w unormowanych przypadkach zawężeń ochrony przysługującej biernej stronie procesu karnego nie zrezygnowano z osłaniania sprawcy szkody przed nielimitowa-

⁸⁶ K. Marszał: *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 16 listopada 2000 r.*, I KZP33/2000. OSP 2001, z. 12, poz. 183.

⁸⁷ W. Daszkiewicz: *Zasądzenie odszkodowania z urzędu...*, s. 181; Idem: *Powództwo cywilne...*, s. 231; K. Marszał: *Zakaz „reformationis in peius” w polskim procesie karnym...*, s. 183; Idem: *Zakaz „reformationis in peius” w nowym ustawodawstwie karnym procesowym...*, s. 162.

ną reformacją cywilnoprawnych wątków we wzbogaconym toku procesu, *a maiori ad minus* niedopuszczalne jest wyłączenie pośredniej ochrony cywilnie pozwanego w okolicznościach tylko nieco podobnych. Ekstrapolację rozwiązania, *verba legis* zastrzeżonego tylko do negocjacji wieńczących wątek karny na nienormowane przypadki ugodzenia się stron w kwestiach odpowiedzialności cywilnej oskarżonego, wyklucza konieczność zachowania właściwych proporcji pomiędzy regułą a jej wyjątkami. Otóż rezygnacja z ograniczeń wykluczających możliwość przełamania środka odwoławczego ukierunkowanego korzystnie dla jedyne go kontestatora kwestionowanego orzeczenia stanowi ściśle limitowany wyjątek od zasady, zgodnie z którą we wzbogaconym toku procesu karnego oskarżony jest chroniony przed pogorszeniem swej procesowej pozycji. Nie dość na tym – próba zawężenia zakresu ochrony przysługującej pozwanemu cywilnie na podstawie ograniczeń funkcjonujących w sferze odpowiedzialności karnej okazuje się sprzeczna nie tylko z zakazem dokonywania takiej interpretacji przepisów, która poszerza zakres wyjątków. Ponieważ karnoprosesowy zakaz *reformationis in peius* stanowi instytucję skonstruowaną w celu zagwarantowania oskarżonemu swobody kontestowania orzeczeń, interpretacja werbalizującego zakaz przepisu w sposób dopuszczający możliwość jakiegokolwiek ograniczenia przedmiotowego zasięgu działania barier limitujących nieskrępowaną reformację zaskarżonego orzeczenia łamie jeszcze jedną dyrektywę prawidłowej egzegezy tekstu prawnego. Poszerzanie sfery, w której – powołując się na występowanie rozwiązań wykazujących niewielką zbieżność z sytuacją *expressis verbis* nieopisaną – rezygnuje się z zabezpieczeń chroniących oskarżonego, w sposób niewątpliwy wykracza przeciw regule takiej egzegezy tekstu prawnego, by nie prowadziło to do zredukowania uprawnień będących gwarancjami praw uczestników postępowania⁸⁸.

Pewność co do istnienia karnoprosesowych i cywilnych mechanizmów osłaniających nie wyjaśnia szczegółów ochrony uzyskiwanej przez jedyne go kontestatora decyzji potwierdzającej ugodzenie się stron. Wątpliwości dotyczą rodzaju czynności, z którą sąd – limitowany obowiązującym go zakazem – konfrontuje zakres planowanych dla skarżącego uciążliwości, w celu ustalenia możliwości ich zastosowania (gdy te są identyczne z uprzednio przyjętymi bądź też redukują ich zakres) lub uznania ich za niedopuszczalne (gdyby okazały się większe niż już zastosowane). Ponieważ akt porozumienia się stron i decyzja finalizująca karnoprosesowe postępowanie w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych nie są tożsame, możliwe są dwa odmienne zestawy porównywanych czynności procesowych – zgodnie z pierwszą wersją, planowane dla skarżącego dolegliwości należy porównać z tymi, które określono w treści ugody; opcja przeciwna zakłada, że przedmiot zestawienia stanowić będzie zakres hipotetycznych obciążeń i decyzja likwidująca proces karny. Aby wyjaśnić tę kwestię, nie wystarczy lektura przepisów statuujących cywilną i karnoprosesową ochronę przed pogorszeniem procesowego położenia jedyne go od-

⁸⁸ K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny...*, s. 35.

wołującego się – *verba legis* zakazują one bowiem jedynie orzekania na niekorzyść jedyne go kontestatora. Zwerbalizowanie limitów orzeczniczych za pomocą dość ogólnego sformułowania sugeruje, że punkt odniesienia powinny stanowić wszelkie zastosowane wobec skarżącego uciążliwości – *lege non distinguente* zarówno w treści decyzji organu procesowego, jak i włączone w obręb ugody zawartej pod egidą sądu. O tym, że to wynegocjowane przez strony ustalenia powinny stanowić przedmiot porównania z hipotetycznymi obciążeniami mogącymi znaleźć zastosowanie po uchyleniu postanowienia o umorzeniu postępowania adhezyjnego, przekonuje możliwość ich przymusowego wykonania. Skoro bowiem po zaopatrzeniu ugody sądowej w klauzulę wykonalności kompromisowe ustalenia mogą być przedmiotem cywilnoprawnego postępowania wykonawczego, realne obciążenia podmiotu partycypującego w zawarciu porozumienia określają jego treść.

Całkowicie odmiennie funkcjonuje mechanizm chroniący strony postępowania adhezyjnego i karnoprosesowego postępowania odszkodowawczego decydujące się na dokonanie ustaleń dotyczących wątków cywilnoprawnych poza areną sądu. Ponieważ wynegocjowanie porozumienia o charakterze prywatnym, będąc nierzadko czynnością sądowi nieznaną, nie stanowi bezpośredniej przyczyny likwidacji procesu, *ergo* treść ugody pozasądowej nie ma żadnego znaczenia dla funkcjonowania karnoprosesowego i cywilnego systemu osłaniającego. Tym samym więc strona partycypująca w zawarciu ugody pozasądowej, kwestionując decyzję finalizującą postępowanie, z związku z którym ją wynegocjowano, powinna liczyć się z tym, że we wzbogaconym toku postępowania może zostać podjęta decyzja mniej korzystna niż treść prywatnych uzgodnień.

6. Sposób zabezpieczenia pozycji podmiotów mających status zastępcy lub następcy osoby pierwotnie legitymowanej

Podmiotem mającym pierwotną legitymację do realizacji roszczeń generowanych bądź to przestępstwem, bądź też deliktem funkcjonariuszy państwowych jest sam poszkodowany. Wtórne uprawnienia legitymowanych w dalszej kolejności implikują trzy czynniki – inercja poszkodowanego, społeczne zainteresowanie w pozyskaniu kompensat majątkowych oraz śmierć pokrzywdzonego lub niesłusznie ukaranego. Zaistnienie któregośkolwiek z nich w pierwszej kolejności uprawnia do działań na rzecz doznającego uszczerbku rezygnującego z przymusowej realizacji swych należności; legitymacja wtórna pozwala również na wsparcie wysiłków podejmowanych przez poszkodowanego; dysponowanie dalszymi uprawnieniami może także stworzyć kompetencje do dochodzenia roszczeń należnych zmarłemu poszkodowanemu; grupa uprawnionych w dalszej kolejności może być również wyposażona w samodzielne prawa realizowane na wypadek śmierci pokrzywdzonego lub ofiary

błędnych decyzji funkcjonariuszy wymiaru sprawiedliwości. Konsekwencją zmiany składu osobowego strony czynnej są wątpliwości co do istnienia barier osłaniających wtórnie uprawnionych, realizacja roszczeń cywilnych przez legitymowanych w dalszej kolejności zmusza również do analizy tożsamości pomiędzy zakazami *reformationis in peius* chroniącymi pierwotnie i zastępczo lub następco uprawnionych. Bariery limitujące nieograniczoną możliwość reformacji rozstrzygnięcia zakwestionowanego przez zastępców lub następców osób dysponujących pierwotną legitymacją oraz charakter środka chroniącego przed pogorszeniem ustaleń zaatakowanych przez osoby uprawnione w dalszej kolejności wydają się determinowane zarówno rodzajem roszczeń odszkodowawczych realizowanych przez podmioty mające legitymację zastępczą lub następczą, jak i procesową pozycją wtórnie uprawnionych. Tym samym strategia poszukiwania argumentów umożliwiających wyjaśnienie ogółu spornych kwestii powinna uwzględniać charakter uszczerbku kompensowanego świadczeniami odszkodowawczymi realizowanymi przez zastępców lub następców osoby pierwotnie uprawnionej; pomocne powinny okazać się również ustalenia dotyczące procesowego statusu osób legitymowanych w dalszej kolejności.

We wtórną legitymację do dochodzenia świadczeń odszkodowawczych mających naprawić uszczerbek generowany przestępstwem wyposażono trzy grupy podmiotów. Krąg zastępców poszkodowanego przestępstwem oraz status, którym poszczególne grupy dalej uprawnionych dysponują w toku karnoprosesowych postępowań reparacyjnych kształtują się w sposób następujący:

a. Podmioty, które działając w interesie pokrzywdzonego zachowującego bierną postawę, są uprawnione do wykonywania ogółu przysługujących mu praw, *lege non distinguente* również tych, które wiążą się ze skompensowaniem uszczerbku generowanego przestępstwem – zgodnie z art. 49 § 4 k.p.k., tego typu kompetencje przysługują organom kontroli państwowej, które w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania w sprawie o przestępstwo generujące szkodę w mieniu instytucji państwowej, samorządowej bądź społecznej. Ponieważ organy legitymowane do działania w miejsce zachowującego inercję pokrzywdzonego nabywają prawo do wykonywania jego praw jeszcze na etapie przedprocesowym, realizują jego kompetencje, mając status strony zastępczej⁸⁹.

b. Podmioty dochodzące skompensowania własnego uszczerbku doznanego wskutek przestępstwa, którym w sposób bezpośredni naruszono lub zagrożono dobra zmarłego, pozostającego z nimi w określonych relacjach rodzinnych – samodzielnie roszczeniami powstającymi na wypadek śmierci pokrzywdzonego dysponują osoby najbliższe, realizujące je bądź to w toku uruchomionego przez siebie postępowania adhezyjnego (art. 63 § 1 k.p.k.), bądź to zajmując pozycję zwolnioną w trakcie trwającej procedury odszkodowawczej przez zmarłego powoda cywilnego (art. 63 § 2 k.p.k.). Ponieważ karnoprosesowa droga reparacji otwiera się dla osób wtórnie legitymowanych tylko w razie przejęcia przez nie roli powoda – przed lub

⁸⁹ Ibidem, s. 179.

w toku postępowania w *causa minor* – dalej uprawnieni dochodzą autonomicznie przysługujących im uprawnień, dysponując statusem strony zastępczej lub nowej⁹⁰.

c. Prokurator i Rzecznik Praw Obywatelskich, którzy uznając, że wynagrodzenie szkód doznanych wskutek przestępstwa przez poszkodowanego lub osoby mu najbliższe leży w interesie publicznym bądź to uruchamiają na ich rzecz karnoprosesowe postępowanie odszkodowawcze, bądź to przystępują do powództwa wniesionego uprzednio przez pierwotnie lub wtórnie uprawnionych (art. 64 k.p.k.)⁹¹ – ponieważ jedynym czynnikiem legitymującym aktywność prokuratora i Rzecznika Praw Obywatelskich jest interes społeczny, *in casu* wymagający zreperowania uszczerbku sprokuiowanego przestępstwem, zaś działanie w imieniu ogółu stanowi *signum* charakteryzujące status rzecznika interesu społecznego, oba te podmioty, podejmując procesowe starania o uzyskanie kompensat majątkowych pokrywających szkody pierwotnie lub wtórnie legitymowanych, uzyskują status rzecznika interesu społecznego, korzystającego z uprawnień strony czynnej procesu adhezyjnego⁹².

Analiza uwzględniająca charakter uszczerbku powstałego w rezultacie wykonania nieprawidłowo orzeczonej kary lub błędnego zastosowania środków przymusu kompensowanego roszczeniami osób wtórnie legitymowanych oraz pozycję zajmowaną przez nie w toku karnoprosesowego postępowania odszkodowawczego pozwala wyodrębnić następujące przypadki warunkowej legitymacji, pozwalającej naprawić szkodę wygenerowaną nieprawidłowym funkcjonowaniem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości:

a. Podmioty prawnie lub faktycznie alimentowane przez zmarłego oskarżonego, dochodzące skompensowania własnego uszczerbku doznanego wskutek wykonania błędnie orzeczonej kary lub pomyłki organu pozbawiającego wolności w ramach

⁹⁰ Ibidem; T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz...*, s. 247; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. I. Red. P. Hofmański, K. Zgryzek, E. Sadzik..., s. 342; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego*. T. I..., s. 493; W. Daszkiewicz: *Powództwo cywilne...*, s. 83; A. Kafarski: *Akcja cywilna w procesie karnym...*, s. 73.

⁹¹ Uprawnienie Rzecznika Praw Obywatelskich do uruchomienia procesu adhezyjnego lub przystąpienia do już trwającego procedowania wynika z art. 14 pkt 4 Ustawy z dn. 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jedn. Dz.U. 1999, nr 109, poz. 471, z późn. zm.). Zgodnie z jego treścią, po zbadaniu sprawy Rzecznik może żądać wszczęcia postępowania w sprawach cywilnych, jak również wziąć udział w każdym toczącym się już postępowaniu na prawach przysługujących prokuratorowi – *lege non distinguente* uprawnienie to dotyczy także postępowania przydatkowego.

⁹² T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz...*, s. 248; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. I. Red. P. Hofmański, K. Zgryzek, E. Sadzik..., s. 343 in.; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego*. T. I..., s. 494; W. Daszkiewicz: *Powództwo cywilne...*, s. 116 in.; A. Kafarski: *Akcja cywilna w procesie karnym...*, s. 84 in.; Z. Jarocki, Z. Kruśkowski: *Uprawnienia prokuratora wynikające z art. 54 k.p.k. a interes pokrzywdzonego*. „Palestra” 1976, z. 7, s. 32; R. Szarek: *Udział prokuratora w procesie adhezyjnym*. „Nowe Prawo” 1970, z. 1, s. 43; B. Tomczak: *Czynności prokuratora w ramach procesu adhezyjnego*. „Problemy Praworządności” 1984, z. 5.

tymczasowego aresztowania (art. 556 § 1 k.p.k.) – ponieważ osoby uprawnione na wypadek śmierci poszkodowanego dysponują autonomicznymi roszczeniami odszkodowawczymi, brak zaś w procedurze karnej normy zezwalającej na przejęcie przez nie pozycji zajmowanej przez zmarłą stronę karnoprocesowego postępowania kompensacyjnego, wtórne uprawnienia poszkodowanych błędami wymiaru sprawiedliwości mogą być realizowane tylko w drodze odrębnego, uruchamianego z ich inicjatywy, procesu naprawczego⁹³. Odrębny przedmiot postępowań naprawczych, wszczynanych przez pierwotnie i wtórnie legitymowanych, nie zmienia statusu, jakim w trakcie procedowania dysponuje wierzyciel. W przypadku uprawnionych w dalszej kolejności paralele pomiędzy zajmowaną przez nie pozycją a stanowiskiem, którym dysponują klasycznie wyodrębniane strony postępowania toczącego się w zasadniczym i ubocznym nurcie, są daleko mniejsze niż wówczas, gdy przedmiotem porównania pozostaje status pierwotnie legitymowanego. Tytułem przykładu – ponieważ prawa wtórnie legitymowanych wywodzą się z deliktu popełnionego wobec innej osoby w toku poprzedzającego procedurę odszkodowawczą postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej, wykluczone, by dysponujący jedynie warunkowymi uprawnieniami mogli występować w roli podejrzanego błędnie pozbawionego wolności lub oskarżonego poddanego wykonaniu nieprawidłowo orzeczonej kary. Tym samym zaś wersja zakładająca traktowanie osoby wtórnie uprawnionej jako oskarżonego jest *a limine* skazana na porażkę. Skoro zaś, mimo dalej idącego upodobnienia procesowego położenia pierwotnie uprawnionego do pozycji zajmowanej w procesie karnym przez klasycznie wyodrębniane strony, jest on kwalifikowany jako endemiczna strona postępowania odszkodowawczego, *a maiori ad minus* samodzielnym statusem, odrębnym od pozycji wszystkich innych stron procesu karnego, dysponuje również wtórnie uprawniony.

b. Podmioty realizujące roszczenia odszkodowawcze, prawo dochodzenia których uprawnieni w dalszej kolejności uzyskują wskutek sukcesji syngularnej lub generalnej – mechanizm nabycia pojedynczych praw zmarłego (tzw. sukcesja syngularna) wyznacza pierwszy krąg wtórnie legitymowanych do starań o kompensaty należne bądź to osobie represjonowanej za działalność opozycyjną, bądź też poszkodowanemu wskutek niesłusznego ukarania lub zatrzymania za wykroczenie. Otóż zgodnie z art. 8 ust. 1 ustawy lutowej, grono następców syngularnych uzyskujących po śmierci prześladowanego działacza niepodległościowego tylko jedno, ściśle zindywidualizowane, prawo (*in casu* uprawnienie do realizacji roszczeń kompensujących doznany przez niego uszczerbek) składa się z małżonka, dzieci i rodziców pierwotnie uprawnionego⁹⁴. Z kolei statusem syngularnych sukcesorów roszczeń

⁹³ A. Bulsiewicz: *Proces o odszkodowanie...*, s. 71; J. Waszczyński: *Odszkodowanie za niesłuszne skazanie...*, s. 144.

⁹⁴ E. Skowrońska-Bocian: *Prawo spadkowe*. Warszawa 1997, s. 27; Eadem: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*. Warszawa 2001, s. 16; M. Sokołowski: *Roszczenia majątkowe następców osoby represjonowanej*. „Palestra” 1995, z. 3–4, s. 60.

mających zrekompensować błędy organów uprawnionych w sprawach o wykroczenia dysponuje małżonek, dzieci i rodzice obwinionego zmarłego w toku postępowania odszkodowawczego (art. 114 § 3 k.p.w.)⁹⁵. Następną kategorię uprawnionych w dalszej kolejności tworzy, statuowany przepisami prawa spadkowego, ogólny reżim sukcesji jakichkolwiek roszczeń odszkodowawczych – otóż w razie śmierci syngularnego sukcesora odszkodowawczych roszczeń represjonowanego i obwinionego, którzy zmarli nie uzyskawszy kompensat reparujących uszczerbek poprzednika, nabytą przez nich legitymację wtórną dziedziczną ustawowi lub testamentowi spadkobiercy pierwszej kategorii wtórnie legitymowanych⁹⁶. Ponieważ przedmiot tak sukcesji syngularnej, jak i generalnej stanowi jedynie uprawnienie do realizacji roszczeń przysługujących poprzednio uprawnionemu, wtórnie uprawnieni zajmują w procesie odszkodowawczym pozycję zbywcy prawa – bądź tę, którą dysponowałby pierwotnie uprawniony, gdyby przed śmiercią wystąpił o zasądzenie należnych mu kompensat (sukcesorzy roszczeń osoby represjonowanej), bądź tę, którą umierając zwolnił poszkodowany, mający status endemicznej strony postępowania naprawczego (nabywcy legitymacji działacza opozycyjnego lub obwinionego dochodzących za życia należnych im świadczeń). Tym samym zaś przejmując proceduralne uprawnienia zmarłego przed lub w toku karnoprocesowego bądź wykroczniowego postępowania reparacyjnego, sukcesorzy syngularni i generalni realizują roszczenia poszkodowanego, dysponując statusem strony zastępczej lub nowej⁹⁷.

c. Podmioty dochodzące roszczeń generowanych uszczerbkiem doznanym przez zmarłą ofiarę nieprawidłowych działań organów państwowych – charakterystycznym tylko dla tej grupy podmiotów, niebędących poszkodowanymi, jest roszczenie o pokrycie kosztów symbolicznego upamiętnienia działacza niepodległościowego zmarłego wskutek ogółu prześladowczych działań organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości (art. 9 ustawy lutowej). Prawem jego realizacji dysponuje Rzecznik Praw Obywatelskich, Minister Sprawiedliwości, prokurator, krewny w linii prostej, przysposabiający, przysposobiony, rodzeństwo, małżonek nieżyjącego oraz organizacja zrzeszająca osoby represjonowane za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego. Status podmiotów uprawnionych do wystąpienia z żąda-

⁹⁵ T. Grzegorzcyk: *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*. Warszawa 2005, s. 404.

⁹⁶ Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 5 października 1995 r., I KZP 23/95. OSNKW 1995, z. 11–12, poz. 73; B. Błażowski: *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 27 stycznia 1993 r.*, I KZP 35/92. OSP 1994, z. 1, poz. 8; M. Sokołowski: *Roszczenia majątkowe następców...*, s. 59. Stanowisko negujące możliwość dziedziczenia roszczeń represjonowanego nabytych w drodze sukcesji syngularnej zob. W. Makar: *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 5 października 1995 r.*, I KZP 23/93. OSP 1996, z. 5, poz. 91; Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 28 lipca 1994 r., I KZP 17/94. OSNKW 1994, z. 7–8, poz. 44; Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dn. 30 listopada 1993 r., II AKo 225/93. OSA 1994, z. 6, poz. 43; Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dn. 27 lipca 1993 r., II AKz 236/93. „Przegląd Sądowy” wkładka 1993, z. 10, poz. 5; Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dn. 1 września 1994 r., II AKz 180/94. „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 1994, z. 9, poz. 23; Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dn. 17 lipca 1997 r., II AKo 104/97. OSA 1998, z. 11–12, poz. 70.

⁹⁷ T. Grzegorzcyk: *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia...*, s. 404.

niem zasądzenia odpowiednich kwot jest zróżnicowany – ogół następco uprawnionych można bowiem sklasyfikować w dwóch grupach charakteryzujących się odmienną pozycją zajmowaną przez ich członków. Do pierwszej kategorii legitymowanych należą: Rzecznik Praw Obywatelskich, Minister Sprawiedliwości, prokurator oraz organizacja zrzeszająca osoby represjonowane za działalność opozycyjną; drugą grupę następco uprawnionych tworzą osoby pozostające ze zmarłym w określonych relacjach rodzinnych.

Mimo iż rodzaj wykonywanych uprawnień determinuje kierunek działań członków pierwszej grupy uprawnionych, zaangażowanie się na rzecz tylko jednego podmiotu nie wyklucza możliwości uznania ich za rzeczników interesu społecznego. O tym, że symboliczne uhonorowanie zmarłego leży w interesie ogółu, zdecydował bowiem ustawodawca, *ex thesi* przyjmując, że podejmowane w tym kierunku czynności są zdeterminowane interesem społecznym. Nadto, w przypadku niektórych członków pierwszej grupy uprawnionych, działania zmierzające do upamiętnienia działaczy niepodległościowych jedynie poszerzają zakres ich dotychczasowych uprawnień, realizowanych z wykorzystaniem statusu rzecznika interesu społecznego. I tak, ponieważ ogół działań przedsięwziętych w procedurze karnej przez Rzecznika Praw Obywatelskich i Ministra Sprawiedliwości dyktuje troska o prawidłowe funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości, każda ich ingerencja w tok procesu karnego jest kwalifikowana jako czynność rzecznika interesu społecznego – *lege non distinguente* dotyczy to również starań podejmowanych dla uczczenia pamięci prześladowanych przez funkcjonariuszy aparatu państwowego. Z kolei uprawnienia prokuratora stanowią kolejny przykład działania podejmowanego przezeń w charakterze innym aniżeli organ postępowania przygotowawczego i oskarżyciel publiczny – wszystkie zaś dotychczasowe przypadki wyjścia poza zakres zarezerwowany dla obu tych podmiotów były kwalifikowane jako działania rzecznika interesu społecznego⁹⁸.

Procesowy status osób tworzących drugą grupę legitymowanych do podjęcia starań o symboliczne upamiętnienie nieżyjącego działacza opozycji determinuje samoistny charakter przysługującego im uprawnienia. Ponieważ treść roszczenia statuowanego art. 9 ustawy lutowej eliminuje pierwotną legitymację pokrzywdzonego, uprawnienia osób legitymowanych na wypadek jego śmierci mogą być realizowane tylko na drodze odrębnego, uruchamianego z ich inicjatywy, karnoprosesowego procesu reparatornego. Konstrukcja przesłanek i przedmiot roszczenia o pokrycie kosztów symbolicznego upamiętnienia osoby represjonowanej wykluczają jakiegokolwiek paralele pomiędzy pozycją realizujących je osób a stanowiskiem, jakim dysponują klasycznie wyodrębniane strony postępowania w *causa maior* i *causa minor*.

⁹⁸ Taki charakter ma: dokonanie interwencji w procesie adhezyjnym, wnoszenie środka odwoławczego na korzyść oskarżonego, udział w postępowaniu wszczętym przez oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego. W ten sposób kwalifikuje się również przysługujące prokuratorowi prawo uruchomienia i podejmowania określonych czynności w toku postępowania w przedmiocie nieważności represjonującego orzeczenia.

I tak, zdyskwalifikowanie wersji utożsamiającej status członków rodziny zmarłego opozycjonisty z pozycją oskarżonego jest możliwe dzięki temu, że źródłem roszczenia są nieprawidłowe zachowania organów państwowych przedsięwzięte w związku z przestępstwami zarzucanymi innej osobie niż cywilnie uprawniona. Nie może ostać się również propozycja potraktowania starających się o upamiętnienie zmarłego działacza opozycji w kategorii powodów cywilnych działających w procesie karnym – nie dość bowiem na tym, że kwestie roztrząsane w postępowaniu adhezyjnym i tym, które ma umożliwić pozyskanie kwot na uhonorowanie represjonowanego, różnicuje źródło roszczeń (odpowiednio przestępstwo popełnione przez cywilnie pozwanego i zachowania organów państwowych represjonujące opozycjonistów w trybie karnym lub *quasi*-karnym), adresat cywilnoprawnych pretensji strony czynnej (sprawca przestępstwa i Skarb Państwa) oraz istnienie alternatywnych dróg realizacji żądania zasądzenia odpowiednich kwot (możliwość wyboru karnoprosesowego lub cywilnego modelu reparacji szkód generowanych przestępstwem i zamknięcie drogi cywilnej dla roszczeń służących upamiętnieniu osoby represjonowanej). Dodatkowym elementem identyfikacji roszczeń stanowiących przedmiot obu karnoprosesowych trybów reparacyjnych jest ich odmienna konstrukcja – w przeciwieństwie do roszczeń rozpoznawanych w *causa minor* żądanie zasądzenia kwot przeznaczonych na uhonorowanie zmarłego skonstruowano inaczej niż typowe cywilnoprawne roszczenie odszkodowawcze. O ile bowiem przesłankę warunkującą każdego typu kompensacyjną odpowiedzialność wierzyciela – *lege non distinguente* także biernej strony procesu adhezyjnego – stanowi szkoda, której doświadczył dłużnik, byt roszczenia o pokrycie kosztów symbolicznego upamiętnienia osoby represjonowanej abstrahuje od istnienia uszczerbku majątkowego poniesionego przez stronę czynną wskutek opisanych w ustawie zachowań zobowiązanego do wypłaty określonych świadczeń. Przesłanki roszczenia statuowanego art. 9 ustawy lutowej nie stanowi bowiem szkoda rozumiana jako uszczerbek majątkowy poniesiony w celu uhonorowania działacza opozycyjnego – bez znaczenia jest zatem to, czy osoby uprawnione domagają się zwrotu już poniesionych kosztów, czy też przedmiotem ich żądania jest zasądzenie sum, które legitymowani dopiero zamierzają przeznaczyć na symboliczne upamiętnienie działacza niepodległościowego⁹⁹. Skoro zaś brak jest jakichkolwiek analogii pomiędzy procesowym położeniem rodziny dążącej do uczczenia pamięci zmarłego a stanowiskiem zajmowanym w procesie karnym przez klasycznie wyodrębniane strony, żądający zasądzenia sum umożliwiających upamiętnienie muszą być kwalifikowani jako endemiczna strona karnoprosesowego postępowania służącego ostatecznej rehabilitacji zmarłego.

Przegląd rodzaju uprawnień realizowanych przez następców lub zastępców osoby pierwotnie legitymowanej oraz ustalenia dotyczące pozycji zajmowanej przez wtórnie uprawnionych przynoszą pewność co do występowania barier limitujących

⁹⁹ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dn. 13 czerwca 1996 r., II AKz 270/96. „Kra-kowskie Zeszyty Sądowe” 1996, z. 9, poz. 49.

nieograniczoną możliwość reformacji zakwestionowanego rozstrzygnięcia w przedmiocie świadczeń odszkodowawczych. Okazuje się bowiem, że nie ma wyjątków od zasady, zgodnie z którą każdy legitymowany w dalszej kolejności realizuje swe procesowe uprawnienia, dysponując statusem strony bądź to postępowania w *causa minor*, bądź też karnoprosesowego postępowania reparującego szkody doznane wskutek błędów funkcjonariuszy organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości. Cechy charakteryzujące wtórnie legitymowane strony obu typów karnoprosesowych postępowań odszkodowawczych kwalifikują je, co prawda, do kilku odrębnych kategorii – dalej uprawnieni mogą bowiem zajmować pozycję strony zastępczej lub nowej typowego uczestnika postępowania toczącego się w ubocznym nurcie (uprawnieni na wypadek śmierci powoda cywilnego lub wykonujący prawa pokrzywdzonego przyjmującego postawę inercyjną); kolejne grupy legitymowanych mogą dysponować również samodzielnym statusem odrębnym od pozycji wszystkich innych stron procesu karnego (osoby alimentowane przez nieżyjącego poszkodowanego nieprawidłowymi działaniami aparatu państwowego oraz członkowie rodziny domagający się nakładów finansowych umożliwiających uczczenie pamięci nieżyjącego działacza opozycji); wtórnie legitymowani mogą także realizować przysługujące im uprawnienia, występując w roli strony zastępczej lub nowej endemicznego uczestnika karnoprosesowego postępowania naprawczego (sukcesorzy syngularni lub generalni roszczeń odszkodowawczych należnych represjonowanemu lub poszkodowanemu działaniami organów uprawnionych w sprawach o wykroczenia); warunkowo karnoprosesowa droga reparacji może wreszcie otworzyć się dla rzeczników interesu społecznego korzystających z procesowych uprawnień strony (Rzecznik Praw Obywatelskich i Minister Sprawiedliwości wytaczający lub popierający pozew cywilny oraz organy urzędowe uprawnione do podjęcia starań o uczczenie pamięci zmarłego działacza opozycji). Zróżnicowanie stanowisk zajmowanych przez grono następczo lub zastępczo legitymowanych nie wpływa jednak na aktywację systemu osłaniającego jedynego kontestatora niekorzystnej dlań decyzji. Tak cywilny, jak i karnoprosesowy zakaz *reformationis in peius* stanowią bowiem gwarancję przysługującą każdemu podmiotowi dysponującemu statusem strony chronionej – *lege non distinguente* podmiotowym zakresem działania barier zabezpieczających nieograniczoną możliwość reformacji zakwestionowanego orzeczenia objęta jest zatem zarówno typowa strona procesu toczącego się w zasadniczym i ubocznym nurcie procesu, jak i endemiczna strona karnoprosesowych postępowań odszkodowawczych; limity zawężające zadziałają również dla ochrony stron zastępczych i nowych; mechanizmy osłonowe uruchomi także środek odwoławczy pochodzący od podmiotu korzystającego z prawa strony.

O wiele mniej kategoryczne są twierdzenia dotyczące charakteru środka chroniącego przed pogorszeniem procesowego położenia jedyne go kontestatora orzeczenia w przedmiocie odpowiedzialności cywilnej oskarżonego lub Skarbu Państwa. Kontredans łatwo utracić przy próbie określenia tożsamości pomiędzy zakazami *reformationis in peius* chroniących pierwotnie i wtórnie uprawnionych – obowiązują-

ce w tej mierze przepisy *non sunt clara* zwłaszcza wówczas, gdy obie grupy legitymowanych miałyby zostać objęte podmiotowym zakresem karnoprosesowych barier osłaniających. Trudno się bowiem poważyć na lansowanie tezy, zgodnie z którą zmiany składu osobowego strony czynnej postępowania adhezyjnego mogłyby różnicować ochronę przysługującą pierwotnie i wtórnie legitymowanym do realizacji roszczeń generowanych przestępstwem. Bez względu na to, jaki podmiot wyposażono w uprawnienie do uruchomienia postępowania w *causa minor* i zajęcia w jego toku pozycji strony czynnej, przedmiotem procedowania pozostaje kwestia cywilnej odpowiedzialności oskarżonego z tytułu uszczerbku, który sprokurowało jego przestępcze zachowanie. Decyzji dalej uprawnionych o podważeniu niekorzystnych dla nich rozstrzygnięć towarzyszy więc motywacja tożsama z przyświecającą atakowi pierwotnie uprawnionego na pierwszoinstancyjne ustalenia, dotyczące świadczeń mających skompensować szkodę wyrządzoną przez oskarżonego – tak powód cywilny, jak i zastępujące lub następujące po nim strony, uruchamiając postępowanie odwoławcze, nie bronią się przed nieograniczoną eskalacją cywilnoprawnych i karnych konsekwencji przestępstwa, lecz walczą o najkorzystniejsze sfinalizowanie cywilnych wątków procesu karnego. Ponieważ zaś stworzenie szansy na swobodną walkę o najkorzystniejsze dla siebie rozstrzygnięcie stanowi *ratio* brane pod uwagę tylko przy konstruowaniu cywilnoprawnych barier zabezpieczających, także wtórnie legitymowanych we wzbogaconym toku procesu karnego chroni importowany z procedury cywilnej system osłaniający.

Podobnej pewności brakuje twierdzeniom dotyczącym tożsamości mechanizmów chroniących poszkodowanego działaniami funkcjonariuszy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz podmioty uprawnione na wypadek jego śmierci. Teza zakładająca, że – w przeciwieństwie do pierwotnie legitymowanego – grupę dysponujących uprawnieniami wtórnymi należy wyposażać w cywilnoprawne instrumenty zabezpieczające wcale nie ociera się o śmieszność. Przeciwnie, znajduje ona całkiem wiarygodne uzasadnienie w egzegezie przepisów normujących karnoprosesowy zakaz pogarszania pozycji jedyne go odwołującego się, dokonanej z zastosowaniem dyrektyw celowościowych. Celem *sensu largo* ogółu karnoprosesowych postępowań odszkodowawczych jest bowiem obrona przed skutkami obiektywnie nienależnych sankcji karnych, prawa warunkowo legitymowanych zaś wywodzą się z deliktu popełnionego wobec innej osoby w toku, poprzedzającego procedurę odszkodowawczą, postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej lub wykroczeniowej. *Ergo*, legitymowani w dalszej kolejności, nie występując w roli oskarżonego, represjonowanego lub obwinionego poddanego nieprawidłowym działaniom organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, dochodząc roszczeń odszkodowawczych, nie bronią się przed konsekwencją całkowicie błędnych lub nadmiernie surowych sankcji karnych. Skoro zaś motywu procesowej aktywności – *lege non distinguunt* także tej, która polega na aktywowaniu kolejnych postępowań kontrolnych – nie stanowi chęć zniwelowania niesprawiedliwej kumulacji karnych i cywilnych następstw przestępstwa, *prima facie* mogłoby się wydawać, że bariery eliminujące

swobodną reformację orzeczenia finalizującego karnoprocesowe postępowanie odszkodowawcze nie pełnią funkcji zarezerwowanej dla zakazu *reformationis in peius* statuowanego przepisami procedury karnej.

Niesłusznie, niezależnie bowiem od tego, czy przedmiot karnoprocesowego postępowania naprawczego, toczącego się po śmierci pierwotnie legitymowanego, stanowi autonomiczne żądanie podmiotu wtórnie uprawnionego, czy też roszczenie zmarłego, prawo realizacji którego nabyła grupa jego następców, karnoprocesowy tryb reparacyjny w dalszym ciągu służy przywróceniu sprawiedliwości naruszonej błędnym rozstrzygnięciem decydującym o użyciu lub ustaleniu rozmiaru sankcji i środków przymusu. By się o tym przekonać, wystarczy analiza materialnych przesłanek roszczeń przysługujących gronu osób uprawnionych na wypadek śmierci poszkodowanego wadliwym funkcjonowaniem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości; pomocne okazuje się również zbadanie mechanizmu działania sukcesji syngularnej i generalnej.

I tak, warunkiem zaistnienia autonomicznych roszczeń osób dysponujących legitymacją wtórną jest doznana przez nich szkoda, polegająca na utracie prawnie należnych lub faktycznie dostarczanych środków utrzymania, oraz związek przyczynowy pomiędzy będącym ich udziałem uszczerbkiem ekonomicznym a wykonaniem wadliwie orzeczonej kary i błędnie zastosowanego środka zapobiegawczego. Tym samym zaś dochodząc autonomicznych roszczeń, osoby uprawnione na wypadek śmierci oskarżonego realizują szeroko rozumianą funkcję obrony przed skutkami szkód sprokuirowanych błędem funkcjonariuszy ścigania i wymiaru sprawiedliwości – te zaś okazały się bowiem na tyle rozległe, że odczuła je nie tylko osoba poddana nienależnym represjom, ale również osoby prawnie lub faktycznie przez nią utrzymywane.

Dowodu na to, że procesowa aktywność sukcesorów syngularnych i generalnych stanowi fragment walki o zlikwidowanie ujemnych konsekwencji całkowicie nienależnie zastosowanych sankcji i środków przymusu dostarcza z kolei sposób nabycia legitymacji, najpierw przez następców poszkodowanego, następnie zaś przez ich spadkobierców. Otóż przedmiotem tak sukcesji syngularnej, jak i generalnej jest prawo w kształcie przysługującym zbywcy – w pierwszym przypadku nabywane pojedynczo przez wskazane w ustawie podmioty, w drugim – łącznie z ogółem praw i obowiązków zmarłego tworzących spadek¹⁰⁰. Tym samym zaś, dochodząc roszczeń reparujących uszczerbek wyrządzony bądź to prześladowanym działaczom opozycji, bądź też obwinionemu, sukcesorzy syngularni lub ich spadkobiercy starają się o zniwelowanie tego rodzaju skutków błędu popełnionego przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości, których – umierając przed zawiązaniem lub w toku karnoprocesowego postępowania odszkodowawczego – nie zdążył własnymi działaniami skompensować sam poszkodowany. Cel procesowej działalności

¹⁰⁰ E. Skowrońska-Bocian: *Prawo spadkowe...*, s. 16; Eadem: *Komentarz do Kodeksu cywilnego...*, s. 16.

uprawnionych na wypadek śmierci oskarżonego, represjonowanego lub obwinionego stanowi zatem przeciwstawienie się skutkom obiektywnie zbędnych lub nadmiernie surowych sankcji – bądź to odczuty zarówno przez poddanego niesprawiedliwym działaniom aparatu państwowego, jak i osoby wtórnie legitymowane, bądź też będących udziałem wyłącznie poszkodowanego błędem funkcjonariusza aparatu państwowego. Ponieważ intencje towarzyszące aktywacji mechanizmu chroniącego osoby wtórnie legitymowane są podobne do motywacji przyświecającej ustawodawcy przy konstruowaniu barier zabezpieczających pozycję oskarżonego, a *mutatis mutandis* także samego poszkodowanego, karnoprosesowy zakaz pogarszania procesowego położenia jedynego odwołującego się obejmie również uprawnionych na wypadek śmierci poszkodowanego błędami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości.

Argumentu powołującego się na mechanizm sukcesji syngularnej i generalnej można użyć raz jeszcze – tym razem sposób nabycia legitymacji, najpierw przez następców poszkodowanego, następnie zaś przez ich spadkobierców, posłuży wykazaniu, że tożsamość instrumentów chroniących przed pogorszeniem procesowego położenia pierwotnie i wtórnie legitymowanych dyktują względy procesowe. Skoro bowiem przedmiotem tak sukcesji syngularnej, jak i spadkobrania jest prawo lub prawa w kształcie przysługującym zbywcy (*in casu* prześladowanemu opozycjonście, obwinionemu i ich spadkobiercom), procesowy status realizujących prawa poszkodowanego jest całkowicie tożsamy ze stanowiskiem, które ten zajmował lub mógłby zająć, gdyby żył – *lege non distinguente* identyczny powinien być zatem wachlarz i charakter uprawnień przysługujących obu uprawnionym grupom.

Katarzyna Sychta

THE FUNCTIONING OF THE *REFORMATIONIS IN PEIUS*
PROHIBITION IN RELATION TO THE APPEAL
OF THE ADJUDICATION ADJUDICATING CIVIL CLAIMS INVESTIGATED
IN THE PENAL PROCEEDING

S u m m a r y

The aim of the publication is a complex analysis of the problem of the functioning of the *reformationis in peius* prohibition, i.e. the prohibition of worsening the trial position of one subject referring to the adjudication released in penal-trial course of damage and harm compensation. The compensation system realized in the course of the penal trial consists in the claims investigated in the adhesive proceeding leading to gaining compensation making up for the crime-generated damages, as well as due to the title of the mistake of the law enforcement bodies and the judiciary, made in the cases of crimes, offences or in the course of the proceeding in the context of penal liability of the opposition activists.

The subject scope of the *reformationis in peius* penal-trial prohibition was resigning from the attempt to specify the adjudication, the complaints of which cannot be increased in the enriched course of the trial. Thus, the consequence of penal-trial limits is also the prohibition of the increase of the nuisance threatening the defendant resulting from the adjudication of the issue of civil liability.

The subject scope of penal-trial barriers restricting the freedom of a factual adjudication protects only the accused, in danger of the use of penal and civil consequences of the offensive behaviour. However, the regulations standardizing the adhesive proceeding, comprise a clause allowing for the use of civil-trial procedural regulations when there are no appropriate norms in the penal procedure. As a result, a civil plaintiff demanding in the penal proceeding the compensation for crime generated damages, will be covered by a penal-trial mechanism blocking an unlimited possibility of reforming the appeal adjudication.

The prohibition of worsening the trial position of the person appealing from the adjudication adjudicating in the adhesive proceeding remains up-to-date also when the trial in the subject of the penal liability finished in a way excluding the penal-trial protection of the accused appealing to the court. According to the art. 434 of the act 3 and 443 of the penal code, the possibility of changing the direction of appeal profitable to the accused happens when he/she was leniently punished in view of his/her cooperation with the law enforcement bodies or the questioned adjudication was released as a result of a consensus agreement with the judiciary. The protective system will work also when the abrogations concerning the compensation benefits, and penal-trial motives of the proceeding are given to the appropriate civil court.

The subject demanding the compensation of damages caused as a result of a defective functioning of the law enforcement bodies and the judiciary has a status of an autonomous side of the penal-trial compensation proceeding. *Prima facie*, should not make use of the preventive measures reserved for a typical passive side of the penal trial. The function of barriers eliminating the freedom of a factual reformation of the adjudication in the subject of the compensation benefits is the protection of the accused from the escalation of the actually performed repressions beyond the part that is objectively owed. Because this motive of the introduction of the preventive system is coterminous with the intentions accompanying the standardization of the *reformationis in peius* prohibition, the one demanding the compensation on account of the mistakes made by the law enforcement bodies, will also be protected by the system of protections defined in the penal procedure.

The prohibition of worsening the trial position of one subject questioning the first instance adjudication will protect the sides of the adhesive and compensation proceeding also from the increase of civil-legal complaints negotiated by them in the formal agreement. The same system of measures entitled to the aggrieved protecting the one from the worsening of the trial position involves also those subjects who, as a result of inertia of the one suffering from damages, social interest in getting financial compensation or as a result of the death of the aggrieved, are given the status of the follower or substitute of the person originally given the right.

Katarzyna Sychta

DAS FUNKTIONIEREN DES VERBOTES *REFORMATIONIS IN PEIUS* BEZÜGLICH DER ANFECHTUNG DER ENTSCHEIDUNG ÜBER DIE IM STRAFVERFAHREN VERFOLGTEN ZIVILFORDERUNGEN

Zusammenfassung

Die folgende Publikation hat zum Ziel, die mit dem Funktionieren des Verbotes *reformationis in peius* verbundenen Fragen zu erforschen. Das genannte Verbot verhindert, die Prozesslage solches einzigen Subjektes zu verschlechtern, der eine Berufung gegen den im Strafprozessverfahren erlassenen Urteil wegen Wiedergutmachung von Schäden und Unrechten eingelegt hat. Das in Folge des Strafprozesses realisierte Wiedergutmachungssystem bilden die im Adhäsionsverfahren geltend gemachten For-

derungen (die Ausgleichung der wegen einer Straftat verursachten Schäden), als auch die wegen der durch Strafverfolgungsorgane und Justizorgane in Straftatsachen, Übertretungssachen und während des Verfahrens wegen strafrechtliche Verantwortung von Oppositionsaktivisten begangenen Fehler zustehenden Vergütungsleistungen.

Der objektive Geltungsbereich des Verbotes *reformationis in peius* wurde bestimmt, ohne auf irgendwelche Weise die Entscheidungen näher zu bestimmen, welche im Laufe des bereicherten Prozesses nicht beschwerlicher gemacht werden dürfen. Die im Strafverfahren festgelegten Entscheidungslimits verursachen, dass es verboten ist, die dem Beklagten wegen der zivilrechtlichen Verantwortlichkeit drohenden Strafen noch zu vergrößern.

Der subjektive Geltungsbereich der die Entscheidungsfreiheit einschränkenden Strafprozessbarrieren sichert nur den Angeklagten, der durch Straf- und Zivilfolgen des Verbrechens bedroht ist. Die das Adhäsionsverfahren betreffende Regelung beinhaltet doch eine Klausel die, falls es in der Strafprozessordnung keine entsprechenden Normen gibt, die Anwendung von zivilrechtlichen prozessualen Vorschriften zulässt. Für den Zivilkläger, der im Strafverfahren eine Wiedergutmachung von der wegen des Verbrechens davongetragenen Beeinträchtigung beansprucht gilt also, dass die unbegrenzte Möglichkeit der Reformation von der angefochteten Entscheidung verboten werden kann.

Das Verbot, die Prozesslage des sich von der Entscheidung im Adhäsionsprozess Berufenden zu verschlechtern, gilt auch dann, wenn der Prozess im Gegenstand der strafrechtlichen Verantwortung mit einem Strafprozessschutz des sich berufenden Angeklagten geschlossen ist. Den Art. 434 § 3 und 443 StPO gemäß ist es möglich, die für den Angeklagten günstige Berufung zu ändern, wenn der aus Rücksicht auf seine Zusammenarbeit mit den Strafverfolgungsorganen mit einer mildereren Strafe belegt wurde, oder wenn die bestrittene Entscheidung im Einverständnis mit Justizorganen erlassen wurde. Das Schutzsystem gilt auch dann, wenn die Entscheidungen über Schadenleistungen aufgehoben wurden und das zivilrechtliche Verfahren an ein zuständiges Zivilgericht zur erneuten Erörterung überwiesen wurde.

Das Subjekt, welches das Ausgleichen des in Folge der mangelhaften Arbeit der Strafverfolgungs- und Justizorgane entstandenen Schadens fordert, gilt als eine autonome Partei des Ausgleichsverfahrens. *Prima facie* sollte er also über keine der typischen passiven Strafprozesspartei vorbehaltenen Schutzmittel verfügen. Die eine unbefangene Reformation der Entscheidung im Gegenstand der Schadenleistungen verhindernden Barrieren haben die Aufgabe, den Kläger vor der Eskalation der tatsächlich vollgezogenen Repressionen über den objektiv zustehenden Teil zu schützen. Da das Ziel von der Einführung des Schutzsystems mit den dem Verbot *reformationis in peius* zugrunde liegenden Intentionen identisch ist, wird auch eine, die Schadenkompensationen wegen der durch Strafverfolgungs- und Justizorgane begangenen Fehler beanspruchende Person mit dem im Strafprozessverfahren vorgesehenen Sicherungssystem geschützt.

Mit dem Verbot, die Prozesslage des einzigen, die Entscheidungen des erstinstanzlichen Gerichtes bestreitenden Subjektes zu verschlechtern, werden die einzelnen Parteien des Adhäsions- und Entschädigungsverfahrens auch vor vermehrten zivilrechtlichen, von ihnen in einem formalen Vergleich vereinbarten Folgen geschützt. Über dasselbe Schutzmittelsystem verfügen auch diejenigen Subjekte, die wegen einer Trägheit des Geschädigten, der allgemeinen Interessiertheit an Vermögenskompensationen oder des Todes des Geschädigten den Status eines Sukzessors oder Vertreters des ursprünglich Begläubigten erlangen.

Artykuły problemowe

BARTOSZ BARAN

Uprawnienia pokrzywdzonego na etapie wykonywania rozstrzygnięć w brytyjskim systemie prawa karnego

Od 1997 r., a więc od momentu, gdy stanowisko premiera Wielkiej Brytanii objął Tony Blair, rozpoczęła się zakrojona na szeroką skalę reforma brytyjskiego wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Zdawano sobie sprawę z tego, jak istotną rolę w funkcjonowaniu każdego państwa odgrywa sprawny system egzekwowania odpowiedzialności karnej. Zunifikowany system organów państwowych o skoordynowanym działaniu umożliwia sprawne, sprawiedliwe i skuteczne realizowanie funkcji, jakie państwo przyjęło na siebie: ścigania sprawców przestępstw, wymierzania najbardziej adekwatnej sankcji, a następnie wykonywania zapadłych rozstrzygnięć. Uznano, że sprawnie funkcjonujący wymiar sprawiedliwości, realizowany przez zgodnie współdziałające ogniwa aparatu państwowego, stanowi kręgosłup idei rządów prawa, mając jednocześnie kluczowe znaczenie dla kształtowania zaufania obywateli do państwa¹. Podejmując działania reformatorskie zmierzające do urzeczywistnienia wymienionej idei, kierowano się jedną naczelną zasadą – działania organów państwowych w sprawach karnych muszą koncentrować się wokół osoby praworządnego obywatela. Uznano bowiem, że dotychczasowy model postępowania w sprawach karnych, kładący nacisk przede wszystkim na zabezpieczenie praw i wolności oskarżonego, spycha ofiarę przestępstwa na drugi plan, a nierzadko całkowicie eliminuje ją z kręgu zainteresowań organów państwowych².

To ogólne założenie znalazło swe odzwierciedlenie w konkretnych propozycjach zmian dotyczących poszczególnych sfer procesu karnego zarówno w aspekcie instytucjonalnym, jak i proceduralnym. W ramach zagadnień związanych z pozycją pokrzywdzonego oraz świadka w procesie karnym przewidziano między innymi:

¹ Por. *A Summary of the Strategic Plan for Criminal Justice 2004–2008*, s. 5.

² *Cutting Crime, Delivering Justice. Strategic Plan for Criminal Justice 2004–2008*, s. 5.

- Obowiązek nałożony na organy procesowe przekazywania pokrzywdzonemu pełnych informacji na temat stanu toczącego się postępowania w każdej jego fazie.
- Uprawnienie świadka do korzystania z bezpłatnych usług *Witness Care Unit* (WCU)³ w każdej sprawie, w której postawione zostały sprawcy formalne zarzuty (*charges*). Oznacza to przydzielenie do opieki nad świadkiem imiennie wskazanego pracownika WCU, który ma za zadanie informować świadka o postępach w toczącej się sprawie, zapewniać wsparcie oraz udzielać wszelkich porad, które będą niezbędne do stawienia świadka w sądzie i złożenia wyczerpujących zeznań.
- Powstanie do 2008 r. we wszystkich budynkach sądów koronnych i niemal wszystkich budynkach sądów pokoju wydzielonych pomieszczeń dla pokrzywdzonych i świadków oskarżenia.
- Wprowadzenie nowych rozwiązań prawnych, mających zwiększyć bezpieczeństwo i komfort psychiczny zarówno pokrzywdzonego, jak i świadków oskarżenia.
- Obciążanie każdej skazanej w procesie karnym osoby dodatkowym świadczeniem na rzecz Funduszu Ofiar, z którego środki przeznaczone są na zapewnienie odpowiedniego poziomu usług świadczonych na rzecz pokrzywdzonych.
- Ustawowe scharakteryzowanie zakresu obowiązków organów państwa w stosunku do ofiary przestępstwa oraz skonstruowanie procedury egzekwowania przez pokrzywdzonego należnych świadczeń.

Kamieniem milowym w sferze kształtowania pozycji prawnej pokrzywdzonego w strukturze procesu karnego jest akt prawny, obowiązujący od 3 kwietnia 2006 r., pod nazwą *The Code of Practice for Victims of Crime* (Kodeks praw pokrzywdzonego⁴ – zwany dalej Kodeksem). Po raz pierwszy bowiem w sposób kompleksowy i zharmonizowany zostały w nim uregulowane obowiązki organów państwowych funkcjonujących w obrębie wymiaru sprawiedliwości zapewnienia ofiarom przestępstw minimalnych standardów świadczonych usług. Spośród najistotniejszych zapisów tego dokumentu w szczególności należy wymienić:

- prawo dostępu pokrzywdzonego do informacji o wydarzeniach związanych z „jego” sprawą w określonym (z reguły 3-dniowym) przedziale czasowym,

---

³ *Witness Care Unit* zostały utworzone w 2003 r. w ramach programu *No Witness No Justice*, który został przygotowany na polecenie premiera Wielkiej Brytanii Tony’ego Blaira oraz Prokuratora Generalnego lorda Goldsmitha. Zadaniem tych zespołów jest rozpoznawanie i rozwiązywanie wszelkich problemów, które stają na drodze do stawienia świadka w sądzie i złożenia przez niego wyczerpujących i zgodnych z prawdą zeznań. Do takich problemów mogą należeć m.in.: brak opieki nad dzieckiem, trudności językowe, problemy z transportem, niepełnosprawność czy osobiste obawy związane z zastraszaniem.

⁴ Przyjęte w niniejszym artykule tłumaczenie wydaje się najpełniej oddawać jego zawartość merytoryczną.

- obowiązek policji wyznaczenia specjalnego oficera łącznikowego do kontaktów z krewnymi osoby zmarłej w wyniku dokonanego przestępstwa,
- obowiązek przekazania pokrzywdzonemu pełnych informacji dotyczących możliwości uzyskania pomocy i wsparcia ze strony *Victim Support*⁵, a w określonych przypadkach skierowania danych pokrzywdzonego bezpośrednio do jednej z filii tej organizacji,
- wprowadzenie specjalnych kategorii pokrzywdzonych *vulnerable victim*⁶ („pokrzywdzony szczególnie wrażliwy”) oraz *intimidated victim*⁷ („pokrzywdzony zastraszony”), którym przyznaje się szczególne uprawnienia,
- prawo dostępu pokrzywdzonego do klarownych i wyczerpujących informacji dotyczących możliwości i warunków otrzymania kompensaty od *Criminal Injuries Compensation Authority*⁸ (Urząd Kompensacji Szkód).

W dalszej części opracowania zostaną szerzej omówione uregulowania zawarte głównie w Kodeksie, określające w zasadniczy sposób pozycję prawną pokrzywdzonego w toku postępowania karnego na etapie wykonywania zapadłego rozstrzygnięcia w stosunku do wskazanych organów wymiaru sprawiedliwości. Przepisy te umożliwiają pokrzywdzonemu bezpośredni wpływ na kształtowanie sposobu oddziaływania na sprawcę przestępstwa, zapewniając jednocześnie skuteczną ochronę przed niepożądanym kontaktem z przestępcą podczas wykonywania – a także po odbyciu – przez niego orzeczonej kary.

---

⁵ *Victim Support* to niezależna organizacja charytatywna świadcząca pomoc ofiarom przestępstw oraz świadkom występującym w sprawach karnych przez: poufną rozmowę, udzielanie informacji na temat istniejących procedur policyjnych i sądowych, pomoc w kontaktach z innymi instytucjami, udzielanie informacji co do kwestii kompensat oraz ubezpieczeń, wskazywanie innych źródeł pomocy. Struktura organizacji opiera się na jednym biurze centralnym koordynującym działania lokalnych filii rozsianych po całym terenie Anglii, Walii i Irlandii Północnej. Świadczona pomoc jest całkowicie bezpłatna, udzielają jej przeszkoleni wolontariusze.

⁶ Do kategorii *vulnerable* należą osoby, które w chwili popełnienia czynu nie ukończyły 17. roku życia oraz takie, co do których istnieje uzasadniona obawa, że jakość składanych przez nie zeznań może być obniżona z powodu choroby umysłowej pokrzywdzonego albo innych czynników mających wpływ na znaczne upośledzenie funkcji umysłowych lub powodujących zaburzenia zachowań społecznych pokrzywdzonego.

⁷ Do kategorii *intimidated* Kodeks zalicza osoby, co do których istnieje uzasadniona obawa, że treść składanych przez nie zeznań może zostać zniekształcona w wyniku strachu lub wzburzenia, związanych z koniecznością złożenia zeznań w sprawie, a wywołanych np. bezprawną interwencją oskarżonego lub członków jego rodziny.

⁸ Urząd Kompensacji Szkód swym zakresem działania obejmuje sprawy, w których pokrzywdzony doznał fizycznego lub psychicznego urazu w następstwie przestępstwa popełnionego z użyciem przemocy dokonanego na terenie Wielkiej Brytanii (Anglia, Szkocja, Walia), jeśli zgodnie z ustalonym taryfikatorem kwalifikuje się on do przyznania kompensaty.

Zespoły do spraw Przystępczości Nieletnich (*Youth Offending Teams*)

Sprawcy czynów zabronionych, którzy w chwili ich dokonania nie ukończyli 18. roku życia, podlegają szczególnym procedurom prawnym, ujętym w specjalny system postępowania w sprawach nieletnich⁹, nadzorowany przez *Youth Justice Board*¹⁰. Jednym z głównych ogniw tego systemu są Zespoły do spraw Przystępczości Nieletnich (YOT), utworzone przy jednostkach samorządu terytorialnego w Anglii i Walii. W skład tych grup wchodzi przedstawiciele: policji, Służby Kuratorów, wspólnot mieszkaniowych, ośrodków pomocy społecznej, a także instytucji, do których zadań należy ochrona zdrowia, edukacja, pomoc osobom uzależnionym od narkotyków i alkoholu. Z uwagi na udział w każdej z grup przedstawicieli wielu różnych środowisk możliwa jest kompleksowa i wielopłaszczyznowa reakcja na przestępstwo popełnione przez nieletniego sprawcę. Dzięki wnikliwej analizie każdego indywidualnego przypadku uzyskuje się właściwą diagnozę problemów, które stały się przyczyną przestępnego zachowania nieletniego, oraz ocenę ewentualnego ryzyka związanego z wpływem sprawcy przestępstwa na innych nieletnich. W konsekwencji możliwe jest przygotowanie i wdrożenie właściwego programu odpowiadającego potrzebom rozpatrywanego przypadku, by przede wszystkim móc zapobiec ponownemu popełnieniu przestępstwa przez danego sprawcę.

Jeżeli chodzi o pokrzywdzonego, to YOT winien przede wszystkim doprowadzić do wszechstronnego rozpoznania okoliczności sprawy oraz właściwości osobistych pokrzywdzonego. W Wielkiej Brytanii realizacja wymiaru sprawiedliwości w stosunku do nieletnich w dużej mierze opiera się na idei sprawiedliwości naprawczej. Ten rodzaj reakcji umożliwia osiągnięcie pojednania sprawcy z jego ofiarą, będącą bądź to konkretną indywidualną osobą, bądź też swoistą „ofiara grupową”, a więc lokalną społecznością, która dotknięta została skutkami bezprawnych działań nieletniego. Porozumienie i zgoda co do formy naprawienia wyrządzonych strat i zadanych cierpień pozwalają pokrzywdzonemu łatwiej zapomnieć o fakcie przestępstwa, dając poczucie pewności i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Jednocześnie bezpośredni kontakt z pokrzywdzonym lub przedstawicielami lokalnej społeczności pozwala uświadomić sprawcy charakter oraz rozmiar rzeczywistych następstw jego postępowania. W stosunku do konkretnej osoby będącej ofiarą program naprawczy

⁹ System ten regulowany jest przez następujące akty prawne: Crime and Disorder Act (1998), Youth Justice and Criminal Evidence Act (1999), Criminal Justice Act (2003), Anti-Social Behaviour Act (2003), Children Act 2004.

¹⁰ YJB sprawuje nadzór nad wymiarem sprawiedliwości nieletnich na terenie Anglii i Walii. Zadaniem tego organu jest wytyczanie programów mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i powrotowi do przestępczych zachowań przez dzieci i młodzież do ukończenia 18. roku życia, a także dbałość o bezpieczne, a jednocześnie skuteczne izolowanie jednostek, w stosunku do których ta forma reakcji została uznana za najwłaściwszą, oraz przeprowadzanie badań nad przyczynami przystępczości nieletnich.

polega najczęściej na ustnych bądź pisemnych przeprosinach, na finansowym odszkodowaniu lub na nadzorowanej pracy mającej przywrócić stan poprzedni.

Po otrzymaniu informacji o ofierze właściwy zespół musi zdecydować, czy w danym przypadku wskazane jest proponowanie pokrzywdzonemu udziału w realizacji programu sprawiedliwości naprawczej. Powody podjętej decyzji muszą zostać utrwalone w formie pisemnej. Dane osobowe pokrzywdzonego powinny być zawsze zabezpieczone przed dostępem osób nieupoważnionych oraz gromadzone w innych bazach danych niż dane sprawcy przestępstwa. Wszystkie informacje dotyczące pokrzywdzonego powinny być zniszczone po zakończeniu interwencji naprawczej, z wyjątkiem danych mogących mieć znaczenie dla badań oraz statystyk.

W razie podjęcia pozytywnej decyzji co do zaangażowania ofiary przestępstwa w procedurę naprawczą należy szczegółowo wyjaśnić pokrzywdzonemu rolę, jaką ma w tej sprawie odegrać YOT. Chodzi bowiem o umożliwienie pokrzywdzonemu dokonania w pełni świadomego wyboru dotyczącego jego udziału w czynnościach resocjalizacyjnych oraz ewentualnej formy tego udziału. Kodeks podkreśla, że działania pokrzywdzonego muszą być w pełni dobrowolne, co należy odczytywać także jako konieczność wyjaśnienia pokrzywdzonemu, iż ewentualny udział w czynnościach prowadzonych przez YOT nie jest jego obowiązkiem. Nie wolno także prosić pokrzywdzonego o podjęcie jakichkolwiek działań, które miałyby nieść przede wszystkim korzyść sprawcy przestępstwa. Jeśli pokrzywdzony wyrazi zgodę na bezpośredni lub pośredni udział w postępowaniu, to należy go informować o czynionych postępkach oraz o rezultacie przeprowadzonych działań.

Kodeks stanowi również, iż wszystkie osoby mające kontakt z pokrzywdzonym w imieniu YOT muszą przejść odpowiednie szkolenia, by swą osobą dawać rękojmię należytego wykonywania powierzonych im obowiązków.

Służba Kuratorska (*Probation Service*)

Obowiązek określonych działań względem pokrzywdzonego nałożony na Służbę Kuratorską wynika wprost z *Domestic Violence, Crime and Victims Act 2004*. Zgodnie jednak z ideą Kodeksu, który nie tylko wprowadza nowe rozwiązania, ale również zbiera i porządkuje uprawnienia pokrzywdzonego już funkcjonujące w systemie prawnym, zostały one zamieszczone także w omawianym akcie.

Obowiązki Służby Kuratorskiej względem pokrzywdzonego dotyczą spraw, w których:

- sprawca przestępstwa o charakterze seksualnym lub popełnionego z użyciem przemocy został skazany na minimum 12 miesięcy pozbawienia wolności,
- wobec sprawcy przestępstwa o charakterze seksualnym lub popełnionego z użyciem przemocy orzeczono obostrzony nakaz umieszczenia w szpitalu psychiatrycznym, zarządzono umieszczenie w zakładzie karnym na podstawie *Men-*

tal Health Act 1983 wraz z obostrzeniami lub orzeczono nakaz umieszczenia w szpitalu wraz z ograniczeniami.

W wymienionych przypadkach *Probation Service* musi podjąć wszelkie niezbędne środki, aby ustalić, czy pokrzywdzony pragnie zgłosić jakiegokolwiek zastrzeżenia lub wnioski dotyczące warunków przedterminowego zwolnienia bądź wymagań związanych z dozorem (w przypadku sprawców nieletnich). Do wspomnianych niezbędnych środków należą przede wszystkim: poinformowanie pokrzywdzonego o wcześniejszym zwolnieniu sprawcy z zakładu karnego lub szpitala, a także o warunkach, które sprawca musi spełnić w okresie probacyjnym, czy wreszcie o możliwości złożenia przez pokrzywdzonego zastrzeżeń, jakie uzna za stosowne, w trosce o własne bezpieczeństwo i komfort psychiczny. Przedstawione przez pokrzywdzonego zastrzeżenia kurator musi przekazać właściwej organizacji, podejmującej decyzje w sprawie zwolnień (*Parole Board*), wraz z ewentualną prośbą o nieujawnianie faktu ingerencji pokrzywdzonego w sprawie. Następnie kurator winien zaznajomić pokrzywdzonego z informacjami o ostatecznym kształcie decyzji dotyczącej zwolnienia sprawcy, w tym o ewentualnych warunkach lub obowiązkach nałożonych na sprawcę, oraz o wszystkich innych elementach decyzji, które mogą w jakimkolwiek stopniu dotyczyć ofiary przestępstwa lub jej rodziny, a także o dacie zakończenia okresu probacyjnego.

W odniesieniu do etapu odbywania przez skazanego orzeczonej kary Kodeks nakłada na *Probation Service* obowiązek powiadamiania pokrzywdzonego o każdej okoliczności, której przekazanie zostanie uznane za stosowne w danej sprawie. Zasadniczo będą to informacje o najważniejszych wydarzeniach w tej fazie postępowania, jak np. zmiana typu zakładu karnego, w którym sprawca ma odbywać wyrok, lub wyjście skazanego na przepustkę czy też zarządzenie przerwy w odbywaniu kary.

Służba Więziennictwa (*Prison Service*)

Najważniejszym obowiązkiem nałożonym na Służbę Więziennictwa przez Kodeks praw pokrzywdzonego jest konieczność uruchomienia i zapewnienie funkcjonowania specjalnej linii telefonicznej dla pokrzywdzonych, którzy narażeni zostali na niechciany kontakt z osobą odbywającą karę pozbawienia wolności lub przebywającą w areszcie. Ponieważ sprawca w tych sytuacjach nie przebywa na wolności, chodzić będzie głównie o kontakt w formie listowej, jednak wydaje się, iż należy rozciągnąć dyspozycję tego zapisu również na sytuacje, w których z inicjatywy osadzonego działania zakłócające spokój ofiary podejmują inne osoby. Z owej linii telefonicznej korzystać mogą także pokrzywdzeni, którzy żywią określone obawy związane z czasowym bądź ostatecznym zwolnieniem skazanego z więzienia lub instytucji poprawczej (w stosunku do nieletnich sprawców). Otrzymane za tym pośrednictwem informacje mogą zaowocować wystąpieniem kuratora do właściwych

organów (*Parole Board*) z rekomendacją zamieszczenia w decyzji o zwolnieniu warunkowym zakazu kontaktowania się z pokrzywdzonym lub ograniczeń innego typu. Zatem mimo że Kodeks wyraźnie o tym nie stanowi, informacje spływające od pokrzywdzonych do jednostek penitencjarnych należy przekazywać Służbie Kuratorskiej. Z kolei dyrektorzy właściwych zakładów karnych oraz inspektorzy więzień kontraktowych mają za zadanie implementację zatwierdzonych w decyzji o zwolnieniu warunkowym obowiązków i warunków, a następnie powiadomienie *Probation Service* o ostatecznym kształcie decyzji tak, by informacja ta dotarła do pokrzywdzonego.

Niezwykle istotne znaczenie ma również sposób archiwizowania informacji o pokrzywdzonym. Otóż wszelkie dane ofiary oraz jej rodziny, jak również zgłoszone zastrzeżenia lub obawy dotyczące tymczasowego bądź definitywnego zwolnienia sprawcy, powinny być przechowywane oddzielnie oraz pozostawać odpowiednio zabezpieczone przed dostępem osób trzecich. Jako generalną zasadę Kodeks przewiduje, iż wszelkie informacje dostarczone przez pokrzywdzonego, mające wpływ na warunki zwolnienia osadzonego, winny być dostępne skazanemu, o ile pokrzywdzony nie zgłosi co do tego zastrzeżenia, a dyrektor zakładu karnego nie uzna, że mogłoby to narazić na niebezpieczeństwo pokrzywdzonego lub jego rodzinę, lub godzić w obowiązek zachowania poufności (*duty of confidentiality*) w stosunku do przekazywanych przez pokrzywdzonego informacji. O ile więc z samej konstrukcji instytucji dostępu sprawcy do informacji przekazanych przez pokrzywdzonego wynika zasada pełnego dostępu do wszelkich materiałów sprawy, o tyle zakres możliwych wyjątków określony przez dwie bardzo obszerne klauzule generalne czyni to uprawnienie iluzorycznym.

Rada do spraw Zwolnień Warunkowych (*The Parole Board*)

Wyrok sądowy orzekający karę pozbawienia wolności za popełnione przestępstwo wyznacza jedynie maksymalny okres, jaki sprawca może spędzić w więzieniu. Uregulowania zawierające reguły dotyczące przedterminowego warunkowego zwolnienia z zakładu karnego obecnie zawarte są w dwóch aktach prawnych. W stosunku do sprawców przestępstw popełnionych przed dniem 4 kwietnia 2005 r. zachowują moc zapisy ustawy *Criminal Justice Act 1991*. Zgodnie z ich brzmieniem, skazanego na karę pozbawienia wolności nie wyższą od lat czterech, zakładając normalny przebieg odbywania kary, zwalnia się po odbyciu przez niego połowy kary. W przypadku orzeczenia kary pozbawienia wolności na czas dłuższy od lat czterech po odbyciu połowy kary skazany uzyskuje prawo do ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie. Jeśli decyzja Rady do spraw Zwolnień Warunkowych będzie negatywna, to sprawca zostanie zwolniony po odbyciu dwóch

trzech kary. W każdym z wymienionych wypadków po opuszczeniu zakładu karnego sprawca pozostaje pod dozorem kuratorów przez okres probacyjny, trwający do trzech czwartych orzeczonej kary.

Wobec sprawców przestępstw popełnionych po dniu 4 kwietnia 2005 r. zastosowanie znajdują przepisy *Criminal Justice Act 2003*. Zgodnie z tą ustawą, skazany zostaje zwolniony z zakładu karnego zasadniczo po odbyciu połowy orzeczonej kary, będąc przez czas pozostały do jej odbycia pod nadzorem *Probation Service*. W tych przypadkach nie dochodzi do ingerencji *Parole Board*, albowiem skazany jest uprawniony do opuszczenia jednostki penitencjarnej z mocy samej ustawy. Wymieniony akt prawny wprowadza jednak szczególną kategorię skazanych, odbywających kary o zastrzonym wymiarze ze względu na bezpieczeństwo publiczne lub z uwagi na szczególne kategorie popełnionych przestępstw¹¹. W tych przypadkach z chwilą odbycia połowy wymierzonej kary skazany nabywa uprawnienia do ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, a decyzja w tej sprawie należy do *Parole Board*.

Podjmując decyzję w przedmiocie zwolnienia osadzonego, *Parole Board* musi wziąć pod uwagę ewentualne zastrzeżenia zgłoszone przez pokrzywdzonego do Służby Kuratorskiej, które zgodnie z jego intencją winny zostać włączone do zarządzenia o zwolnieniu warunkowym. Rada musi się do nich ustosunkować w podjętej decyzji. Ponadto przed podjęciem decyzji w sprawie zatwierdzenia lub zarekomendowania zwolnienia warunkowego należy wziąć pod uwagę wszelkie okoliczności dotyczące pokrzywdzonego, które w sposób bezpośredni wpływają na ocenę kwestii aktualnego zagrożenia ze strony osadzonego, czemu również należy dać wyraz w podjętej decyzji. Warunki przedterminowego zwolnienia odnoszące się do osoby pokrzywdzonego powinny być mu przedstawione za pośrednictwem Służby Kuratorskiej. W razie podjęcia decyzji o przedterminowym zwolnieniu bez dodatkowych warunków i obowiązków, mimo zgłaszanych zastrzeżeń ze strony ofiary przestępstwa, należy dostarczyć pokrzywdzonemu pisemne wyjaśnienie nieuwzględnienia jego sugestii. Tak więc pomimo braku bezpośredniego wpływu pokrzywdzonego na podjęcie decyzji o przyznaniu lub odmowie udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia, sugestie i spostrzeżenia pokrzywdzonego lub jego rodziny mogą w istotny sposób oddziaływać na ostateczny kształt podjętej decyzji. Niestety, wraz z dość znacznym ograniczeniem obszaru działania *Parole Board* (przez poszerzenie zakresu „automatycznych” przedterminowych zwolnień) uszczuplony został, w sposób pośredni, wachlarz środków przysługujących pokrzywdzonemu, służących ochronie przed powtórna wiktymizacją ze strony sprawcy przestępstwa.

---

¹¹ Katalog tych przestępstw znajduje się w Wykazie nr 15, będącym załącznikiem do *Criminal Justice Act 2003*.

Komisja Rewizyjna Wyroków Karnych (*The Criminal Cases Review Commission*)

Utworzona 1 stycznia 1997 r. Komisja Rewizyjna Wyroków Karnych (CCRC) ma za zadanie wstępne rozpoznanie potencjalnych pomyłek sądowych i podjęcie decyzji o ewentualnym ponownym skierowaniu sprawy do sądu apelacyjnego. Uprawnienia Komisji obejmują więc sprawy, w których wniesiona została uprzednio apelacja od wyroku sądu pokoju lub sądu koronnego. Jeśli oskarżony po wydaniu wyroku w drugiej instancji w dalszym ciągu uważa, iż został błędnie skazany lub niesprawiedliwie ukarany, to może złożyć stosowny wniosek do Komisji Rewizyjnej. Zadaniem CCRC nie jest rozstrzyganie o winie lub niewinności oskarżonego, ale zbadanie, czy w sprawie nie pojawiły się nowe dowody lub okoliczności, które mogą podawać w wątpliwość prawidłowość wydanego przez sąd rozstrzygnięcia. W tym zakresie Komisja dysponuje szeroko zakreślonymi uprawnieniami, może bowiem między innymi zwrócić się do każdej instytucji państwowej o przekazanie jej wskazanej dokumentacji, albo zlecić wskazanemu urzędnikowi dowolnej instytucji przeprowadzenie określonych czynności sprawdzających w imieniu Komisji. Jeśli konsekwencją przeprowadzonego postępowania jest przychylenie się do wniosku oskarżonego, to Komisja może zwrócić sprawę właściwemu sądowi odwoławczemu w celu ponownego jej rozpoznania. Szczegółowy zakres kompetencji i procedury działania Komisji Rewizyjnej określa *Criminal Appeal Act 1995*¹².

Nie można zapominać o tym, że fakt rewizji wyroku może mieć znaczenie dla pokrzywdzonego oraz jego rodziny, w szczególności gdy zachodzi prawdopodobieństwo istotnej zmiany postanowień pierwotnego rozstrzygnięcia. Mając to na uwadze, jeszcze przed wejściem w życie Kodeksu praw pokrzywdzonego, działania urzędników Komisji w tym zakresie opierały się na dokumencie – *Victims of Crime – CCRC contact with victims*, który określał sposób działania tej instytucji w kontaktach z pokrzywdzonym. Postanowienia wymienionego dokumentu zostały uszczegółowione w zapisach sekcji 15. Kodeksu praw pokrzywdzonego.

Przede wszystkim trzeba rozważyć, czy i w jakim zakresie należy nawiązać kontakt z pokrzywdzonym. Czynnikiem decydującym winno być tu prawdopodobieństwo zainteresowania pokrzywdzonego przeprowadzanym postępowaniem rewizyjnym. Decyzję wraz z jej uzasadnieniem należy przekazać policji. W razie podjęcia decyzji o nawiązaniu kontaktu z pokrzywdzonym należy powiadomić go o złożonym przez oskarżonego wniosku o rewizję wyroku oraz o ewentualnym odmownym załatwieniu tego wniosku. W razie przychylenia się do wniosku oskarżonego Komisja musi powiadomić o tym fakcie pokrzywdzonego, chyba że złoży on oświadczenie, iż nie chce być o tym informowany lub w sprawie nie występują identyfikowalni pokrzywdzeni. Należy ponadto dołożyć wszelkich starań, aby informacja

¹² Komisja rozpatruje także wstępnie oraz przedkłada Sekretarzowi Stanu zaopiniowane przez siebie wnioski o zastosowanie prawa łaski.

o uwzględnieniu wniosku dotarła do pokrzywdzonego w tym samym czasie, co do oskarżonego. Kontakt Komisji z pokrzywdzonym może mieć charakter bezpośredni lub za pomocą funkcjonariuszy policji. W obu przypadkach należy udostępnić pokrzywdzonemu informacje o *Victim Support* i *Witness Service*¹³.

Podsumowanie

Jak wynika z przeprowadzonych rozważań, gama uprawnień złożonych w ręce pokrzywdzonego na etapie następującym po zapadnięciu rozstrzygnięcia jest w systemie prawa karnego funkcjonującego na terenie Anglii i Walii dość bogata. Nie ulega wątpliwości, że stosunkowo liczne i różnorodne możliwości działania pokrzywdzonego w tej fazie postępowania mają na celu możliwie najpełniejsze wyrównanie doznanych krzywd fizycznych oraz moralnych, szybkie przezwycięzenie swoistego szoku związanego z faktem stania się ofiarą przestępstwa oraz sprawny powrót do normalnego życia. Równocześnie istotna ranga uwag i zastrzeżeń pokrzywdzonego dotyczących osoby sprawcy przestępstwa oddziałuje niewątpliwie mobilizująco na skazanego, motywując go do czynienia większych wysiłków w celu pojednania oraz zadośćuczynienia poszkodowanemu. Uwzględnienie stanowiska pokrzywdzonego na etapie wykonywania orzeczenia oznacza przyznanie charakteru podmiotowego w procesie nie tylko oskarżonemu, ale także pokrzywdzonemu, który przecież, jak nikt inny, jest żywotnie zainteresowany we właściwym wykonaniu orzeczonej kary w koniecznym wymiarze i w należyty sposób.

---

¹³ *Witness Service* to instytucja prowadzona przez *Victim Support*. Świadczy nieodpłatną pomoc osobom wezwanym do stawienia się w sądzie w charakterze świadków m.in. w formie: rozmowy o charakterze terapeutycznym, udzielania pełnych informacji o procedurach sądowych, pomocy w sporządzaniu pism, przygotowania odrębnych poczekalni dla świadków, pośredniczenia w kontaktach z innymi organami i instytucjami.

Bartosz Baran

THE ENTITLEMENTS OF THE VICTIM IN THE COURSE OF EXECUTING ADJUDICATIONS IN THE BRITISH PENAL LAW SYSTEM

S u m m a r y

The reform of the penal law system realized in Great Britain treated the transition of the centre of gravity in the course of the criminal proceedings from the accused to the victim as one of the main assumptions. The main principle of legislative works was the necessity to focus all the actions taken by the country by means of the appropriate organs on the victim of crime. The article concentrates on the

entitlements the aggrieved is given the criminal law, binding in England and Wales, within the scope of the executive proceeding. The aim of this article is to present cross-sectionally the position the victim is given in the British model of the criminal trial from the moment the binding convicting adjudication is released. In comparison to an extremely poor regulation of the Polish law in this respect, (the 168a art. of the penal executive code), the British law gives the victim many pragmatic entitlements which, to a large extent, guarantee him/her the real influence on the course of the process of executing the adjudicated punishment, at the same time, resigning from all theoretically and structurally effective, but impractical legal institutions. All solutions introduced are based on systematically conducted researches concerning the effectiveness of the application and effectiveness within the scope of achieving the aims set in front of them, i.e. compensating damages, overcoming shock connected with the fact of being the crime victim, as well as an easy return to the normal life. The results obtained from the introduction of the very solutions in England and Wales constitute their best recommendation. That is why, it seems that one should consider the introduction of at least some of the legal institution presented into the Polish legal system.

Bartosz Baran

DIE ANRECHTE EINES IM ENTSCHEIDUNGSSTADIUM BENACHTEILIGTEN IM BRITISCHEN STRAFRECHTSSYSTEM

Zusammenfassung

Eine der wichtigsten Grundsätzen der auf den Britischen Inseln durchgeführten Reform des Strafrechtssystems ist, den Schwerpunkt des Strafverfahrens von dem Angeklagten auf die Straftatopfer zu versetzen. Für das Hauptprinzip des Gesetzgebungsverfahrens wurde angenommen, dass es notwendig ist, jede von dem Staat mittels geeigneten Organen vorgenommene Tätigkeit auf die Person des Benachteiligten zu konzentrieren. Im folgenden Artikel befasst sich der Verfasser mit den Anrechten, die dem Benachteiligten im Vollstreckungsverfahren laut des auf dem Gebiet Englands und Wales geltenden Strafrechtes zustehen. Er hat zum Ziel, im Übersicht die Lage des Benachteiligten im britischen Modell des Strafprozesses nach dem Erlassen des verbindlichen verurteilenden Urteils darzustellen. Im Unterschied zu der in dem Sinne sehr armen rechtlichen Regelung Polens (Art. 168a des Strafvollzugsgesetzes) verfügt ein Geschädigter laut dem britischen Recht über zahlreiche pragmatische Ansprüche, die ihm einen wirklichen Einfluss auf die Strafvollstreckung sicherstellen; britischer Gesetzgeber verzichtet dabei auf jegliche zwar theoretisch effektvolle, doch in der Praxis völlig unbrauchbare Rechtsinstitutionen. Alle Lösungen stützen sich auf systematische Forschungen im Bereich der Ausgleiche der von dem Benachteiligten davongetragenen Schäden, der Überwindung des einer Straftatopfer zuteilwerdenden Schocks als auch einer erfolgreichen Rückkehr zur normalen Leben. Da die Ergebnisse der hier genannten Lösungen in England und Wales erfolgreich sind, wäre es überlegungswert, mindestens einige von den Rechtsinstitutionen in das polnische Rechtssystem zu rezipieren.

Uchylenie zakazu prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku a proces karny

Zakaz publikowania w prasie danych osobowych i wizerunku uczestników postępowania przygotowawczego lub sądowego, dotyczący również procesu karnego, funkcjonuje w polskim systemie prawnym od ponad dwudziestu lat. Normując to zagadnienie w art. 13 ust. 2 prawa prasowego¹, ustawodawca kierował się potrzebą ochrony dóbr osobistych określonych osób. Analiza – nawet pobieżna – sprawozdawczości prasowej w dziedzinie postępowania karnego może niekiedy nasuwać pewne zastrzeżenia co do faktycznego przestrzegania wspomnianego zakazu w środkach masowego przekazu. Tymczasem ujawnienie w prasie danych osobowych i wizerunku oskarżonego (podejrzanego), pokrzywdzonego czy świadka może mieć miejsce dopiero w razie istnienia stosownej normy prawnej dopuszczającej taką możliwość. Pojawiają się w związku z tym dwa zasadnicze pytania: Kiedy przepisy prawne zezwalają na uchylenie rozpatrywanego zakazu? Czy tego typu rozwiązania zasługują na ocenę pozytywną?

Wyróżnić można dwie normatywne podstawy ujawnienia w materiale prasowym danych osobowych lub wizerunku uczestników procesu karnego. Wynikają one bowiem zarówno z przepisów prawa prasowego, jak i z przepisów innych ustaw. W takiej też kolejności zostaną omówione.

---

¹ Ustawa z dn. 26.01.1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. nr 5, poz. 24 z późn. zm.). Na użytek niniejszego artykułu wspomnianą ustawę będziemy określać jako p.p.

Uchylenie zakazu na podstawie art. 13 ust. 2 i 3 p.p.

Zgodnie z art. 13 ust. 2 i 3 p.p., przedstawienie w prasie danych osobowych uczestnika procesu karnego jest możliwe za zgodą takiej osoby albo w razie uchylenia przez prokuratora lub sąd zakazu obowiązującego w tej materii.

Zgoda uczestnika procesowego na opublikowanie danych osobowych i wizerunku

Istotę uprawnienia uczestnika karnoprocessowego do wyrażenia zgody na ujawnienie jego danych osobowych i wizerunku można ująć krótko, przywołując maksymę łacińską: „Volenti non fit iniuria” („chcącemu nie dzieje się krzywda”). Wszak konkretna osoba biorąca udział w procesie karnym rezygnuje z przysługującej jej ustawowo ochrony prywatności, aprobując opublikowanie w prasie informacji lub wizerunku określających jej tożsamość. Można zatem domniemywać, iż zrzekając się ochrony wynikającej z zakazu uregulowanego w art. 13 ust. 2 p.p., dana osoba jest świadoma ewentualnych negatywnych następstw, jakie mogą pojawić się w wypadku ujawnienia w materiale prasowym faktu jej powiązania z określonym procesem karnym. Nie boi się utraty dobrego imienia, konfliktów z rodziną czy środowiskiem, a gdy jest to oskarżony – stygmatyzacji lub innych negatywnych skutków możliwych do wystąpienia w omawianej sytuacji².

Warto zauważyć, iż przepisy kodeksu postępowania karnego niejednokrotnie przewidują uprawnienie uczestnika procesowego do wyrażenia zgody w danej kwestii. Od zgody oskarżonego są na przykład uzależnione: skazanie bez przeprowadzenia rozprawy (art. 335 § 1 k.p.k.), przedmiotowe rozszerzenie oskarżenia na rozprawie (art. 398 k.p.k.), zmiana trybu postępowania z uproszczonego na zwyczajny, w warunkach rozpoznawania sprawy w dalszym ciągu (art. 483 k.p.k.). Zgoda pokrzywdzonego jest chociażby jedną z przesłanek skierowania sprawy do postępowania mediacyjnego (art. 23a § 1 k.p.k.). Z kolei zgoda świadka warunkuje, w myśl art. 192 § 4 k.p.k., poddanie go w celach dowodowych oględzinom ciała i badaniu lekarskiemu lub psychologicznemu.

Porównanie wyszczególnionych wcześniej wypadków wyrażenia zgody z unormowaną w art. 13 ust. 2 p.p. możliwością oświadczenia zgody w kwestii prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku prowadzi do wniosku, iż w powołanym

---

² Więcej na temat przyczyn stanowiących *ratio legis* obowiązywania zakazu prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku uczestników procesu karnego zob. B. Wójcicka: *Jawność postępowania sądowego w polskim procesie karnym*. Łódź 1989, s. 149–150, 153; S. Waltoś: *Prasa i proces karny (w świetle prawa prasowego z 1984 r.)*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1986, nr 1, s. 19–20; Idem: *Zasada domniemania niewinności a środki masowego przekazu*. W: *Węzłowe zagadnienia procedury karnej*. Księga ku czci Prof. Andrzeja Murzynowskiego. „Studia Iuridica” 1997, T. 33, s. 228.

przepisie prawa prasowego mamy do czynienia z sytuacją jakościowo odmienną. O ile w wypadkach określonych przepisami k.p.k. adresatem deklarowanej przez uczestnika procesowego zgody jest organ prowadzący postępowanie karne, o tyle akt zgody przewidziany w art. 13 ust. 2 p.p. jest skierowany do prasy, mimo że ujawnia się w tej sytuacji dane osoby biorącej udział w procesie karnym. Podmiot wyrażający zgodę w przedmiocie ujawnienia w prasie jego tożsamości jest więc dysponentem swych danych osobowych i wizerunku. Realizuje samodzielnie przysługujące mu uprawnienie. Organ procesowy nie jest władny stwarzać jakiegokolwiek przeszkody w tym zakresie lub wręcz takiej możliwości zabronić, nie występuje również w roli „pośrednika” pomiędzy osobą biorącą udział w procesie a przedstawicielami prasy. Inne są ponadto skutki wyrażanej zgody w obu konfrontowanych sytuacjach. Oświadczenie zgody na podstawie przepisów k.p.k. implikuje najczęściej zastosowanie określonej instytucji karnoprocessowej albo sposobu lub trybu procedowania. Generalnie rzecz ujmując, są to takie instytucje, sposoby czy tryby postępowania, które mają charakter fakultatywny, a ich zastosowanie, ze swej istoty, musi łączyć się z akceptacją niektórych uczestników procesowych. Mogą bowiem na przykład powodować ograniczenia w realizacji pewnych uprawnień zagwarantowanych uczestnikom karnoprocessowym na podstawie innych przepisów k.p.k. lub też stwarzać tym uczestnikom dodatkowe uciążliwości. Natomiast wyrażenie zgody, o której mowa w art. 13 ust. 2 p.p., skutkuje ujawnieniem za pośrednictwem prasy tożsamości konkretnego uczestnika procesowego wobec bliżej nieoznaczonej grupy osób. Konsekwencje oświadczenia takiej zgody nie obejmują postępowania karnego, odnosząc się do obszaru pozaprocessowego. Z punktu widzenia prowadzonego procesu karnego akt zgody w rozumieniu art. 13 ust. 2 p.p. ma więc charakter indyferentny. W świetle tego, co zostało dotychczas powiedziane, można zaryzykować stwierdzenie, iż oświadczenie zgody uczestnika karnoprocessowego w kwestii opublikowania w prasie jego danych osobowych i wizerunku jest czynnością pozaprocessową.

Ustalenia wymaga zakres podmiotów korzystających z uprawnienia do wyrażenia zgody dotyczącej ujawnienia w materiale prasowym ich tożsamości. Wykładnia językowa art. 13 ust. 2 p.p. może w tym względzie nasuwać wątpliwości. Powołany przepis brzmi następująco: „Nie wolno publikować w prasie danych osobowych i wizerunku osób, przeciwko którym toczy się postępowanie przygotowawcze lub sądowe, jak również danych osobowych i wizerunku świadków, pokrzywdzonych i poszkodowanych, chyba że osoby te wyrażą na to zgodę”. Stylizacja zacytowanego przepisu sugeruje jego podział na dwie części, wyznaczające dwie grupy podmiotów korzystających z ochrony danych osobowych i wizerunku, które to części rozdzielone zostały sformułowaniem „jak również”. Przytoczone wyrażenie językowe zdaje się rozgraniczać dwa odrębne człony rozpatrywanego przepisu, zwłaszcza że dwukrotnie jest w nim mowa o zakazie publikacji danych osobowych i wizerunku. Oznaczałoby to, iż przewidziane w art. 13 ust. 2 *in fine* p.p. upoważnienie do wyrażenia omawianej zgody dotyczy jedynie podmiotów wymienionych w drugiej

części tego przepisu, czyli – w aspekcie procesu karnego – świadka i pokrzywdzonego, nie odnosi się zaś do oskarżonego (podejrzanego). Gdyby omawiany przepis brzmiał na przykład następująco: „Nie wolno publikować w prasie danych osobowych i wizerunku osób, przeciwko którym toczy się postępowanie przygotowawcze lub sądowe, świadków, pokrzywdzonych i poszkodowanych, chyba że osoby te wyrażą na to zgodę”, to nie powstawałyby żadne wątpliwości na tle jego interpretacji. Jednakże analizowany przepis prawa prasowego można też interpretować w inny sposób. Przyjmując mianowicie, iż zamieszczone na końcu tego przepisu sformułowanie „chyba że osoby te wyrażą na to zgodę” odnosi się całościowo do wszystkich osób wymienionych w art. 13 ust. 2 p.p.

Z uwagi na dwa możliwe kierunki interpretacji językowej rozpatrywanego przepisu należy odwołać się do wykładni funkcjonalnej. Nie wydaje się zasadne przyjmowanie tezy, iż tylko świadek i pokrzywdzony są dysponentami zgody na odsłanianie tożsamości³. Brak bowiem przeszkód, aby analogiczne uprawnienie przyznawać oskarżonemu. Z faktu, iż art. 13 ust. 3 p.p. zawiera upoważnienie prokuratora lub sądu do uchylenia omawianego zakazu w stosunku do oskarżonego, gdy tymczasem brak takiego upoważnienia względem świadka czy pokrzywdzonego, nie sposób wyprowadzić wniosku, iż oskarżony nie może samodzielnie zrzec się prasowej ochrony swych danych osobowych i wizerunku⁴. Nie wdając się w analizę motywów, którymi mógłby kierować się oskarżony, wyrażając zgodę na ujawnienie swej tożsamości w prasie, zauważyć należy, iż tego rodzaju decyzja nie spowoduje zakłóceń w prawidłowym toku procesu. Interes wymiaru sprawiedliwości nie doznaje w tej sytuacji uszczerbku. W razie więc oświadczenia przez oskarżonego stosownej zgody bezprzedmiotowe staje się uchylenie przez prokuratora lub sąd zakazu prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku oskarżonego. Z kolei jeśli wskazana decyzja organów procesowych zapadnie zanim oskarżony zdąży wyrazić zgodę w tej kwestii, to oczywiście jakiegokolwiek oświadczenie oskarżonego w tej materii jest zbędne. Podsumowując dotychczasowe rozważania, stwierdzić więc należy, iż do wyrażenia zgody w kwestii prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku uprawnieni są ci wszyscy uczestnicy karnoprosesowi, do których odnosi się zakaz określony w art. 13 ust. 2 p.p., a zatem oskarżony, świadek i pokrzywdzony.

Wymienione osoby powinny oświadczyć swą zgodę osobiście. Inne rozwiązanie nie wydaje się trafne, zwłaszcza mając na uwadze daleko idące ograniczenie sfery prywatności i łączące się z tym faktem wszelkie konsekwencje deklarowanej zgody. Rezygnacja z ochrony danych osobowych i wizerunku musi być też wyraźna, sko-

³ Tak natomiast S. Waltoś: *Prasa i proces...*, s. 23. Pogląd zakładający możliwość wyrażenia zgody przez oskarżonego na ujawnienie jego danych osobowych i wizerunku prezentuje J. Sobczak: *Dziennikarz – sprawozdawca sądowy. Prawa i obowiązki*. Warszawa 2000, s. 177.

⁴ Odmienne przyjmuje jednak H. Gajewska-Kraczkowska, która stoi na stanowisku, iż zezwolenie prokuratora lub sądu na ujawnienie danych osobowych i wizerunku oskarżonego *de lege lata* zastępuje jego zgodę, zob. H. Gajewska-Kraczkowska: *Tajność postępowania przygotowawczego a prawo do informacji o jego przebiegu*. „Studia Prawnicze” 1990, nr 3, s. 23.

ro jakakolwiek weryfikacja zgody dorozumianej nie zmieni nieodwracalnego stanu wywołanego publikacją prasową⁵. Cofnięcie wyrażonej zgody jest więc możliwe dopóty, dopóki materiał prasowy nie zostanie skierowany do opublikowania.

Zezwolenie prokuratora lub sądu na opublikowanie danych osobowych i wizerunku

Ustawa prasowa w art. 13 ust. 3 przewiduje drugi wypadek uchylenia omawianego zakazu. W powołanym przepisie upoważniono właściwego prokuratora lub sąd do wydawania zezwolenia na ujawnienie danych osobowych i wizerunku osób, przeciwko którym toczy się postępowanie przygotowawcze bądź sądowe. Warunkiem podjęcia wspomnianej decyzji jest istnienie ważnego interesu społecznego. Jak widać, organ procesowy jest władny postanowić o ujawnieniu w prasie tożsamości oskarżonego (podejrzanego), natomiast nie dysponuje podobnym uprawnieniem w stosunku do świadka i pokrzywdzonego⁶.

Jest to rozwiązanie w dużej mierze kontrowersyjne. Powstaje bowiem uzasadnione pytanie: Dlaczego prokurator lub sąd mają prawo w ogóle decydować o pozbawieniu oskarżonego ochrony prasowej jego danych osobowych i wizerunku? Oskarżony jest wprawdzie osobą stojącą pod zarzutem popełnienia przestępstwa, zagrożoną karą kryminalną, ale fakt ten nie stanowi wystarczającego uzasadnienia dla przyznania organowi procesowemu analizowanego uprawnienia. Można odnieść w tej sytuacji wrażenie, iż prokurator lub sąd wkraczają w tę sferę działania, która z natury rzeczy do nich nie należy. Dlaczego bowiem organ postępowania karnego decyduje o pozbawieniu określonego podmiotu ochrony jego prywatności, i to na obszarze pozaprosesowym, skazując tę osobę na możliwość rozpoznania przez szeroką, a niekiedy wręcz nieograniczoną, grupę osób, będących adresatami materiału prasowego? Wszak sąd powinien stać na straży przestrzegania dóbr osobistych obywateli, a nie przyczyniać się wydatnie do ograniczania czyjejsz czci lub wizerunku⁷.

⁵ S. Waltoś: *Prasa i proces...*, s. 23.

⁶ Projekt prawa prasowego nie przewidywał kompetencji organów procesowych w kwestii decydowania o ujawnianiu danych osobowych i wizerunku kogokolwiek, uzależniając prasową publikację tych danych i wizerunku wyłącznie od zgody oskarżonego (podejrzanego), świadka i pokrzywdzonego, w tej kwestii: B. Wójcicka: *Aspekty prawne przekazu audiowizualnego przebiegu rozprawy sądowej*. „Nowe Prawo” 1988, nr 5–6, s. 15.

⁷ Sąd Najwyższy w wyroku z dn. 25.10.1976 r. (IV CR 413/76) wypowiedział pogląd następujący: „Nie narusza dobra osobistego opublikowanie w prasie zarzutów wysuniętych imiennie, zanim jeszcze uprawomocnił się skazujący wyrok”. Stanowiska tego, w kontekście prowadzonych rozważań, nie można zaakceptować. Co prawda, w doktrynie prawa cywilnego podkreśla się, iż bezprawność naruszenia dobra osobistego jest wyłączona, jeżeli działanie było podjęte w obronie społecznie uzasadnionego interesu, to jednak powyższej tezy nie można z reguły odnieść do rozpatrywanej sytuacji. Bardzo wątpliwe jest bowiem istnienie interesu społecznego usprawiedliwiającego prasową publikację danych osobowych i wizerunku oskarżonego, co zresztą będzie rozważane w dalszej części niniejszego artykułu. Na

Trafnie oddała omawiany stan rzeczy H. Gajewska-Kraczkowska, zauważając, iż jest to stan swoistej banicji oskarżonego⁸. Prokurator lub sąd występują w roli dysponentów dóbr osobistych oskarżonego, który nie może z tego tytułu dochodzić jakichkolwiek roszczeń cywilnoprawnych ani też występować z oskarżeniem prywatnym⁹. Oskarżonemu nie przysługuje również możliwość kwestionowania w drodze zażalenia postanowienia organów procesowych w przedmiocie zezwolenia na opublikowanie w prasie jego danych osobowych, gdyż wydane orzeczenie nie należy do kategorii postanowień zaskarżalnych w rozumieniu art. 459 § 1 i 2 k.p.k.

Zważyć ponadto należy, iż korzystając z kompetencji, o której mowa w art. 13 ust. 3 p.p., prokurator lub sąd stosują względem oskarżonego pewnego rodzaju sankcję, która może powodować potencjalne dolegliwości czy przykrości dla niego samego lub jego rodziny. Mamy w tym wypadku do czynienia z formą stygmatyzacji, niebezpieczną o tyle, że relacja prasowa ujawniająca dane oskarżonego bywa niekiedy pierwszą i ostatnią publikacją o konkretnej sprawie¹⁰. Wyrażane obawy będą jeszcze większe, jeśli podkreślimy, iż ujawnienie personaliów czy wizerunku oskarżonego odbywa się przed prawomocnym zakończeniem procesu karnego. Okoliczność ta każe zwrócić baczniejszą uwagę na zgodność uregulowania art. 13 ust. 3 zd. 2. p.p. z zasadą domniemania niewinności oskarżonego.

Zasadę tę określa się jako nakaz traktowania oskarżonego jako niewinnego od momentu podjęcia pierwszej czynności procesowej skierowanej wprost przeciwko osobie faktycznie podejrzanej o popełnienie przestępstwa¹¹, aż do chwili uprawomocnienia się wyroku skazującego lub warunkowo umarzającego postępowanie karne. Zasada domniemania niewinności nie zezwala zatem na rozpowszechnianie w środkach masowego przekazu, w toku procesu, informacji, że oskarżony jest sprawcą przestępstwa¹². Pełniąc funkcję ochronną w tym zakresie, zasada domniemania niewinności zabrania przesądzania przez dziennikarzy w jakikolwiek sposób o winie oskarżonego, dopóki nie zapadnie prawomocny wyrok sądowy.

Zwraca się więc uwagę w literaturze, iż omawiana zasada procesowa nie stoi na przeszkodzie przekazywaniu informacji o prowadzeniu postępowania karnego przeciwko oznaczonej osobie zidentyfikowanej w materiale prasowym, pod warunkiem, że treść relacji prasowej nie przesądza winy oskarżonego¹³. Akceptując w pełni tezę o naruszeniu zasady domniemania niewinności, w razie przesądzenia winy oskar-

---

temat ochrony dóbr osobistych w przepisach prawa prasowego zob. m.in. A. Szpunar: *Zadośćuczynienie za doznaną krzywdę w nowym prawie prasowym*. „Nowe Prawo” 1984, nr 7–8, s. 3–15.

⁸ H. Gajewska-Kraczkowska: *Tajność postępowania...*, s. 22.

⁹ Ibidem, s. 22.

¹⁰ Ibidem, s. 21–22.

¹¹ K. Zgryzek: *Konflikt interesów publicznego i prywatnego a publiczność rozpraw w procesie karnym*. W: „Problemy Prawa Karnego”. T. 17. Red. K. Marszał. Katowice 1991, s. 63.

¹² P. Kruszyński: *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*. Warszawa 1983, s. 32.

¹³ B. Wójcicka: *Aspekty prawne...*, s. 17.

żonego w sprawozdaniu prasowym z procesu, zaakcentować należy, że wspomniana zasada procesowa w omawianym wypadku doznaje ograniczenia w szerszym zakresie. Jak bowiem pogodzić z nakazem traktowania oskarżonego jako niewinnego sytuację, w której prokurator lub sąd – jako adresat powyższego nakazu – zezwala na ujawnienie w mediach tożsamości oskarżonego? Wszak kwestia winy oskarżonego nie została jeszcze prawomocnie rozstrzygnięta. Nie można tracić z pola widzenia szczególnego w tej sytuacji aspektu łączącego się z siłą oddziaływania prasy na społeczeństwo. Odsłanianie tożsamości oskarżonego w relacji prasowej skutkuje przecież tym, iż potencjalnie duża, bliżej nieoznaczona grupa osób ma prawo się dowiedzieć, przeciwko komu w danej sprawie prowadzone jest postępowanie karne. Nawet jeśli relacja prasowa identyfikująca oskarżonego nie zawiera stwierdzeń, które przesądzałyby o jego winie, to i tak – *volens nolens* – może w świadomości niektórych odbiorców materiału prasowego przekonanie o winie oskarżonego właśnie kształtować. To swoiste przeświadczenie ze strony poszczególnych jednostek lub niekiedy grupy osób towarzyszy sprawozdawczości prasowej od początku funkcjonowania prasy w życiu społecznym. Czasami tego przeświadczenia nie może nawet zmienić wyrok uniewinniający czy umorzenie procesu karnego. A przecież zanim nie zostanie wydane prawomocne rozstrzygnięcie sądowe stwierdzające ostatecznie winę oskarżonego, kwestia winy pozostaje otwarta¹⁴. Trudno więc zgodzić się z poglądem, iż podawanie w prasie informacji o popełnionym przestępstwie, bez wymieniań danych ułatwiających identyfikację oskarżonego, nie jest logiczną konsekwencją zasady domniemania niewinności, a samo ukrywanie tożsamości oskarżonego w prasie, z uwagi na konieczność przestrzegania wspomnianej zasady, stanowi wyraz stereotypowego myślenia¹⁵.

Z tego, co powiedziano na temat zasady domniemania niewinności i pojawiającej się na tym tle kwestii zezwolenia prokuratora lub sądu na opublikowanie w prasie danych osobowych i wizerunku oskarżonego, wynika, że takie uprawnienie organów procesowych stanowi naruszenie zasady domniemania niewinności¹⁶. Nie sposób zgłosić podobnego zastrzeżenia pod adresem omówionego wcześniej uprawnienia oskarżonego do wyrażenia zgody na ujawnienie w prasie swej tożsamości. Zasada domniemania niewinności nie oznacza, że również oskarżony ma obowiązek uważać się za osobę niewinną¹⁷, abstrahując od oczywistego faktu, iż zasada ta nie jest do oskarżonego adresowana.

Rozważyć zatem należy, czy wynikające z art. 13 ust. 3 zd. 2. p.p. ograniczenie zasady domniemania niewinności zasługuje w ogóle na akceptację. Przypomnieć trzeba, iż omawiana zasada nie ma charakteru bezwzględnego. Jej ograniczenie moż-

¹⁴ P. Kruszyński: *Zasada domniemania niewinności...*, s. 22.

¹⁵ Tak przyjął S. Grzybowski: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 25.10.1976 r. (IV CR 413/76)*, „Nowe Prawo” 1977, nr 12, s. 1683–1684.

¹⁶ Tak również K. Zgryzek: *Konflikt interesów...*, s. 64.

¹⁷ A. Murzynowski: *Istota i zasady procesu karnego*. Warszawa 1994, s. 258.

na na przykład dostrzec w kompetencji sądu do stosowania względem oskarżonego tymczasowego aresztowania, mimo braku prawomocnego stwierdzenia winy¹⁸. Pamiętając o celu i podstawach stosowania tymczasowego aresztowania, wydaje się, iż wskazany wyjątek można zaakceptować. Natomiast ważny interes społeczny stanowi ustawowy warunek wydania przez prokuratora lub sąd postanowienia o zezwoleniu na prasową publikację danych osobowych i wizerunku oskarżonego. Wyłania się w związku z tym pytanie: Czy istnieją takie uwarunkowania społeczne, które usprawiedliwiają ograniczenie obowiązywania zasady domniemania niewinności oskarżonego w sytuacji uregulowanej w art. 13 ust. 3 zd. 2. p.p.?

Bezsporne jest, iż pojęcie ważnego interesu społecznego ma charakter nieostry, podlegający ocenie organu procesowego. Już ten fakt wskazywałby na niemożliwe do zaakceptowania daleko idące ograniczenie zasady domniemania niewinności w rozpatrywanym wypadku.

Różne są poglądy, za pomocą których uzasadnia się w literaturze sens unormowania przewidzianego w analizowanym przepisie prawa prasowego. Akcentują konieczność ograniczenia sfery prywatności oskarżonego z uwagi na realizację funkcji informacyjnej prasy, rolę środków masowego przekazu w realizacji zasady jawności procesu wobec społeczeństwa, względy prewencyjne czy wreszcie okoliczności dotyczące osoby sprawcy. Wskazuje się więc na przykład, iż relacja prasowa pozbawiona szczegółów pozwalających zidentyfikować oskarżonego nie ma pełnej wartości informacyjnej, a wprowadzając tajemniczość w tym zakresie, uniemożliwia sprawowanie przez prasę funkcji kontrolnej wobec organów procesowych¹⁹. Niedostatecznie pełna sprawozdawczość kryjąca tożsamość oskarżonego rodzi – w opinii zwolenników omawianego uregulowania – obawę wystąpienia spekulacji, plotek i domysłów w społeczeństwie²⁰. Istotna korzyść społeczna, zdaniem B. Wójcickiej i S. Waltośa, zachodzi chociażby wtedy, gdy ujawnienie w prasie danych osobowych lub wizerunku oskarżonego zapobiegnie dalszej działalności przestępczej oskarżonego, przyczyni się do wykrycia nieznanych dotychczas organom procesowym aspektów tej działalności czy spowoduje uspokojenie opinii publicznej, zbulwersowanej dokonaniem przestępstwem, przez zapewnienie społeczeństwa, iż konkretna osoba podejrzewana o popełnienie tego czynu została już ujęta i toczy się przeciwko niej postępowanie karne²¹. Na rzecz uzasadnienia możliwości podania nazwiska oskarżonego do wiadomości publicznej w prasie wskazuje się również na okoliczności związane z jego osobą²². Wymieniono na przykład takie okoliczności, jak: nadanie

¹⁸ K. Marszał, w: K. Marszał (red.), S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny*. Katowice 2005, s. 111.

¹⁹ S. Waltoś: *Prasa a wstępne stadium procesu karnego*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 1, s. 41; Idem: *Prasa i proces...*, s. 20.

²⁰ S. Waltoś: *Prasa i proces...*, s. 24.

²¹ B. Wójcicka: *Jawność postępowania...*, s. 151; S. Waltoś: *Prasa a wstępne stadium...*, s. 40.

²² A. Giza: *Publikacje prasowe z postępowania przygotowawczego w sprawach karnych*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1978, nr 1, s. 36, 40; J. Sobczak: *Dziennikarz...*, s. 177.

rozgłosu sprawie przez samego oskarżonego, zła wola sprawcy, popełnienie przestępstwa w stanie nietrzeźwości czy ucieczka z miejsca wypadku, zauważając jednocześnie, że ujawnienie w materiale prasowym tożsamości oskarżonego jest w razie wystąpienia wskazanych sytuacji formą satysfakcji społecznej. W tym też kontekście podkreśla się celowość publikacji personaliów oskarżonego, gdy podmiot ten przebywa w areszcie tymczasowym, i brak takiej potrzeby, jeśli wobec oskarżonego nie zastosowano wymienionego środka zapobiegawczego²³.

Odnosząc się do zaprezentowanych argumentów, należy najpierw podzielić zaopatrywanie o braku pełnej realizacji funkcji informacyjnej prasy w razie utajnienia tożsamości oskarżonego. Powstaje jednak pytanie: Czy jest to istotne ograniczenie prawa społeczeństwa do informacji? Bez wątpienia opinia publiczna ma prawo do informacji o prowadzonym postępowaniu karnym, ale nie wydaje się, by zakaz prasowej identyfikacji oskarżonego mógł powodować znaczny uszczerbek w zakresie realizacji tego prawa czy wolności prasy w ogóle²⁴. Z praktycznego punktu widzenia, utajnianie danych osobowych i wizerunku oskarżonego chroni społeczeństwo przed wprowadzeniem w błąd i zabezpiecza jego prawo do otrzymania informacji ostatecznej, a więc wiarygodnej, potwierdzonej prawomocnymi ustaleniami sądu. Jak już wcześniej wspomniano, kwestia winy oskarżonego zostanie rozstrzygnięta dopiero w prawomocnym wyroku sądowym, a zatem dopóki to nie nastąpi, wszelkie wiadomości prasowe odsłaniające tożsamość oskarżonego i wskazujące tym samym na jego winę mają w tym kontekście charakter prowizoryczny, a w razie późniejszego wydania wyroku uniewinniającego – wręcz nieprawdziwy. Tymczasem w interesie społecznym leży takie ukształtowanie opinii publicznej, by była ona przekonana, że osoba niewinna nie poniesie odpowiedzialności karnej, natomiast w stosunku do winnego sąd wymierzy karę adekwatną do popełnionego przezeń czynu²⁵.

Jednakże nie sposób nie zauważyć potrzeby przekazywania przez dziennikarzy, w maksymalnie wyczerpującym zakresie, wiadomości dotyczących postępowań karnych toczonych przeciwko osobom publicznym. Trudno wyobrazić sobie ukrycie przed opinią społeczną informacji o prowadzeniu procesu karnego wobec np.: posła, senatora, radnego czy osoby zajmującej kierownicze stanowisko w administracji rządowej. Ujawnienie tożsamości osoby publicznej czy powszechnie znanej jest więc społecznie uzasadnione²⁶.

Nie można natomiast zgodzić się z przedstawionym wcześniej poglądem, iż materiał prasowy niezawierający danych oskarżonego utrudnia pełnienie przez dziennikarzy roli gwarantów jawności postępowania karnego. Dla realizacji zasady jaw-

²³ A. Giza: *Publikacje prasowe...*, s. 40.

²⁴ Tak również H. Gajewska-Kraczkowska: *Tajność postępowania...*, s. 21–22.

²⁵ K. Zgryzek: *Konflikt interesów...*, s. 64–65.

²⁶ Problem dopuszczalności ujawniania w prasie danych osobowych i wizerunku osób publicznych występujących w charakterze uczestników karnoprosesowych, jako odstępstwa od zakazu obowiązującego w tej materii zob. R. Koper: *Zakres obowiązywania zakazu prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku a proces karny (cz. II)*. „Palestra” 2005, nr 9–10, s. 49–53.

ności dokładne określenie osoby sprawcy w sprawozdaniu z procesu jest kwestią obojętną²⁷. Żadna bowiem z funkcji spełnianych przez zasadę jawności nie doznaje w takiej sytuacji ograniczenia. Utajnienie w prasie danych umożliwiających rozpoznanie tożsamości oskarżonego nie powoduje osłabienia społecznej kontroli działalności sądów, a zatem nie umniejsza znaczenia tej zasady w aspekcie wydawania rozstrzygnięć odpowiadających prawu i poczuciu sprawiedliwości, ani też nie ogranicza jawności w sensie gwarancji niezawisłości i bezstronności sędziego²⁸. Również przekazywanie za pośrednictwem mediów wychowawczych treści tkwiących w zasadzie jawności²⁹ nie będzie w omawianym wypadku utrudnione.

Jeśli chodzi o ryzyko ewentualnych plotek, posądzeń czy spekulacji w następstwie ukrycia w relacji prasowej tożsamości oskarżonego, to w konfrontacji z koniecznością respektowania zasady domniemanie niewinności ryzyko to nie wydaje się mieć większego znaczenia. Na marginesie wypada zauważyć, że niekiedy nawet zezwolenie na opublikowanie danych osobowych i wizerunku oskarżonego nie eliminuje niebezpieczeństwa pojawienia się czy też utrzymywania się w określonych kręgach plotek, spekulacji itd.

Przyznać natomiast trzeba, iż uzasadnienia dla uregulowania, przewidzianego w art. 13 ust. 3 zd. 2. p.p., można zasadniczo dopatrywać się we względach natury prewencyjnej. Nie można wykluczyć sytuacji, w której opublikowanie nazwiska domniemanego sprawcy przestępstwa umożliwi osobom zainteresowanym dochodzenie stosownych roszczeń przeciwko oskarżonemu, wykrycie innych jego czynów lub zapobieżenie jego dalszej działalności przestępnej. Prewencyjnego oddziaływania w wymienionych sytuacjach przeceniać jednak nie można. Poza tym w razie wystąpienia obawy wywierania przez oskarżonego wpływu na innych uczestników procesu karnego czy niebezpieczeństwa popełnienia przez niego nowego przestępstwa właściwym i celowym rozwiązaniem wydaje się zastosowanie odpowiedniego środka zapobiegawczego (np. tymczasowe aresztowanie lub środki przewidziane w art. 276 k.p.k.), a nie ujawnianie w prasie personaliów oskarżonego.

Krytycznie należy odnieść się do poglądu zakładającego możliwość zaprezentowania w mediach tożsamości oskarżonego, z uwagi na przedstawione wcześniej okoliczności dotyczące jego osoby. Tego rodzaju okoliczności natury pejoratywnej mogą być przecież znamionami kwalifikującymi określone typy przestępstw w kodeksie karnym lub typowymi okolicznościami rzutującymi negatywnie na wymiar kary. Wygląda to więc tak, jak gdyby ta sama okoliczność skutkowała w stosunku do oskarżonego dwoma różnymi negatywnymi implikacjami, zarówno w obrębie procesu karnego, jak i poza procesem. Zezwolenie prokuratora lub sądu na ujaw-

²⁷ H. Gajewska-Kraczkowska: *Rola środków masowego przekazu w realizacji zasady jawności rozprawy głównej*. „*Studia Iuridica*” 1985, nr 13, s. 92.

²⁸ Funkcje zasady jawności zostały przytoczone w ślad za K. Marszałem, w: K. Marszał (red.), S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny...*, s. 93–94.

²⁹ T. Kacperski: *Niektóre aspekty prawne i teleologiczne udziału środków masowego przekazu w postępowaniu karnym*. „*Wojskowy Przegląd Prawniczy*” 1981, nr 4, s. 443.

nienie w prasie tożsamości oskarżonego z powodu występowania okoliczności obciążających jego osobę jest niczym innym, jak swoistą sankcją wymierzaną z tych właśnie przyczyn oskarżonemu przed prawomocnym stwierdzeniem winy. Wątpliwa to forma satysfakcji społecznej. Niezrozumiałe wydaje się uzasadnianie celowości wydania wspomnianego zezwolenia faktem stosowania wobec oskarżonego tymczasowego aresztowania. Przyjęcie, iż warunkiem zastosowania tymczasowego aresztowania jest istnienie odpowiedniej podstawy dowodowej, a środek ten stanowi ograniczenie zasady domniemania niewinności, nie jest równoznaczne z automatycznym uznaniem innego, daleko idącego naruszenia tej zasady w postaci możliwości prasowej identyfikacji oskarżonego.

Analiza okoliczności mogących uzasadniać istnienie ważnego interesu społecznego, o którym mowa w art. 13 ust. 3 zd. 2. p.p., prowadzi do wniosku, iż nie stanowią one wystarczającego usprawiedliwienia dla uregulowania przewidzianego w wymienionym przepisie. W każdym razie nie wytrzymują one konfrontacji z zasadą domniemania niewinności oskarżonego i dlatego też nie zasługują na akceptację. Należałoby zatem opowiedzieć się za pozbawieniem prokuratora lub sądu prawa do korzystania z kompetencji uregulowanej w art. 13 ust. 3 zd. 2. p.p., z jednym zastrzeżeniem. Praktycznie jedynym wyjątkiem od wspomnianej zasady, możliwym jeszcze do zaaprobowania w kontekście realizacji interesu społecznego, powinno być udzielanie przez prokuratora lub sąd zezwolenia w przedmiocie publikacji danych osobowych i wizerunku oskarżonego będącego osobą publiczną, pod warunkiem, iż w postępowaniu przygotowawczym następowałoby to po przedstawieniu tej osobie zarzutów. Proponowane rozwiązanie, jak wiele rozwiązań kompromisowych³⁰, nie jest doskonałe, ale wydaje się konsekwencją rozsądnego wyważenia potrzeby przestrzegania zasady domniemania niewinności oskarżonego z jednej strony oraz konieczności realizacji funkcji informacyjnej prasy odnośnie do osób publicznych z drugiej strony.

Uchylenie zakazu na podstawie przepisów innych ustaw

Zgodnie z treścią art. 13 ust. 3 zd. 1. p.p., ograniczenie w postaci zakazu publikacji w prasie danych osobowych i wizerunku niektórych uczestników karnoprosesowych nie narusza przepisów innych ustaw. Powołany przepis należy zapewne odczytywać w ten sposób, iż zakaz prasowej identyfikacji określonych osób nie stoi na przeszkodzie ujawnieniu wyjątkowo w mediach ich tożsamości, gdy stosowna

---

³⁰ Inaczej przyjmuje H. Gajewska-Kraczkowska, która wypowiadając się również za uchyleniem przepisu art. 13 ust. 3 zd. 2. p.p. zauważa, że w omawianej kwestii zachodzi potrzeba rozstrzygnięcia generalnego albo przez przyznanie dziennikarzom nieograniczonego prawa do publikacji danych osobowych i wizerunku oskarżonego w ramach realizacji prawa do informacji, albo przez wprowadzenie zakazu ujawniania bez zgody oskarżonego jakichkolwiek okoliczności mogących go zidentyfikować; zob. H. Gajewska-Kraczkowska: *Tajność postępowania...*, s. 22.

norma prawna dopuszcza taką możliwość. Mówimy zatem o przepisach stanowiących *leges speciales* w stosunku do uregulowania art. 13 ust. 2 p.p. i wyłączających obowiązywanie przewidzianego w nim zakazu.

W literaturze wskazano przede wszystkim na przepisy art. 279–280 k.p.k. regulujące poszukiwanie oskarżonego listem gończym jako normy szczególne, o których mowa w art. 13 ust. 3 zd. 1. p.p.³¹ W myśl bowiem art. 280 § 1 pkt 2 k.p.k., list gończy powinien zawierać dane o osobie ułatwiające jej poszukiwanie, w tym między innymi personalia, rysopis z dołączoną fotografią oskarżonego, miejsce zamieszkania i pracy, a zgodnie z art. 280 § 3 k.p.k., tak skonstruowany list gończy rozpowszechnia się w szczególności za pomocą prasy, radia i telewizji. Jest więc oczywiste, iż list gończy, podlegając kolportażowi głównie w środkach masowego komunikowania, ze swej natury musi odsłaniać tożsamość poszukiwanej osoby; w przeciwnym razie nie mógłby w ogóle osiągnąć zamierzonego celu. Oznacza to nieobowiązywanie zakazu prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku oskarżonego, jeśli uprzednio był on poszukiwany listem gończym³². Ograniczenie to podyktowane jest potrzebą ochrony interesu wymiaru sprawiedliwości, dlatego można je zaakceptować.

Sporna jest natomiast w doktrynie kwestia, czy art. 357 k.p.k., normujący zagadnienie audiowizualnej rejestracji rozprawy głównej, stanowi *lex specialis* względem art. 13 ust. 2 p.p., wprowadzając odmienną regulację w zakresie ochrony dóbr osobistych uczestników procesu karnego. Na tle zarysowanego problemu można dostrzec dwa stanowiska.

Według pierwszego z nich, art. 357 k.p.k. jako przepis szczególny reguluje specyficzną formę sprawozdawczości prasowej i tylko w odniesieniu do rozprawy, co oznacza, że zakaz przewidziany w art. 13 ust. 2 p.p. obowiązuje głównie w postępowaniu przygotowawczym, a zatem w razie użycia aparatury utrwalającej obraz i dźwięk na sali rozpraw tracą moc wszystkie uzależnienia publikacji wizerunku od zgody określonych osób³³. Zaprezentowane stanowisko zakłada więc wyłączenie obowiązywania omawianego zakazu nie tylko wobec oskarżonego, ale także względem pokrzywdzonych i świadków. Należy również przywołać tych autorów, którzy co prawda nie wypowiedzieli się wprost co do wzajemnego stosunku obu analizowanych przepisów, niemniej jednak sformułowali tezę dopuszczającą możliwość publikowania wizerunku oskarżonego jako konsekwencję, wydanego w trybie art. 357 k.p.k., zezwolenia na dokonywanie utrważeń obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy, opowiadając się jednocześnie przeciwko publikowaniu wizerunku pokrzywdzonego i świadka. Wspomniani autorzy argumentują, iż zezwolenie na dokonywanie audiowizualnego zapisu rozprawy głównej jest *eo ipso* zezwoleniem na ujawnienie

³¹ J. Sobczak: *Dziennikarz...*, s. 178; S. Waltoś: *Prasa i proces...*, s. 22.

³² Tak również J. Izdorek: *Jawność rozprawy głównej w procesie karnym (art. 357 k.p.k.)*. „Przegląd Sądowy” 2004, nr 2, s. 95.

³³ S. Waltoś: *Prasa i proces...*, s. 22.

wizerunku oskarżonego³⁴, zwłaszcza gdy sąd, udzielając zgody na rejestrację, nie zakazał – na podstawie art. 357 § 2 k.p.k. – utrwalania wizerunku oskarżonego³⁵.

Zgodnie z drugim stanowiskiem, przepisy zawarte w art. 357 k.p.k. oraz w art. 13 ust. 2 p.p. nie pozostają z sobą w takim stosunku, jak *lex generalis* i *lex specialis*. Regulują bowiem odmienne zagadnienia: o ile art. 357 k.p.k. dotyczy jedynie samej rejestracji, o tyle art. 13 ust. 2 p.p. odnosi się do publikacji utrwalonych już treści. Udzielenie przez sąd zezwolenia na audiowizualną rejestrację procesu nie jest więc równoznaczne z zezwoleniem dotyczącym ujawnienia w prasie wizerunku oskarżonego, co w praktyce oznacza konieczność wydania dwóch odrębnych postanowień dotyczących wymienionych kwestii³⁶. Nie skutkuje również możliwością publikacji wizerunku pokrzywdzonych i świadków, ponieważ sąd nie jest nigdy władny uchylić rozpatrywanego zakazu co do tych podmiotów³⁷.

Za trafne uznać należy drugie z zaprezentowanych stanowisk. Rzeczywiście, wydanie przez sąd zezwolenia na utrwalenie obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy nie może być równoznaczne z dopuszczeniem ujawnienia wizerunku pokrzywdzonego i świadka, skoro jakakolwiek publikacja danych osobowych czy wizerunku tych osób jest uzależniona tylko od ich zgody (art. 13 ust. 2 *in fine* p.p.). Przyjęcie odmiennego zapatrywania oznaczałoby przyzwolenie na przekroczenie przez sąd zakresu swych kompetencji. Zezwolenie, o którym mowa w art. 357 § 1 k.p.k., nie jest również tożsame z możliwością opublikowania w prasie wizerunku oskarżonego. Zgodzić się trzeba ze stwierdzeniem, iż przepisy art. 357 k.p.k. oraz art. 13 ust. 2 p.p. mają inne przedmioty regulacji. Dokonywanie utrważeń obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy głównej, a następnie opublikowanie zapisanych w ten sposób materiałów to dwa odrębne etapy działania, mimo że publikacja jest z reguły naturalną konsekwencją audiowizualnej rejestracji. Wbrew pozorom, w jednym i drugim wypadku ustawowa przesłanka warunkująca dopuszczalność udzielenia przez sąd stosownego zezwolenia nie została sprecyzowana w identyczny sposób. W art. 357 § 1 k.p.k. zapisano wymóg istnienia uzasadnionego interesu społecznego, podczas gdy zgodnie z treścią art. 13 ust. 3 p.p. tenże interes powinien być ważny. Zach-

³⁴ J. Broł: *Sądowe aspekty prawa prasowego (wybrane zagadnienia)*. „Nowe Prawo” 1984, nr 10, s. 13; B. Kordasiewicz: *Jednostka wobec środków masowego przekazu*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 54.

³⁵ T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Kraków 2003, s. 936; P. Hofmański (red.), E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2. Warszawa 2004, s. 337; J. Izydorczyk: *Jawność rozprawy głównej...*, s. 96.

³⁶ H. Gajewska-Kraczkowska: *O audiowizualnych rejestracjach rozprawy głównej – de lege ferenda*. W: S. Waltoś (red.): *Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga ku czci Prof. Mariana Cieślaka*. Kraków 1993, s. 501; R.A. Stefański, w: J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2. Warszawa 2004, s. 634; B. Wójcicka: *Jawność postępowania...*, s. 152–154.

³⁷ R.A. Stefański, w: J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 634; B. Wójcicka: *Jawność postępowania...*, s. 153–154.

dzi semantyczna różnica między określeniami: „uzasadniony” i „ważny”. Kategoria „uzasadnionego interesu społecznego” obejmuje praktycznie wszystkie sytuacje, w których ze społecznego punktu widzenia dopuszczenie przedstawicieli mediów do rozprawy i umożliwienie im utrwalania jej przebiegu może mieć znaczenie chociażby minimalne. Pojęcie ważnego interesu społecznego ma węższy zakres desygnatów. Nie wystarczy w tej sytuacji wykazać, że opublikowanie danych osobowych i wizerunku konkretnej osoby przyniesie jakąkolwiek korzyść społeczną, musi to być korzyść znaczna (istotna), a zatem charakteryzująca się większym ciężarem gatunkowym niż w wypadku określonym w art. 357 § 1 k.p.k. Wydaje się też, iż przepis art. 357 § 2 k.p.k. nie jest podstawą ustanowienia przez sąd zakazu prasowej publikacji wizerunku oskarżonego. Powołany przepis przewiduje wskazanie przez sąd dodatkowych warunków – poza wynikającymi z art. 357 § 1 k.p.k. – umożliwiającymi, w opinii sądu, wydanie zezwolenia w przedmiocie rejestracji przebiegu rozprawy. Bez wątpienia paragraf drugi art. 357 k.p.k. stanowi uzupełnienie paragrafu pierwszego tego przepisu, który – jak już wykazano – reguluje jedynie etap utrwalania przebiegu rozprawy, a nie odnosi się do kwestii ewentualnej publikacji utrwalonych w ten sposób treści. Udzielając zatem zezwolenia unormowanego w art. 357 § 1 i 2 k.p.k., sąd nie musi ustanawiać zakazu ujawniania wizerunku oskarżonego, ponieważ zakaz ten cały czas obowiązuje, w myśl art. 13 ust. 2 p.p. Gdyby jednak sąd zdecydował się na uchylenie omawianego zakazu, winien wydać odrębne postanowienie w tej kwestii (art. 13 ust. 3 p.p.). Konkludując, przepis art. 357 k.p.k. nie wyłącza obowiązywania ograniczenia dotyczącego prasowej publikacji danych osobowych i wizerunku uczestników procesu karnego.

Nie uchyla także na ogół rozpatrywanego zakazu orzeczenie przez sąd środka karnego w postaci podania wyroku do publicznej wiadomości (art. 39 pkt 8 k.k., art. 50 k.k.). Wykonanie wymienionego środka jest jednak dopiero możliwe z chwilą uprawomocnienia się wyroku, a w tym właśnie momencie kończy się postępowanie sądowe i tym samym przestaje obowiązywać ograniczenie uregulowane w art. 13 ust. 2 p.p. Rozpowszechnianie tytułem środka karnego wiadomości o skazaniu spowoduje uchylenie zakazu publikacji danych osobowych oskarżonego tylko wtedy, gdy dojdzie do odrodzenia się tego zakazu. Może to nastąpić w razie wniesienia kasacji lub wznowienia postępowania zakończonych prawomocnym orzeczeniem sądu, gdyż w wymienionych sytuacjach rozpocznie się postępowanie sądowe, tak jak tego wymaga art. 13 ust. 2 p.p. Tylko więc w tym zakresie przepisy kodeksu karnego: art. 39 pkt 8 oraz art. 50, można uznać za przepisy innych ustaw w rozumieniu art. 13 ust. 3 zd. 1. p.p.

Wydawać by się mogło, iż analizowany zakaz uchyla przepis art. 5 ust. 3 ustawy o dostępie do informacji publicznej³⁸. Ze wspomnianego przepisu wynika, że nie można (z wyjątkiem tajemnicy ustawowo chronionej oraz prawa do prywatności osoby fizycznej lub tajemnicy przedsiębiorcy) ograniczać dostępu do informacji

³⁸ Ustawa z dn. 6.09.2001 r. (Dz.U. nr 112, poz. 1198).

o sprawach rozstrzyganych w postępowaniu przed organami państwa, w szczególności w postępowaniu administracyjnym, karnym lub cywilnym, powołując się na ochronę interesu strony, jeżeli postępowanie dotyczy władz publicznych lub innych podmiotów wykonujących zadania publiczne albo osób pełniących funkcje publiczne – w zakresie tych zadań lub funkcji. Innymi słowy, tam, gdzie stroną (oskarżonym, pokrzywdzonym) w procesie karnym byłby tak wyszczególniony podmiot, organ prowadzący postępowanie ma obowiązek umożliwić dziennikarzom dostęp do informacji tego podmiotu dotyczących, a związanych z rozpatrywaną sprawą. Chodzi w tym wypadku o informację publiczną, którą zgodnie z art. 1 ust. 1 wskazanej wcześniej ustawy, jest każda informacja o sprawach publicznych, podlegająca udostępnieniu na zasadach i w trybie określonym tą ustawą. Przytoczona definicja informacji publicznej jest niewątpliwie zbyt ogólna³⁹. Pewną jej konkretyzację odnajdujemy w art. 3 ustawy o dostępie do informacji publicznej. Z powołanego przepisu wynika, iż prawo do informacji publicznej obejmuje między innymi uprawnienie do niezwłocznego uzyskania informacji zawierającej aktualną wiedzę o sprawach publicznych i przetworzonej w takim zakresie, w jakim jest to szczególnie istotne dla interesu publicznego. Z pewnością więc przepis art. 5 ust. 3 ustawy o dostępie do informacji publicznej gwarantuje dziennikarzom uzyskanie szerokiej palety informacji dotyczących osób publicznych uwikłanych w proces karny, w tym również poznanie danych osobowych tych podmiotów⁴⁰, w wyniku przekazania informacji przez organ procesowy lub realizując statuowane w art. 3 ust. 1 pkt 2 wskazanej ustawy prawo wglądu do dokumentów jako składnik uprawnienia do informacji publicznej.

Nie sposób też nie dostrzec, iż art. 5 ust. 3 ustawy o dostępie do informacji publicznej stanowi normę umożliwiającą jedynie udostępnienie informacji odnoszących się do osób publicznych (wykorzystując sposoby wymienione w art. 3 ust. 1 tej ustawy). Rozpatrywany przepis nie dotyczy więc publikowania udostępnionych informacji, czyli tego etapu działalności dziennikarskiej, która stanowi domenę zakazu uregulowanego w art. 13 ust. 2 p.p. Nie stanowi zatem podstawy prawnej do opublikowania w prasie uzyskanych w stosownym trybie informacji publicznych, tak jak przepis art. 357 k.p.k. nie jest podstawą publikacji treści utrwalonych podczas audiowizualnej rejestracji rozprawy. W świetle treści art. 5 ust. 3 ustawy o dostępie do informacji publicznej, formułowanie wniosku uznającego tę normę za przepis szczególny w stosunku do art. 13 ust. 2 p.p. wydaje się nietrafne⁴¹. Dodać wszak jeszcze należy, iż powołany przepis ustawy o dostępie do informacji publicznej nie

³⁹ T.R. Aleksandrowicz: *Komentarz do ustawy o dostępie do informacji publicznej*. Warszawa 2002, s. 69–70.

⁴⁰ Tak również M. Jabłoński, K. Wygoda: *Dostęp do informacji i jego granice: wolność informacji, prawo dostępu do informacji publicznej*. Wrocław 2002, s. 305.

⁴¹ Tego rodzaju wniosek sformułowała w piśmiennictwie E. Jarzęcka-Siwik: *Ograniczenie dostępu do informacji publicznej o przebiegu postępowania karnego*. „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 3, s. 83–84.

rozstrzyga w wystarczającym zakresie złożonego problemu ograniczenia, w kontekście działalności prasy, prywatności osób publicznych będących uczestnikami postępowania karnego. Zagadnienie to wymaga odrębnego uregulowania ustawowego⁴².

Pozostaje jeszcze rozważyć kwestię wzajemnego stosunku art. 13 ust. 2 p.p. oraz art. 81 ust. 2 pkt 1 i 2 prawa autorskiego⁴³. Ostatni ze wskazanych przepisów stanowi, iż nie jest wymagane zezwolenie osoby przedstawionej na wizerunku na jego rozpowszechnianie, jeśli chodziłoby o osobę powszechnie znaną, gdy wizerunek wykonano w związku z pełnieniem przez nią funkcji publicznych, albo o osobę będącą jedynie szczegółem całości takiej, jak: zgromadzenie, krajobraz, publiczna impreza. Może się zdarzyć, że osoba powszechnie znana jest uczestnikiem postępowania karnego (jako oskarżony lub pokrzywdzony), prowadzonego co do czynu popełnionego w związku z pełnioną przez tę osobę funkcją publiczną. W zakresie znaczeniowym wyrażenia „publiczna impreza” może mieścić się rozprawa prowadzona jawnie. Wydaje się jednak, iż art. 81 prawa autorskiego rozpatrywany w całości normuje w sposób generalny zasady rozpowszechniania wizerunku, natomiast art. 13 ust. 2 p.p. dotyczy jedynie pewnej sytuacji wycinkowej, związanej z publikowaniem w prasie wizerunku niektórych osób uwikłanych w postępowanie karne. W takim układzie nie pozostaje nic innego, jak przyjąć, iż to właśnie art. 13 ust. 2 p.p. jest przepisem szczególnym w stosunku do normy zawartej w art. 81 ust. 2 pkt 1 i 2 prawa autorskiego⁴⁴. Zakaz ujawniania w prasie wizerunku uczestników kar-noprosesowych nie doznaje więc ograniczenia.

⁴² Na ten temat szerzej zob. R. Koper: *Zakres obowiązywania...*, s. 49–53.

⁴³ Ustawa z dn. 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. 2000, nr 80, poz. 904 z późn. zm.).

⁴⁴ Odmienne zdaje się przyjmować A. Młynarska-Sobaczewska: *Wolność informacji w prasie*. Toruń 2003, s. 158.

Radosław Koper

THE ABROGATION OF THE INJUNCTION OF THE PRESS PUBLICATION OF PERSONAL DATA AND IMAGE VS THE PENAL TRIAL

Summary

The article touches upon the issue of the injunction of the press publication of personal data and image in the context of the exclusion of the obligation of this restriction. Considerations concentrate on the penal-trial level. The establishment of the possibility to abrogate the above-mentioned injunction is connected with a distinction of two general normative bases in this field:

1. Law regulations – press law: a) art. 13 act. 2 – permission of the participant of the penal trial (the accused, victim, witness), b) art. 13 act. 3 – permission of the prosecutor or the court given with respect to the accused;

2. Regulations of other acts: a) art. 279–280 of the penal code – searching for the accused by means of the warrant of arrest, b) art. 39 pkt 8 and art. 50 of the penal code – the execution of the punishment in the form of revealing the sentence to the public, under the conditions of conducting a court proceeding, as a result of the introduction of a special means of prosecution.

In the case of the situations in question, what rises doubts and controversies is the evaluation of the legitimacy of the regulation enabling the prosecutor or court to give a permission to a press identification of the accused. This kind of solution should undergo criticism, above all, in view of the restriction of the principle of the presumption of innocence of the accused and his right to privacy. The circumstances that could possibly justify the existence of an important social interest as a condition of the abrogation of the injunction under discussion, are not enough to justify such interference into the sphere of a private life or violate dignity or a good name of the accused, with one exception. That is, the situation differs when the accused holds the status of a public person. The necessity to realize the informative function of the press with respect to the subjects qualified in this way justifies the acceptance of the acceptability to give the permission to the trial processes to reveal the identity of the accused to the public.

Radosław Koper

DIE AUFHEBUNG DES VERÖFFENTLICHUNGSVERBOTES VON PERSONENBEZOGENEN DATEN UND VON DEM ABBILD, UND DER STRAFPROZESS

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel betrifft das Veröffentlichungsverbot von personenbezogenen Daten und von dem Abbild im Aspekt der Ablehnung von dessen Geltung. Der Verfasser konzentriert sich auf die Strafprozessebene. Der Aufhebung des oben genannten Verbotes liegen folgende normative Hauptgrundlagen zugrunde:

1. Die Bestimmungen des Gesetzes: Presserecht
  - a. Art. 13 G. 2 – die Einwilligung des Strafprozessbeteiligten (Beklagten, Geschädigten, Zeugen),
  - b. Art. 13 G. 3 – die dem Angeklagten von dem Staatsanwalt oder dem Gericht gegebene Genehmigung;
2. Die Bestimmungen der anderen Gesetze:
  - a. Art. 279–280 StPO – die Fahndung nach dem Angeklagten mittels Steckbriefes,
  - b. Art. 39 Pkt. 8 und Art. 50 StGB – die Veröffentlichung des Urteils nach dem in Folge der Einreichung eines außerordentlichen Rechtsmittels eingeleiteten Gerichtsverfahrens.

Von unter den oben genannten Situationen werden die meisten Zweifel und Kontroversen mit der Beurteilung von der Begründetheit der Rechtsvorschrift verbunden, die den Staatsanwalt oder das Gericht berechtigt, die Einwilligung zur Identifizierung des Angeklagten in der Presse zu erteilen. Diese Lösung muss vor allem deswegen kritisch beurteilt werden, dass sie die Vermutung der Unschuld des Angeklagten und dessen Recht auf Privatsphäre beschränkt. Eventuelle Umstände, die das Eintreten von einem wichtigen gesellschaftlich begründeten Interesse als einer Bedingung für Aufhebung des hier besprochenen Verbotes begründen würden, sind keine ausreichende Rechtfertigung von solch einer Beeinträchtigung der Privatsphäre des Angeklagten, seiner Ehre oder guten Namens. Eine einzige Ausnahme betrifft nur den Angeklagten mit dem Status einer öffentlichen Person – in dem Fall muss die informative Funktion der Massenmedien berücksichtigt werden und die Prozessorgane können die Identität des Angeklagten in den Massenmedien veröffentlichen lassen.

O adwokatach, radcach prawnych i tajemnicy obrońcy w postępowaniu karnym raz jeszcze

Problematyka tajemnicy obrońcy w postępowaniu karnym była przedmiotem licznych opracowań w doktrynie prawa karnego procesowego¹. Jednakże w związku z dokonaną przez ustawodawcę nowelizacją aktów prawnych regulujących między innymi funkcjonowanie zawodów prawniczych, wprowadzoną ustawą z dn. 30 czerwca 2005 r. o zmianie ustawy – Prawo o advokaturze i innych ustaw², problematyka tajemnicy obrończej zyskała znowu na aktualności.

Wspomniana nowelizacja wprowadziła liczne zmiany w ustawach zawodowych korporacji adwokatów i radców prawnych. W zakresie będącym przedmiotem zainteresowania niniejszej publikacji zaprezentowane zostaną jedynie te z nich, które mają ścisły związek z postępowaniem karnym i w szczególności wiążą się z obowiązkiem zachowania tajemnicy zawodowej przez przedstawiciela danego zawodu.

Wyróżnienie dwóch korporacji prawnych, których przedstawiciele w ramach swych obowiązków zawodowych świadczą usługi, udzielając podmiotom pomocy prawnej, tj. adwokatów i radców prawnych, ma w polskim ustawodawstwie swą tradycję. Zarówno Ustawa o radcach prawnych, jak i ustawa Prawo o advokaturze pochodzą mniej więcej z tego samego okresu. Ta ostatnia została uchwalona nieco wcześniej, bo 26 maja 1982 r., z kolei ustawa o radcach prawnych pochodzi z 6 lipca 1982 r.³ Ustawa o radcach prawnych z chwilą wejścia w życie głosiła, iż wykonywanie zawodu radcy prawnego polega na obsłudze prawnej państwowych i spółdzielczych jednostek organizacyjnych. Tymczasem art. 1 ust. 1 ustawy Prawo o advokaturze stanowił ogólnie, iż advokatura powołana jest do udzielania

---

¹ Z. Kwiatkowski: *Zakazy dowodowe w procesie karnym*. Kraków 2005, s. 163 i n.; S. Waltoś: *Proces karny. Zarys systemu*. Warszawa 2005, s. 355.

² Dz.U. nr 163, poz. 1361.

³ Dz.U. nr 19, poz. 145.

pomocy prawnej, współdziałania w ochronie praw i wolności obywatelskich oraz w kształtowaniu i stosowaniu prawa.

Kwestią niezwykle istotną z punktu widzenia tematyki niniejszej publikacji jest problem tajemnicy zawodowej adwokatów i radców prawnych. Ustawy „zawodowe” zagadnienie to regulują w identyczny sposób. Zarówno art. 6 ust. 1 ustawy Prawo o adwokaturze, jak i art. 3 ust. 3 Ustawy o radcach prawnych postanawiają, iż adwokat/radca prawny obowiązany jest zachować w tajemnicy wszystko, o czym dowiedział się w związku z udzielaniem pomocy prawnej⁴. Nadto przepisy te mówią, iż obowiązek ten nie może być ograniczony w czasie, a przedstawiciel danego zawodu nie może być zwolniony z obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej co do faktów, o których dowiedział się, udzielając pomocy prawnej lub prowadząc sprawę.

Celem niniejszego artykułu nie jest całościowa analiza zagadnień dotyczących tajemnicy zawodowej adwokata czy radcy prawnego. W literaturze i orzecznictwie sądów zdaje się funkcjonować utrwalony pogląd, iż tajemnica ta ma charakter względny (w odniesieniu do radcy prawnego i adwokata działającego w innej roli procesowej aniżeli obrońca) oraz bezwzględny (w odniesieniu wyłącznie do adwokata obrońcy). Te poglądy, biorąc pod uwagę obecny stan prawny, wydają się ugruntowane. Nie oznacza to jednak, iż taki stan prawny nie budzi zastrzeżeń co do prawidłowości tego rozwiązania, czego dowodem mogą być głosy zarówno praktyki, jak i doktryny podające w wątpliwość takie rozwiązanie⁵.

Analizując zmiany, które nastąpiły w ostatnim czasie w ustawach korporacyjnych, należy podnieść wątpliwość, czy nie powinny one pociągnąć dalszych zmian przepisów prawa, w szczególności w przepisach Kodeksu postępowania karnego. Dotyczy to przede wszystkim regulacji prawnych związanych z tajemnicą zawodową, głównie zaś możliwości jej uchylenia i zobowiązania w ten sposób przedstawiciela danego zawodu do złożenia zeznań w zakresie okoliczności objętych tą tajemnicą.

Niniejsza publikacja ma być próbą wykazania, iż obecne regulacje prawne nie w pełni dają gwarancję anonimizacji informacji stanowiących tajemnicę zawodową w zakresie, w jakim radca prawny udziela pomocy prawnej swym klientom. W szczególności będzie próbą wykazania, iż wprowadzone do ustawy o radcach prawnych zmiany spowodowały, że obecnie zakres art. 178 pkt 1 k.p.k. powinien mieć także zastosowanie do radców prawnych. Wymaga to jednak w pierwszej kolejności analizy zakresu uprawnień zawodowych przedstawicieli tego zawodu w odniesieniu do świadczonych przez nich usług w sprawach karnych.

⁴ Jedyny wyjątek został określony w odniesieniu do informacji udostępnianych na podstawie przepisów Ustawy z dn. 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu (art. 6 ust. 4 ustawy Prawo o adwokaturze oraz art. 3 ust. 6 Ustawy o radcach prawnych).

⁵ Z. Krzemiński: *Prawo o adwokaturze. Komentarz*. Warszawa 1998, s. 34; Z. Kwiatkowski: *Zakazy dowodowe...*, s. 156.

Obecny kształt regulacji w odniesieniu do zakresu uprawnień zawodowych przedstawicieli korporacji radców prawnych i adwokatów nie jest jednolity. Zauważyć należy, iż na przestrzeni ostatnich lat ulegał dość znacznym zmianom. Dotyczy to w zasadzie wyłącznie zawodu radcy prawnego. Zakres uprawnień zawodowych radców prawnych, poczynając od wejścia w życie ustawy z dn. 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, był kilkakrotnie modyfikowany. Jak już wcześniej wskazano, w chwili wejścia w życie tej ustawy, zgodnie z jej art. 4, wykonywanie zawodu radcy prawnego sprowadzało się do obsługi prawnej państwowych i spółdzielczych jednostek organizacyjnych, przy czym z obsługi przedstawicieli tego zawodu mogły korzystać również organizacje społeczne oraz spółki z udziałem kapitału państwowego, spółdzielczego lub organizacji społecznych. Wyrażna zmiana tego zakresu nastąpiła ustawą z dn. 22 maja 1997 r.⁶, która wprowadzała modyfikację w tym kierunku, iż wykonywanie zawodu radcy prawnego polegało na świadczeniu pomocy prawnej podmiotom gospodarczym, jednostkom organizacyjnym oraz osobom fizycznym, z wyłączeniem spraw rodzinnych, opiekuńczych i karnych. W tym ostatnim zakresie radcowie prawni mogli jednak występować w postępowaniu karnym w charakterze pełnomocnika oskarżyciela posiłkowego, powoda cywilnego, jeżeli były to instytucje państwowe, społeczne lub podmioty gospodarcze. Taki stan uległ zmianie z chwilą wejścia w życie ustawy z dn. 10 września 1999 r. Przepisy wprowadzające Kodeks karny skarbowy⁷, która w miejsce „podmiotów gospodarczych” wprowadziła pojęcie „przedsiębiorcy” oraz rozszerzyła uprawnienia zawodowe radców prawnych o możliwość występowania w charakterze pełnomocnika interwenienta i podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe.

Już choćby analiza tych regulacji daje podstawy do twierdzenia, iż radcowie prawni od samego początku „funkcjonowania” w nowym kształcie byli ograniczeni w swych kompetencjach w porównaniu z korporacją adwokatów. Początkowo ograniczenia te miały charakter podmiotowy i sprowadzały się do wskazania pewnych kategorii podmiotów, które mogły korzystać z pomocy radcy prawnego: obsługa państwowych i spółdzielczych jednostek organizacyjnych, organizacji społecznych oraz spółek. Później przybrały także charakter przedmiotowy. Wprowadzono bowiem takie obszary, które znajdowały się poza zakresem kompetencji radców prawnych: sprawy rodzinne, opiekuńcze i karne. W tych obszarach radcowie prawni bądź to w ogóle nie mogli świadczyć pomocy prawnej (sprawy rodzinne i opiekuńcze), bądź też wskazany był pewien dozwolony zakres czynności, które radca prawny mógł podejmować w ramach pomocy prawnej (w sprawach karnych). Na uwagę zasługuje fakt, iż w obszarze spraw karnych ustawodawca zdecydował się na to drugie rozwiązanie. Radca prawny nie mógł zatem świadczyć pomocy prawnej w tym obszarze, z wyjątkiem występowania w procesie karnym w określonej

⁶ Dz.U. nr 75, poz. 471.

⁷ Dz.U. nr 83, poz. 931.

roli procesowej, tj. jako przedstawiciel niektórych podmiotów procesowych. Można również zauważyć tu pewną szczególną prawidłowość. Ustawodawca, określając zakres kompetencji radców prawnych, w zasadzie nigdy nie umożliwiał im występowania w postępowaniu karnym w charakterze przedstawicieli procesowych strony biernej, tj. reprezentujących interesy oskarżonego.

Jak dowodzi analiza wymienionych przepisów, założeniem ustawodawcy było umożliwienie radcom prawnym występowania w sprawach karnych niejako po stronie czynnej, w charakterze pełnomocnika oskarżycieli posiłkowych i powodów cywilnych. Jedynym wyjątkiem w tym zakresie było przyznanie przedstawicielom tej korporacji kompetencji do występowania w postępowaniu karnoskarbowym w charakterze pełnomocnika osoby odpowiedzialnej posiłkowo. Ta szczególna strona postępowania toczącego się zgodnie z regulacjami Kodeksu karnego skarbowego, traktowana raczej jako bierna strona postępowania, mogła bowiem korzystać z usług radcy prawnego. Z regulacjami ustawy o radcach prawnych w omawianym zakresie korespondują unormowania Kodeksu postępowania karnego (art. 88 k.p.k.).

Nowelizacja ustawy o radcach prawnych z 2005 r.⁸ w sposób istotny zmieniła omawiane zapisy. Ustawodawca dokonał tego zapewne w duchu ujednolicenia korporacji radców prawnych i adwokatów. Nowelizacja ta znacząco poszerzyła uprawnienia radców w ten sposób, iż obecnie wykonywanie tego zawodu polega na świadczeniu pomocy prawnej, z wyjątkiem występowania w charakterze obrońcy w postępowaniu karnym i w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe. Ustały zatem dotychczasowe ograniczenia uprawnień zawodowych, z wyjątkiem występowania w postępowaniu karnym (karnoskarbowym w sprawach o przestępstwa) w charakterze obrońcy. Można zatem postawić tezę, że w ten sposób zmienił się zakres kompetencji radców prawnych w obszarze prawa karnego. Ustawodawca, określając zakres kompetencji, posłużył się odmienną od dotychczasowej techniką jego ustalania. Zamiast pozytywnego katalogu, tj. wskazywania czynności, do których w postępowaniu karnym uprawnienia mają radcowie prawni, ustawodawca zastosował negatywne wyliczenie. Wskazał mianowicie, iż radcowie prawni nie są uprawnieni do występowania w charakterze obrońców i to zarówno w sprawach o przestępstwa, jak i w sprawach o przestępstwa skarbowe.

Mówiąc, iż zmienił się zakres kompetencji radców prawnych, należy podkreślić, iż nie chodzi tylko o wskazaną wcześniej zmianę wynikającą wprost z brzmienia analizowanych przepisów. Poruszyć bowiem należy kwestię udzielania przez radców prawnych w sprawach karnych porad prawnych⁹. Wydaje się, iż porady prawne, jako swoiste informacje co do prawnej sytuacji klienta w związku z konkretną lub hipotetyczną sytuacją faktyczną, mieszczą się w ogólnym zakresie świadczenia pomo-

⁸ Wprowadzona Ustawą z dn. 30 czerwca 2005 r. o zmianie ustawy Prawo o adwokaturze i niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 163, poz. 1361).

⁹ Mówiąc o poradach prawnych, należy mieć także na uwadze inne przejawy o świadczeniu pomocy prawnej – konsultacje i opinie prawne.

cy prawnej (art. 7 Ustawy o radcach prawnych). Poczynając od dn. 1 października 1982 r., tj. od wejścia w życie Ustawy o radcach prawnych, różny był zakres udzielania przez przedstawicieli tego zawodu porad prawnych w sprawach karnych.

Wydaje się, iż w okresie, w którym w zakresie uprawnień zawodowych radców prawnych obowiązywały wyłącznie ograniczenia podmiotowe¹⁰, Ustawa ta nie wyrażała wprost ograniczeń wpływających na zakres świadczenia pomocy prawnej w obszarze spraw karnych. Nie oznacza to, iż radcowie mogli w tym zakresie świadczyć swe usługi w sposób niczym nielimitowany. Ograniczenia te wynikały pośrednio ze wskazanego w art. 4 Ustawy o radcach prawnych kręgu podmiotów, na rzecz których pomoc prawna radcy prawnego mogła być świadczona, oraz przepisów ówczesnego Kodeksu postępowania karnego. Skoro bowiem przedstawiciel tego zawodu mógł nieść pomoc prawną wyłącznie państwowym, spółdzielczym jednostkom organizacyjnym, organizacjom społecznym oraz spółkom z udziałem kapitału państwowego lub spółdzielczego, a także organizacjom społecznym, to tego rodzaju wyliczenie samoistnie rzutowało na zakres uprawnień zawodowych radców w sprawach karnych. Podmioty te same nie mogły ponosić odpowiedzialności karnej, a zatem „kontakt” z prawem karnym mogły mieć wyłącznie wtedy, gdy zostały pokrzywdzone przestępstwem. Również z uwagi na ówczesnie obowiązującą regulację art. 72 Kodeksu postępowania karnego z 1969 r. (który stanowił, iż obrońcą w postępowaniu karnym mogła być wyłącznie osoba uprawniona do obrony według przepisów Ustawy o ustroju adwokatury) radca prawny nie mógł być z pewnością przedstawicielem procesowym oskarżonego.

Inaczej rzecz miała się w przypadku reprezentowania strony czynnej w postępowaniu karnym. Artykuł 79 d. k.p.k. stanowił, iż pełnomocnikiem instytucji państwowej i społecznej może być również jej radca prawny lub inny pracownik tej instytucji bądź jej organu nadrzędnego.

W świetle tych regulacji wydaje się, iż kwestią otwartą było to, czy radcowie prawni uprawnieni byli do udzielania w sprawach karnych porad prawnych. Nie powinien rodzić wątpliwości fakt, iż w zakresie, w jakim radca prawny reprezentował w procesie karnym stronę czynną, mógł udzielać porad prawnych z tym związanych. Z kolei co do udzielania porad prawnych typu „obrończego” uznać należy, iż z uwagi na brak jakichkolwiek regulacji w tym zakresie świadczenie tego rodzaju pomocy prawnej nie było zabronione.

Zaprezentowany stan prawny zmienił się z dn. 15 września 1997 r., z chwilą wejścia w życie wymienionej ustawy nowelizującej. Wprowadzone wówczas w zakresie uprawnień zawodowych radców prawnych ograniczenia przedmiotowe w sposób istotny wpłynęły na zakres świadczonej przez nich pomocy prawnej

---

¹⁰ Tj. do dn. 15 września 1997 r., kiedy to Ustawą z dn. 22 maja 1997 r. o zmianie ustawy Prawo o adwokaturze, ustawy o radcach prawnych i innych ustaw dokonano kolejnych zmian w zakresie uprawnień zawodowych radców prawnych.

w sprawach karnych, a w szczególności na możliwość udzielania porad prawnych w tym obszarze.

Według nowych przepisów, sprawy karne, co do zasady, nie należały już do kompetencji radców prawnych, z wyjątkiem uprawnienia do występowania w procesie karnym w charakterze pełnomocnika strony czynnej, przy czym nowelizacja z dn. 22 maja 1997 r. wprowadziła do art. 79 § 2 d. k.p.k. zmianę, zgodnie z którą radca prawny mógł być również pełnomocnikiem pokrzywdzonego podmiotu gospodarczego.

Wydaje się, iż w zakresie, w jakim było to potrzebne do wykonywania funkcji pełnomocnika, radca prawny mógł również udzielać porad prawnych. Poza zakresem kompetencji pozostały inne możliwości świadczenia pomocy prawnej w sprawach karnych. W szczególności przedstawiciele tego zawodu nie mogli ani występować w procesie karnym jako obrońcy, ani też udzielać porad prawnych o „obrończym” charakterze. Jak już wskazano, krąg podmiotów, które mogły korzystać z pomocy radcy prawnego, uległ, skutkiem nowelizacji z dn. 10 września 1999 r., rozszerzeniu o interwenienta oraz podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej. Również tym podmiotom radca prawny mógł służyć pomocą nie tylko w ramach zaślępstwa procesowego, ale także i poradą prawną. Sfera ta dotyczyła jednak spraw karnych skarbowych.

Taki stan uległ gruntownej zmianie dn. 10 września 2005 r., w którym weszły w życie zmiany Ustawy o radcach prawnych wynikające z ustawy z dn. 30 czerwca 2005 r. o zmianie ustawy Prawo o adwokataturze i niektórych innych ustaw¹¹.

Zastosowana „negatywna metoda” określenia zakresu zawodowych uprawnień radców prawnych znacząco wpłynęła na możliwości świadczenia przez nich pomocy prawnej w sprawach karnych. Obecnie zasadą stało się to, iż radcowie prawni mogą świadczyć pomoc prawną w sprawach karnych, a jedynym wyjątkiem od niej jest występowanie w charakterze obrońcy w postępowaniu karnym i w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe. Oznacza to zatem, iż radcowie prawni nie są już obecnie limitowani w pozostałym zakresie, tj. w szczególności w zakresie udzielania porad prawnych w sprawach karnych, w tym również porad o „obrończym” charakterze.

Zatem skoro porady prawne radców prawnych o obrończym charakterze stają się faktem, analizy wymaga stan prawny w zakresie prawnej ochrony osób, które z takich porad mogą korzystać. Przede wszystkim chodzi tu o osoby, przeciwko którym toczy się postępowanie karne, a ochrona dotyczyć ma przeciwdziałania możliwościom dotarcia przez organy procesowe do treści informacji przekazywanej przez klienta radcy prawnemu. Możliwość taka wiąże się z instytucją względnych zakazów dowodowych, w szczególności zaś określonego w art. 180 k.p.k. Wydaje się, iż obecny stan prawny w omawianym zakresie nie spełnia pokładanych w nim oczekiwań. Co więcej, może prowadzić do wniosku, iż w przepisach karnoprocuso-

¹¹ Dz.U. nr 163, poz. 1361.

wych może dochodzić do nieuzasadnionego różnicowania w tym zakresie oskarżonych/podejrzanych w zależności od tego, do którego przedstawiciela zawodu: radcy prawnego czy adwokata, zwrócili się oni o pomoc.

U podstaw objęcia ochroną pewnych informacji, których depozytariuszem staje się adwokat lub radca prawny, leży zasada poufności. Ma ona na celu ochronę stosunku łączącego przedstawicieli tych profesji z ich klientami. Stosunek ten – o szczególnym charakterze – zapewnić ma bowiem jego stronom swobodę kontaktu, potrzebną z jednej strony dla jak najlepszego wykonania obowiązków wobec klienta, z drugiej zaś – dla pewności, iż informacje uzyskane przez radcę prawnego i adwokata, a w szczególności te, które zostaną przekazywane im bezpośrednio przez klientów, nie zostaną ujawnione.

Problem zakazów dowodowych w związku z tajemnicą zawodową przedstawicieli różnych profesji Kodeks postępowania karnego reguluje na trzech płaszczyznach. Dwie pierwsze o względnym charakterze znalazły swą regulację w art. 180 § 1 i 2 k.p.k. Pierwsza wprowadza ogólną zasadę, iż osoba zobowiązana do zachowania tajemnicy zawodowej może w toku postępowania karnego odmówić zeznań co do okoliczności, na które ten obowiązek się rozciąga, chyba że sąd lub prokurator zwolni ją z tego obowiązku (§ 1).

Druga płaszczyzna – o nieco wzmożonej ochronie – wiąże się z tajemnicą zawodową notariuszy, adwokatów, radców prawnych, lekarzy oraz dziennikarzy (§ 2). W tym przypadku zwolnienie przedstawiciela tych zawodów nadal jest realne, jednakże obwarowane pewnymi szczególnymi warunkami. Może to uczynić wyłącznie sąd, a nadto tylko wtedy, gdy jest to niezbędne dla dobra wymiaru sprawiedliwości, okoliczność zaś nie może być ustalona na podstawie innego dowodu.

Trzecia płaszczyzna – zapewniająca najpełniejszą ochronę – łączy się z szeroko pojmowaną tajemnicą obrońcy. Artykuł 178 pkt 1 k.p.k. wprowadza bowiem bezwzględny zakaz przesłuchiwania jako świadków obrońcy oraz adwokata działającego na podstawie art. 245 k.p.k. W tym wypadku organy procesowe w wyniku przesłuchania obrońcy albo adwokata, o którym stanowi art. 245 k.p.k., nie mogą dotrzeć do informacji, które ci uzyskali, prowadząc sprawę lub udzielając porady prawnej.

W ten sposób w postępowaniu karnym dotychczas jedynie tajemnica obrończa (*quasi-obrończa*¹²) zapewnia stuprocentową skuteczność anonimizacji informacji, które obrońca (adwokat) uzyskał, udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę. Tajemnica zawodowa radcy prawnego lub adwokata pełnomocnika nie korzysta z pełnej ochrony, albowiem pod warunkami określonymi w art. 180 § 2 k.p.k.

¹² Za taką należałoby uznać tajemnicę, do której zobowiązany jest np. adwokat udzielający porady prawnej osobie, przeciwko której jeszcze nie toczy się postępowanie karne (gdy później zostanie ono w stosunku do niej skierowane), albo który na podstawie art. 245 § 1 k.p.k. kontaktuje się z zatrzymanym, od którego nie otrzymuje pełnomocnictwa do obrony. Por. A. L u d w i c z e k: *Sytuacja prawna adwokata udzielającego zatrzymanemu pomocy prawnej w trybie art. 245 § 1 kpk*. W: „Problemy Prawa Karnego”. T. 24. Red. K. M a r s z a ł. Katowice 2004, s. 104 i n.

sąd może po zwolnieniu przedstawiciela zawodu z obowiązku zachowania tajemnicy odebrać od niego zeznania co do okoliczności objętych tajemnicą¹³.

Przytoczony zapis ustawy nie może obecnie w pełni zadowalać. Rodzi bowiem liczne wątpliwości na tle innych przepisów, głównie zaś w zestawieniu z treścią znowelizowanego art. 4 Ustawy o radcach prawnych.

Nie trzeba podkreślać znaczenia, jakie dla oskarżonego i jego prawa do obrony ma tajemnica obrończa. Zaufanie pomiędzy oskarżonym i jego obrońcą stanowi podstawową gwarancję prawa do obrony, umożliwiającą oskarżonemu nieskrępowaną realizację tego prawa¹⁴. Zasada poufności w relacji oskarżony – obrońca ma również ogromne znaczenie z punktu widzenia wykonywania funkcji obrońcy w postępowaniu karnym, umożliwiając obrońcy zachowanie w tajemnicy wszystkiego, o czym się dowiedział, udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę (art. 178 pkt 1 k.p.k.).

Porównując treść art. 178 pkt 1 k.p.k. z art. 4 Ustawy o radcach prawnych, nie dostrzegamy na pierwszy „rzut oka” żadnych problemów kolizyjnych. Skoro bowiem radca prawny nie może występować w roli obrońcy w postępowaniu karnym, to wydaje się, iż nie może pojawić się tu jakakolwiek kolizja unormowań. Tymczasem, jak wykazano, szczegółowa analiza tych przepisów prowadzi do odmiennych spostrzeżeń.

W pierwszej kolejności należy ustalić zakres treściowy art. 178 pkt 1 k.p.k. W niniejszej publikacji pomijamy duchownego i jego tajemnicę spowiedzi, skupiając się wyłącznie na tajemnicy obrończej.

Zgodnie z treścią tego przepisu, z ochrony, jaką daje ten rodzaj tajemnicy, korzystają nie tylko obrońca, czyli przedstawiciel procesowy oskarżonego i podejrzanego, ale również adwokat, który w trybie art. 245 k.p.k. udziela osobie zatrzymanej pomocy prawnej. Wydaje się, iż z podobnej ochrony korzysta także adwokat, który udziela porady prawnej osobie podejrzaney (ale niepozbawionej wolności w ramach zatrzymania) lub osobie, co do której organy ścigania nie mają jeszcze jakiegokolwiek podejrzenia popełnienia przestępstwa. W tych ostatnich przypadkach przyjmuje się, że mamy do czynienia z tzw. tajemnicą *quasi*-obrończą. Relacja, jaka łączy adwokata z osobami, którym organy ścigania jeszcze nie przedstawiły zarzutów, jest tego samego rodzaju, co stosunek łączący adwokata obrońcę z podejrzanym/oskarżonym. Tym samym podobną ochroną prawną należy objąć informacje, których depozytariuszem staje się adwokat zarówno wtedy, gdy ich źródłem jest oskarżony czy podejrzany, jak i wtedy, gdy pochodzą od osoby, której status procesowy nie jest jeszcze formalnie określony. W literaturze przedmiotu podkreśla się również, iż zakaz, który wynika z treści art. 178 pkt 1 k.p.k., obejmuje wszelkie informacje, o których obrońca lub adwokat dowiedział się, prowadząc sprawę lub

¹³ Z. Kwiatkowski: *Zakazy dowodowe...*, s. 127.

¹⁴ K. Marszał (red.), S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny*. Katowice 2005, s. 242.

udzielając porady prawnej, bez względu na ich źródło, tzn. czy pochodzą od oskarżonego, czy też z innego źródła¹⁵.

I w tym zakresie w praktyce może pojawić się problem, jaki powstaje na tle ostatniej nowelizacji ustawy o radcach prawnych. Sprowadza się on do tezy, iż tajemnica obrończa, a w zasadzie *quasi*-obrończa, może również wynikać w relacji radca prawny – jego klient. Biorąc pod uwagę dotychczasowe regulacje karnoprocesowe sprzed nowelizacji ustaw korporacyjnych z 2005 r. (poczynając od nowelizacji z dn. 22 maja 1997 r.), tego rodzaju teza byłaby nie do zaakceptowania. Jak wynika z wcześniejszych wywodów, radca prawny nie mógł świadczyć pomocy prawnej w obszarze spraw karnych, tj. występować w charakterze obrońcy w sprawach karnych o przestępstwa i przestępstwa skarbowe, ani też udzielać porad prawnych o obrończym charakterze. W porównaniu z poprzednim stanem prawnym obecne brzmienie przedmiotowych przepisów wprowadzie utrzymuje stan, w którym radca prawny nadal nie ma uprawnień obrończych w postępowaniu karnym i karno-skarbowym, jednakże może świadczyć pomoc prawną innego rodzaju, tj. udzielać w szczególności „obrończych” porad prawnych.

Z punktu widzenia przygotowania zawodowego tego rodzaju działalność nie powinna budzić żadnych wątpliwości. Radca prawny jako wysoce wykwalifikowany przedstawiciel zawodów prawniczych powinien być w pełni do tego przygotowany. O ile jednak dotychczas w świadomości społecznej obsługa prawna w sferze spraw karnych kojarzyła się wyłącznie z wykonywaniem zawodu adwokata (do adwokata bowiem udawał się po pomoc prawną obywatel, który popadł w konflikt z prawem karnym), o tyle w obecnym kształcie regulacji prawnych ustawy o wykonywaniu zawodu radcy prawnego wydaje się, iż stereotyp ten będzie musiał ulec zmianie.

Analizowany tu problem może mieć bardzo doniosłe znaczenie praktyczne. Radcowie prawni mogą wykonywać swój zawód na podstawie umowy o pracę, w indywidualnej kancelarii albo w spółce z udziałem innych radców prawnych bądź adwokatów. Bez względu na formę, w jakiej radca prawny będzie wykonywał zawód, nie można wykluczyć – a z czasem zapewne stanie się to powszechne – iż radca prawny coraz częściej będzie udzielał porad prawnych z zakresu prawa karnego. Jego klientami mogą być zarówno osoby o skonkretyzowanym statusie procesowym: oskarżeni i podejrzani, jak i osoby, które niejako wyprzedzając czynności procesowe przedstawienia zarzutów, zechcą zasięgnąć fachowej informacji na temat prawnych konsekwencji w zakresie swej przyszłej sytuacji. Oczywiście, w warunkach obecnej regulacji radca prawny powinien uprzedzić swych rozmówców, iż będzie mógł służyć im radą, jednakże nie będzie władny wystąpić w ewentualnym postępowaniu karnym jako ich przedstawiciel procesowy – obrońca. Tu bowiem zakres jego kompetencji się kończy, albowiem uprawnienia obrończe będzie miał nadal wyłącznie adwokat. To, czy klient zdecyduje się skorzystać z tej usługi, będzie zapewne wyłącznie jego decyzją, jednakże nieobojętna z punktu widzenia później-

¹⁵ Ibidem.

szej sytuacji prawnej klienta jest kwestia możliwości dotarcia przez organy procesowe – w trybie przepisów prawa karnego procesowego – do informacji udzielonych radcy prawnemu.

Wydaje się, iż ustawodawca, nowelizując ustawę o wykonywaniu zawodu radcy prawnego w kierunku poszerzenia uprawnień przedstawicieli tej profesji o udzielanie porad karnych o obrończym charakterze, tego problemu w ogóle nie rozważał. Tymczasem może on nabrać ważnego praktycznego znaczenia. Może bowiem doprowadzić do konstatacji, iż prawo karne procesowe w nierównym stopniu traktuje oskarżonych (podejrzanych), a w szczególności w nierównym zakresie zapewnia im wynikającą z prawa do obrony ochronę. W zależności bowiem od tego, do którego z przedstawicieli zawodów uda się podejrzany, oskarżony, a nawet jedynie osoba podejrzewana, będzie on mógł liczyć na mniej lub bardziej intensywną ochronę prawną. I nie chodzi tu oczywiście o ochronę wynikającą z osobistych zawodowych kompetencji czy też z osobistych starań adwokata bądź radcy prawnego, a jedynie o wypływającą z obecnie obowiązujących przepisów prawa ochronę.

Należy zatem udzielić odpowiedzi na pytanie, czy w obecnym kształcie karnoprocessowych unormowań informacje przekazywane przez klienta radcy prawnemu objęte są ochroną przewidzianą dla tajemnicy obrończej wynikającej z regulacji art. 178 pkt 1 k.p.k., czy też zakaz wynikający z tego przepisu nie obejmuje tego typu sytuacji.

Dość powszechną praktyką może być sytuacja, w której radca prawny świadczący pomoc prawną podmiotowi instytucjonalnemu (instytucja państwowa, samorządowa, spółka prawa handlowego itp.) stanie przed koniecznością udzielenia również porady prawnej z zakresu prawa karnego np. osobie z kręgu kierownictwa owej instytucji. Porada ta o *stricte* karnym charakterze może zostać w świetle nowych przepisów ustawy o radcach prawnych udzielona klientowi, zgodnie z prawem, przez przedstawiciela tej korporacji zawodowej. Można postawić zarzut, iż w poprzednim stanie prawnym karnoprawne porady radców prawnych były powszechną praktyką w trakcie kompleksowego świadczenia pomocy prawnej obsługiwanym podmiotom. Jeśli tak było, to porady tego typu z pewnością wykraczały poza zakres kompetencji zawodowych radców i mogły rodzić po stronie radcy prawnego odpowiedzialność za przewinienie dyscyplinarne. W trakcie tego typu porad do radcy prawnego docierają jednak wiadomości, które w warunkach karnoprocessowych są przedmiotem rozmów pomiędzy podejrzanym (oskarżonym) i jego obrońcą. Jak wcześniej wskazywano, taki sam charakter mają w zasadzie rozmowy klienta z adwokatem niebędącym jeszcze stroną postępowania karnego, czyli któremu jeszcze nie przedstawiono zarzutów.

Jak już wykazano, obecny stan prawny w zakresie tajemnicy obrończej w relacji do zasad wykonywania zawodu radcy prawnego z pewnością nie może zadowalać i wymaga rychłej ingerencji ustawodawcy. Nie zapewnia w szczególności równej ochrony prawnej obywatelom korzystającym z pomocy prawnej radców prawnych i adwokatów. Należy podnieść, iż w obecnym kształcie przepisy inaczej traktują

poufność informacji przekazanych radcy prawnemu, a inaczej adwokatowi. W tym pierwszym przypadku nie dość jasny stan prawny może skłaniać do tezy, iż możliwe jest zwolnienie radcy prawnego z tajemnicy zawodowej i przez przesłuchanie go w charakterze świadka dotarcie do przekazanych mu w zaufaniu informacji. Taki stan niewątpliwie narusza nie tylko zasadę prawa do obrony oskarżonego, ale podważa też równość obywateli wobec prawa.

W analogicznej sytuacji, tyle że z udziałem adwokata, informacje przekazane mu przez klienta poszukującego pomocy prawnej korzystają z bezwzględnej tajemnicy; na podstawie art. 178 pkt 1 k.p.k. nie ma prawnej możliwości „zmuszenia” adwokata do złożenia zeznań w tym zakresie.

Wydaje się, iż ustawodawca powinien jak najszybciej zmienić obecny stan prawny. Możliwe są tu różne rozwiązania. I tak rozwiązania wymienionych problemów można poszukiwać w analogii do wypełnienia, niewątpliwie występującej w tym zakresie, luki prawnej. Analogia w prawie karnym procesowym jest dopuszczalnym sposobem uzupełniania brakujących regulacji prawnych, w szczególności w tych przypadkach, w których będzie to z korzyścią dla oskarżonego¹⁶. Przyjmując ten sposób argumentacji, należałoby uznać za decydujący rodzaj przekazywanych informacji i przyjąć, że bez względu na to, czy ich depozytariuszem jest adwokat, czy też radca prawny informacje te związane są z osobą, przeciwko której są lub będą prowadzone czynności procesowe. Idąc tym tokiem rozumowania, należałoby uznać, iż stosunek łączący radcę prawnego z jego klientem ma charakter *quasi-obrończy*, a zatem pomimo innego brzmienia art. 178 pkt 1 k.p.k., radca prawny winien korzystać z ochrony, jaką w tym zakresie ma adwokat.

Nowelizacja ustawy o radcach prawnych z dn. 30 czerwca 2005 r. zrezygnowała z ograniczeń podmiotowych, poprzestając jedynie na przedmiotowym ograniczeniu wyłącznie w sprawach karnych i to tylko w zakresie występowania w charakterze obrońcy w postępowaniu karnym i w postępowaniu skarbowym o przestępstwa. Dokonując zmiany przepisów w tym duchu, należałoby sprowadzić treść art. 4 ustawy o radcach prawnych do zapisu, iż wykonywanie zawodu radcy prawnego polega na świadczeniu pomocy prawnej z wyłączeniem spraw karnych. Radcowie prawni mogliby jednak występować w postępowaniu karnym jako pełnomocnicy oskarżycieli posiłkowych, powodów cywilnych, czyli ogólnie mówiąc – jako przedstawiciele strony czynnej. Wydaje się, iż takie rozwiązanie będzie zgodne z wolą ustawodawcy wyrażoną w ostatniej nowelizacji ustawy o radcach prawnych, tj. z jednej strony zlikwiduje ograniczenia kompetencji w dziedzinie spraw rodzinnych i opiekuńczych, a z drugiej strony pozostawi ograniczenia w zakresie spraw karnych.

W zakresie świadczenia przez radców prawnych pomocy prawnej w sprawach karnych oznaczałoby to w zasadzie powrót do poprzedniego stanu prawnego, jednakże jeśli chodzi o omawianą tu problematykę tajemnicy zawodowej, to rozwiązałoby z pewnością powstałe obecnie wątpliwości.

¹⁶ Ibidem, s. 35.

Przeciwstawnym rozwiązaniem opartym na koncepcji unifikacji zawodów adwokatów i radców prawnych byłoby rozwiązanie likwidujące wszelkie różnice pomiędzy tymi korporacjami.

W tym ujęciu zarówno adwokat, jak i radca prawny w pełnym zakresie mogliby świadczyć pomoc prawną we wszelkich obszarach prawa. Oznaczałoby to, iż „obrońcą”, o którym stanowi art. 178 pkt 1 k.p.k., mógłby być przedstawiciel zarówno jednej, jak i drugiej korporacji zawodowej. Oczywiście, wymagałoby to właściwej korekty części przepisów k.p.k., jak chociażby odpowiedniego uzupełnienia treści art. 245 i 178 pkt 1 k.p.k. o zawód radcy prawnego.

Wydaje się, iż zarówno jedno, jak i drugie z przytoczonych rozwiązań – z punktu widzenia ochrony, jaką daje bezwzględny zakaz dowodowy z art. 178 pkt 1 k.p.k. – w pełni zabezpieczałoby karnoprocesowe interesy oskarżonych/podejrzanych. Przyjęcie jednej lub drugiej koncepcji byłoby jednak decyzją bardziej polityczną niż czyisto racjonalną i opartą na merytorycznych argumentach.

Arkadiusz Ludwiczek

THE CASE OF LAWYERS, LEGAL ADVISERS AND THE SECRET OF DEFENDER IN THE PENAL PROCEEDING REVISITED

S u m m a r y

As a result of amendments of the law acts regulating, among other things, the functioning of legal professions, the issue of the defensive secret has become up-to-date again. The very amendments made numerous changes in the acts of the professional corporations of lawyers and legal advisers. What was eliminated in relation to the occupation of a legal adviser, constituted the previously existent restrictions within the scope of the professional entitlements of this corporation in family and care-taking matters, sticking only to the subject restriction in penal cases and tax proceedings exclusively. It means that the present solutions allow the legal advisers to give legal help in penal cases in its all forms (e.g. give legal advice), whereas the only restriction is the possibility of participating in the penal proceeding in the form of a defender in cases on crimes and tax crimes. Taking into account the penal-trial regulations within the scope of the defender secret (e.g. from the art. 178, pkt 1, of the penal code), one should accept that the defensive secret, or, in fact, a *quasi*-defensive one, could also be observed in the relation of a legal adviser and a client. It happens when the legal adviser gives legal advice to the person against which the penal proceeding is or will be conducted. What might be a common practice is the situation in which the legal adviser, giving the legal advice to the institutionalised subject (a public, self-government institution, a trade law company, etc.) gives the advice within the scope of the penal law to a person from the circle of the management of one of these institutions. The question that arises is whether the present regulations treat the confidentiality of information given to the legal adviser and the lawyer in an equal way. It seems that, in the first case, a rather unclear legal state may lead to form a hypothesis that there is a possibility of exempting a legal adviser from the solicitor-client privilege, and, as a result of interrogating him/her in the form of the witness, the access to the information given to him/her in secret. Such a state of affairs, undoubtedly, violates not only the regulation of the right to defend the accused, but also questions the equality of the citizens with respect to the law.

In the analogical situation, except that the lawyer is taken into consideration, the information given to him/her by the client searching for the legal help is absolutely protected on the basis of the art. 178 pkt 1 of the penal code.

Arkadiusz Ludwiczek

NOCH EINIGES ÜBER RECHTSANWÄLTE, RECHTSBEIRÄTE UND DAS BERUFSGEHEIMNIS EINES VERTEIDIGERS

Zusammenfassung

In Folge der Novellierung von den u. a. die juristischen Berufe betreffenden Gesetzen wurde das Problem des Berufsgeheimnisses eines Verteidigers wieder aktuell. In den Gesetzen über Berufskorporationen von Rechtsanwälten und Rechtsbeiräten wurden zahlreiche Änderungen gemacht. Bei den Rechtsbeiräten wurde es auf vorige Beschränkungen des Berufes im Bereich der Familien- u. Vormundschafts-sachen verzichtet, es ist nur eine Beschränkung geblieben: ein Rechtsbeirat darf allerlei Rechtshilfe in Strafsachen leisten (z.B.: Rechtsberatung), außer als ein Verteidiger im Strafverfahren und im Finanzstrafverfahren aufzutreten. Laut der Strafprozessgesetze im Bereich des Berufsgeheimnisses eines Verteidigers (z.B.: Art. 178 Pkt. 1 StPO) nimmt man an, dass ein Verteidigergeheimnis oder eher ein *quasi*-Verteidigergeheimnis auch bei der Beziehung: Rechtsbeirat und dessen Klient gilt, und besonders dann, wenn der Rechtsbeirat eine Person berät, gegen die ein Strafverfahren eingeleitet ist oder wird. Man kann sich also eine solche Situation vorstellen, dass der einem institutionellen Subjekt (staatliche Institution, Selbstverwaltungsinstitution, Gesellschaft des Handelsrechtes) Rechtshilfe leistende Rechtsbeirat, wird auch einen Mitglied der Verwaltungsbehörde der Institution beraten. Es entsteht die Frage, ob die Vertraulichkeit der einem Rechtsbeirat und dem Rechtsanwalt anvertrauten Informationen in gegenwärtigen Rechtsbestimmungen gleichermaßen betrachtet wird. Die nicht ganz klare Rechtslage lässt eine These aufstellen, dass es möglich ist, den Rechtsbeirat des Berufsgeheimnisses zu entheben und infolgedessen ihn in der Eigenschaft eines Zeugen zu vernehmen und auf diese Weise die ihm anvertrauten Informationen einzuholen. Solche Situation wird zweifelslos nicht nur das Recht des Angeklagten auf Verteidigung verletzen, sondern auch die Gleichheit der Bürger dem Recht gegenüber in Frage stellen.

Was aber den Rechtsanwalt anbelangt, werden die ihm von seinem Klienten anvertrauten Informationen mit dem Art. 178 Pkt. 1 StPO voll geschützt.

Obliczanie terminów tymczasowego aresztowania

Patrząc od strony ochrony praw obywatelskich, do niezwykle ważkich zagadnień należy sposób zachowania się organów w procesie karnym, zwłaszcza w sferze stosowania środków przymusu. W tym zakresie na pierwszy plan wysuwa się problem stosowania środków o charakterze izolacyjnym, z których ze względu na czasokres trwania, jak i stopień dotkliwości, niewątpliwie najważniejsze jest tymczasowe aresztowanie. Ustawodawca, czyniąc zadość wysuwanym postulatam i zakreślając terminy, w jakich jest możliwe stosowanie tego środka, pominął konieczność precyzyjnego wypowiedzenia się co do sposobów jego obliczania. W polskim systemie prawnym generalnie można wyróżnić dwie metody, według których oblicza się terminy; a są to:

- metoda *computatio civilis* – polegająca na założeniu, iż dzień kalendarzowy jest najmniejszą jednostką obliczania czasu, w związku z czym terminy owe zawsze rozpoczynają się z początkiem doby (o godz. 0.00), a kończą wraz z jej końcem (o godz. 24.00), na przykład metodą tą posługuje się Kodeks cywilny oraz Kodeks postępowania karnego, jeśli chodzi o terminy dokonania czynności.
- metoda *computatio naturalis* – której znamioną cechą jest rozerwanie sztucznych więzi łączących początek terminu z początkiem doby na rzecz naturalnej metody, polegającej na tym, iż termin zawsze rozpoczyna się z określoną w godzinach i minutach chwilą, w której nastąpiło zdarzenie, a kończy w dniu, który nazwą lub datą odpowiada początkowi o tej samej godzinie i minucie.

Analizując przepisy polskiej procedury karnej, wydawać by się mogło, że w praktyce, z uwagi na treść art. 251 § 2 oraz art. 265 k.p.k., to zagadnienie nie będzie stwarzało trudności w zakresie obliczania terminów tymczasowego aresztowania. Ponieważ kwestia ta nie stała się jak dotąd przedmiotem rozważań SN, praktyka sądów powszechnych zaś poszła w tym kierunku, iż termin, do którego tymczasowe aresztowanie ma trwać, zawsze oznaczany jest tylko datą, stąd wniosek, że w tym

zakresie stosowana jest metoda *computatio civilis*. Jednakże waga problematyki pozbawienia człowieka wolności w państwie prawa skłania do pochylenia się nad tym zagadnieniem i zastanowienia się, czy obecna praktyka jest prawidłowa. Należy dostrzec, że ani treść art. 251 § 2 k.p.k., ani też treść art. 265 k.p.k. nie dają podstaw takiej wykładni. Jeśli chodzi o art. 251 § 2 k.p.k., to po pierwsze nie daje on odpowiedzi, czy termin ma być oznaczony datą, czy także godziną, a po drugie są sytuacje, w których w ogóle sąd nie będzie oznaczał tego terminu, jak ma to miejsce w przypadku wystawienia listu gończego. Jeśli na tej podstawie nie można rozstrzygnąć tego problemu, to odpowiedzi należy szukać gdzie indziej. W pierwszej kolejności należałoby sięgnąć do wykształconych w nauce procesu karnego pewnego rodzaju reguł dotyczących zarówno stanowienia, jak i stosowania przepisów związanych ze środkami przymusu karnoprosesowego. Najogólniej rzecz biorąc, można wyróżnić trzy następujące reguły: 1) reguła „wyłączności ustawowej podstawy w zakresie stanowienia i stosowania środków przymusu, 2) reguła umiaru w stosunku do stosowania środków przymusu, 3) reguła wyłączności decyzji sądowej w przedmiocie stosowania tychże środków”¹.

Z punktu widzenia obliczania terminów tymczasowego aresztowania najistotniejsza będzie reguła pierwsza. Wynika ona przede wszystkim z art. 31 oraz art. 41 Konstytucji RP. Reguła ta rodzi pewne ściśle określone dyrektywy skierowane bądź to do ustawodawcy, bądź też do organu karnoprosesowego. Najpełniej owe dyrektywy przedstawił K. Marszał², który wyróżnił trzy tego rodzaju wytyczne. Pierwsza skierowana jest do ustawodawcy, by ten, konstruując przepisy stanowiące podstawę stosowania środków przymusu, robił to w sposób maksymalnie precyzyjny, tak by nie było wątpliwości, gdzie kończą się uprawnienia organu procesowego, a gdzie zaczynają prawa i wolności obywatelskie, w które nie wolno ingerować. Pozostałe dyrektywy dotyczą etapu stosowania prawa i są wyrażone w postaci skierowanych do organów procesowych dwóch zakazów: 1) zakazu wnioskowania *per analogiam* w przedmiocie stosowania środków zapobiegawczych, 2) zakazu stosowania w tym zakresie przepisów podstawowych, jak również zwyczaju, tym bardziej, że ten ostatni w procesie karnym w ogóle nie jest źródłem prawa.

De lege lata wydaje się, że Kodeks postępowania karnego nie spełnia przedstawionych postulatów, zwłaszcza odnośnie do wymogu precyzji ustawowej regulacji terminów tymczasowego aresztowania. Obecnie obowiązująca ustawa karnoprosesowa nie tylko nie rozstrzyga w sposób jednoznaczny problemu obliczania terminów tymczasowego aresztowania, lecz co więcej, z uwagi na użycie niejednorodnych wyrażeń, wprowadza w tym zakresie pewien chaos. Jako przykład można podać art. 265 oraz art. 598 k.p.k., które w sposób wyraźnie odmienny regulują podobną kwestię – do czego powrócę w dalszej części rozważań.

¹ K. Marszał (red.), S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny*. Katowice 2003, s. 332–333.

² Ibidem.

Kodeks postępowania karnego w rozdziale 14 w sposób generalny określa, jak należy liczyć terminy procesowe, jednakże w literaturze przedmiotu niemal jednoznacznie podnosi się, że przepisów tych nie można stosować do wszystkich terminów karnoprosesowych – między innymi spod regulacji art. 123 k.p.k. wyłączone są terminy do stosowania środków przymusu³. Wskazuje się, że za taką wykładnią przemawia ich gwarancyjny charakter⁴, a zastosowanie wynikających z tego przepisu zasad obliczania terminów do środków przymusu skutkowałoby faktycznym wydłużeniem czasu trwania tychże środków⁵, co w obecnym stanie prawnym wyraźnie klóciłoby się z wyrażoną w art. 2 Konstytucji RP zasadą demokratycznego państwa prawnego. Jednakże analizując wypowiedzi niektórych przedstawicieli doktryny, można wnioskować, że art. 123 k.p.k. nie należy stosować do terminów o charakterze gwarancyjnym tylko w takim zakresie, w jakim prowadzi to do faktycznego przedłużenia postępowania, autorzy ci bowiem tak piszą: „Problem sprowadza się do niestosowania do tych terminów § 3 komentowanego przepisu [...]”⁶. Za takim poglądem przemawia jeszcze jeden argument, mianowicie przepisy rozdziału 14 dotyczą terminów do dokonania czynności procesowej, ograniczających czas, w jakim strona czynności tej może dokonać, a tym samym nie obejmują swym zakresem terminów tymczasowego aresztowania. Zgodnie więc z przedstawioną dyrektywą zakazującą stosowania analogii, tego rodzaju zabieg jest niedopuszczalny.

Jeśli więc z przyczyn już przytoczonych, stosując tymczasowe aresztowanie, nie można skorzystać z art. 123 k.p.k., nasuwa się pytanie: Jak liczyć czas trwania tego środka zapobiegawczego? Niestety, w tym zakresie nie ma już w doktrynie jednomyślności.

Starając się udzielić odpowiedzi na tak postawione pytanie, na początku należałoby określić moment, od którego będzie biegł termin tymczasowego aresztowania. W tej kwestii w grę mogą wchodzić dwa następujące rozwiązania:

- albo zgodnie z dosłownym brzmieniem art. 265 k.p.k. będzie on liczony od dnia zatrzymania (reguła *computatio civilis*);
- albo posługując się regułą *computatio naturalis* czas trwania tego środka będzie liczony od momentu zatrzymania, a więc od określonej przez wskazanie godziny i minuty chwili, w której nastąpiło zatrzymanie.

³ Ibidem, s. 298. Por.: P. Hofmański (red.), E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego – komentarz*. T. 1. Warszawa 1999, s. 528–529; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego – komentarz*. T. 1. Warszawa 2003, s. 414; I. Nowikowski: *Terminy w Kodeksie postępowania karnego*. Lublin 1988, s. 92.

⁴ Zob. P. Hofmański (red.), E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego – komentarz*. T. 1..., s. 529.

⁵ Zob. I. Nowikowski: *Terminy...*, s. 92. Por.: J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego – komentarz*. T. 1..., s. 414.

⁶ Zob. P. Hofmański (red.), E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego – komentarz*. T. 1..., s. 529.

Dla obrony obu poglądów można przytoczyć sensowne argumenty, dlatego wybór konkretnego rozwiązania stwarza pewne problemy, które może rozwiązać tylko kompleksowa ocena wszystkich argumentów.

Otóż pogląd, by termin tymczasowego aresztowania rozpoczynał się z początkiem dnia, w którym nastąpiło zatrzymanie, znajduje oparcie w dyrektywie interpretacyjnej zakazującej dokonywania wykładni synonimicznej, czyli nadawania podobnym wyrażeniom ustawowym tych samych znaczeń. W omawianym przypadku, jeśli ustawodawca w art. 265 k.p.k. użył zwrotu „od dnia zatrzymania”, a w art. 598 k.p.k. – „od chwili przyjęcia”, to zgodnie z przytoczoną dyrektywą, nie należy sformułowań tych rozumieć tak samo. Wydaje się, że pogląd ten zyskał w doktrynie najwięcej zwolenników⁷, choć nie do końca jest jasne, czy autorzy rozważania swe prowadzili w tym kontekście, czy też raczej chodziło im o to, że do czasu tymczasowego aresztowania wlicza się okres zatrzymania. Natomiast jednoznacznie pogląd ten poparł R.A. Stefański⁸.

Jeśli chodzi o drugie rozwiązanie – by czas tymczasowego aresztowania liczony był od chwili zatrzymania – to i ono znajduje w doktrynie swych zwolenników. I. Nowikowski uzasadnienia tego poglądu szukał w art. 528 § 1 d. k.p.k. (obecnie art. 598 § 1) oraz w art. 211 § 2 d. k.p.k. (obecnie art. 251 § 2). Podnosił on, że w obu przypadkach, zarówno w przypadku przejścia osoby wydanej na podstawie art. 528 d. k.p.k., jak i w sytuacji zatrzymania w kraju, termin tymczasowego aresztowania należy liczyć według reguły *computatio naturalis*, a art. 224 d. k.p.k. (obecnie art. 265) „ma tylko takie znaczenie, iż nakazuje do terminu aresztowania wliczać czas zatrzymania, natomiast przepis ten nie wprowadza reguły *computatio civilis*”. Zdaniem tego autora, przyjęcie poglądu przeciwnego prowadziłoby do występowania swoistego dualizmu prawnego, co w konsekwencji skutkowałoby oczywistą niesprawiedliwością tego rozwiązania⁹. W podobnym duchu, odwołując się do wyroku Sądu Najwyższego z dn. 24 stycznia 1989 r.¹⁰, wypowiedziała się O. Górniok¹¹, zwracając uwagę, że w kontekście art. 63 k.k. właściwa jest wykładnia, iż termin tymczasowego aresztowania biegnie od chwili zatrzymania.

Wydaje się, że na uznanie powinien zasługiwać drugi z omawianych poglądów, nie tylko z uwagi na przedstawione argumenty, lecz również, a może przede wszystkim, ze względu na charakter tego środka, który w swej istocie jest podobny

⁷ Zob. ibidem, s. 1097–1098. Por. J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarze*. T. 1. Kraków 2003, s. 661–662.

⁸ Zob. R.A. Stefański: *Terminy tymczasowego aresztowania w sprawach, w których przejęto ściganie lub nastąpiła ekstradycja*. „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 11–12, s. 134–135.

⁹ Zob. I. Nowikowski: *Terminy...*, s. 93–94.

¹⁰ V KRN 294/88. OSNPG 1989, nr 8, poz. 91.

¹¹ Zob.: M. Bojarski, M. Filar, W. Filipowski, O. Górniok (red.), P. Hofmański, M. Kalitowski, L.K. Paprzycki, E. Pływaczewski, W. Radecki, Z. Sienkiewicz, Z. Siwik, R.A. Stefański, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, L. Wilk: *Kodeks karny – komentarz*. Warszawa 2004, s. 210.

do kary pozbawienia wolności, którą jak wiadomo oblicza się według reguły *a momento ad momentum*. Zresztą samo tymczasowe aresztowanie jest zaliczane na poczet orzeczonej kary pozbawienia wolności i to w wymiarze rzeczywistego okresu trwania tego środka. Dla potwierdzenia tej tezy należy sięgnąć do Kodeksu karnego wykonawczego, a konkretnie do art. 211, który w § 3 stanowi: „[...] tymczasowo aresztowanego zwalnia się w dniu, w którym upływa termin zastosowania tymczasowego aresztowania”. Z tego sformułowania wynika, że termin stosowania najsurowszego środka zapobiegawczego upływa „w dniu”, co wyklucza stosowanie reguły *computatio civilis*. W przeciwnym wypadku, gdyby termin aresztowania liczony był zgodnie z tą regułą, § 3 art. 211 k.k.w. brzmiałby: tymczasowo aresztowanego zwalnia się wraz z końcem dnia, w którym upływa termin zastosowania tymczasowego aresztowania. Tezę tę potwierdza § 50 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dn. 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonania tymczasowego aresztowania¹², który brzmi: „[...] jeżeli zwolnienie z aresztu śledczego następuje w godzinach wieczornych lub nocnych, osobie zwolnionej zapewnia się, na jej pisemny wniosek, nocleg w areszcie [...]”. Z przytoczonego przepisu wynika, że termin tymczasowego aresztowania nie zawsze upływa o godz. 24.00, lecz może nastąpić w godzinach wieczornych. Co prawda może wystąpić sytuacja, że zwolnienie następuje przed upływem terminu, na jaki środek ten został orzeczony, jednak w tym kontekście wydaje się mało prawdopodobne, by nastąpiło to w godzinach wieczornych, a tym bardziej nocnych. Zresztą regulacja ta jest dosłownym powieleniem zapisu art. 65 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonania kary pozbawienia wolności¹³, którą bezspornie liczy się według reguły *computatio naturalis*.

Rozwinięcia wymaga jeszcze wypowiedziana przez I. Nowakowskiego¹⁴ teza, że art. 265 k.p.k. ma tylko takie znaczenie, iż nakazuje do terminu aresztowania wliczać czas zatrzymania, natomiast przepis ten nie wprowadza reguły *computatio civilis*. Teza ta opiera się na słusznym założeniu, że czym innym jest sposób liczenia terminów, a czym innym – zaliczenie okresu zatrzymania do tymczasowego aresztowania. Otóż autor tego zdania przyjął, że art. 265 k.p.k., wbrew dosłownemu brzmieniu, wcale nie reguluje kwestii liczenia terminów, lecz porusza problem wliczania okresu zatrzymania do czasu tymczasowego zatrzymania. Wnioskowanie to opiera się na treści art. 598 k.p.k., a przede wszystkim na jego § 2, który mimo że paragraf poprzedzający wprowadza regułę, iż bieg terminów tymczasowego aresztowania rozpoczyna się z chwilą przejęcia osoby wydanej, nakazuje stosowanie przepisu art. 265 k.p.k. Tak też L. Paprzycki¹⁵, który odróżnia liczenie okresu tymczasowe-

¹² Dz.U. 2003, nr 152, poz. 1494.

¹³ Dz.U. 2003, nr 152, poz. 1493.

¹⁴ I. Nowikowski: *Terminy...*, s. 93–94.

¹⁵ J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarze*. T. 1..., s. 661–662.

go aresztowania od liczenia biegu terminów tego środka. Wydaje się, że reguła wliczania okresu zatrzymania do czasu tymczasowego aresztowania jest pozostałością unormowania przewidzianego w art. 83 d. k.k.¹⁶, który ograniczał obowiązek sądu zaliczenia na poczet kary pozbawienia wolności tylko do okresów tymczasowego aresztowania. W obecnie obowiązujących przepisach unormowanie to traci rację bytu skoro w art. 63 i art. 114 § 2 k.k. nakazuje się zaliczyć na poczet kary pozbawienia wolności wszelkie rzeczywiste okresy jej pozbawienia w sprawie.

Nie można także zgodzić się z poglądem, jakoby jedynie § 3 art. 123 k.p.k. prowadził do faktycznego przedłużenia czasu trwania tymczasowego aresztowania i w związku z tym to on tylko powinien ulec wyłączeniu¹⁷. Przeczy temu treść art. 265 k.p.k., który stoi w wyraźnej sprzeczności z art. 123 § 1 k.p.k. Jeśliby więc przyjąć, jak chcą tego komentatorzy, że tymczasowe aresztowanie rozpoczyna się o godz. 0.00 dnia, w którym dokonano zatrzymania i konsekwentnie obliczać termin końcowy w myśl § 2 art. 123 k.p.k., to prowadziłyby to do absurdalnych wniosków, że w niektórych przypadkach miesięczny okres tymczasowego aresztowania trwałby 32 dni, a tygodniowy okres – zawsze dni 8. Można zilustrować to następującymi przykładami: zgodnie z powyższą regułą, miesięczny termin tymczasowego aresztowania podejrzanego, który został zatrzymany w dniu 5 lipca, upływa wraz z końcem dnia 5 sierpnia, a więc liczy 32 dni, zaś tygodniowy termin tymczasowego aresztowania osoby zatrzymanej w dniu 5 lipca upływałby w dniu odpowiadającemu swą nazwą dniowi, w którym nastąpiło zatrzymanie, tj. 12 lipca, a więc liczyłby 8 dni. Podobnie ma się rzecz w odniesieniu do § 1 tego artykułu, którego również nie można pogodzić z gwarancyjnym charakterem przepisów regulujących problematykę terminów tymczasowego aresztowania.

Pozostaje jeszcze kwestia rozstrzygnięcia sposobu obliczania końcowego terminu trwania tymczasowego aresztowania. Z uwagi na podobieństwo tego środka zapobiegawczego do kary pozbawienia wolności wydaje się, że w tym zakresie najrozsądniejsze będzie kierowanie się tą samą regułą, jaką stosuje się podczas obliczania odbycia kary, z uwzględnieniem tego, że termin aresztowania może być określony również w dniach i tygodniach. Mimo iż ani Kodeks karny, ani Kodeks karny wykonawczy nie regulują tej kwestii, w doktrynie nauki prawa karnego nie ma wątpliwości, że odbywanie kary pozbawienia wolności liczy się według czasu kalendarzowego¹⁸. Przenosząc tę regułę do procedury karnej, oznacza to, że termin tymczasowego aresztowania upływa w dniu tygodnia lub miesiąca odpowiadającym nazwą lub datą dniowi, w którym nastąpiło zatrzymanie o tej samej porze, o której się rozpoczął; jeśli zaś w miesiącu nie ma takiego dnia, to koniec terminu

¹⁶ Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

¹⁷ Zob. P. Hofmański (red.), E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego – komentarz*. T. 1..., s. 17.

¹⁸ Zob. G. Bogdan, Z. Cwiakalski, P. Kardas, J. Majewski, J. Raglewski, M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll (red.): *Kodeks karny – komentarz*. T. 1. Kraków 2004, s. 659.

przypada na ostatni dzień miesiąca. W tym przypadku miesięczny okres tymczasowego aresztowania osoby zatrzymanej w dn. 5 lipca o godz. 13.20 upływa dnia 5 sierpnia o godz. 13.20.

Podsumowując przytoczone rozważania, celowe będzie przedstawienie kilku uwag *de lege ferenda*. Po pierwsze, rację ma I. Nowikowski¹⁹, postulując, by znajdujące się w treści art. 265 k.p.k. wyrażenie „od dnia zatrzymania” zastąpić zwrotem „od momentu (chwili) zatrzymania”.

Po drugie, należałoby w sposób wyraźny wskazać, że końcowy moment tymczasowego aresztowania oblicza się zgodnie z czasem kalendarzowym.

Wreszcie, po trzecie, należy rozważyć, czy nie trzeba przemodelować sposobu obliczania zarówno terminów tymczasowego aresztowania, jak i kary pozbawienia wolności w ten sposób, by okresy te liczone były w dniach lub równych miesiącach (np. liczących zawsze 30 dni), tak aby sytuacja pozbawionych wolności w różnych miesiącach była taka sama. Dzisiaj bowiem sytuacja osób aresztowanych w lutym jest lepsza niż sytuacja osób aresztowanych w innych miesiącach, np. w lipcu. Wprawdzie środek ten stosuje się na okres niezbędny do prowadzonego postępowania, a więc może być zarówno przedłużony, jak i uchylony, lecz ta okoliczność nie zmienia sytuacji osób, wobec których zastosowano tymczasowe aresztowanie w maksymalnych granicach ustawowych. Dlatego być może celowe byłoby dokonanie takich zmian w prawie, aby nie narazić się na zarzut niesprawiedliwości. O wiele większe znaczenie postulat ten ma w prawie karnym, gdzie mimo słusznych głosów przedstawicieli doktryny, nie został dotąd zrealizowany²⁰.

Należałoby również poruszyć te kwestie, które chociaż nie są wprost związane z problematyką sposobu obliczania terminów tymczasowego aresztowania, jednak w jakiś sposób się z nią łączą, mogąc w praktyce stwarzać problemy. Mam tu na myśli sytuacje zbiegu stosowania tymczasowego aresztowania z karą pozbawienia wolności odbywaną przez tę samą osobę w innej sprawie oraz zbiegu stosowania tymczasowego aresztowania wobec jednej osoby w dwóch odrębnych postępowaniach. W opisanych sytuacjach problem sprowadza się do pytania, czy w ogóle, a jeśli tak, to w jaki sposób, okoliczności te wpływają na bieg terminów tymczasowego aresztowania. Chodzi zatem o rozstrzygnięcie, czy w tych przypadkach zachodzi konieczność przedłużania okresów tymczasowego aresztowania. Ów problem w nauce prawa karnego procesowego jest niejednolicie oceniany. Otóż niektórzy z przedstawicieli doktryny podnoszą, że odrębnie należy traktować okoliczność, gdy zastosowano tymczasowe aresztowanie wobec osoby, która odbywa karę pozbawienia wolności, a inaczej przedstawia się sytuacja, gdy najsurowszy ze środków zapobiegawczych zastosowano wobec tej samej osoby w dwóch lub więcej prowadzo-

¹⁹ I. Nowikowski: *Terminy...*, s. 93–94.

²⁰ Zob. G. Bogdan, Z. Ćwiakalski, P. Kardas, J. Majewski, J. Raglewski, M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll (red.): *Kodeks...*, s. 661.

nych postępowaniach²¹. Dlatego, nie wdając się na tym etapie rozważań w polemikę co do zasadności rozdziału tych sytuacji, w celu przytoczenia wszystkich argumentów sytuacje te zostaną omówione oddzielnie. W pierwszym przypadku wskazuje się, iż mimo faktu wykonywania kary pozbawienia wolności, zachodzi konieczność przedłużenia tymczasowego aresztowania, z czego wynika, że ta okoliczność nie ma wpływu na bieg terminów tymczasowego aresztowania. Autor tej tezy uzasadnienia szuka w przepisach k.k.w., konkretnie zaś w tych jego artykułach, które ograniczają uprawnienia skazanego (art. 221, art. 217 § 1 i 2, art. 218 § 1). Uważa on, że choć tymczasowe aresztowanie sprowadza się przede wszystkim do pozbawienia wolności, to w przypadku gdy jest stosowane wobec osoby odbywającej karę pozbawienia wolności, „jego istota sprowadza się do – wynikających z orzeczenia tego środka – ograniczeń jego uprawnień przysługujących mu jako skazanemu odbywającemu karę pozbawienia wolności”²². Zgoła odmienne stanowisko w tej kwestii zajął SN w uchwale składu 7 sędziów z dn. 30 października 1997 r. – I KZP 17/97, stwierdzając: „Przepisy zawarte w art. 222 (obecnie art. 263) k.p.k. dotyczą jedynie czasu rzeczywistego pozbawienia wolności na podstawie postanowienia o zastosowaniu (przedłużeniu) tymczasowego aresztowania w danej sprawie, nie mają więc zastosowania do sprawy dalszego stosowania (utrzymania) tego środka zapobiegawczego wobec oskarżonego odbywającego karę pozbawienia wolności w innej sprawie. Jeśli wobec oskarżonego, wobec którego zostało wydane w danej sprawie postanowienie o zastosowaniu (przedłużeniu) tymczasowego aresztowania, wykonuje się w innej sprawie karę pozbawienia wolności, a łączny czas pozbawienia go wolności, na podstawie decyzji o stosowaniu tymczasowego aresztowania, nie przekroczył terminów określonych w art. 222 § 1–3 (obecnie art. 263 § 1–3) k.p.k., to dalsze stosowanie (utrzymanie) tego środka zapobiegawczego następuje na zasadach ogólnych, a nie na podstawie i w trybie art. 222 § 2 lub 4 (obecnie art. 263 § 2 lub 4) k.p.k.” Z uwagi na argumenty przywołane w wymienionej uchwale SN ten pogląd (podzielany również przez część doktryny²³) należy uznać za przekonujący. Nie wdając się w głębsze rozważania, argumentacja SN opiera się na słusznym założeniu, że *ratio legis* art. 263 sprowadza się – jak to ujął SN – do „ograniczenia czasu pozbawienia oskarżonego wolności dla potrzeb procesu karnego do granic wyznaczonych przez rzeczywistą niezbędność na tle okoliczności konkretnej sprawy”, nie zaś do regulacji całokształtu ograniczeń związanych ze stosowaniem tego środka. Z rozważań tych można wysnuć wniosek, którego sens najlepiej odda fragment

²¹ Zob. L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego – komentarz*. T. 1..., s. 126–127.

²² R.A. Stefański: *Środki zapobiegawcze w nowym kodeksie postępowania karnego*. Warszawa 1998, s. 84–88.

²³ P. Hofmański (red.), E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego – komentarz*. T. 1..., s. 1086. Por.: J. Izydorek: *Praktyka stosowania tymczasowego aresztowania*. Łódź 2002, s. 271–272; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarze*. T. 1..., s. 249–250.

uzasadnienia postanowienia SN: „[...] przy obliczaniu okresów, o których mowa w art. 222 § 2, 3 i 4 k.p.k. (obecnie art. 263 § 2, 3 i 4), uwzględniać należy zatem tylko te okresy, w których podejrzany lub oskarżony był pozbawiony wolności wyłącznie na podstawie postanowienia o tymczasowym aresztowaniu, wydane w danej sprawie, pomijając natomiast należy te okresy, w których podstawę pozbawienia wolności stanowiły orzeczenia skazujące lub orzekające o zaliczeniu tymczasowego aresztowania, wydane w innych sprawach”²⁴.

Jeśli zaś chodzi o drugi z omawianych przypadków, tzn. sytuację, gdy wobec tej samej osoby w dwóch równolegle prowadzonych postępowaniach zostało zastosowane tymczasowe aresztowanie, to kwestia ta nie budzi żadnych wątpliwości. Mianowicie w doktrynie podnosi się, że w takiej sytuacji w jednym z tych postępowań nie ma potrzeby przedłużania tymczasowego aresztowania, postanowienie to bowiem nie jest faktycznie wykonywane, w związku z czym w tym czasie nie biegą terminy tego środka zapobiegawczego²⁵. Tak też SN, który do tej kwestii odniósł się w następujący sposób: „Za »czas stosowania tymczasowego aresztowania« w rozumieniu art. 222 § 2 i 3 k.p.k. należy uważać jedynie czas rzeczywistego pozbawienia wolności na podstawie postanowienia o stosowaniu tymczasowego aresztowania wydane w danej sprawie. Jeżeli zatem wobec danej osoby wydano w dwóch lub więcej postępowaniach postanowienia o stosowaniu tymczasowego aresztowania, to do czasu stosowania tego środka (w rozumieniu art. 222 § 2 i 3 k.p.k.) w jednym z tych postępowań nie wlicza się okresu, w którym osoba ta była pozbawiona wolności na podstawie postanowienia o tymczasowym aresztowaniu, wydane w innym z tych postępowań”²⁶.

Rekapitułując przytoczone rozważania, należy stwierdzić, że zarówno w sytuacji, w której nastąpił zabieg tymczasowego aresztowania z karą pozbawienia wolności, jak też w sytuacji, gdy zabieg polega na stosowaniu tymczasowego aresztowania wobec jednej osoby w dwóch odrębnych, równolegle prowadzonych postępowaniach przy obliczaniu terminów tymczasowego aresztowania uwzględnić można w danym postępowaniu tylko te okresy, w których pozbawienie wolności nastąpiło na podstawie tego postanowienia, które rzeczywiście było wykonywane.

Ostatnim problemem, który niejako wiąże się również z zagadnieniem obliczania terminów tymczasowego aresztowania, jest kwestia zwrotu sprawy do postępowania przygotowawczego i znaczenie tego faktu dla prawidłowego obliczania terminów tymczasowego aresztowania. Ponieważ k.p.k. określa inne granice stosowania tymczasowego aresztowania w postępowaniu przygotowawczym, a inne w postępowaniu sądowym, niemałe znaczenie, zwłaszcza w poprzednio obowiązującym stanie prawnym, gdzie zwrotu można było dokonać na każdym etapie postępowania są-

²⁴ Postanowienie SN z dn. 17.01.1997 r., IV KO 35/96. OSNKW 1997, z. 3–4, poz. 29.

²⁵ Zob. R.A. Stefański: *Środki...*, s. 88. Por. J. Izydorek: *Praktyka...*, s. 273; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarze. T. 1...*, s. 649–650.

²⁶ Uchwała 7 sędziów SN z dn. 29.01.1998 r., I KZP 29/97. OSNKW 1998, z. 1–2, poz. 1.

dowego, miała kwestia ustalenia, od którego momentu liczone są terminy tymczasowego aresztowania w postępowaniu przygotowawczym. W literaturze i orzecznictwie SN podawano różne daty:

- wydania postanowienia o zwrocie sprawy²⁷,
- uprawomocnienia się tego postanowienia²⁸,
- wpływu prawomocnego postanowienia sądu wraz z aktami do prokuratury²⁹ (tak też Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek prokuratury)³⁰.

Wydaje się, że w obowiązującym stanie prawnym, gdzie zwrot sprawy może nastąpić tylko na etapie wstępnej kontroli aktu oskarżenia, problem ten nie ma istotnego znaczenia, należy bowiem przyjąć, że okres tymczasowego aresztowania w postępowaniu jurysdykcyjnym liczony jest od wydania postanowienia, o którym mowa w art. 344 k.p.k., a które nie zostanie wydane, jeśli sprawa zostanie zwrócona do postępowania przygotowawczego. Osobną natomiast kwestią jest instytucja uzupełnienia postępowania przygotowawczego w trybie art. 397 k.p.k., której charakter podobny jest do instytucji zwrotu sprawy do postępowania przygotowawczego. Z uwagi na to właśnie podobieństwo pozbawienie w tym okresie oskarżonego wolności należy zaliczyć do okresów tymczasowego aresztowania w postępowaniu przygotowawczym, w związku z czym powraca wymieniony problem, który można rozwiązać, korzystając z dotychczasowego dorobku doktryny odnośnie do instytucji zwrotu sprawy do postępowania przygotowawczego. Stąd też w pełni aktualna jest argumentacja R.A. Stefańskiego, który z dwóch powodów uznał, że najwłaściwszy jest termin uprawomocnienia się postanowienia; po pierwsze z tego względu, że zamyka etap postępowania sądowego, po drugie dlatego, że do czasu wpływu akt do prokuratury może upłynąć wiele dni³¹. Nie wydaje się natomiast trafny pogląd, że z uwagi na gwarancyjny charakter art. 263 k.p.k. sumowaniu podlegają również okresy tymczasowego aresztowania po wydaniu pierwszego wyroku w I instancji, w razie gdy uzupełnienie postępowania przygotowawczego (art. 397 k.p.k.) nastąpiło po tym momencie. Odmienne J. Izydorczyk³² oraz R.A. Stefański³³.

Reasumując, wypada stwierdzić, iż obowiązujący Kodeks postępowania karnego w sposób niewystarczający reguluje kwestię obliczania terminów tymczasowego aresztowania. W demokratycznym państwie stanowienie prawa winno się opierać na zasadzie poszanowania praw jednostki. Stąd też ustawodawca w tych sferach, które wkraczają w najbardziej konstytucyjne prawa jednostki, jakim niewątpliwie jest prawo do wolności, nie może stanowić nieprecyzyjnych przepisów, czekając aż

²⁷ Zob. S. Kalinowski: *Rozprawa główna w polskim procesie karnym*. Warszawa 1975, s. 293–294.

²⁸ Zob. R.A. Stefański: *Środki...*, s. 100.

²⁹ Postanowienie SN z dn. 21.08.1992 r. I KZP 29/92.

³⁰ Dz.U. 1992, nr 38, poz. 163 z późn. zm.

³¹ R.A. Stefański: *Środki...*, s. 100.

³² J. Izydorczyk: *Praktyka...*, s. 276–277.

³³ R.A. Stefański: *Środki...*, s. 99.

w drodze wykładni praktyka bądź nauka wypełni, choćby nawet w sposób jak najbardziej słuszny, luki w prawie.

Andrzej Prudel

THE EVALUATION OF THE REMAND DEADLINES

S u m m a r y

The article discusses the issue connected with the use of the most severe means of coercion – a remand. The author intends to pay a special attention to the issue of the evaluation of the remand deadlines, that is insufficient regulation of this subject-matter in the Polish penal procedure. The current code of penal proceeding does not only adjudicate the very aspect in a precise way, but, what is more, by means of inconsistent terms, it brings about serious interpretative difficulties, especially within the scope of the establishment of the initial moment of the remand duration. The author of the article also discusses the influence of the coincidence of the use of a remand with the sentence of imprisonment served by the same person in other case or the overlap of the remand with respect to one person in two separate cases, and evaluation of deadlines of the use of this preventive means. Besides, the article touches upon the issue of the return of the case to the preparatory proceeding and the importance of that fact to the appropriate evaluation of the deadlines of the remand. The considerations presented here allow for making a statement that the current legal state does not meet the scientifically created postulates concerning the establishment and use of regulations related to the means of coercion, and, thus, interferes into the sphere of citizen freedom.

Andrzej Prudel

DIE BERECHNUNG DER FRISTEN ZUR UNTERSUCHUNGSHAFT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der vorliegende Artikel betrifft die Anwendung des strengsten Zwangsmittels, nämlich der Untersuchungshaft. Der Verfasser möchte seine besondere Aufmerksamkeit der Berechnung von den Fristen der Untersuchungshaft und eigentlich deren unzureichender Regelung in polnischer Strafprozessordnung schenken. In der heutzutage geltenden Strafprozessordnung wird dieses Problem nicht genau erledigt, vielmehr – die Strafprozessordnung bereitet zahlreiche Auslegungsschwierigkeiten, besonders mit der Feststellung des Anfangsmomentes der Untersuchungshaft. Die Frage lautet, wie sollten die Fristen der Untersuchungshaft berechnet werden wenn: eine Untersuchungshaft mit der von derselben Person wegen einer anderen Strafsache abgebußten Freiheitsentziehungsstrafe zusammenfällt, und wenn die Untersuchungshaft bei einer Person in zwei getrennten Verfahren angewendet wird? Außerdem bespricht der Verfasser die Zurückweisung der Sache zur Ergänzung des Vorverfahrens und deren Einfluss auf richtige Berechnung von den Fristen der Untersuchungshaft. Seine Behauptung lautet: die heute geltende Rechtslage entspricht nicht den von den Rechtswissenschaftlern erhobenen Forderungen für Festsetzung und Anwendung der Zwangsmittel, und damit trägt sie zur Verletzung der Sphäre der bürgerlichen Freiheit bei.

Problemy kontroli formalnej aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela publicznego w polskim procesie karnym

Niekwestionowanym celem kontroli formalnej aktu oskarżenia jest zagwarantowanie, aby proces sądowy toczył się na podstawie prawidłowo przygotowanej skargi karnej. Przyjmując inną perspektywę i precyzując cel analizowanej instytucji od strony negatywnej, w doktrynie procesu karnego akcentuje się, że kontrola oskarżenia pod względem formalnym powinna zmierzać do zapobieżenia sytuacjom, w których postępowanie przed sądem byłoby prowadzone na podstawie wadliwie sporządzonej skargi karnej¹. O wysokiej randze, jaką polski ustawodawca nadaje kontroli oskarżenia pod kątem spełnienia wymagań formalnych, świadczy przekonująco fakt, iż zagadnieniu temu poświęcał i poświęca odrębne miejsce w systematyce kodeksu postępowania karnego (art. 284 k.p.k. z 1928 r., art. 298 k.p.k. z 1969 r., art. 337 k.p.k. z 1997 r.). Nie wymaga dowiedzenia teza, że znaczenie analizowanej konstrukcji procesowej dla zapewnienia właściwego i wolnego od komplikacji toku postępowania jurysdykcyjnego stanowi pochodną roli, jaką w postępowaniu karnym odgrywa skarga karna, będąca jedną z najistotniejszych czynności procesowych w tym postępowaniu².

Nie sięgając zbyt daleko wstecz, warto przypomnieć, że kwestia kontroli formalnej oskarżenia była przedmiotem niekończących się sporów w doktrynie i wy-

---

¹ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2. Warszawa 2004, s. 552; D. Osowska: *Sądowa kontrola oskarżenia w polskim procesie karnym*. Warszawa–Poznań–Toruń 1977, s. 30; T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola oskarżenia w procesie karnym*. Kraków 2005, s. 71–72.

² Więcej na temat funkcji aktu oskarżenia zob. K. Marszał: *Proces karny*. Katowice 1998, s. 363; K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny*. Katowice 2003, s. 440 i n.; S. Waltoś: *Akt oskarżenia w procesie karnym*. Warszawa 1963, s. 11.

woływała liczne wątpliwości na tle poprzedniego stanu normatywnego³. Pod rządami ustawy karnoprosesowej z 1969 r. do najbardziej kontrowersyjnych należał problem katalogu i charakteru braków formalnych oskarżenia, skutków nieusunięcia braków w terminie wskazanym w art. 298 k.p.k. z 1969 r. oraz charakteru terminu określonego w powołanym przepisie.

Wprawdzie w ramach obowiązującego unormowania, zawartego w art. 337 k.p.k., nacechowanego dążeniem do ulepszania zastanych rozwiązań normatywnych, zwłaszcza zaś do jaśniejszego ujęcia przepisów, będących źródłem nieustających wątpliwości zarówno w nauce procesu karnego, jak i praktyce wymiaru sprawiedliwości, i stanowiącego reakcje na niewłaściwe ich funkcjonowanie, ustawodawca doprecyzowuje do pewnego stopnia regulację kontroli formalnej aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela publicznego, jednak rozbieżności zarysowujące się nadal w doktrynie procesu karnego w ramach wskazanej problematyki świadczą dobitnie o tym, że wciąż wiele spraw z tego zakresu pozostaje dyskusyjnych. Właśnie ten brak jednoznacznej interpretacji skłania do tego, aby kolejny raz podjąć próbę przedyskutowania zagadnień dotyczących kontroli formalnej aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela publicznego, znajdując może nieco inne oświetlenie dla najważniejszych kwestii spornych wyłaniających się na tym tle.

Rozważania na temat poszczególnych zagadnień składających się na problematykę kontroli warunków formalnych aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela publicznego wypada zacząć od ustalenia podmiotu uprawnionego do przeprowadzenia tej czynności procesowej. W świetle brzmienia art. 337 § 1 k.p.k. jest raczej dostatecznie jasne, że prawo i obowiązek dokonania kontroli formalnej oskarżenia spoczywa na prezesie sądu. Opierając się na wykładni słownej i funkcjonalnej art. 337 § 1 i § 2 k.p.k., można dojść do wniosku, że kompetencja do przeprowadzenia kontroli przysługuje prezesowi sądu właściwego do rozpoznania sprawy⁴.

W aspekcie rozpatrywanej problematyki nie można tracić z pola widzenia uregulowania o charakterze ogólnym zamieszczonego w art. 93 § 2 k.p.k., określającego katalog podmiotów legitymowanych *in genere* do wydawania w postępowaniu sądowym decyzji procesowych w formie zarządzenia. Niczyich zastrzeżeń nie wywołuje teza, że na podstawie powołanego przepisu w zw. z treścią art. 337 § 1 k.p.k. wydanie zarządzenia o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków przysługuje również przewodniczącemu wydziału lub upoważnionemu sędziemu, jeżeli wyni-

³ Zob. A. Kaftal: *Kontrola sądowa postępowania przygotowawczego*. Warszawa 1974, s. 146 i n.; R. Kmieć: *Kilka uwag o kontroli aktu oskarżenia pod względem formalnym (art. 298 K.p.k.)*. „Nowe Prawo” [dalej: NP] 1987, nr 11–12, s. 81 i n.; Idem: *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 13 czerwca 1979 r., V KRN 124/79*. „Państwo i Prawo” [dalej: PiP] 1980, z. 10, s. 151 i n.; K. Mar-szał: *Proces karny...*, s. 383 i n.; D. Osowska: *Sądowa kontrola...*, s. 30 i n.

⁴ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2. Warszawa 2004, s. 251.

ka to z podziału czynności w danym sądzie⁵. Pewne wątpliwości nasuwa natomiast kwestia, czy na podstawie art. 93 § 2 k.p.k. odnośne zarządzenie może zostać wydane przez przewodniczącego składu orzekającego. Podniesione zagadnienie wymaga rozpatrzenia z szerszej perspektywy, mianowicie dopuszczalności kontroli formalnej i zwrotu aktu oskarżenia w celu usunięcia braków w fazie procesu karnego, w której ukonstytuował się już skład orzekający, obejmującej swym zakresem również problem uprawnienia sądu do zwrócenia aktu oskarżenia w celu usunięcia braków formalnych aktu oskarżenia. W doktrynie procesu karnego nie ma jednomyślności na temat możliwości przeprowadzenia kontroli formalnej oskarżenia w konfiguracji procesowej, w której został już wyznaczony skład orzekający.

Pośród autorów będących zdania, iż w razie niedostrzeżenia wadliwości formalnych aktu oskarżenia przez prezesa sądu do ich usunięcia może dojść na dalszych etapach postępowania sądowego, na których zostały one ujawnione, jedni przyznają uprawnienie w tym względzie przewodniczącemu składu orzekającego⁶, zastrzegając przy tym, że musi chodzić o braki, których nie można usunąć w drodze ich poprawienia lub uzupełnienia przez oskarżyciela publicznego przed sądem, inni natomiast są zdania, że uprawnienia prezesa sądu w zakresie kontroli formalnej skargi karnej przysługują sądowi orzekającemu na posiedzeniu poprzedzającym rozprawę główną⁷. Ten punkt widzenia wspierają argumenty odwołujące się do względów funkcjonalnych oraz w zasadzie do obowiązującej praktyki sądów w omawianym zakresie⁸.

Stanowisko odmienne od zaprezentowanego, zastrzegające kontrolę warunków formalnych oskarżenia do kompetencji prezesa sądu, przewodniczącego wydziału lub upoważnionego sędziego, wiąże się nierozzerwalnie z przyjęciem założenia, nawiązującego do poglądu Sądu Najwyższego wyrażonego w postanowieniu z dnia 10 stycznia 1959 r.⁹, zgodnie z którym uprawnienie do zwrotu aktu oskarżenia w celu uzupełnienia wymagań formalnych przysługuje wyłącznie do czasu zarządzenia doręczenia osobie zainteresowanej odpisu aktu oskarżenia¹⁰. Ta koncepcja interpretacyjna znajduje oparcie w wykładni logiczno-językowej i systemowej art. 337 § 1 k.p.k. (w zw. z art. 93 § 2 k.p.k.).

⁵ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 553; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 251; K. Marszał: *Proces karny...*, s. 367.

⁶ T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 138.

⁷ Zob. J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 552; R. Kmiecik: *Kilka uwag o kontroli...*, s. 84.

⁸ Zob. T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 133 i n.

⁹ II KZ 248/58. OSN 1959, z. 2, poz. 27.

¹⁰ Szerzej D. Osowska: *Sądowa kontrola...*, s. 44; S. Waltoś: *Akt oskarżenia...*, s. 40.

Przyjmując za punkt wyjścia założenie, że funkcjonalne dyrektywy interpretacyjne nie pozwalają na zakwestionowanie w sposób racjonalny rezultatu wykładni logiczno-językowej, znajdującego dodatkowe wsparcie w argumentacji odwołującej się do miejsca analizowanej normy w systemie prawa, należy opowiedzieć się za drugą z zaprezentowanych wersji interpretacyjnych. W aspekcie rozważanej problematyki nie może ująć uwagi, że za przyjęciem tego kierunku wykładni przemawia również wzgląd na zabezpieczenie interesów procesowych oskarżonego, w którego interesie pozostaje to, aby po doręczeniu mu odpisu aktu oskarżenia treść tego pisma procesowego, stanowiącego wszakże podłoże do przygotowania linii obrony na potrzeby postępowania przed sądem, nie ulegała takim modyfikacjom, których nie dałoby się przeprowadzić bez zwrócenia skargi karnej oskarżycielowi publicznemu. W konkluzji należy więc przyjąć, że uprawnienie do przeprowadzenia kontroli warunków formalnych aktu oskarżenia, mogącej implikować jego zwrot w celu usunięcia braków, przysługuje – do momentu ukonstytuowania się składu orzekającego w danej sprawie – prezesowi sądu, przewodniczącemu wydziału lub upoważnionemu sędziemu, w zależności od podziału czynności w danym sądzie.

Dotychczasowe rozważania skłaniają do zastanowienia się nad sposobem procedowania sądu w sytuacji, w której prezes sądu, przeprowadzający kontrolę w trybie art. 337 § 1 k.p.k., nie zauważył formalnych wadliwości aktu oskarżenia, natomiast zostały one ujawnione w prowadzonym dalej postępowaniu sądowym. Rozwiązania, jakie zarysowują się na tle podniesionej kwestii, są uzależnione przede wszystkim od rodzaju uchybień formalnych aktu oskarżenia.

Odwołując się w akcie interpretacji do funkcjonalnych reguł wykładni, należałoby podzielić zapatrywanie, że jeżeli akt oskarżenia w sposób jednoznaczny wyraża wolę ścigania konkretnej osoby za popełnienie konkretnego czynu, a braki formalne aktu oskarżenia są tego rodzaju, że mogą być usunięte lub ulec konwalidacji w granicach tożsamości czynu w postępowaniu przed sądem, to powinno dojść do ich wyeliminowania na posiedzeniu sądu lub na rozprawie głównej, albo przez sam sąd¹¹, albo przez oskarżyciela publicznego¹².

Sprawa komplikuje się w wypadku ujawnienia przez sąd braków formalnych aktu oskarżenia, których usunięcie w przedstawiony sposób nie jest możliwe, albo w znacznym stopniu utrudnione. W aspekcie omawianej problematyki warto zwrócić uwagę na stanowisko najwyższej instancji sądowej sformułowane na tle unormowań k.p.k. z 1969 r. Sąd Najwyższy, przyjmując wyjściowo, że dopuszczalne jest kwalifikowanie nieprawidłowości formalnych aktu oskarżenia przez pryzmat „istotnych braków w przeprowadzeniu postępowania przygotowawczego”, o których mowa w art. 344 § 1 d. k.p.k., wyjaśnił, że jeśli sąd dopiero w toku rozprawy stwierdził, że akt oskarżenia nie spełnia wymagań formalnych, a nieprawidłowo-

¹¹ T. R a z o w s k i: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 133. Por. też Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 31 sierpnia 1994 r., I KZP 19/94. OSNKW 1994, nr 9–10, poz. 56.

¹² D. O s o w s k a: *Sądowa kontrola...*, s. 45.

ści te uniemożliwiają lub co najmniej znacznie utrudniają rozpoznanie sprawy, to może zwrócić sprawę ze wskazanego etapu procesowego prokuratorowi w celu uzupełnienia postępowania przygotowawczego¹³. W literaturze na tle obowiązującego stanu prawnego trafnie zauważono, że przytoczone stanowisko uległo do pewnego stopnia dezaktualizacji w związku z rezygnacją ustawodawcy z możliwości zwrotu sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego z rozprawy głównej¹⁴. W aspekcie rozważanego zagadnienia należy pamiętać o tym, że instytucja zwrotu sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego może nadal znaleźć zastosowanie w procesie sądowym w ramach posiedzenia poprzedzającego rozprawę główną. Z tej perspektywy, podzielając stanowisko Sądu Najwyższego w kwestii dopuszczalności kwalifikowania wadliwości formalnych aktu oskarżenia w kategoriach istotnych braków postępowania przygotowawczego, można – jak się wydaje – bronić poglądu, iż w razie ustalenia na posiedzeniu w fazie przygotowania do rozprawy głównej braków formalnych oskarżenia, których usunięcie przez sąd powodowałoby znaczne trudności, nie jest wykluczone zwrócenie sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego na podstawie art. 345 k.p.k.¹⁵

Najdalej idąca procesowa reakcja na dostrzeżone przez sąd uchybienia formalne aktu oskarżenia wiąże się z weryfikacją tego pisma procesowego przez pryzmat przeszkody procesowej, jaką stanowi brak skargi uprawnionego oskarżyciela. Ważne staje się zaakcentowanie, że w analizowanej konfiguracji procesowej stwierdzenie braku skutecznej skargi, implikujące umorzenie postępowania, mogą determinować jedynie istotne wadliwości aktu oskarżenia, dotyczące *essentialia negotii* skargi karnej, a mogące polegać na braku określenia konkretnych osób oskarżonych o popełnienie przestępstwa lub braku wskazania zarzucanych im czynów¹⁶.

Jak już wspomniano, niekwestionowanym mankamentem poprzedniej ustawy karnoprocessowej był sposób unormowania zakresu przedmiotowego kontroli formalnej aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela publicznego, stwarzający wątpliwości co do katalogu wymagań formalnych. Wyłaniającą się na tym tle polemikę, dotyczącą tego, czy art. 298 k.p.k. z 1969 r. w sposób wyłączny określał warunki formalne aktu oskarżenia oskarżyciela publicznego, czy też ingredience katalogu wymagań formalnych tego pisma procesowego precyzował także art. 104

¹³ Wyrok Sądu Najwyższego z dn. 18 marca 1982 r., I KR 323/81, w: W. Cieślak: *Kodeks postępowania karnego z orzecnictwem*. Sopot 1999, s. 630. Zob. również głosę K. Zgrzyzka do tego wyroku. PiP 1984, z. 3, s. 142 i n. oraz Uchwałę Sądu Najwyższego z dn. 31 sierpnia 1994 r., I KZP 19/94. OSNKW 1994, nr 9–10, poz. 56.

¹⁴ T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 134.

¹⁵ Zob. Uchwałę Sądu Najwyższego z dn. 31 sierpnia 1994 r., I KZP 19/94. OSNKW 1994, nr 9–10, poz. 56.

¹⁶ Zob. Uchwałę Sądu Najwyższego z dn. 31 sierpnia 1994 r., I KZP 19/94. OSNKW 1994, nr 9–10, poz. 56; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. I. Kraków 2003, s. 847; T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Kraków 2003, s. 890; D. Osowska: *Sądowa kontrola...*, s. 44–45; S. Waltoś: *Akt oskarżenia...*, s. 40. Inaczej Postanowienie Sądu Najwyższego z dn. 8 września 1989 r. II KZ 56/89. OSNKW 1990, z. 4–6, poz. 22.

k.p.k. z 1969 r., ustawodawca rozstrzygnął, wymieniając w treści art. 337 k.p.k. uregulowanie zawarte w art. 119 k.p.k. (odpowiadające art. 104 k.p.k. z 1969 r.), precyzujące ogólne wymogi pism procesowych. W aktualnym stanie prawnym jest więc dostatecznie jasne, że prezes sądu bada w trybie art. 337 k.p.k. nie tylko spełnienie szczególnych wymagań formalnych określonych w przepisach dotyczących aktu oskarżenia (art. 332, art. 333, art. 334 lub art. 335 k.p.k.), ale również spełnienie warunków formalnych, którym powinno odpowiadać każde pismo składane w procesie karnym¹⁷. W tym świetle nie powinno ulegać wątpliwości, iż brakiem formalnym podlegającym usunięciu w trybie określonym w art. 337 k.p.k. jest również brak podpisu na akcie oskarżenia¹⁸.

Zarządzenie prezesa sądu (przewodniczącego wydziału lub upoważnionego sędziego) o zwrocie aktu oskarżenia, wydane na podstawie art. 337 § 1 k.p.k., powinno wskazywać wszystkie braki pisma procesowego i sposób ich usunięcia (§ 345 RegUSądR¹⁹)²⁰. Decyzja ta, z uwagi na jej zaskarżalność, wymaga uzasadnienia (art. 99 § 2 k.p.k.). Zarządzenie podlega doręczeniu oskarżycielowi publicznemu, zgodnie z treścią art. 100 § 2 k.p.k.

Ustawodawca wprost przewiduje, że na zarządzenie prezesa sądu o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków przysługuje zażalenie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy (337 § 2 k.p.k.). Opierając się na wykładni funkcjonalnej i systemowej art. 337 § 2 k.p.k., można sformułować wniosek, że w przepisie tym chodzi o sąd, który jest właściwy do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji, co w konsekwencji oznacza, że kontrolę zażalenią przeprowadza sąd rejonowy lub sąd okręgowy²¹. Wypada podkreślić, uprzedzając w pewnym stopniu prowadzone niżej rozważania, że wyrażone zapatrywanie nie przesądza jeszcze treści poglądu w kwestii, czy sąd rozpoznając zażalenia działa jako instancja odwoławcza.

Wśród problemów powstających w związku z kontrolą zażalenią zarządzenia prezesa sądu o zwrocie aktu oskarżenia na podstawie art. 337 § 1 k.p.k. najczęściej kontrowersji wywołania się w związku z ustaleniem składu sądu właściwego do rozpoznania zażalenia. Spór w tej materii znajduje odzwierciedlenie w dwóch grupach stanowisk, które zarysowują się w doktrynie procesu karnego.

¹⁷ Zob. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 251.

¹⁸ Zob. J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 555–556; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1..., s. 844. Por. R. Kmiecik: *Kilka uwag o kontroli...*, s. 85.

¹⁹ Skrótom tym określam rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 19 lipca 1987 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. 1987, nr 38, poz. 218 ze zm.).

²⁰ Zob. T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 140 i n.

²¹ Zob. też ibidem, s. 145; J. Zagrodnik: *Instytucja skargi subsydiarnej w procesie karnym*. Warszawa 2003, s. 311.

Autorzy, których zdaniem podniesioną kwestię należy rozwiązać, opierając się na ogólnej regule wynikającej z treści art. 30 § 1 k.p.k., przyjmują, że sąd rejonowy rozpoznaje zażalenie na zarządzenie prezesa sądu w składzie jednoosobowym, natomiast sąd okręgowy – w składzie trzech sędziów²². Zasadnicze znaczenie dla argumentacji wspierającej ten punkt widzenia ma mieć teza, że skoro sądem dokonującym kontroli zażaleniowej w trybie art. 337 § 1 k.p.k. jest sąd właściwy do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji, przeto należy uznać, iż rozpoznając zażalenie na zarządzenie prezesa sądu, działa on jako sąd pierwszoinstancyjny²³, co determinuje sięgnięcie do art. 30 § 1 k.p.k. w celu ustalenia jego składu.

Adherentami odmiennego zapatrywania w analizowanej kwestii są między innymi: P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek²⁴, R.A. Stefański²⁵, którzy przyjmując wyjściowo, iż sąd rozpoznający zażalenie na zarządzenie o zwrocie aktu oskarżenia dokonuje czynności jako sąd odwoławczy, wyprowadzają wniosek, że skład tego sądu określa art. 30 § 2 k.p.k., zgodnie z którym sąd – niezależnie od szczebla – orzeka w składzie trzech sędziów.

Analizując podstawy przytoczonych poglądów, można sformułować tezę, że na płaszczyźnie formalnoprawnej decydującą wartość, gdy chodzi o ustalenie składu sądu rozpoznającego zażalenie na zarządzenie o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków, ma sprawa zakwalifikowania działania sądu w takim wypadku jako instancji odwoławczej albo jako sądu pierwszej instancji. Należy zauważyć, że w wyniku zmiany art. 30 § 1 k.p.k. dokonanej w ramach ustawy z dnia 15 marca 2007 r.²⁶, rozciągającej obowiązywanie zasady jednoosobowego składu sądu orzekającego na posiedzeniu na sądy okręgowe, *de lege lata* praktyczne znaczenie unacznionej kwestii dotyczy zarówno sądu rejonowego, jak i sądu okręgowego.

Ustosunkowując się do przedstawionego zagadnienia, należałoby na wstępie zauważyć, że kluczowe znaczenie dla jego rozstrzygnięcia ma właściwe odczytanie treści przepisów art. 24 § 2 k.p.k. oraz art. 25 § 3 k.p.k., z których wynika, że sąd rejonowy i sąd okręgowy w wypadkach przewidzianych w ustawie rozpoznają środki odwoławcze. Wprawdzie w powołanych przepisach ustawodawca wprost nie przesądza, że wymienione sądy w zakresie przewidzianym w ustawie karnoprocesowej występują na posiedzeniu jako sądy odwoławcze, jednakże wydaje się, iż wskazaną funkcję działania tych sądów na wskazanym forum można z łatwością wyinter-

²² J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1..., s. 846; Z. Świda: *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 18 września 2001 r.*, I KZP 11/01. OSP 2002, z. 7–8, s. 403 i n.

²³ Z. Świda: *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 18 września 2001 r.*, I KZP 11/01..., s. 404.

²⁴ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 211.

²⁵ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 556. Tak również T. Raszowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 146.

²⁶ Dz.U. nr 112, poz. 766.

pretować w drodze zastosowania językowych dyrektyw interpretacyjnych²⁷. Wypada zresztą zaznaczyć, że owa funkcja może nasuwać wątpliwości w zasadzie tylko w odniesieniu do sądu rejonowego, albowiem w przypadku sądu okręgowego jest ona nieomal intuicyjnie wpisana w zakres czynności należących do jego kompetencji. W kontekście podniesionych wstępnych uwag wyostrenia wymaga argument, że w myśl przepisów działu IX k.p.k., wniesienie środka odwoławczego inauguruje postępowanie odwoławcze, które z wyjątkiem sytuacji względnej dewolutywności zażalenia, uregulowanej w art. 463 § 1 k.p.k., toczy się – w myśl przepisów powołanego działu – przed sądem odwoławczym²⁸. W omawianej materii nieodzowne staje się również zwrócenie uwagi, że w unormowaniach rozdziału I k.p.k., regulujących właściwość funkcjonalną sądów poszczególnych szczebli w systemie sądownictwa, ustawodawca w sposób jednolity – posługując się analogicznym zwrotem ustawowym – określa legitymację do rozpoznania środków odwoławczych (por. art. 24 § 2, art. 25 § 3, art. 26, art. 27 k.p.k.). Biorąc pod uwagę regułę konsekwencji terminologicznej, trudno byłoby znaleźć argumenty, które pozwoliłyby w sposób racjonalny zakwestionować tezę, że ustawodawca, operując nazwą „sąd odwoławczy”, w jednym z kolejnych przepisów tego samego rozdziału k.p.k., regulującym skład sądu uprawnionego – w myśl przepisów ustawy karnoprocesowej – do przeprowadzenia kontroli odwoławczej na posiedzeniu (art. 30 § 2 k.p.k.), obejmuje jej zakresem pojęciowym również sąd rejonowy i sąd okręgowy, którym powierzono rozpoznawanie środków odwoławczych na wskazanym forum. O słuszności wypowiedzianej tezy świadczy najlepiej analiza konsekwencji, jakie pociągałaby akceptacja przeciwnego zapatrywania. W tym zakresie wyeksponowania wymaga fakt, iż następstwem przyjęcia, że reguła ustanowiona w art. 30 § 2 k.p.k. nie dotyczy sądu rejonowego i sądu okręgowego rozpoznających środki odwoławcze na posiedzeniu musiałoby być stwierdzenie, że to, co wyraża – przy wskazanym założeniu – treść powołanego przepisu, mieści się w istocie w treści art. 30 § 1 k.p.k., który bez wątpienia mógłby znaleźć zastosowanie do ustalenia składu sądu na posiedzeniu, niezależnie od tego, czy chodziłoby o sąd orzekający w pierwszej instancji, czy sąd drugiej instancji²⁹. Takie postawienie sprawy oznaczałoby więc w gruncie rzeczy pozbawienie znaczenia unormowania zamieszczonego w art. 30 § 2 k.p.k., czego nie dałoby się pogodzić z zakazem wykładni *per non est*.

Ujmując w całości dokonane spostrzeżenia, można stwierdzić, że z zastosowania językowych i systemowych reguł interpretacyjnych w przebiegu dekodowania nor-

²⁷ Zob. Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 18 września 2001 r., I KZP 11/01. OSNKW 2001, z. 11–12, poz. 92.

²⁸ Zob. ibidem; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1..., s. 370; T. Raczowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 146. Por. też R.A. Stefański: *Instytucja pytań prawnych do Sądu Najwyższego w sprawach karnych*. Kraków 2001, s. 191 i n.

²⁹ Por. Postanowienie Sądu Najwyższego z dn. 14 stycznia 1998 r., V KKN 468/97. „Prokuratura i Prawo” [dalej: Prok. i Pr.] 1998, z. 7–8, poz. 15.

my zawartej w art. 24 § 2 k.p.k. i art. 25 § 3 k.p.k. płynie jednoznaczny wniosek, iż sąd rejonowy lub sąd okręgowy, rozpoznając w zakresie przewidzianym ustawą środki odwoławcze na posiedzeniu, występuje jako sąd odwoławczy. W tym świetle jest raczej oczywiste, że na aprobatę zasługuje ten z przytoczonych wcześniej poglądów, w ramach którego przyjmuje się, że o składzie sądu rozpoznającego zażalenie na zarządzenie o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków, niezależnie od jego szczebla, stanowi przepis art. 30 § 2 k.p.k. W celu uniknięcia niejasności wypada podkreślić, że wyrażonego zapatrywania nie sposób podważyć, podnosząc, iż sąd rozpoznający zażalenie na zarządzenie prezesa sądu jest właściwy do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji. Trudno wszakże byłoby znaleźć powody, dla których fakt, iż do sądu należy rozstrzygnięcie w pierwszej instancji o przedmiocie procesu miałby stanowić przeszkodę dla orzekania w kwestiach incydentalnych przez ten sam sąd funkcjonujący jako sąd odwoławczy. W aspekcie prowadzonych rozważań nie może ująć uwagi, że przepis art. 337 § 2 k.p.k. nie stanowi uregulowania odosobnionego, gdy chodzi o przyjęte w nim rozwiązanie normatywne. Warto wszakże zauważyć, że zupełnie podobnie przedstawia się uregulowanie właściwości funkcjonalnej sądu rozpoznającego zażalenie na czynności postępowania przygotowawczego, którym jest – działający wówczas bezsprzecznie jako sąd odwoławczy³⁰ – sąd powołany do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji (art. 329 § 1 k.p.k.)³¹.

Wprawdzie w literaturze, analizując problematykę kontroli zażaleniowej zarządzenia prezesa sądu o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków, zwrócono uwagę na kwestię względnej dewolutywności zażalenia, wydaje się jednak, że w świetle obowiązujących uregulowań prawnych wypada zgodzić się z oceną³², że nie należy ona już do dyskusyjnych. W omawianej materii wagę ma stwierdzenie, że wynikające z treści art. 466 § 1 k.p.k. odesłanie w związku z rozpoznaniem zażalenia na zarządzenie do odpowiedniego stosowania przepisów dotyczących zażeń na postanowienia, wymagającego od interpretatora uwzględnienia ewentualnych różnic między instytucjami uregulowanymi w przepisie odsyłającym i przepisie odesłania, nie nasuwa wątpliwości co do tego, że zakres zastosowalności przepisu art. 463 § 1 k.p.k., konstytuującego zasadę względnej dewolutywności, obejmuje również postępowanie dotyczące zażalenia na zarządzenie³³. W konsekwencji należy wyrazić aprobatę dla stanowiska, zgodnie z którym prezes sądu jest uprawniony do uwzględ-

³⁰ R.A. Stefański: *Instytucja pytań prawnych...*, s. 200.

³¹ Wymaga zwrócenia uwagi, że skład sądu rozpoznającego zażalenia na czynności postępowania przygotowawczego określa art. 329 § 2 k.p.k., stanowiący *lex specialis* względem art. 30 § 2 k.p.k.

³² T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 144 i n.

³³ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 3..., s. 361; T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego...*, s. 1217; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 753; T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 146.

nienia zażalenia wniesionego na wydane przezeń zarządzenie o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków³⁴. Odwołując się do potrzeby zagwarantowania prawidłowego działania organów procesowych, należy podzielić pogląd sformułowany na kanwie unormowań Kodeksu postępowania karnego z 1969 r. przez Z. Dodę³⁵, zachowujący aktualność w obowiązującym stanie prawnym, zgodnie z którym, jeżeli zachodzą podstawy do uwzględnienia zażalenia, to wydanie decyzji w tym przedmiocie jest nie tylko uprawnieniem, ale i powinnością organu *ad quo*.

Względy funkcjonalne przemawiają za przyjęciem stanowiska, że w razie zaskarżenia zarządzenia wydanego na podstawie art. 337 § 1 k.p.k. podlega ono wykonaniu dopiero z chwilą utrzymania tej decyzji w mocy w instancji odwoławczej³⁶. Oznacza to w konsekwencji, że w rozważanym układzie procesowym 7-dniowy termin przewidziany dla uzupełnienia lub poprawienia aktu oskarżenia rozpoczyna bieg od momentu zawiadomienia oskarżyciela publicznego o utrzymaniu zaskarżonego zarządzenia w mocy, chyba że był on obecny na posiedzeniu lub przy ogłoszeniu postanowienia sądu (art. 100 § 2 k.p.k.)³⁷. Ten punkt widzenia wspiera również argumentacja odwołująca się do konsekwencji procesowych przyjęcia alternatywnej koncepcji. Gdyby wszakże przyjąć, iż wniesienie zażalenia na zarządzenie prezesa sądu nie wstrzymuje biegu 7-dniowego terminu z art. 337 § 1 k.p.k., trzeba by w efekcie – wbrew koniecznemu założeniu racjonalności prawodawcy – zaaprobować nierzadkie – jak można sądzić – sytuacje, w których kontrola zażaleniowa byłaby bezprzedmiotowa w związku ze spełnieniem przed jej rozpoczęciem warunków, które określił prezes sądu w zarządzeniu o zwrocie skargi w celu usunięcia braków.

Z treści art. 337 § 3 k.p.k. jednoznacznie wynika, że na oskarżycielu publicznym spoczywa obowiązek wniesienia poprawionego lub uzupełnionego aktu oskarżenia, chyba że zaskarżył on decyzję prezesa sądu o zwrocie tego pisma procesowego w celu usunięcia braków, a sąd przychylił się do wniesionego zażalenia. Na tle wykładni tego przepisu wyłania się jedno z najbardziej kontrowersyjnych zagadnień powstających w związku z kontrolą zażaleniową decyzji prezesa sądu o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków, dotyczące następstw procesowych uchybienia terminowi określonemu w powołanym przepisie. W nauce procesu karnego wskazany problem stanowi najczęściej kluczowe ogniwo rozważań na temat charakteru terminu do usunięcia braków aktu oskarżenia³⁸. Zarysowujące się w na-

³⁴ T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 148.

³⁵ Z. Doda: *Zażalenie w procesie karnym*. Warszawa 1985, s. 228.

³⁶ Zob. J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 3..., s. 334; T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego...*, s. 675.

³⁷ T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego...*, s. 675; S. Steinborn: *Węzłowe problemy subsydiarnego oskarżenia posiłkowego*. Prok. i Pr. 2001, nr 12, s. 81. Inaczej S. Waltoś: *Proces karny – zarys systemu*. Warszawa 1998, s. 493.

³⁸ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 558; P. Hofmań-

świełtonych kwestiach w literaturze procesu karnego rozbieżne kierunki interpretacyjne, mające swe źródło w niedostatecznej jasności ustawy, można ująć w dwie zasadnicze grupy³⁹.

Liczenie reprezentowany jest pogląd, że wniesienie poprawionego lub uzupełnionego aktu oskarżenia po upływie terminu 7-dniowego, określonego w art. 337 § 1 k.p.k., jest skuteczne, jeżeli nastąpi przed wydaniem postanowienia o umorzeniu postępowania na podstawie art. 17 § 1 pkt 9 k.p.k.⁴⁰ Kluczowe znaczenie dla argumentacji wspierającej to stanowisko ma teza, że do określenia skutków uchybienia terminowi z art. 337 § 1 k.p.k. nie znajduje zastosowania art. 120 § 2 k.p.k.⁴¹ Ponadto, zdaniem I. Nowikowskiego, do przyjęcia tego zapatrywania skłania fakt, iż na podstawie przepisu art. 337 k.p.k. dochodzi do zwrócenia aktu oskarżenia, nie zaś do wezwania do usunięcia wad złożonego aktu oskarżenia, co – według powołanego autora – upoważnia do sformułowania wniosku, iż poprawiony lub uzupełniony akt oskarżenia jest nową czynnością, która nie oddziałuje wstecznie (jak to miałyby miejsce w razie usunięcia braków na podstawie art. 120 k.p.k.) na skutki pierwotnie wniesionego aktu oskarżenia⁴².

Nie mniej zwolenników zdobyły koncepcje oscylujące wokół poglądu, że uchybienie terminowi określone w art. 337 § 1 k.p.k. wywołuje skutek w postaci bezskuteczności aktu oskarżenia⁴³. Zasadnicze znaczenie dla przyjęcia tego punktu widzenia ma założenie, że następstwa procesowe nieusunięcia braków aktu oskarżenia w terminie określonym w art. 337 § 1 k.p.k. należy oceniać z uwzględnieniem treści art. 120 § 1 k.p.k. Wśród reprezentantów tej wersji interpretacyjnej brak jest jednoznaczności w kwestii charakteru 7-dniowego terminu wyznaczonego w celu usunięcia braków aktu oskarżenia. Przeważają wypowiedzi, w ramach których prócz określenia następstw procesowych uchybienia terminowi sprecyzowanemu w art. 337

ski, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 257; I. Nowikowski: *Charakter prawny terminu przewidzianego w art. 337 § 1 k.p.k.* W: *Współczesny polski proces karny. Księga ofiarowana prof. T. Nowakowi*. Red. S. Stachowiak. Poznań 2002, s. 287; T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 147.

³⁹ Zob. I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 294 i n. Warto zasignalizować, że w ramach niektórych zapatrywań brak jest ostatecznego wypowiedzenia się w kwestii następstw procesowych uchybienia terminowi z art. 337 § 1 k.p.k. – zob. A. Bulsiewicz, M. Jeż-Ludwichowska, D. Kała, D. Osowska, A. Lach: *Przebieg procesu karnego*. Toruń 2003, s. 98.

⁴⁰ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 557–558; I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 297 i n.; S. Waltoś: *Proces karny...*, s. 494.

⁴¹ Zob. I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 297. Por. również P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 251 i n.

⁴² I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 297 i n.

⁴³ J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1..., s. 845; T. Grzegorzczak, J. Tylman: *Polskie postępowanie karne*. Warszawa 2003, s. 701; K. Marszał: *Proces karny...*, s. 368; S. Stachowiak: *Czynności sądu w fazie poprzedzającej rozprawę główną w ujęciu nowego Kodeksu postępowania karnego*. W: *Nowa kodyfikacja karna – Kodeks postępowania karnego – Krótkie Komentarze*. Z. 3. Warszawa 1997, s. 10–12.

k.p.k., poprzestaje się na stwierdzeniu, iż termin ten nie ma charakteru zawitego⁴⁴. Do innej grupy należy stanowisko wyrażone przez K. Marszał i S. Stachowiaka, których zdaniem analizowany termin jest terminem zawitym⁴⁵. Warto również zwrócić uwagę na pogląd w kwestii charakteru terminu do usunięcia braków aktu oskarżenia, wyrażony na gruncie poprzedniego stanu prawnego przez D. Osowską, według której termin ten jest zbliżony do zawitego⁴⁶.

Ujmując w całości przytoczone wypowiedzi, nasuwa się wprost obserwacja, że roztrząsając kwestię następstw procesowych uchybienia terminowi z art. 337 § 1 k.p.k., należy jako punkt wyjścia prowadzonych rozważań obrać ustalenie prawdziwego obrazu relacji między treścią wskazanego przepisu a unormowaniem zamieszczonym w art. 120 k.p.k.

W doktrynie procesu karnego – w obu przytoczonych koncepcjach interpretacyjnych – w zasadzie niekwestionowana jest teza, że art. 337 k.p.k. jest przepisem szczególnym względem przepisu art. 120 k.p.k., regulującego tryb wzywania do usuwania braków formalnych pism procesowych oraz konsekwencje niewyeliminowania tych braków⁴⁷. Zapatrywanie to harmonizuje z nadal – jak się wydaje – aktualnym poglądem Sądu Najwyższego⁴⁸, sformułowanym na podstawie przepisów ustawy karnoprosowej z 1969 r., który – po dokonaniu jego transpozycji na grunt aktualnego stanu prawnego – można ująć w postaci tezy, że przepis art. 337 k.p.k. jest przepisem szczególnym w stosunku do art. 120 § 1 i 2 k.p.k. i tylko w tym zakresie wyłącza jego stosowanie. Podzielając ten punkt widzenia, można stwierdzić, że w celu ustalenia konsekwencji płynących z naświetlonej relacji oraz stwierdzenia, czy i ewentualnie, w jakim zakresie art. 120 k.p.k. znajduje zastosowanie do kontroli warunków formalnych aktu oskarżenia, nieodzowne staje się porównanie zakresów normowania wyznaczonych przez analizowane przepisy. Z zestawienia treści art. 337 k.p.k. i art. 120 k.p.k. wynika jednoznacznie, że gdy chodzi o zakres adresatów normy oraz kwestię trybu, w jakim dochodzi do usunięcia braków formalnych aktu oskarżenia, w tym rzecz jasna trybu kontroli zarządzenia prezesa sądu wydane-go w tym przedmiocie, pierwszy z przytoczonych przepisów zawęża zakres zastosowania art. 120 k.p.k. W aspekcie prowadzonej analizy fundamentalne znaczenie należy jednak przypisać spostrzeżeniu, wynikającemu z przeciwstawienia omawia-

⁴⁴ J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1..., s. 845; T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego...*, s. 889; T. Grzegorzczak, J. Tylman: *Polskie postępowanie karne...*, s. 701.

⁴⁵ K. Marszał: *Proces karny...*, s. 368; S. Stachowiak: *Czynności sądu...*, s. 10–12.

⁴⁶ D. Osowska: *Sądowa kontrola...*, s. 43.

⁴⁷ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 251 in.; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1..., s. 845; T. Grzegorzczak, J. Tylman: *Polskie postępowanie karne...*, s. 701; K. Marszał: *Proces karny...*, s. 368; I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 297; S. Stachowiak: *Czynności sądu...*, s. 10.

⁴⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 29 kwietnia 1970 r., VI KZP 4/70, w: W. Cieślak: *Kodeks...*, s. 551.

nych przepisów *lex specialis* i *lex generalis*, że o ile art. 120 § 2 k.p.k. reguluje następstwa procesowe związane z niezachowaniem terminu do uzupełnienia braków pism procesowych, o tyle w art. 337 k.p.k., poza określeniem przestrzeni czasowej do usunięcia braków szczególnego pisma procesowego, jakim jest akt oskarżenia, ustawodawca nie przewiduje odrębnego unormowania we wskazanej wcześniej kwestii, które by modyfikowało regułę wynikającą z pierwszego z powołanych przepisów. Wychodząc zatem od ogólnego stwierdzenia, że zakres zastosowania wyznaczony na podstawie przepisu ogólnego podlega zawężeniu tylko „o te okoliczności lub zachowania, które przewiduje przepis go modyfikujący”⁴⁹, można – jak się wydaje – w kontekście dokonanych obserwacji sformułować wniosek, iż podstawę prawną określenia skutków naruszenia 7-dniowego terminu do usunięcia braków aktu oskarżenia powinien stanowić przepis art. 120 § 2 k.p.k.⁵⁰ Te same przesłanki, odwołujące się do relacji między regułą a przepisem stanowiącym jej zawężenie, umacniają twierdzenie, że do aktu oskarżenia znajduje zastosowanie koncepcja mocy wstecznej usunięcia braków uregulowana w art. 120 § 2 zd. 1. k.p.k.

W kontekście dokonanych ustaleń trudno byłoby uznać za przekonujący argument, mający przemawiać na rzecz tezy, że art. 337 k.p.k. w sposób kompleksowy reguluje kwestię kontroli formalnej aktu oskarżenia, wskazujący na brak w wymienionym przepisie wyraźnego uregulowania przewidującego moc wsteczną usunięcia braków aktu oskarżenia⁵¹. Nie wydaje się również, aby przytoczona teza miała znajdować uzasadnienie w różnicy między art. 337 i art. 120 k.p.k., polegającej na tym, że o ile pierwszy z tych przepisów przewiduje zwrot aktu oskarżenia w celu usunięcia braków, o tyle w ramach kontroli formalnej prowadzonej na podstawie drugiego z wymienionych przepisów dochodzi do wezwania osoby, od której pismo procesowe pochodzi, do usunięcia braków formalnych. W istocie bowiem należy uznać, że unaoczniona rozbieżność między wskazanymi przepisami, której wyjaśnieniu służy właściwe zastosowanie reguły kolizyjnej *lex specialis derogat legi generali*, jest podyktowana specyfiką pisma procesowego podlegającego kontroli w trybie art. 337 k.p.k. Wziąwszy wreszcie pod uwagę fakt, iż art. 120 § 2 stanowi jedynie – w zakresie wyżej wskazanym – uzupełnienie regulacji prawnej kontroli formalnej aktu oskarżenia, a także wyraźne korzyści w sferze interpretacji obowiązujących przepisów, płynące ze sprecyzowania w art. 337 k.p.k. warunków aktu oskarżenia podlegających kontroli w trybie określonym w tym przepisie, zindywidualizowania organu legitymowanego do jej przeprowadzenia oraz uregulowania w sposób szczególny trybu kontroli formalnej tego pisma procesowego, należy uznać, że nie ma podstaw sugestii, zgłoszona w ramach pierwszej z zaprezen-

⁴⁹ Zob. *Z teorii i filozofii prawa* Zygmunta Ziemińskiego. Red. S. Wróńska. Warszawa 2007, s. 177.

⁵⁰ Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 29 kwietnia 1970 r., VI KZP 4/70, w: W. Cieślak: *Kodeks...*, s. 551. Zob. K. Marszał: *Proces karny...*, s. 368.

⁵¹ Zob. I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 297–299.

wanych koncepcji wykładni, jakoby wersja interpretacyjna zakładająca zastosowanie art. 120 § 2 k.p.k. do określenia następstw procesowych uchybienia terminowi do usunięcia braków aktu oskarżenia stawiała pod znakiem zapytania sens regulacji zamieszczonej w art. 337 § 1 i § 3 k.p.k.⁵²

Niezależnie od rozstrzygnięcia sporu w kwestii charakteru terminu przewidzianego w art. 337 k.p.k., na podstawie przeprowadzonych już obserwacji można wyrazić aprobatę dla zapatrywania, zgodnie z którym skutki uchybienia terminowi do usunięcia braków aktu oskarżenia podlegają ocenie z uwzględnieniem treści art. 120 § 2 k.p.k., co oznacza, że jego naruszenie przez oskarżyciela publicznego wywołuje bezskuteczność aktu oskarżenia. Przyjęcie zaprezentowanego punktu widzenia daje asumpt do oceny, że termin do usunięcia braków aktu oskarżenia powinien oddziaływać mobilizująco na oskarżyciela publicznego w kierunku ich szybkiego eliminowania, co w konsekwencji może przełożyć się na przyspieszenie i usprawnienie procesu karnego.

W piśmiennictwie, w wypowiedziach na temat rozumienia bezskuteczności czynności, dominuje stanowisko, zgodnie z którym istota bezskuteczności wyraża się w tym, że czynność procesowa, wskutek niezachowania wszystkich jej wymogów, nie wywołuje określonego w ustawie skutku prawnego⁵³. Biorąc pod uwagę, że wniesienie aktu oskarżenia, mimo że jest on dotknięty brakami formalnymi, wywołuje skutki procesowe w postaci zainaugurowania postępowania jurysdykcyjnego i wykreowania stanu zawisłości sprawy przed sądem, które nie zostają zniesione w razie zwrotu tego pisma procesowego w celu usunięcia braków w trybie art. 337 § 1 k.p.k.⁵⁴, konieczne staje się podkreślenie, że bezskuteczność aktu oskarżenia należy oceniać niejako retrospektywnie – z perspektywy toczącego się postępowania jurysdykcyjnego. Ocena uchybienia terminowi do usunięcia braków aktu oskarżenia, implikującego bezskuteczność aktu oskarżenia, w kategoriach warunków dopuszczalności procesu karnego prowadzi do dość oczywistej konstatacji, iż uchybienie to generuje przeszkodę procesową w postaci braku skargi uprawnionego oskarżyciela⁵⁵. Ten stan rzeczy wymaga odzwierciedlenia w formie decyzji procesowej. W świetle brzmienia art. 339 § 3 pkt 1 k.p.k. należy więc przyjąć, że w rozpatrywanym układzie procesowym prezes sądu kieruje sprawę na posiedzenie sądu w celu rozważenia podstaw do wydania postanowienia o umorzeniu postępowania karnego na podstawie art. 17 § 1 pkt 9 k.p.k.⁵⁶

W aspekcie rozważanej problematyki nieodzowne staje się zaakcentowanie, że umorzenie postępowania łączące się z wystąpieniem ujemnej przesłanki procesu

⁵² Por. ibidem, s. 297.

⁵³ T. Grzegorzczak, J. Tylman: *Polskie postępowanie karne...*, s. 380; K. Marszał: *Proces karny...*, s. 384.

⁵⁴ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 254; I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 298.

⁵⁵ K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny...*, s. 455.

⁵⁶ K. Marszał: *Proces karny...*, s. 368.

karnego związanej z konkretnym układem procesowym, jaką niewątpliwie stanowi brak skargi uprawnionego oskarżyciela, nie zamyka definitywnie drogi do zaistnienia postępowania sądowego w konfiguracji procesowej, obejmującej tego samego oskarżonego i ten sam czyn w znaczeniu przedmiotowym, pod warunkiem, że nastąpi zmiana układu procesowego, polegająca na skierowaniu do sądu aktu oskarżenia zgodnego z ustawowymi wymaganiami⁵⁷. W celu uniknięcia niejasności należy podkreślić, że wniesienie kolejnego aktu oskarżenia stanowi nową czynność procesową, nieoddziałującą wstecznie na skuteczność uprzednio wniesionej skargi karnej.

Przystępując do rozważań na temat charakteru terminu określonego w art. 337 § 1 k.p.k., należy zaakcentować, że łatwo dostrzegalny w piśmiennictwie prawniczym brak jednomyślności w tej kwestii jest zdeterminowany dwoma czynnikami: z jednej strony zróżnicowaną oceną następstw procesowych uchybienia temu terminowi, z drugiej strony – operowaniem różnymi kryteriami wskazywanymi jako decydujące w kontekście klasyfikowania tego terminu w ramach jednej czy drugiej kategorii. Zgodnie z przyjętą koncepcją, przewidującą, że uchybienie wskazanemu terminowi wywołuje skutek określony w art. 120 § 2 zd. 2. k.p.k. w postaci bezskuteczności aktu oskarżenia, wydaje się dość oczywiste stwierdzenie, że analizowany termin nie może być uznany za instrukcyjny, do tej bowiem kategorii należą terminy, których upływ nie wywołuje skutków procesowych⁵⁸. Ogarniając jednym spojrzeniem podane wcześniej charakterystyki terminu z art. 337 k.p.k., mające swe źródło w tej samej koncepcji, gdy chodzi o następstwa procesowe uchybienia wskazanemu terminowi, rozważany problem można w istocie sprowadzić do następującego pytania: Czy analizowany termin należy do terminów zawitych, czy też, przyjmując wprawdzie, że wywołuje on skutek w postaci bezskuteczności czynności, należy odmówić mu takiego charakteru?

Wychodząc od stwierdzenia, wyrażonego pierwotnie na tle przepisów ustawy karnoprocessowej z 1969 r., że termin do usunięcia braków aktu oskarżenia, ze względu na jego okres, a także skutki związane z jego zachowaniem i naruszeniem, ma taki sam charakter, jak termin przewidziany w przepisie ogólnym regulującym usuwanie braków formalnych pism procesowych, można – uznając, iż stanowisko to nie straciło na aktualności w obowiązującym stanie prawnym – zająć się sprawą kwalifikowania terminu z art. 337 k.p.k., opierając analizę na podstawie przepisu o charakterze *lex generalis*, a więc art. 120 k.p.k.⁵⁹

⁵⁷ Zob. Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 31 sierpnia 1994 r., I KZP 19/94. OSNKW 1994, nr 9–10, poz. 56; R. Kmiecik: *Kilka uwag o kontroli...*, s. 87; K. Marszał: *Proces karny...*, s. 368; D. Osowska: *Sądowa kontrola...*, s. 40.

⁵⁸ Zob. T. Grzegorzczak, J. Tylman: *Polskie postępowanie karne...*, s. 412; K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny...*, s. 300, D. Osowska: *Istota i funkcja terminu przewidzianego w art. 105 Kodeksu postępowania karnego*. NP 1976, nr 2, s. 258.

⁵⁹ Zob. S. Kalinowski: *Polski proces karny*. Warszawa 1971, s. 422; D. Osowska: *Sądowa kontrola...*, s. 42 i n.

W związku z tym, że rozbieżności w kwestii ujętej w sformułowanym wcześniej pytaniu stanowią pochodną odmiennego sposobu interpretacji pojęcia „termin zawity” istotne znaczenie w ramach niniejszych dociekań należy przypisać ustaleniu elementów znaczeniowych tego pojęcia. Definicję terminu zawitego zawiera art. 122 § 2 k.p.k., stanowiący, że taki charakter mają terminy do wnoszenia środków zaskarżenia oraz inne, które ustawa za zawite uznaje. Interpretacja pierwszego członu przytoczonej definicji, łączącego atrybut zawitości z każdym środkiem zaskarżenia przewidzianym w ustawie karnoprocesowej, nie sprawia trudności⁶⁰. Sprawa komplikuje się w przypadku drugiego jej elementu składowego, co wiąże się z oporami, jakie właściwemu rozumieniu tej definicji stawia sformułowanie „inne terminy, które ustawa za zawite uznaje”. Nie ulega wątpliwości, że zakres pojęciowy tego zwrotu obejmuje terminy, które ustawodawca nazywa wprost zawitymi, np. w art. 69 § 4, art. 126 § 1, art. 422 § 1 k.p.k. Problem w odniesieniu do zakresu przedmiotowego art. 122 § 2 k.p.k. sprowadza się więc w gruncie rzeczy do pytania, czy uznanie terminu niedotyczącego wniesienia środków zaskarżenia za zawity może przybrać inną formę niż określenia *expressis verbis* oznaczonego terminu mianem „zawitego”. W tej kwestii również nastąpiła wyraźna polaryzacja poglądów.

Autorzy udzielający odpowiedzi negatywnej na postawione pytanie konsekwentnie przyjmują, że termin do usunięcia braków pisma procesowego nie należy do terminów zawitych⁶¹. Dominujące znaczenie w ramach argumentacji wspierającej ten punkt widzenia przypisuje się tezie, że gdyby intencją ustawodawcy było uznanie terminu z art. 120 k.p.k. za zawity to – mając świadomość rozbieżności powstających w interpretacji powołanego przepisu w analizowanym tu zakresie – z pewnością uczyniłby to, nazywając ten termin wprost zawitym⁶². Dodatkowe argumenty mające przemawiać na rzecz prezentowanego stanowiska odwołują się do różnic występujących między terminem z art. 120 k.p.k. a terminami do wniesienia środków zaskarżenia oraz innymi, które ustawa nazywa zawitymi⁶³. W tym zakresie

⁶⁰ K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny...*, s. 299.

⁶¹ J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1..., s. 338; T. Grzegorzczak, J. Tylman: *Polskie postępowanie karne...*, s. 410; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 584; I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 40; T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 163. Ten pogląd jest – jak się wydaje – prezentowany również w publikacji: R. Kmiecik, E. Skrętowicz: *Proces karny – część ogólna*. Kraków 2004, s. 266. Zob. też J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 1..., s. 681.

⁶² T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego...*, s. 365; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 585.

⁶³ Por. T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego...*, s. 361; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. 2..., s. 580; R. Kmiecik: *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 13 czerwca 1979 r., V KRN 124/79*. PiP 1980, z. 10, s. 151; I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 44; D. Osowska: *Istota i funkcja terminu...*, s. 261; T. Razowski: *Formalna i merytoryczna kontrola...*, s. 162.

wskazuje się, że o ile w przypadku przekroczenia terminu zawitego czynności nie można – poza wyjątkową sytuacją, w której zachodzą warunki do przywrócenia terminu – ponowić, o tyle uchybienie terminowi do usunięcia braków pisma procesowego (aktu oskarżenia) nie zamyka drogi do ponownego wniesienia pisma procesowego, niezależnie od przyczyny naruszenia tego terminu. Oprócz tych argumentów, zwraca się uwagę, że termin zawity biegnie od określonego zdarzenia procesowego, niezależnie od inicjatywy organu procesowego, podczas gdy w przypadku terminu z art. 105 d. k.p.k. (obecnie art. 120 k.p.k.) organ procesowy przejawia wyraźną inicjatywę, żądając usunięcia braków (zwracając akt oskarżenia), czy wreszcie akcentuje się niesamodzielny charakter terminu art. 105 d. k.p.k. (obecnie art. 120 k.p.k.), wskazując, iż najczęściej występuje obok jakiegoś terminu podstawowego.

Odmienne zapatrywanie w analizowanej kwestii opiera się na założeniu, że o uznaniu w ustawie karnoprocesowej określonego terminu za zawity w rozumieniu art. 122 § 2 *in fine* k.p.k. można mówić nie tylko w razie nazwania oznaczonego terminu zawitym, ale również w przypadku przypisania mu skutku zawitości w drodze przyjęcia, iż jego naruszenie powoduje bezskuteczność czynności⁶⁴. Konsekwencją tego założenia jest stwierdzenie, iż termin 7-dniowy do usunięcia braków pisma procesowego, którego przekroczenie wywołuje skutek w postaci bezskuteczności czynności, jest terminem zawitym. W unormowaniach ustawy karnoprocesowej z 1969 r. analogiczne stanowisko zajął Sąd Najwyższy⁶⁵, wyjaśniając, że chociaż termin przewidziany w art. 105 d. k.p.k. (obecnie art. 120 k.p.k.) nie został nazwany zawitym, to jednak jego niedotrzymanie powoduje takie same skutki, jak naruszenie terminu zawitego, a więc podlega on przywróceniu w trybie art. 111 d. k.p.k. (obecnie art. 126 k.p.k.).

Więcej racji zdaje się przemawiać za przyjęciem drugiego z zaprezentowanych kierunków interpretacyjnych. W aspekcie rozważanej problematyki nieodzowne jest podkreślenie, że w świetle brzmienia art. 122 § 2 *in fine* k.p.k. nie do zaakceptowania wydaje się proponowane w ramach pierwszego z przytoczonych poglądów zrównanie uznania terminu za zawity z nazwaniem oznaczonego terminu tym mianem, prowadzące w istocie do ograniczenia zakresu przedmiotowego unormowania zamieszczonego w powołanym przepisie. W tym kontekście wagę ma stwierdzenie, że termin „uznanie” jest terminem o wyrażnie szerszej konotacji niż słowo „nazywa” i trudno przypuszczać, aby racjonalny ustawodawca – posiadający wiedzę na temat trudności interpretacyjnych wyłaniających się na tle art. 122 k.p.k. – posługując się pierwszym z tych terminów, miał na myśli tylko takie sytuacje, w których przepis ustawy *expressis verbis* określa oznaczony termin mianem zawitego. Z tej perspektywy traci na znaczeniu kluczowy w pierwszej wersji interpretacyjnej argument odwołujący się do domniemanej woli ustawodawcy, mającej wynikać głównie

⁶⁴ K. Marszał: *Proces karny...*, s. 245; S. Stachowiak: *Czynności sądu...*, s. 12.

⁶⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z dn. 13 czerwca 1979 r., V KRN 124/79. „Palestra” 1980, z. 11–12, s. 97.

z faktu, iż termin z art. 120 k.p.k. nie został nazwany zawitym. Wychodząc z założenia, że racjonalną i poprawną systematyzację oraz klasyfikację terminów procesowych zapewnia kwalifikacja zmierzająca do umieszczenia w ramach jednej kategorii terminów o tej samej cesze fundamentalnej, należy z aprobatą odnieść się do zapatrywania, zgodnie z którym o sklasyfikowaniu oznaczonego terminu jako zawitego powinno decydować przede wszystkim to, czy jego naruszenie wywołuje skutek zawitości w postaci bezskuteczności czynności procesowej. Z tego punktu widzenia trudno byłoby, przeciwstawiając dodatkowe cechy terminu z art. 120 k.p.k., świadczące o jego specyfice, cesze konstytutywnej, uznać, że powinny one przesądzać treść poglądu w kwestii charakteru tego terminu. Gdyby wszakże podzielić to stanowisko, wyrażane w pierwszej koncepcji interpretacyjnej, trzeba by w konsekwencji – charakteryzując termin z art. 120 k.p.k. – skonstatować, że jest to termin należący do innej grupy terminów (stanowczych) niż terminy zawite, wywołujący skutek zawitości⁶⁶. Sztuczność i nieprzydatność takiej konstrukcji w kontekście racjonalnej i poprawnej klasyfikacji instytucji procesowych wydają się dość oczywiste. W świetle dokonanych spostrzeżeń można więc – jak się wydaje – bronić poglądu, że termin z art. 120 k.p.k., a tym samym – stosownie do przyjętego wcześniej założenia – termin z art. 337 k.p.k. do usunięcia braków formalnych aktu oskarżenia, których naruszenie wywołuje skutek zawitości, mają charakter terminów zawitych⁶⁷.

Następną niejasną sprawą, której na koniec warto poświęcić uwagę, nasuwającą wątpliwości podczas kontroli formalnej aktu oskarżenia skierowanego do sądu przez oskarżyciela publicznego, jest kwestia skutków procesowych, jakie wywołuje nieusunięcie braków i wniesienie aktu oskarżenia w niezmienionej postaci przed upływem 7-dniowego terminu przewidzianego w art. 337 k.p.k. Spośród rozbudowanej gamy koncepcji interpretacyjnych, wskazujących sposoby rozwikłania tego problemu w analizowanej konfiguracji procesowej⁶⁸, w aktualnym stanie prawnym wiodącą rolę odgrywa pogląd⁶⁹, zgodnie z którym prezes sądu, badając uchybienia

⁶⁶ K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek: *Proces karny...*, s. 318.

⁶⁷ K. Marszał: *Proces karny...*, s. 245; S. Stachowiak: *Czynności sądu...*, s. 12.

⁶⁸ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. 2...*, s. 559; J. Bafia, J. Bednarszak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Siewierski: *Kodeks postępowania karnego – Komentarz*. Warszawa 1971, s. 354; J. Grajewski, E. Skrętowicz: *Kodeks postępowania karnego z komentarzem*. Gdańsk 1996, s. 226; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. 2...*, s. 255; H. Kempisty: *Metodyka pracy sędziego w sprawach karnych*. Warszawa 1986, s. 24; R. Kmiecik: *Kilka uwag o kontroli...*, s. 84; D. Osowska: *Sądowa kontrola...*, s. 40.

⁶⁹ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. 2...*, s. 559; T. Grzegorzczak: *Kodeks postępowania karnego...*, s. 889; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. 2...*, s. 255. Zob. także Uchwała Sądu Najwyższego z dn. 31 sierpnia 1994 r., I KZP 19/94, w: W. Cieślak: *Kodeks...*, s. 552; I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 292 i n.

formalne aktu oskarżenia, ocenia ich rodzaj (wagę) i stosownie do wyników tej oceny nakazuje doręczenie tego pisma procesowego oskarżonemu albo kieruje sprawę na posiedzenie sądu w celu umorzenia postępowania karnego.

Wydaje się, iż przytoczone stanowisko nie może się ostać w świetle lansowanej koncepcji interpretacyjnej przewidującej, że oceny skutków procesowych nie-usunięcia w terminie 7-dniowym braków formalnych aktu oskarżenia należy dokonywać z uwzględnieniem treści art. 120 § 2 k.p.k. Konsekwentnie stosując się do przyjętych założeń, trzeba więc uznać, iż kluczowe znaczenie dla rozstrzygnięcia kwestii ujętej w sformułowanym wcześniej pytaniu powinna mieć analiza semantyczna powołanego przepisu. W omawianej materii wyekspozowania wymaga niewątpliwie spostrzeżenie, iż w art. 120 § 2 k.p.k. ustawodawca nie czyni różnicy w zakresie skutków procesowych między sytuacją, w której nastąpiło naruszenie terminu 7-dniowego do usunięcia braków pisma procesowego, a sytuacją, w której wprawdzie wskazany termin został zachowany, jednak podmiot wezwany nie spełnił ciężącego na nim obowiązku usunięcia braków pisma procesowego, co oznacza, że obie sytuacje wywołują bezskuteczność pisma procesowego. W tym świetle można zatem stwierdzić, że wniesienie aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego w niezmienionej postaci, równoznaczne z niewypełnieniem ciężącego na nim zgodnie z treścią art. 337 § 1 i § 3 w zw. z art. 120 § 2 k.p.k. obowiązku, wywołuje skutek w postaci bezskuteczności tego pisma procesowego.

Pod względem funkcjonalnym zaprezentowane rozwiązanie oparte jest na założeniu, że oskarżyciel publiczny wnoszący skargę karną powinien – zwłaszcza wtedy, gdy nie zaskarżając zarządzenia prezesa sądu o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków formalnych niejako konkludentnie zgadza się z jego treścią – dołożyć starań w celu sprostania wymaganiom formalnym przewidzianym w ustawie, w przeciwnym razie narazi się na negatywne skutki procesowe, wynikające z nie-dochowania spoczywającego na nim obowiązku⁷⁰. Proponowane rozstrzygnięcie analizowanej kwestii wpisuje się w obowiązujący model kontroli formalnej oskarżenia, który znamionuje to, iż wraz z powstaniem stanu zawisłości sprawy przed sądem w wyniku wniesienia aktu oskarżenia następuje przeniesienie obowiązku weryfikacji warunków formalnych aktu oskarżenia na organ sądowy (prezesa sądu) lub ewentualnie – w razie wniesienia przez oskarżyciela zażalenia na zarządzenie o zwrocie aktu oskarżenia w celu usunięcia braków – na sąd, natomiast oskarżyciel publiczny – na którym spoczywa obowiązek respektowania decyzji prezesa sądu lub sądu – nie ma żadnych uprawnień, które by umożliwiały mu samodzielne dokonanie takiej weryfikacji, zwłaszcza że w analizowanym układzie procesowym musiałaby ona w istocie oznaczać korygowanie decyzji organu sądowego lub sądu. Przytoczone wywody pozwalają skonstatować, że w razie ponownego skierowania przez oskarżyciela publicznego aktu oskarżenia w niezmienionej postaci

⁷⁰ Zob. także uwagi I. Nowikowskiego dotyczące poprzedniego stanu prawnego, I. Nowikowski: *Charakter prawny...*, s. 293.

prezes sądu przekazuje sprawę na posiedzenie sądu w celu wydania postanowienia o umorzeniu postępowania karnego przez sąd na podstawie art. 17 § 1 pkt 9 k.p.k. Odwołując się do przytoczonych argumentów, można stwierdzić, że w analogiczny do przedstawionego sposób należy ocenić sytuację, w której oskarżyciel publiczny odmawia usunięcia wskazanych przez prezesa sądu braków formalnych aktu oskarżenia. Warto odnotować, że tak kategoryczne postawienie sprawy, gdy chodzi o ocenę niewykonania przez oskarżyciela publicznego nałożonego nań w trybie art. 337 k.p.k. obowiązku usunięcia braków aktu oskarżenia, nie stanowi przeszkody dla ponowienia czynności procesowej przez oskarżyciela publicznego i powtórnego wniesienia w tych samych granicach podmiotowych i przedmiotowych aktu oskarżenia odpowiadającego co do formy i treści wymaganiom stawianym w ustawie karnoprosesowej.

Jarosław Zagrodnik

THE PROBLEMS OF THE FORMAL CONTROL OF AN ACCUSATION BROUGHT BY THE PUBLIC PROSECUTOR IN THE POLISH PENAL TRIAL

Summary

The standardization of the issue of the formal control of an accusation brought by the public prosecutor in Poland has long been the source of numerous controversies in the context of the penal trial. Although the very issue, in its current legal form, was regulated in a fuller scope than before, many aspects are still to be discussed.

Building on the logical-linguistic analysis of the 337 art. of the 1 act in relation with the 93 art. of the 2 act of the penal code, one should take it for granted that the control of the formal conditions of an accusation in the trial system in question is done by the court's chief, president of the faculty or the judge, relative to the division of duties in a given court. Referring to the very same method of the analysis of a legal text, additionally supported by the observations connected with the place art 337 of the 1 act of the penal code, in the systematization of the penal-trial act, one can assume that the right to get the accusation back in order to complete the formal requirements is given to the subjects in question only till the order of delivering a copy of the accusation to the person in question is performed.

An unquestionable advantage of the current regulation of the formal control of the accusation deriving from the public prosecutor is specification of the formal requirements undergoing the control in the 337 art. of the penal code, allowing for an unambiguous statement that the court's chief examines not only the fulfillment of particular formal requirements defined in the regulations concerning the accusation (art. 333, art. 334 or art. 335 of the penal code), but also the fulfillment of the formal requirements each letter submitted in the penal trial should relate to.

De lege lata it goes without saying that the order of the court's chief concerning the return of the accusation in order to eliminate the lacks is entitled the complaint to the appropriate court to recognize the case (the 337 art. of the 2 act of the penal code). Some doubts connected with the composition of the court recognizing complaints, on the other hand, should be dispersed on the assumption that the district court, in the trial system under discussion, acts as an appeal instance, and, as a result of it, taking for granted that it is the regulation of the 30 art. of the 2 act of the penal code predicting the composition of three judges that is used in this case.

The biggest interpretative difficulties connected with the 337 art. of the penal code are observed in the case of the trial consequences of the negligence of the deadline to eliminate the formal lacks of the accusation, as well as the issue of the legal nature of that deadline. Although the hypothesis that the solution of the problems under investigation needs the establishment of the real picture of relations between the content of the enforced regulation of the *lex specialis* type and the general regulation, i.e. the 120 art. of the penal code is common and unquestionable, the literature lacks unanimity as to the evaluation of the relations between these regulations. Starting from a general statement that the scope of the usage defined on the basis of the general regulation, is narrowed down only in the case of those circumstances or behaviours predicted by the regulation modifying it, as well as referring to the analysis of the scope of standardization defined in the 337 art. of the penal code, one should approve of the position according to which it is the regulation of the 120 art. of the 2 act of the penal code that is the legal basis of the definition of the effects of the violation of a 7-day deadline to eliminate the lacks of the accusation. It means that the negligence of this deadline by the public prosecutor evokes the inefficiency of the accusation. The evaluation of the violation of the very deadline implying the indicated consequences in the categories of the conditions of the acceptability of the penal trial leads to a fairly obvious statement that the very negligence generates the trial obstacle connected with a specific trial system in the form of the lack of the complaint of the entitled prosecutor. What is important in the case of the nature of the deadline to eliminate the formal lacks of the accusation is the fact that the rational and appropriate systematisation and classification of trial deadlines is provided by a classification aiming at placing deadlines of the same fundamental feature within the frame of one category. Accepting this point of view, it can be stated that what decides about the classification of the deadline as peremptory is not only the fact whether it was called like that, but also if its violation evokes the effect of peremptoriness in the form of the inefficiency of the trial activity. It seems that, from this perspective, one can defend the statement that the deadline to eliminate the formal lacks of the accusation, having, apart from certain additional features proving its specificity, the attribute of peremptoriness, is peremptory in nature. The scale of problems the interpreter faces in connection with the definition of the trial consequences of the negligence of the deadline to eliminate the formal lacks of the accusation and the establishment of the nature of this deadline induces an opinion that *de lege ferenda* should be expected to be taken over by the legislator of an explicit opinion on the issues discussed here.

Jarosław Zagrodnik

DIE PROBLEME DER FORMALEN KONTROLLE DER IM POLNISCHEN STRAFPROZESS VON EINEM OFFIZIALANKLÄGER ERHOBENEN ANKLAGE

Zusammenfassung

Schon seit langem wird die formale Kontrolle der von einem Offizialankläger erhobenen Anklage in der Strafprozesstheorie bestritten. Obwohl das Thema in heute geltender Rechtslage schon besser als früher rechtlich geregelt wurde, bedürfen noch viele Fragen eine Antwort.

Nach einer logisch-sprachlichen Analyse der Art. 337 §1 und Art. 93 § 2 StPO soll angenommen werden, dass die Formvoraussetzungen der Anklage von einem Gerichtspräsidenten, einem Vorsitzenden der gerichtlichen Abteilung oder einem bevollmächtigten Richter je nach der in dem bestimmten Gericht verbindlichen Geschäftsverteilung kontrolliert werden können. Oben genannte Personen dürfen die Anklageschrift zwecks Ergänzung der Formmängel nur dann zurücksenden, wenn ein Einreichen der Anklageabschrift an den Interessenten erlassen worden ist.

Ein unzweifelhafter Vorteil der aktuellen Regelung im Bereich der formalen Kontrolle einer vom Offizialankläger erhobenen Anklage ist, dass sie alle formalen, einer Kontrolle unterliegenden Anforderungen laut des Art. 337 StPO näher bestimmt hat. Man kann also eindeutig feststellen: der Gerichtspräsident kann nicht nur die Erfüllung von den besonderen, die Anklageschrift betreffenden Anforderungen (Art. 332, Art. 333, Art. 334 oder Art. 335 StPO), sondern auch die Erfüllung von allen Formvoraussetzungen für jede im Strafprozess niedergelegte Anklageschrift prüfen.

De lege lata ist es unbestritten, dass gegen die vom Gerichtspräsidenten angeordnete Zurücksendung der Anklageschrift zwecks Ergänzung der Formmängel eine Beschwerde an zuständiges Gericht (Art. 337 § 2 StPO) eingelegt werden kann. Es gibt aber manche Zweifel, welche mit der Besetzung des eine Beschwerde erkennenden Gerichtes verbunden sind. Man muss von der Annahme ausgehen, ein Amtsgericht oder ein Bezirksgericht handelt in dem hier besprochenen Verfahren als eine Berufungsinstanz, deshalb sollten hier die Bestimmungen des Art. 30 § 2 StPO in Anwendung gebracht werden, in denen in der Besetzung des Gerichtes drei Berufsrichter vorgesehen sind.

Die meisten mit dem Inhalt des Art. 337 StPO verbundenen Auslegungsschwierigkeiten bereiten die Prozessfolgen der Prozessfristversäumnis wegen Ergänzung der Formmängel von der Anklageschrift und die Rechtseigenschaft der Frist. Die These, dass es zur Lösung der hier geschilderten Probleme nötig ist, die wirklichen Relationen zwischen dem Inhalt der besprochenen *Les specialis* Vorschrift und der allgemeineren Vorschrift (Art. 120 StPO) zu bestimmen, ist zwar allgemein anerkannt und unbestritten, doch die Rechtswissenschaftler sind schon nicht mehr einstimmig, wenn es um Beurteilung der oben genannten Relationen zwischen den Vorschriften geht. Angenommen, dass der aufgrund einer allgemeinen Vorschrift bestimmte Anwendungsbereich lediglich auf solche Umstände oder Haltungen darf beschränkt werden, die in der veränderten Vorschrift vorgesehen werden, und die Analyse des mit dem Art. 337 StPO normierten Regelungsbereich in Betracht ziehend muss man dem folgenden Standpunkt zustimmen: als eine rechtliche Grundlage für Bestimmung der Folgen der Verletzung von 7-tägiger Frist zwecks Ergänzung der Formmängel in der Anklageschrift sollte der Art. 120 § 2 StPO gelten, was bedeutet, dass die vom Offizialankläger begangene Verfehlung der Frist die Unwirksamkeit der Anklage zur Folge hat. Im Bereich der Voraussetzungen des Prozesswegs verursacht dieser Verstoß ein mit dem Fehlen der Beschwerde von einem befugten Ankläger verbundenes Prozesshindernis. Es ist für eine richtige Systematisierung und Klassifizierung der Prozessfriste entscheidend, damit die Friste mit derselben charakteristischen Eigenschaft derselben Kategorie zugeordnet werden. Demnach kann man sagen, dass die bestimmte Frist als eine Notfrist gilt, und das nicht nur deswegen, dass sie so genannt wurde, sondern deswegen, dass ihre Verletzung zur Unwirksamkeit der Prozesshandlung führt. Aus dieser Sicht lässt sich die Meinung verteidigen, dass die Frist zur Ergänzung der Formmängel in der Anklageschrift als eine Notfrist betrachtet werden kann. Die Auslegung von den Folgen der oben genannten Prozessfristversäumnis bereitet so viele Schwierigkeiten, dass die hier berührten Probleme vom Gesetzgeber *de lege ferenda* eindeutig gelöst werden sollten.

Wincentego Skrzetuskiego poglądy na prawo karne

Pijar Wincenty Skrzetuski był znanym pedagogiem, historykiem, prawnikiem i pisarzem politycznym doby stanisławowskiej¹. Celem niniejszego szkicu jest krótkie omówienie jego poglądów na prawo karne, jakie przedstawił w ogłoszonych w 1773 r. *Mowach o główniejszych materiach politycznych*. Uczony pijar zaprezentował w nich szeroki zakres zagadnień dotyczących życia publicznego, w tym głównie natury społecznej, moralnej, sprawy dotyczące nauki i nauczania, ekono-

---

¹ Żyjący w latach 1745–1791 Wincenty Skrzetuski pozostawił kilka ciekawych prac z zakresu historii, myśli politycznej i prawa. Do najważniejszych należy zaliczyć: *Dzieje królestwa szwedzkiego od panowania Waldemara, to jest od roku 1250, aż do niniejszego roku według lat porządku opisane* (Warszawa 1772) oraz *Mowy o główniejszych materiach politycznych* (Warszawa 1773). *Mowy...* dały Skrzetuskiemu pozycję uznanego pisarza politycznego, którą ugruntował jeszcze po opublikowaniu w latach 1782–1784 *Prawa politycznego narodu polskiego* dedykowanego Bazylemu Walickiemu. Wydanie drugie, poprawione, tego dzieła ukazało się w 1787 r. W 1783 r. Skrzetuski wydał skrócony przekład dzieła G. De Mably'ego *O prawodawstwie, czyli o pierwszych zasadach praw*. Listę jego ważniejszych dokonań zamyka napisana na zamówienie Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych *Historia powszechna dla szkół narodowych na klasę IV, dzieje greckie zawierająca* (Kraków 1786). Następne wydanie tego dzieła ukazało się w Wilnie w 1797 r., a – jak się zdaje ostatnie – szóste w Krzemieńcu w 1819 r. Należy także podkreślić, iż najprawdopodobniej w trakcie Sejmu Wielkiego Skrzetuski wspólnie z innymi pijarami (Józefem Konstantym Bogusławskim i Franciszkiem Ksawerym Dmochowskim) pisał dla posłów stronnictwa patriotycznego głosy i mowy sejmowe. Najstarszy, a zarazem najobszerniejszy szkic biograficzny Wincentego Skrzetuskiego odnaleźć można w krótkiej pracy autorstwa F. B e n t k o w s k i e g o: *Żywot i prace uczone ks. Wincentego Skrzetuskiego S.P.W: Posiedzenie publiczne Królewskiego Warszawskiego Uniwersytetu na uczczenie pamiątki zmarłych mężów odbyte dnia 14 lipca 1827 roku* (Warszawa 1827, s. 7–17). Najaktualniejszy szkic dokonań uczonego pijara daje biogram autorstwa E. A l e k s a n d r o w s k i e j: *Skrzetuski Bartłomiej imię zakonne Wincenty*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 38. Warszawa 1998, s. 435–437.

mii oraz liczne problemy polityczne, a także najbardziej nas interesujące poglądy na prawo, przede wszystkim prawo karne².

Według Wincentego Skrzetuskiego, prawo jest środkiem utrzymania wolności oraz narzędziem, za pomocą którego ludzie wymierzają sprawiedliwość. Każdą próbę bezprawnego podporządkowania jednego człowieka drugiemu uczony pijar uznawał za powrót do stanu natury, w którym posłuszeństwo nakazane jest wyłącznie przez konieczność. W tym wypadku Skrzetuski opierał się głównie na poglądach Jana Jakuba Rousseau: „Jakaż niepojętą sztuką wynaleziono sposób poddania ludzi dla uczynienia ich wolnymi? użycia na stanu dóbr, rąk, a nawet życia wszystkich członków swoich, bez przymuszania i bez radzenia się onychże? wole ich krępowania przez własne onych przyzwolenie? na koniec przywożenia ich, aby karali siebie samych, gdy czynią to, czego nie chcieli? Jakim się to sposobem dzieje, że są posłuszni, choć nikt nie rozkazuje; poddani, chociaż pana nie mają; tym wolniejsi, iż w podległości zostają, która wolności każdego tę tylko odejmuje cząsteczkę, którąby szkodliwa innym być mogła? Cuda wyrachowane są dziełem Praw. Prawom ludzie są winni sprawiedliwość i wolność. Ten to zbawienny głos woli wszystkich naprawia przyrodzoną równość między ludźmi. Ten głos dyktuje każdemu obywatelowi maksymy publicznego dobra; ten uczy go działać podług własnego rozsądku przeświadczenia i nie być w przeciwieństwie z sobą samym. Ten przez rządców narodowych mówić powinien, kiedy co nakazują; jak skoro albowiem oni zechcą kogo woli swojej prywatnej, a nie prawu poddać, wychodzą ze stanu cywilnego natychmiast i stawiają się w stanie natury, w którym posłuszeństwo tylko od potrzeby jest nakazane”³. Należy wskazać, iż Skrzetuski akcentował rolę prawa jako jedne-

² W. Skrzetuski: *Mowy...* T. 1. W. Konopczyński stwierdza, iż nie wiemy, kiedy dokładnie wydano *Mowy...* Skrzetuskiego i podaje, że musiało to mieć miejsce tuż przed lub zaraz po rozpoczęciu obrad sejmiku w 1773 r. Jednak analiza dwóch aprobacji znajdujących się na ich końcu pozwala sądzić, iż Skrzetuski napisał je przed dn. 2 października 1772 r., ponieważ w tym właśnie dniu wydano pierwszą zgodę na publikację *Mów o główniejszych materiach politycznych* (ibidem, s. 377). Ponowną zgodę na publikację *Mów...* wydał dn. 2 kwietnia 1773 r. profesor teologii Paulus Fischer. Tom drugi *Mów...*, choć rzekomo przygotowany, z niewiadomych powodów nie ujrzał światła dziennego; najprawdopodobniej zaginął. Piszząc o *Mowach...*, warto zacytować opinię na ten temat Władysława Konopczyńskiego: „[...] ogłosił ks. Wincenty Skrzetuski, pijar, historyk i prawnik, książkę, która gdyby nosiła markę czynnego polityka, a nawet gdyby wyszła anonimowo, zaniepokoiłaby ówczesnych panów sytuacji. Że jednak ogłosił ją pedagog ze zgromadzenia, które już miało ustaloną opinię naprawiaczy, skoro autor umiał pomieszać wskazania praktyczne z wywodami akademickimi, więc hałasu o te *Mowy* nie było”. W. Konopczyński: *Polscy pisarze polityczni XVIII wieku (do Sejmu Czteroletniego)*. Warszawa 1966, s. 331 i n. Należy podkreślić, że choć *Mowy...* Skrzetuskiego ówczesnie nie cieszyły się większą renomą, to król Stanisław August uhonorował ich autora medalem „Merentibus”. R. Mączyski: *Medale zasłużonych pijarów*. „Rocznik Warszawski” 1988, T. 20, s. 187, 188. Skrzetuski na łamach „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” dziękował królowi Stanisławowi Augustowi za honor, jaki go spotkał. W. Skrzetuski: *Podziękowanie Najjaśniejszemu Panu za dany medal, portretem J.K. Mci ozdobiony*. [...] uczynione. „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1773, T. 8, cz. 1, s. 29.

³ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 348–349. Skrzetuski niemal dosłownie kopiował poglądy J.J. Rousseau. „Jakaże to sztuką nie do pojęcia zdołano ludzi ugiąć pod jarzmo, aby ich uczynić wolnymi: dla

go z czynników sprawczych decydujących o powstaniu społeczeństw oraz gwaranta zachowania przyrodzonej człowiekowi wolności. Analiza zapatrywań polskiego pijara przypomina koncepcję umowy społecznej, jaką na łamach artykułu *Ekonomia polityczna*, opublikowanego w *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej* w 1755 r., przedstawił Jan Jakub Rousseau⁴.

Skrzetuski, podkreślając konieczność ścisłego przestrzegania prawa, nawiązywał niemal wprost do niektórych haseł współczesnych mu humanitarystów i podkreślał, iż nie zawsze surowość kary gwarantuje to, że prawa są dobre i mądre, a tym samym skutecznie odstraszą potencjalnych przestępców⁵. W swych rozważaniach nad koniecznością bezwzględnego przestrzegania praw Skrzetuski nawiązuje także do myśli Platona: „Dlatego dziwnie jest rozsądna przestroga Platona, aby na czele ustaw dawany był krótki jakiś przystęp sprawiedliwość i użyteczność ich ukazujący. W rzeczy samej najpierwsze z praw wszystkich i najpotrzebniejsze jest szanować

---

służby państwa zrobić użytek z mienia, ramion, a nawet życia wszystkich jego członków, nie stosując przemocy, a nie pytając o zdanie; za ich własnym przyzwoleniem spełać ich wolę; ich odmowie przeciwstawić ich zgodę i zmusić ich, by karali się sami, gdy uczynią to, czego czynić nie chcieli? Jakże to może być, że ludzie słuchają, a nikt nie rozkazuje, że służą, a nie znają nad sobą prawa i tym bardziej są wolni w istocie, że każdy w tym pozornym poddaństwie traci ze swej wolności to tylko, co szkodziłoby wolności drugiego? Cuda te są dziełem prawa, czyli ustawy. Prawu to wyłącznie zawdzięczają ludzie sprawiedliwość i wolność; ono to, zbawienne narzędzie woli wszystkich, naturalną równość pomiędzy ludźmi przywraca jako stan prawny; ono to jest głosem niebiańskim, który każdemu obywatelowi dyktuje wskazania rozumu publicznego i poucza go, jak postępować zgodnie z zasadami własnego i z samym sobą nie być w sprzeczności. Tylko prawo winno przemawiać przez usta zwierzchników, kiedy wydają rozkazy; skoro tylko bowiem, niezależnie od prawa, jeden człowiek zechce drugiego poddać osobistej swej woli, natychmiast wychodzi on poza stan społeczny i w stosunku do tamtego powraca do czystego stanu natury, gdzie posłuszeństwo nakazuje sama już tylko konieczność”. J.J. Rousseau: *Ekonomia polityczna*. W: *Trzy rozprawy z filozofii społecznej*. Przekład i opracowanie H. Elzenberg. Kraków 1956, s. 294–295.

⁴ Na marginesie prowadzonych rozważań warto zaznaczyć, iż Wincenty Skrzetuski niemal równocześnie z Józefem Wybickim, Karolem Wyrwiczem i Kajetanem Skrzetuskim rozważał teorię umowy społecznej, a czynił to, jako jeden z pierwszych polskich pisarzy politycznych, niemal w całości na wzór Rousseau. W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 347. Por. J.J. Rousseau: *Ekonomia polityczna...*, s. 293–294. Nie sposób jednoznacznie ustalić, czy rozważania polskiego pijara zawierały jakieś oryginalne nawiązania do koncepcji powstałych przed wystąpieniem J.J. Rousseau, w których dość wyraźne było przedstawienie umowy w sposób uwzględniający jej rolę w tworzeniu władzy – na wzór S. Pufendorfa czy J. Locke’a. Godzi się natomiast zauważyć, że Skrzetuski szeroko ujmował cel umowy społecznej, podkreślając nie tylko ochronę własności, ale także życia i wolności. Jako jeden z pierwszych polskich autorów rozważających koncepcję umowy opowiadał się, wzorem J.J. Rousseau, za bezwarunkową rezygnacją ludzi łączących się w społeczeństwo z części przyrodzonej wolności. Wydaje się, że niekłamany entuzjizm polskiego pijara dla koncepcji umowy społecznej należy po części tłumaczyć spójnością teorii umowy społecznej z właściwą szlacheckiej tradycji podległością prawom ustanowionym przez naród polityczny. Por. A. Grześkowiak-Krwawicz: *O recepcji idei umowy społecznej w Polsce w czasach stanisławowskich*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2000, T. 52, z. 1–2, s. 113, 115, 119; B. Leśnodorski: *Idee polityczne Jana Jakuba Rousseau w Polsce*. W: *Wiek XIX. Prace ofiarowane Stefanowi Kieniewiczowi w 60 rocznicę urodzin*. Warszawa 1967, s. 34.

⁵ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 357. Por. J.J. Rousseau: *Ekonomia polityczna...*, s. 296.

prawa. Ostrość kary jest to próżnym środkiem wymyślonym od drobnych umysłów – do wymuszenia postrachu, gdy zjednać poszanowania nie mogą. Doświadczeniem zaś postrzeżono jest, że w tych krajach bywają najczęstsze przestępstwa, gdzie kary są ustanowione najsroższe; tak dalece, że surowość karania oznacza rozmnożoną przestępców liczbę. Na tym zależy wysoka rządzenia umiejętność, aby mieć tysięczne sposoby i bacznie niemi poruszać do skutkowania w poddanych zamiłowania prawa. Niewielka to sztuka wzbudzić postrach we wszystkich, mając potęgę w rękach; lada kto potrafić może, kiedy posiada władzę, karać występki i praw gwałcenie. Człowiek prawdziwie wielki, rzadca mądry, umie zapobiegać przestępstwom”⁶. Przytoczone przez polskiego pijara poglądy na temat prawa, między innymi: konieczność uzasadniania przez prawodawcę racji wprowadzanej ustawy, podkreślanie utylitarne go charakteru kary i konieczności jej proporcjonalności do popełnionego przestępstwa, krytyka stosowania zbyt ostrych sankcji oraz zaproponowanie podjęcia działań zmierzających do prewencyjnej likwidacji przestępczości przez zapobieganie przestępstwom, a nie ich surowe karanie, pozwalają uzupełnić listę polskich humanitarystów o osobę Wincentego Skrzetuskiego. Tym bardziej, że uczony pijar był też zagorzałym zwolennikiem zniesienia tortur w Rzeczypospolitej. Jego wystąpienie w tej sprawie w mowie *O torturach*, dotychczas niemal niezauważone w literaturze historyczno-prawnej, było bardzo stanowczym i jednym z pierwszych tak obszernych rodzimych głosów kategorycznego sprzeciwu, którego autor wzywał do jak najszybszej i bezwarunkowej likwidacji najokrutniejszego w dziejach prawa „środka dowodowego”⁷.

Warto podkreślić, iż Rzeczpospolita szlachecka może poszczycić się wczesnymi i postępowymi głosami, które nawoływały do ograniczenia lub nawet zniesienia tortur jako zawodnego środka dowodowego. Pojawiły się one w piśmiennictwie praw-

⁶ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 357–359. Por. J.J. Rousseau: *Ekonomia polityczna...*, s. 296–297.

⁷ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 15–22. Należy podkreślić, iż mowa *O torturach* nie stanowiła oryginalnych przemyśleń Wincentego Skrzetuskiego, sporo zawartych w niej argumentów niemal wprost nawiązuje do dzieła Cesarego Beccarii. Skrzetuski zapewne korzystał z tłumaczenia dzieła markiza z Mediolanu pióra pijara Teodora Wagi. C. Beccaria: *O przestępstwach i karach. Wykład z francuskiego na język polski*. Tłum. T. Waga. Brzeg 1772, s. 63 i n. Więcej na temat polskiego humanitaryzmu A. Lityński: *Między humanitaryzmem a totalitaryzmem. Studia z dziejów prawa karnego*. Tychy 2002, s. 11 i n. Polska literatura traktująca o stosowaniu i zniesieniu tortur jest bardzo bogata. Por.: *On the History of the Torture Abolition and Free Expression in the Polish Criminal Procedure*. Red. S. Waltoś. Warszawa–Kraków 1983; M. Klementowski, E. Skrętowicz: *Z dziejów zniesienia tortur w Polsce*. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, T. 9, s. 363–383. W ostatnim czasie Jerzy Michalski podsumował dotychczasowy dorobek nauki w omawianym zakresie. J. Michalski: *Jeszcze o konstytucji sejmu 1776 roku*. „Konwikcje w sprawach kryminalnych”. „Kwartalnik Historyczny” 1996, T. 103, z. 3, s. 89–101; M. Mikołajczyk: *Kilka uwag o torturach w prawie ziemskim w Polsce*. W: *Z dziejów sądów i prawa*. Red. A. Lityński. Katowice 1992, s. 55–58; Idem: *Z dziejów wymuszania zeznań w Polsce (na podstawie praktyki krakowskiego sądu miejskiego w II połowie XVIII wieku)*. W: „Problemy Prawa Karnego”. T. 21. Red. K. Marszał. Katowice 1995, s. 86 i n.; W. Uruszcza k: *Korektura praw z 1532 roku. Studium historyczno-prawne*. T. 1. Warszawa 1990, s. 141.

niczym polskiego Odrodzenia, głównie za sprawą prac Jana Kirsteina Cerasinusa i Bartłomieja Groickiego, którzy nie tylko analizowali zagadnienie wytrzymałości fizycznej torturowanych, ale nakłaniali także do likwidacji lub bardzo ostrożnego stosowania tego okrutnego sposobu wymuszania zeznań. Przeprowadzone badania nie wykazały, aby Wincenty Skrzetuski korzystał z dorobku swych wielkich poprzedników, choć – co warto podkreślić – w *Mowach...* powoływał się na piszącego kilkadziesiąt lat po Cerasinusi i Groickim Hugona Grotiusa⁸.

Krytyka stosowania tortur przybrała na sile wraz z rozwojem szkoły humanitarnej w prawie karnym. W Rzeczypospolitej szlacheckiej tendencje te na większą skalę pojawiły się w początkowym okresie rządów Stanisława Augusta, a ich ukoronowaniem była uchwała sejmu z dn. 23 października 1776 r., na mocy której bezwarunkowo i bez jakichkolwiek środków zastępczych zniesiono tortury⁹. Zanim to jednak nastąpiło, w okresie rządów Stanisława Augusta doszło w Rzeczypospolitej szlacheckiej do kilku ważnych wystąpień i dyskusji nad interesującym nas zagadnieniem, których osiłą były takie problemy, jak karalność czarów, kara śmierci, prawo łaski oraz zniesienie tortur¹⁰.

Jeżeli idzie o tortury, to należy stwierdzić, iż wystąpienie Wincentego Skrzetuskiego przeciwko ich wykorzystaniu jako środka wymuszania zeznań było jednym z pierwszych rodzimych głosów, jakie pojawiły się w drugiej połowie XVIII stulecia, tak kategorięcznego i pełnego różnych argumentów sprzeciwu wobec stosowania tortur. W żaden sposób nie dorównuje mu współczesny i często przywoływany w literaturze przedmiotu memoriał Piotra Krukowieckiego skierowany do władz austriackich w Galicji, w którym polski prawnik, poddany Marii Teresy, wypowiedział się przeciwko stosowaniu tortur¹¹.

Znaczenie głosu Skrzetuskiego, który bezwarunkowo opowiedział się za zniesieniem tortur, podkreśla także to, iż niektóre współczesne mowie *O torturach* dzieła prawnicze bez żadnych zastrzeżeń akceptowały tortury¹². Stosowanie tortur w spra-

⁸ K. Koranyi: *O postępowych tradycjach w polskim piśmiennictwie karnym XVI i XVII wieku*. „Państwo i Prawo” 1952, T. 7, z. 4, s. 550–553; L. Pauli: *Jan Kirstein Cerasinus (1507–1561)*. *Kra-kowski prawnik doby Odrodzenia. Studium z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce*. Kraków 1971, s. 84, 96.

⁹ *Volumina Legum* [dalej: VL]. T. 8. Wyd. J. O h r y z k o. Petersburg 1859–1860, s. 546–547.

¹⁰ J. Michalski: *Problem „ius agratiandi” i kary śmierci w Polsce w latach siedemdziesiątych XVIII wieku*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1958, T. 10, z. 2, s. 175 i n.; A. Lityński: *Problem kary śmierci w Polsce (1764–1794). Z badań nad historią polskiej myśli prawniczej*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1988, T. 40, z. 2, s. 269 i n.

¹¹ P. Dąbkowski: *Memoriał Krukowieckiego z roku 1773*. Odbitka z „Przewodnika Historyczno-Prawnego” [Lwów] 1930, T. 1, z. 2; A. Lityński: *Myśl humanitarna w Polsce czasów Oświecenia. Prawo karne materialne*. W: *Z dziejów sądów i prawa...*, s. 68.

¹² J. Czechowicz: *Praktyka kryminalna to jest wzór rozważnego i porządnego spraw kryminalnych sądenia, według praw przyzwoitych i przystosowanych, zdaniem autorów poważnych przez Szlachetnego Imć Pana Jakuba Czechowicza, radcę i sędziego Miasta Chelmnna, z rękopissma po jego śmierci zostawionego*. Chelmnno 1769, s. 15–39. Por. Z. Zdrójkowski: *Praktyka kryminalna Jakuba Czecho-*

wach zbrodni obraży majestatu jeszcze w 1775 r. dopuszczał na przykład profesor Akademii Krakowskiej Franciszek Minocki w rozprawie zatytułowanej *Dissertatio canonico-civilis de crimine laesae Maiestatis*¹³. Co więcej, jak wykazują badania Jerzego Michalskiego, nawet kilka lat po oficjalnym zniesieniu tortur pojawiały się, co prawda incydentalne, głosy opinii szlacheckiej domagające się ich przywrócenia¹⁴.

W mowie *O torturach* Wincenty Skrzetuski wyszedł od ogólnego twierdzenia, w którym powołując się na opinię prawodawców, dotychczasowe doświadczenia oraz zdrowy rozsądek, przekonywał, że nagrody i kary są jednym z najważniejszych fundamentów państwa¹⁵. Naruszenie tej reguły, zdaniem Skrzetuskiego, prowadziło do niechybnego upadku państwowości. Z tego względu uczony pijar zachęcał do utrzymywania równowagi pomiędzy wymiarem zasługi a uzyskiwaną zań nagrodą oraz przede wszystkim przestrzegał przed tym, aby kara nie była większa od przewinienia. Powtarzając typową argumentację współczesnych mu humanistów, podkreślał, iż szczególnie sprawiedliwość wymaga umiarkowania w karaniu, a brak współmierności między przewinieniem a karą może przynieść znacznie więcej szkody niż nadmierna hojność w opłacaniu zasług¹⁶.

Ważnym argumentem, jaki przedstawiał Skrzetuski, przemawiającym za likwidacją tortur było ukazanie tej instytucji przez pryzmat jej funkcjonowania w Europie oraz zniesienia w niektórych państwach: „A przecie wejrzawszy w dzisiejszą wszystkich prawie narodów europejskich zbrodniową sprawiedliwość, z wstrętem i obrzydzeniem ostatnim widzieć przychodzi okrutny zwyczaj pastwienia się przez tortury nad obwinionymi, nieznosniejszym nad śmierć samą sposobem. Miałbym się za najszczęśliwszego z ludzi, gdyby utrzymując interes człowieczeństwa przeciwko okrucieństwu, jak gruntownie nieludzkość i niesprawiedliwość tego zwyczaju dowiodę, tak wszystkie prawodawcze zwierzchności do jego zniesienia mógł skutecznie nakłonić”¹⁷.

Należy podkreślić, iż echa poglądów autora mowy *O torturach* były już widoczne w niektórych wystąpieniach na Sejmie Delegacyjnym 1773–1775. Do bezpośredniego ataku na tortury doszło tam w toku dyskusji na posiedzeniu delegacji sejmowej z dn. 26 sierpnia 1774 r., kiedy to rozpatrywano sprawę nadania Radzie Nieustającej prawa łaski. Wtedy to właśnie poseł Sumiński, odnosząc się do wystą-

---

wica. Jej źródła na tle rozwoju współczesnego prawa karnego zachodniej Europy. Toruń 1949, s. 53–55. Należy pamiętać, że Czechowicz napisał *Praktykę*... ok. 1745 r.

¹³ F. Minocki: *Dissertatio canonico-civilis de crimine laesae Maiestatis*. Cracovie 1775, s. 54. Por. S. Salmonowicz: *Franciszek Minocki (1731–1784) jako pisarz prawa karnego*. W: *Miscellanea iuridica złożone w darze Karolowi Koranyiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*. Warszawa 1961, s. 134–143.

¹⁴ J. Michalski: *Jeszcze o konstytucji*..., s. 100–101.

¹⁵ W. Skrzetuski: *Mowy*..., s. 15–16.

¹⁶ Ibidem, s. 16. Por. K. Monteskiusz: *O duchu praw*. Przeł. T. Boy-Żeleński. Kęty 1997, s. 84.

¹⁷ W. Skrzetuski: *Mowy*..., s. 16–17.

pienia wojewody gnieźnieńskiego księcia Augusta Sułkowskiego, który krytykował palenie na stosach oraz stosowanie tortur, wezwał członków delegacji, aby: „Znieść te obmierzłe *corporatio confessata*, które przez gwałtowność męki fałszuje męczonym na siebie mówić rozkazują [...]”¹⁸. Trzy dni później niektórzy członkowie delegacji podnieśli ponownie problem stosowania tortur oraz kary śmierci za czary¹⁹.

W swej mowie *O torturach* Skrzetuski wyraził zdziwienie, iż w wieku światła narody, które pozbyły się wielu zadawnionych przesądów i dzikości obyczajów oraz udoskonalily dotychczasowe formy ustrojowe, utrzymały nawet w najwyższych sądach barbarzyński zwyczaj stosowania tortur. Przy tej okazji odwoływał się także do prawa natury, pisząc między innymi: „Ktokolwiek albowiem serce ma w sobie, nie może nie słyszeć Natury głosu przeciwko temu obruszającemu się okrucieństwu”²⁰. Autor mowy stawia i sam próbuje odpowiadać na liczne pytania, na przykład o to, jaka potrzeba wymaga stosowania tortur. Zdaniem Skrzetuskiego, nawet potrzeba poznania prawdy w żaden sposób nie usprawiedliwia zmuszania obwinionego do przyznania się do popełnienia zbrodni pod wpływem zadawanych męczarni²¹. Następnie pojawiają się stwierdzenia jako żywo przypominające argumentację Cesarego Beccarii o tym, iż oddawanie na tortury człowieka, któremu nie udowodniono popełnienia przestępstwa, jest bardzo niesprawiedliwe i oznacza karanie osoby, co do której nie wiemy, czy jest sprawcą czynu zabronionego. Ponadto takie postępowanie prowadzi do podwójnego karania i jest niczym nieuzasadnionym okrucieństwem²².

Skrzetuski w swej mowie zadał kilka ważnych pytań, narzucając czytelnikowi głęboką refleksję nad sensem stosowania tortur, które – co warto podkreślić – uznawał nawet za środek represji straszniejszy od kary śmierci: „Skazywać obwinionego na tortury, nie jestże srożej go karać, niż gdyby był zaraz na śmierć skazany? Skazywać po mękach na śmierć, nie jestże dwa razy jeden występki karać? A nuż oskarżony człowiek jest wcale niewinny; nie poniesie ciężkiego sprawiedliwości uszczerbku, przez zadanie tak strasznych mąk niewinnemu?”²³ Godzi się podkreślić, iż tak zdecydowanego sprzeciwu przeciw torturom w zasadzie nikt wcześniej w Rzeczypospolitej nie głosił.

Wśród ważnych argumentów przeciwko stosowaniu tortur autor *Mów...* wymienia między innymi: „Wreszcie człowiek obwiniony o jaką zbrodnię, albo jest do wódnie przekonany i nie masz potrzeby wymagania po nim osobistego przyznania się; albo mocne tylko, ale niedostateczne przeciwko niemu są porozumienia; a wte-

¹⁸ *Protokół albo opisanie zaszytych czynności na delegacji od stanów Rzeczypospolitej na sejmie extraordinaryjnym warszawskim... dnia 19 V 1773 r. wyznaczonej...* Warszawa 1775–1776, Zagajenie IV, s. 298–300. Por. J. Michalski: *Problem...*, s. 186 i n.; A. Lityński: *Problem kary śmierci...*, s. 264 i n.

¹⁹ *Protokół...*, Zagajenie IV, s. 300–302.

²⁰ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 17.

²¹ *Ibidem*, s. 17–18.

²² *Ibidem*, s. 18; C. Beccaria: *O przestępstwach...*, s. 100–101.

²³ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 18. Por. C. Beccaria: *O przestępstwach...*, s. 101.

dy ktoż widział nieprzekonanego karać jak złoczyńcę?”²⁴ Przytoczona argumentacja ma wiele wspólnego z rozważaniami C. Beccarii na temat tortur. Zdaniem C. Beccarii, „Nie jest to nowy dylemat: czy przestępstwo zostało udowodnione, czy też nie. Jeżeli zostało udowodnione, to za jego popełnienie należy wymierzyć jedynie karę przewidzianą w ustawie, tortury więc są zbyteczne, gdyż zbędne jest przyznanie się przestępcy do winy. Jeżeli przestępstwa nie udowodniono, to nie należy od dawać na męki niewinnego [...]”²⁵.

Skrzetuski dowodził także, iż męki są bardzo zawodnym środkiem uzyskania prawdy o przestępstwie, na dowód czego przywoływał oczywistą prawdę o tym, iż dla wielu niewinnych tortury są nie do zniesienia, a ich zastosowanie doprowadza do złożenia nieprawdziwych oświadczeń o rzekomej winie, które osoby niewinne składają nawet wtedy, gdy grozi im kara śmierci. Uczony pijar podkreślał także, iż niejednokrotnie zatwardziały i wytrzymały na ból przestępca do niczego się nie przyznaje, w ten sposób unikając zasłużonej kary²⁶. Rozważania te korespondują z argumentami Beccarii, który przekonywał, iż tortury to bardzo skuteczny środek „uniewinniania silnych cielesnie złoczyńców i skazywania słabych fizycznie ludzi niewinnych”²⁷. Argumentację tego rodzaju odnajdujemy także we fragmencie uzasadnienia projektu zniesienia tortur, jaki przedstawił na sejmie w 1776 r. król Stanisław August, przekonując: „Tylekroć jawnie pokazało się w skutkach, czego sam rozum uczy, że silny zbrojca przed zasłużoną uchodzi karą, gdzie najcnotliwszy obywatel, ale słabszego temperamentu, podlegać musi mękom i hańbie i niewinnej karze”²⁸.

Skrzetuski na poparcie swych poglądów odwoływał się także do dorobku nauk medycznych, twierdząc, iż tortury nie mogą być uznane za skuteczny środek dochodzenia do prawdy bez zindywidualizowania stopnia wrażliwości każdego człowieka i stosowania tortur o równym natężeniu, co jednak ostatecznie uznawał za niewykonalne. Na dowód zawodności tortur przywoływał także opinię Hugona Grotiusa, który o wiele wcześniej krytykował ten okrutny środek dowodowy²⁹.

Poczesne miejsce w argumentacji Skrzetuskiego zajmuje, torująca sobie dopiero drogę w osiemnastowiecznej procedurze karnej, zasada domniemania niewinności oraz postulat likwidacji stosowania kar cielesnych³⁰. Ważnym i ciekawym argumen-

²⁴ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 18.

²⁵ C. Beccaria: *O przestępstwach...*, s. 101.

²⁶ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 18–19.

²⁷ C. Beccaria: *O przestępstwach...*, s. 101.

²⁸ *Diariusz sejmu ordynaryjnego pod zwiazkiem konfederacji generalnej obojga narodów agitującego się. Warszawa 1776*, s. 432. Można dodać, iż powyższa argumentacja była już od co najmniej XVI w. *locus communis* wśród nielicznych wystąpień przeciwko stosowaniu tortur. Zob. J. Michalski: *Jeszcze o konstytucji...*, s. 95.

²⁹ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 19–20.

³⁰ „Luboć chociażby nic więcej przeciwko tak srogiemu zwyczajowi nie było, dosyć na jego zniesienie być powinno, że męki na poskromienie zbrodni wynalezione mogą być niewinnemu zadane. Jeżeli zaś sędzia nie może skazać niewinnego na kary cielesne, jakże mu wolno będzie straszniemi katować go mękami?” W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 20. Z zasady domniemania niewinności jako poważnego

tem jest także propozycja wzywająca do puszczenia płazem przestępstw nieudowodnionych zamiast męczenia niewinnych, co Skrzetuski uzasadnia tym, iż „pogorszenie w Narodzie z bezkarności jawnego tylko, a nie ukrytego złočynyłstwa idzie”³¹. Pogląd ten przypomina nieco przywoływaną przez osiemnastowiecznych humanitarystów bardzo starą regułę nakazującą puszczenie wolno wszystkich przestępców, jeśli tylko istnieje podejrzenie, iż chociażby jeden z nich jest niewinny.

Skrzetuski, powołując się na znajomość natury ludzkiej, krytykował wszystkich uznających tortury za najlepszy środek uzyskania informacji o ewentualnych współnikach planowanej lub dokonanej zbrodni. Podkreślał, iż oskarżenie jednej z osób przygotowujących przestępstwo niemal zawsze prowadzi do odstąpienia przez pozostałych od jego popełnienia i w związku z tym poddawanie jednego z nich torturom, szczególnie wtedy, gdy pozostali dawno już uciekli, mija się z celem. Pijar dowodził także, iż za likwidacją tortur przemawia też prewencyjny cel kary, zgodny zresztą z poglądami szkoły humanitarnej: „Kary bowiem cel jest przykład i uczynienie wstrętu Narodowi od podobnych zbrodni, ten zaś przykład wtedy tylko Zwierzchność Sądowa dać winna, kiedy dowodnie jest docieczony występек”³². Zdaniem Skrzetuskiego, współników zbrodni można wykrywać innymi, nie tak okrutnymi jak tortury, metodami, prawdy bowiem można poszukiwać, opierając się na zeznaniach godnych wiary świadków.

Wreszcie godzi się podkreślić, iż ważnym argumentem za eliminacją najokrutniejszego w dziejach prawa środka dowodowego było przypomnienie, iż tortury zostały już zniesione w Anglii, Prusach i księstwie Meklemburgii, „a przecie tam i zbrodnie nie uchodzą bez kary, i współnicy bywają dochodzeni, i sprawiedliwość doskonale czyniona; a niewinność w całości, ludzkość żadnego gwałtu nie cierpi”³³.

Fakt zniesienia tortur w niektórych krajach europejskich był także podnoszony jako argument podczas dyskusji na obradach delegacji sejmowej w dn. 29 sierpnia 1774 r. Marszałek wielki koronny książę Stanisław Lubomirski, opowiadając się za zniesieniem tortur, wprost wzywał członków delegacji słowami: „Oddalmy sposób tortur i męczeń jako już w narodach innych nie użyty”³⁴.

Przy okazji prezentacji poglądów Wincentego Skrzetuskiego na prawo karne warto podkreślić, iż w mowie *O zachowaniu praw* uczony pijar podkreślał także rolę obyczajów i moralności w przestrzeganiu i stosowaniu prawa. Dla Skrzetuskiego pojęcia moralności i obyczajów stanowiły jeden z ważniejszych elementów poglądu na prawo. Polski pijar podkreślał konieczność wprowadzenia w każdym

---

argumentu przeciwko stosowaniu tortur korzystał także C. Beccaria, który pisał m.in.: „Jeżeli przestępstwa nie udowodniono, to nie należy oddawać na męki niewinnego, gdyż takim jest w obliczu prawa każdy człowiek, któremu nie udowodniono popełnienia czynu karalnego”. C. Beccaria: *O przestępstwach...*, s. 101.

³¹ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 20.

³² Ibidem, s. 21.

³³ Ibidem, s. 22.

³⁴ *Protokół...*, Zagajenie IV, s. 305.

społeczeństwie praw, których celem byłoby hamowanie namiętności ludzkich i karanie wszystkich łamiących ustanowiony w umowie społecznej porządek. Przy tej okazji Skrzetuski przedstawił kilka ważnych zasad prawnych, w tym między innymi: pewność i nieuchronność kary, nakaz równego traktowania wszystkich sprawców przestępstw oraz zwalczania przejawów nadużywania prawa³⁵.

Jednym z ważniejszych idących z duchem czasu poglądów Skrzetuskiego na prawo było zaakcentowanie konieczności pisania praw krótkich i precyzyjnych oraz niemnożenia ich bez wyraźnej potrzeby. To nawiązanie do hasła oświeceniowych w zakresie reformy prawa Skrzetuski poparł przykładami z czasów antycznych. W szczególności przywołał rzymską ustawę dwunastu tablic, którą przedstawił jako wzór krótkiego, jasnego i zrozumiałego dla wszystkich oraz kompletnego systemu prawnego. Nawiązał także do zwyczaju przeglądu praw, jaki stosowano co kilka lat w Atenach, a polegającego na eliminowaniu z systemu prawnego ustaw i przepisów starych oraz niestosowanych lub pozbawionych mocy obowiązującej przez nowe regulacje. Na tym przykładzie autor *Mów...* podkreślał również konieczność likwidacji sprzeczności, właściwych współczesnym, bardzo rozbudowanym systemom prawnym, pełnym wzajemnie wykluczających się norm prawnych³⁶.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż Skrzetuski, prezentując rolę praw w tworzeniu społeczeństwa i utrzymaniu w nim wolności człowieka, odwoływał się wprost do wskazówek J.J. Rousseau. Nieklamany entuzjazm polskiego pijara dla koncepcji umowy społecznej należy po części tłumaczyć spójnością teorii Rousseau z właści-

---

³⁵ „Gdyby niektórych polityków nie zaślepiała ambicja, uznaliby, że powagi publicznej najstalszym jest gruntem serce obywatelów, i że obyczaje są najmocniejszym środkiem do utrzymania praw i rządu. Sami tylko poczciwi ludzie umieją rozkazywać imieniem prawa; sami dobrzy umieją posłusznymi być prawu. Kto przyszedł to tego, że może w sobie przytłumić głos sumienia, stanie się daleko bardziej nieczułym na kary, które nie tak są ustawiczną, nie tak straszną męką, jak wewnętrzna zgryzota; osobliwie, że tamtych bojaźń zmniejsza się nadzieja uniknięcia. Mimo więc wszystkę ostrożność pilnujących całości praw, ci którzy do przestępstwa tylko bezkarności żądają, znajdują zawsze sposób albo oszukania prawa, albo wyśliznięcia się od kary. Wtedy już do tego powoli przychodzi, że przestępstwa więcej mają dzielności do osłabienia praw niżeli prawa do poskromienia występków. Rozwiązłość i zepsowanie rozchodzi się od prywatnych do magistratów; od tych do rządu, aczkolwiek najprzezorniej opisanego. Wkrada się na koniec najgorszy ze wszystkich nieład, iż się nie czyni posłuszeństwa prawom, tylko na pozór, aby z większym bezpieczeństwem gwałcone były. Najlepsze w ten czas ustawy zamieniają się w najszkodliwsze i raczej ażeby ich nigdy nie było; bo by się przydał teraz, gdy przeciwne występkę brać poczynają górę. Próżno w takowym rzeczy stanie wydawane będą jedne uchwały po drugich; próżno pomnażane nowemi coraz opisami prawne księgi. Wszystko to do niczego się nie przyda, tylko do przyczynienia bezprawii i nieładów coraz większych, bez naprawienia dawniejszych. Maksyma bowiem u rozsądnych jest niezawodna, że im więcej w Państwie, którym kuje się praw, tym się zaniedbują więcej. Wielość ich sama oznakiem jest ich nieskuteczności i pogardy. Wszyscy ci strażnicy, których stanowią, będą nowymi przestępcami; przyłączą się do dawnych albo osobno łamać będą najświętsze kraju ustawy”. W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 359–361. Bardzo podobnie wypowiadał się J.J. Rousseau: *Ekonomia polityczna...*, s. 300–301.

³⁶ W. Skrzetuski: *Mowy...*, s. 364–365.

wą szlacheckiej tradycji podległością prawom ustanowionym przez naród polityczny. Skrzetuski podkreślał, iż dzięki prawom stanowionym zdołano pogodzić wolność człowieka z powagą rządu, a strata części nabytej po zrodzeniu się wolności *de facto* była bardzo korzystna dla całego społeczeństwa.

Polski pijar zwalczał przekonanie szlachty co do wyższości starych praw oraz zakorzeniony w świadomości ówczesnego narodu politycznego pogląd, iż jedynie nie-naruszalność dawnych zasad ustrojowych stanowi gwarancję bytu Rzeczypospolitej. Jako jeden z pierwszych Polaków nawoływał do ścisłego przestrzegania praw, podkreślając jednak konieczność stanowienia praw sprawiedliwych opatrzonych karami użytecznymi i współmiernymi do popełnionego przestępstwa. Skrzetuski, krytykując dotychczasowy system prawny, wzywał do likwidacji surowych kar, w zamian zaś proponował stworzenie warunków zapewniających nieuchronność ich wykonywania. Uczony pijar opowiadał się, podobnie jak wielu mu współczesnych humanitarystów, za zapobieganiem przestępczości – uznawał to za najlepszy sposób likwidacji czynów karalnych. Zgodnie z postulatami oświeceniowymi, wzywał też do pisania praw krótkich i powszechnie zrozumiałych oraz wolnych od sprzeczności.

Skrzetuski jawi się również jako zwolennik rządów prawa obowiązującego bez wyjątku wszystkich, na czele z monarchą; niemal przy każdej okazji podkreślał konieczność rygorystycznego przestrzegania prawa. Za bardzo ważną uznawał edukację prawną społeczeństwa. Podkreślał, iż winna ona być obowiązkowym elementem kształcenia młodzieży, którą zapoznawać miano przede wszystkim z treścią prawa rodzimego.

Poglądy Skrzetuskiego na temat prawa przekonują, iż był on jednym z pierwszych polskich pisarzy politycznych doby oświecenia, który w pełni zrozumiał konieczność głębokiej reformy całego systemu prawnego Rzeczypospolitej szlacheckiej. Głoszone przez polskiego pijara poglądy na prawo karne pozwalają uznać go za jednego z pierwszych polskich humanitarystów, którzy postulowali zmiany w prawie, zgodnie z kształtującymi się ówczesnie postępowymi koncepcjami szkoły humanitarnej. Na szczególną uwagę zasługuje wystąpienie Skrzetuskiego przeciwko stosowaniu tortur i zaznajomienie czytelników *Mów...* z argumentacją wielkiego włoskiego humanisty Cesarego Beccarii.

Wojciech Organiściak

OPINIONS ON PENAL LAW BY WINCENTY SKRZETUSKI

Summary

The analysis of opinions on penal law by Wincenty Skrzetuski proves that he was one of the first in the Stanislawski times to encourage to respect the law thoroughly, emphasizing the necessity to form just laws annotated by useful punishment and the one commensurate with the crime committed. Skrze-

tuski, criticizing the already existing law system, encouraged to liquidate severe punishment, and instead, proposed to create the conditions guaranteeing inevitability of their execution. This educated piar, as many contemporary humanitarians, was in favour of crime prevention, which he considered to be the best way of eliminating crime acts. According to the Enlightenment postulates, he encouraged to write laws which are short, commonly understood and free from contradictions.

The speech Wincenty Skrzetuski made before the beginning of the deputation parliamentary session in 1773 published in *Mowy o główniejszych materiach politycznych* was one of the first Polish voices calling to possibly the best and unconditioned liquidation of tortures. A large part of arguments presented by Skrzetuski almost directly refers to *O przestępstwach i karach*, a work by Cezary Beccarii.

Opinions on penal law by Skrzetuski should be treated as yet another voice in a discussion on the necessity to reform the law in the gentry republic, which, especially in Poland, strongly referred to the progressive slogans of the 18th century humanitarian school in the penal law shaping at that time.

Wojciech Organiściak

DIE ANSICHTEN DES WINCENTY SKRZETUSKI ÜBER DAS STRAFRECHT

Zusammenfassung

Die Analyse der Ansichten des Wincenty Skrzetuski über das Strafrecht beweist, dass er als einer der ersten unter Regierung des Königs Stanisław August Poniatowski zur strengen Rechtstreue aufrief, indem er die unerlässliche Bestimmung von gerechten und mit nützlichen und angemessenen Strafen versehenen Rechten hervorhob. Kritik an bisherigem Rechtssystem übend forderte Skrzetuski auf strenge Strafen zu verzichten und stattdessen für die Unwiderruflichkeit der Strafen zu sorgen. So wie viele zeitgenössische Humanisten war der gelehrte Piarist für Kriminalitätsvorbeugung, die er für beste Methode der Bekämpfung von strafbaren Handlungen hielt. Den Aufklärungsideen gemäß rief er auf, kurze allgemein verständliche und widerspruchslöse Gesetze zu schreiben.

Die Rede des Wincenty Skrzetuski in den vor dem Beginn des 1773 tagenden Delegationssejms veröffentlichten *Reden über grundsätzliche politische Materien* war eine der ersten polnischen Stimmen für möglichst schnellste und bedingungslose Folterabschaffung. Ein beträchtlicher Teil der von Skrzetuski vorgebrachten Argumente knüpft fast direkt an Cesare Beccari's Werk *Von Straftaten und Strafen* an.

Skrzetuski's Ansichten über das Strafrecht, welche sich auf damalige fortschrittliche Lösungen der im 18. Jh im Strafrecht aktiv werdenden humanitären Schule beziehen, waren eine wichtige Stimme in der Diskussion über die Notwendigkeit der Rechtsreform in der Adelsrepublik Polen.

Prawo karne Ukrainy w kodeksie z 1743 r. zatytułowanym *Prawa za którymi suditsja narod małorosijski* – ze szczególnym uwzględnieniem przestępstw

Wstęp

Historia państwowości Ukrainy sięga dalekiej przeszłości i bez uświadomienia sobie tej przeszłości w całej jej złożoności oraz sprzeczności trudno uzmysłowić sobie zachodzące współcześnie w tym kraju procesy. W zrozumieniu tych procesów pomocna będzie analiza historyczna najwcześniejszego prawodawstwa Ukrainy.

Jednym z pierwszych zbiorów praw obrazujących tworzącą się na Ukrainie państwowość był kodeks z 1743 r. – *Prawa, którymi rządzi się naród małorosyjski*. Tekst *Praw...* w 1874 r. odnalazł profesor Uniwersytetu Kijowskiego O. Kistjakiwski, który go opublikował po raz pierwszy... i ostatni. Z tego też względu tekst ten obecnie znany jest tylko wąskiej grupie fachowców.

Prawa... są dla współczesnych nie tylko niezwykle interesującym dokumentem prawnym, ale stanowią też źródło poznania życia społecznego narodu ukraińskiego w czasach hetmańszczyzny.

Zarys historyczny

W drugiej połowie XVI w. większość ukraińskich terenów znajdowała się pod panowaniem Rzeczypospolitej Polskiej. Po unii lubelskiej (1569) nasilił się feudalny oraz narodowo-religijny ucisk, w rezultacie którego do pierwszej połowy XVII w. na ziemiach Ukrainy zaczęły wybuchać powstania (K. Kosyńskiego – 1591–1593; S. Naływajka – 1594–1596, czy powstania w latach: 1625, 1630–1631, 1637–1638), pozostawiające trwały ślad w życiu mieszkańców tych terenów i powodujące daleko idące skutki historyczne. Wszystkie te powstania były jedynie wstępem do wojny narodowowyzwoleńczej (1648–1654), której przywódcą został Bogdan Chmiel-

nicki. W rezultacie wspomnianej wojny naród ukraiński na lewobrzeżnej Ukrainie zrzucił jarzmo polskiej szlachty i rozpoczął budowanie własnej państwowości.

Formy organizacji wojskowej utworzone w czasie wojny wyzwolenczej zastąpiły formy władzy państwowej w czasie pokoju. System organów publicznej władzy składał się z trzech urzędów: generalnego, pułkowego i sotniowego. Bezpośrednie kierownictwo nad wewnętrznym i zewnętrznym życiem Ukrainy sprawował generalny urząd, który składał się z hetmana oraz jego najbliższych współpracowników: generalnego oboźnego, generalnego podskarbiego oraz pisarza wojskowego. Kierowali oni oddzielnymi gałęziami władzy. Natomiast przy osobie hetmana współpracownicy utworzyli radę starszyny generalnej.

Najwyższym organem władzy była wówczas Rada Wojskowa, którą zwoływano tylko w sprawach najważniejszych dla Ukrainy, jak prowadzenie wojny czy wybór generalnego urzędu. Stale zaś władzę sprawowały pułkowe i sotniowe urzędy. Pułkowy urząd składał się z pułkowników i pułkowych urzędników, którzy byli wybierani przez pułkową starszynę. Sotniowy urząd stanowił zaś sotnik i jego pomocnicy. W dużych miastach urzędem kierowały magistraty, a w małych (uprzywilejowanych¹) – atamani. W miastach, w których nie obowiązywało prawo magdeburskie, zarządzili grodowi, natomiast w wioskach – wiejscy atamani.

Pod koniec wojny w skład ukraińskiego państwa wchodziła lewobrzeżna część prawobrzeżnej Ukrainy oraz stepy. Po walkach wyzwolenczych terytoria te zostały podzielone na pułki i sotnie.

Zgodnie z ugodą zborowską z 1649 r., wyzwolone terytoria Ukrainy obejmowały trzy województwa: kijowskie, braclawskie i czernihowskie. Te z kolei zostały podzielone na 15 pułków i 272 sotnie. W 1650 r. pułków było już 20.

Dla zabezpieczenia państwowości potrzebne były jednak środki materialne, dlatego też wprowadzono system podatkowy. Podatki płaćło całe społeczeństwo, z wyjątkiem rejestrowych Kozaków². W tym też czasie Ukraina utworzyła system monetarny.

W omawianym okresie powstał również swoisty system prawny. Nadal obowiązywały litewskie statuty, prawo magdeburskie oraz inne źródła prawa, które funkcjonowały jeszcze przed 1648 r. Wzrosło znaczenie prawa zwyczajowego, które to w okresie narodowyzwolenczej wojny regulowało bardzo szerokie spektrum stosunków, przede wszystkim zaś organizację wojskową. Pojawiły się także nowe źródła prawa, tzw. uniwersały hetmańskie, które stały się aktami nadrzędnymi i obowiązującymi całe społeczeństwo Ukrainy.

Sześćoletnia wojna narodowyzwolenicza zakończyła się zwycięstwem narodu ukraińskiego. Wyjście z trudnej sytuacji, która była wynikiem krwawej wojny, przywódcy narodu ukraińskiego widzieli w przyłączeniu Ukrainy do Rosji. Zastanawia,

¹ Uprzywilejowane miasta to te, w których działało prawo magdeburskie.

² Byli to Kozacy, którzy zostali przyjęci do wojska przez polski urząd w drugiej połowie XVI–XVII w. Wpisywano ich do specjalnych rejestrów, dlatego nazywani byli „Kozakami rejestrowymi”.

dlaczego Ukraina nie została ogłoszona niezależnym państwem. Zgodnie z argumentacją O. Subtelnygo, nie było to możliwe³, gdyż dla zabezpieczenia rezultatów zwycięstwa B. Chmielnicki potrzebował wsparcia obcego państwa. Zapłatą za nie było, niestety, uznanie jego zwierzchnictwa.

Najważniejszym celem większości Ukraińców było jednak zniesienie socjalno-ekonomicznego ucisku, aby to osiągnąć, niezbędna zaś była pomoc zewnętrzna. Nie miał znaczenia fakt, czy nastąpi to dzięki staraniom własnej, czy też cudzej władzy. Chociaż B. Chmielnicki był bardzo popularny, nie był monarchą, a przecież we wschodniej Europie w XV w. suwerenność utożsamiano nie z narodem, lecz z monarchą. Dlatego też zmuszony był znaleźć Ukrainie „zwierzchnika”, który zapewniłby nowo sformowanemu i autonomicznemu społeczeństwu legalność i ochronę⁴. Właściwym kandydatem na opiekuna Ukrainy był prawosławny car moskiewski, którego już na początku powstania B. Chmielnicki prosił, aby pomógł Ukraińcom. Car działał jednak w tym wypadku bardzo ostrożnie⁵. W końcu zwołano w Moskwie Sobór Ziemski, na którym uchwalono, że car przyjmie pod swą opiekę, zgodnie z wiarą prawosławną oraz świętych Bożych Cerkwi, całe wojsko zaporoskie wraz z miastami oraz innymi terenami⁶. Uchwaliwszy przyłączenie Ukrainy do Rosji, uczestnicy Soboru Ziemskiego ogłosili, że są przygotowani do wojny z Polską⁷.

Aby akt przyłączenia mógł wejść w życie, car wysłał na Ukrainę posłów na czele z W. Baturlinem, którzy dn. 31 grudnia 1653 r. przybyli do Perejasławia. Tam z posłami spotkał się hetman B. Chmielnicki, który zebrał Radę Wojskową. Rada ostatecznie potwierdziła przyłączenie Ukrainy do Rosji. Później zwołano naród, a hetman ogłosił, że Ukraina potrzebuje przywódcy. Wśród kandydatów na przywódcę wymieniał między innymi: polskiego króla, krymskiego chana, tureckiego sułtana i moskiewskiego cara, stwierdzając, że najlepszym kandydatem będzie car. Gdy na-

³ O. Subtelny: *Ukraina. Istoria*. Kijew 1991, s. 123–124.

⁴ Według Chmielnickiego, właściwym kandydatem do roli opiekuna i obrońcy Ukrainy na międzynarodowej arenie był sułtan turecki. Miał on dostateczne wpływy, by nie dopuścić do tego, aby jakiekolwiek państwo zagrażało Ukrainie, a jednocześnie państwo tureckie było na tyle oddalone od Ukrainy, by nie wtrącać się w jej wewnętrzne sprawy. Po wymianie w 1651 r. posłów Otomańska Porta formalnie uznała hetmana i wojsko zaporoskie za swych wasali na takich samych zasadach zwierzchnictwa, jak Mołdawia, Wałacha oraz Krym. Jednakże z uwagi na ogromną nienawiść Ukraińców do Turków, zwanych przez nich pogardliwie „bisurmanami”, oraz ze względu na wewnętrzne zmiany w Otomańskiej Porcie wspomniana ugoda nie doszła do skutku.

⁵ Po niedawnej wojnie z Polską Moskwa wolała odczekać i dopiero wtedy podjąć odpowiednie działania. Ukraińcy zagrozili jednak, że oddadzą się pod władzę sułtana otomańskiego. Wtedy to car Oleksy Michajłowicz w czerwcu 1653 r. zwołał Sobór Ziemski, który zgodził się na przyłączenie Ukrainy do Rosji. Ostateczne rozstrzygnięcie car odłożył do powrotu do Moskwy posłów na czele z kniazem B. Repninem-Obolenskim, których wysłał z żądaniem zaprzestania działań wojennych na terytorium Ukrainy i doprowadzenia, w ramach tzw. uгод zborowskich z 1649 r., do pokoju. Polska jednak uchyliła żądania rosyjskiego poselstwa. Wówczas car zerwał z nią stosunki dyplomatyczne i ogłosił wojnę.

⁶ *Wossojedinienie Ukrainy z Rossiej. Dokumenty i materiały*. T. 3. Moskwa 1963, s. 413–414.

⁷ Rosja zamierzała odebrać Polsce niektóre tereny, a tym samym rozszerzyć swój wpływ, Ukrainę zaś wykorzystać jako „ścianę” przeciwko otomańskiemu imperium.

ród zaakceptował kandydaturę cara, B. Chmielnicki oraz cała starszyzna kozacka złożyli w cerkwi przysięgę na wierność carowi, Baturlin zaś w imieniu cara rosyjskiego przekazał na ręce Chmielnickiego oznaki hetmańskiej władzy⁸.

Niedługo potem do 117 miast wysłano carskich urzędników, którzy odebrali przysięgę na wierność carowi od 127 tys. osób, lecz nie wszyscy mieli ochotę ją złożyć⁹. Przez długie lata wspomniana ugoda była przedmiotem sporów uczonych, gdyż P. Szafranów twierdził, iż nawet jej kopie zostały sfalszowane przez carskich pisarzy.

Według rosyjskiego historyka prawa W. Sergijewycza, ugoda świadczy o unii Rosji z Ukrainą, zgodnie z którą obie strony miały wspólnego monarchę, zachowując jednak odrębność. Natomiast M. Diakonow udowodnił, że dając zgodę na „osobiste ujarzmienie” carowi, Ukraina godziła się na wchłonięcie jej ziem przez państwo rosyjskie, dlatego ugoda ta była w rzeczywistości unią. Tacy badacze historii, jak Rosjanin W. Jakotin czy Ukrainiec M. Gruszewski, uważali natomiast, że ugoda perejasławska była formą zależności lenniczej, zgodnie z którą strona silniejsza (car) miała bronić słabszej (Ukraińców), nie wtrącając się w jej sprawy wewnętrzne. Inny ukraiński badacz historii W. Łypyński był z kolei zdania, że ugoda z 1654 r. była po prostu krótkotrwałym sojuszem wojskowym między Rosją a Ukrainą¹⁰.

Wybitny lwowski badacz historii I. Krypiakiewicz¹¹, oceniając sojusz Ukrainy z Moskwą, twierdził, że powstał on na trzeźwych, rzeczywistych zasadach polityki ukraińskiej. Jego zdaniem, nie było to żadne dołączenie odciętej wcześniej gałęzi do macierzystego pnia, sam Chmielnicki bowiem niechętnie przyjął tytuł carskiego lennika i nie myślał oddawać się zwierzchnictwu Moskwy. Hetman obrał własną drogę ku wzmocnieniu swej władzy i tym samym państwa. Polityka ukraińska ostatecznie uwolniła się spod wpływu polskich tradycji i mogła zmierzać ku własnym celom.

Inaczej natomiast oceniła ugodę perejasławską historiografia radziecka. W 1954 r., podczas obchodów 300-lecia sojuszu ukraińsko-rosyjskiego, w ZSRR ogłoszono (co prawda nie uczeni, a partia komunistyczna), że ugoda perejasławska stała się punktem kulminacyjnym w wiekowych dążeniach Ukraińców i Rosjan do połączenia w ramach jednego państwa rosyjskiego, oraz że scalenie tych dwóch narodów było głównym celem ukraińskiej walki narodowowyzwoleńczej w latach 1648–1654.

Wprawdzie w połowie lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku jeden z historyków – M. Brajczewski – negował te poglądy, jednak dla wszystkich radzieckich uczonych poparcie partyjnej interpretacji umowy stało się wersją obowiązującą. Według oficjalnej teorii radzieckiej, wielkość (doniosłość) hetmana B. Chmielnickiego po-

⁸ M. Gruszewski: *Ilustrowana istoria Ukrainy*. Kijew 1990, s. 314.

⁹ D.I. Doroszenko: *Zarys istorii Ukrainy*. T. 1. Kijew 1996, s. 226–227.

¹⁰ O. Subtelny: *Ukraina...*, s. 125.

¹¹ I.P. Krypiakiewicz: *Istoria Ukrainy*. Lwów 1990, s. 179.

legała przede wszystkim na tym, że nie widział możliwości uratowania ukraińskiego narodu bez zjednoczenia z wielkim narodem rosyjskim.

Po podpisaniu umowy perejasławskiej do Moskwy, pod koniec lutego 1654 r., oddelegowano z Ukrainy posłów, na czele z głównym sędzią S. Bogdanowiczem-Barudnym i pułkownikiem P. Teterią, w celu nadania norm prawnych zjednoczeniu Rosji z Ukrainą i określenia jej sytuacji prawnej. Wspomniani posłowie prowadzili rokowania z posłami cara. W ich efekcie w tzw. artykułach marcowych¹² Ukraina zawarła swe warunki przyłączenia do Rosji. Umowa ta potwierdzała polityczną autonomię Ukrainy w ramach państwa rosyjskiego, zachowanie nienaruszalności jej ustroju społecznego, wcześniejszego porządku rządu i systemu sądowego, pozostawiając Kozakom ich prawa i przywileje¹³. Ukraina mogła ponadto utrzymywać kontakty zewnętrzne z innymi państwami, pod warunkiem, że będzie informować cara o ich treści. Potwierdzono również uzyskane przez feudałów ukraińskich prawa, przede wszystkim zaś dziedziczenie ziemi. Pozostawiono także jako obowiązujące funkcjonujące na tych terenach prawodawstwo.

Ukraina mogła również posiadać 60-tysięczny kozacki rejestr¹⁴. W edykcie carskim wojska zaporoskiego z 27 marca 1654 r. podkreślano, że poprzednie prawa, które obowiązywały ludność Ukrainy, nie powinny zostać naruszone: „My, wielki panie, nasza carska wielkość, poddanego naszego Bogdana Chmielnickiego, hetmana wojska zaporoskiego, poszkodowaliśmy, rozkazaliśmy Im być pod naszą carską wielkością wysoką ręką w [...] ich prawach i przywilejach, które nadane były przez królów polskich i wielkich książąt litewskich, i tych praw i wolności naruszać się nie powinno, prowadzić swe procesy sądowe według praw wcześniejszych, a nasze carskie wielkości, bojarzy, wojewodowie w te ich sądy wojskowe wtrącać się nie będą”¹⁵.

Dawne prawa i wolności, które Ukraina miała zachować, to między innymi: prawa i przywileje osobnych stanów społeczeństwa, wolne wybory hetmanów, administracja lokalna i sądownictwo, 60-tysięczny oddział wojska, organizacja finansów pod kontrolą odpowiednich przedstawicieli cara. Jednak carat rosyjski, prowadząc politykę centralizacji i rusyfikacji, stopniowo odwoływał odrębne prawa i przywileje Ukrainy. I tak w 1663 r., w celu ogólnej kontroli funkcjonowania władzy ukraińskiej, został wydany ukaz posolski, w ramach którego zamieszczono dekret małosyjski ustalający znaczne ograniczenia poprzednich przywilejów Ukrainy.

W 1722 r. car Piotr I wprowadził dalsze ograniczenia praw Ukrainy. Zorganizował w tym celu małosyjskie kolegium¹⁶ (ciągle bowiem napływały skargi od mało

¹² Artykuły te otrzymały później nazwę umowy perejasławskiej albo umowy B. Chmielnickiego.

¹³ W.S. Kulczycki, M.I. Nastjuk, B.J. Tyszczyk: *Z historii ukraińskiej państwowości*. Lwów 1992, s. 41.

¹⁴ Nazwa „Kozacy rejestrowi” po pewnym czasie wyszła z użycia i została zastąpiona określeniem „Kozacy gorodowi”, a w 1753 r. – „Kozacy wyborni”.

¹⁵ *Istoria derżawy i prawa Ukrainy. Hrestomatia*. Kijów 1996, s. 94–95.

¹⁶ M. Wasylenko: *Materiały do historii ukraińskiego prawa*. T. 1. Kijów 1928, s. VIII–IX, 1–7.

wpływowych, niezamożnych Kozaków), podporządkowane, jeśli chodzi o działalność, senatowi rosyjskiemu. Miało to ograniczyć sprzeczność wydawanych przez sądy na Ukrainie wyroków, wypływającą z różnych podstaw prawnych. Małorosyjskie kolegium wywołało jednakże skutek odwrotny – odąd znacznie szerzyło się łapówkarstwo i innego rodzaju nadużycia.

Za brak porządku na Ukrainie Piotr I obwiniał władze hetmańskie, co stanowiło pretekst do ograniczenia autonomii Ukrainy. Surowy reżim ustanowiony przez Piotra I na hetmańszczyźnie zelżał dopiero po jego śmierci.

Katarzyna II ostatecznie zlikwidowała władzę hetmańską, jednakże nie doprowadziło to do całkowitego upadku autonomii Ukrainy. Pozostał ukraiński system prawny, odrębne sądownictwo, lokalne instytucje administracyjne oraz sicz zaporoska ze swym własnym ustrojem. Nie trwało to jednak długo, już bowiem w latach osiemdziesiątych XVIII w. zostały zniszczone resztki autonomii Ukrainy.

Kodeks z 1743 r. – jego źródła i struktura

Przed opracowaniem kodeksu z 1743 r. na Ukrainie obowiązywało prawo zwyczajowe, które regulowało: stosunki, sytuację i strukturę kozackich organów, ziemskie stosunki chłopstwa, a także stosunki rodzinne. W miarę nasilania się w społeczeństwie ukraińskim procesu dyferencjacji klasowej na Ukrainie rozpowszechniał się system prawa, który obowiązywał w szlacheckiej Polsce, a którego podstawowym źródłem były statuty litewskie i prawo magdeburskie. Znaczenie prawa magdeburskiego było różne w Polsce, na Litwie i na Ukrainie¹⁷.

Nie należy zapominać, że na Ukrainie tylko 11 miast miało swój samorząd: Kijów, Czernihów, Starodób, Pagar, Niżyn, Kozielec, Oster, Perejasłów, Połtawa, Nowgorod-Siwersk. Różne normy prawne, które funkcjonowały wówczas na Ukrainie, często sobie przeczyły. Normy ukraińskiego prawa zwyczajowego były sprzeczne z normami statutów litewskich, a te z normami prawa magdeburskiego. I tak art. 1 rozdziału 7 statutów litewskich ustalał, że każdy posiadacz macierzystego lub ojcowskiego majątku, kupionego albo wysłużonego, może go zbyć na drodze sprzedaży lub darowizny bez zgody swych dzieci i rodziców. Natomiast zgodnie z prawem magdeburskim, nikt nie mógł zbyć takiego majątku bez zgody przyszłych legalnych spadkobierców. Również art. 2 rozdziału 5 statutów litewskich stanowił, że wszystkie majątki macierzyste może dziedziczyć zarówno syn, jak i córka, majątek ojcowski zaś – wyłącznie syn. Natomiast zgodnie z prawem magdeburskim, ojcowskie mienie w równej mierze dziedziczyli zarówno syn, jak i córka. Z tego względu sądy mogły wydawać odmienne wyroki, co prowadziło do nadużyć.

---

¹⁷ Prawo magdeburskie było najbardziej rozpowszechnione w Polsce, zwłaszcza w jej części zachodniej, o wiele mniej na Litwie, a najmniej – na Ukrainie.

Na tę okoliczność zwrócił uwagę hetmanowi Iwanowi Skoropadskiemu Piotr I w odrębnym dekrete z dn. 29 kwietnia 1722 r., pisząc w nim między innymi: „Dochodzą do nas liczne skargi o podatkach i nieporządkach, które są czynione zarówno przez sądy generalne i starszyznę, jak i pułkowników. W sądach generalnych dochodzi do łapówek i wielkiej nieprawdy, dlatego ubodzy Kozacy, którzy nie mogą płacić, choć niesłusznie, bywają oskarżani. Pułkownicy w swych sądach dopuszczają się nieprawdy wobec Kozaków i pospolitych [...], zabierają im ziemię, lasy, młyny. Nakłaniając Kozaków do pracy przy budowie swych domów, chutorów, zapór młyńskich, zmuszają ich do rezygnacji ze służby kozackiej po to, by stali się ich poddanymi”¹⁸.

Panujący wówczas na Ukrainie hetman Skoropadski w notatce wyjaśniającej z dn. 2 maja 1722 r. zaprzeczył, że nadużycia takie miały miejsce. Jednakże, jak potwierdzają to różne dokumenty z tamtego okresu, łapówkarstwo było charakterystyczne dla ówczesnych sądów zarówno Ukrainy, jak i Rosji.

Sądowe nadużycia były także w centrum uwagi następców Piotra I. Za jedną z przyczyn nadużyć organów sądowych Ukrainy Rosja uważała brak jednolitego kodeksu prawa ukraińskiego. Z tego względu dn. 28 sierpnia 1728 r. został wydany dekret, w którym stwierdzano: „[...] ponieważ doniesiono, że lud małosyjski sądzi się różnymi prawami, nazywanymi magdeburskimi oraz saksońskimi statutami, z których jeden drugiemu nie odpowiada, dla korzyści sądownictwa ludu małosyjskiego te prawa, według których prowadzi sądy lud małosyjski, trzeba przetłumaczyć na język wielkorusyjski i przeznaczyć z miejscowych osoby przyzwoicie, biegle i znające się na rzeczy do układania z tych praw w jedno i dla aprobacji przysłać na dwór j.i.w.”¹⁹

Zgodnie z dekretem, w 1728 r. powołano komisję, której zadaniem było opracowanie kodeksu. Komisja w zmiennym składzie pracowała przez piętnaście lat.

W 1734 r. książę Szachowski wydał kolejny dekret o powołaniu nowej komisji kodyfikacyjnej, liczącej 12 osób, z siedzibą w Moskwie. Według źródeł, w skład tej komisji weszli: rektor Dubniewicz, perejasławski igumen Prochorowicz, starzec soborny Goskiewicz, czernihowski igumen Makoszyński, protopop Sawicki, sędzia generalny I. Borozna, pułkownik połtawski Koczubej, pułkownik chorąży Stołpowski, sotnik Storożenko, „buńczukowi towarzysze”, Czujkiewicz i Dmytraszko-Raicz, a także przedstawiciel kijowskiego magistratu Neczaj. Przewodniczącym komisji został sędzia generalny Iwan Borozna, a później generalny obożny Jaków Łyzogób²⁰.

Komisja kodyfikacyjna miała przede wszystkim przetłumaczyć z innych języków księgi sądowe, a następnie – na ich podstawie – stworzyć jeden ogólny kodeks. W 1732 r. komisja ukończyła tłumaczenie najbardziej skomplikowanego zbioru

¹⁸ *Polnoje sobranie zakonów Rosijskoj imperii*. T. 6. № 3989.

¹⁹ *Ibidem*, T. 8. № 5824.

²⁰ W.S. Kulczycki: *Kodyfikacja prawa na Ukraini u XVIII stolitti*. Lwów 1958, s. 10.

ru – *Speculum Saxonum* P. Szerbicza, a dwa lata później ogłosiła, że zostały już przetłumaczone na język rosyjski skorygowane: *Księga statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego*, *Księga porządku* na 4 części podzielona i artykuły prawa magdeburskiego. Oprócz tego przetłumaczono, choć jeszcze nie zweryfikowano: *Księgę prawa magdeburskiego* (przetłumaczona w 1/4), *Księgę lat – Enchiridion*, księgę nazwaną *Zercalo (Zwierciadło) Saksonów*, w języku polskim abecadłem zebraną i nadrukowaną; *Księgę o ochronie wdów i sierot*. Na przekład czekały jeszcze: *Prawo chełmińskie*, *Księga o zastosowaniu dobra żonie od męża wyznaczonego*²¹.

W tytule samego komunikatu komisja podała, że kodeks składa się „z trzech ksiąg, a mianowicie statutu litewskiego, *Zercala (Zwierciadła) saksońskiego* i położonych przy tym innych praw, także z księgi *Porządku* wobec tłumaczenia z języka polskiego i łacińskiego na dialekt rosyjski”²².

Według badaczy kodeksu ukraińskiego, w tym między innymi W. Miesiaca, źródłami kodeksu ukraińskiego prawa z 1743 r. były: statuty litewskie w tłumaczeniu z wydania polskiego z 1614 r.; *Trybunał, czyli sąd główny*, przyjęty na sejmie w 1158 r., zawsze dołączany do statutów już w ich wersji drukowanej po 1623 r.; zbiory prawa magdeburskiego; *Speculum Saxonum* M. Jaskera; *Speculum Saxonum* i *Ius minicipale Magdeburgense* P. Szerbicza; wszystkie księgi W. Groickiego, które są znane pod wspólnym tytułem *Porządek*; *Enchiridion* J. Kirszejna Cezaryna; Prawo chełmińskie w polskim tłumaczeniu P. Kuszewicza; niemiecki tekst *Zwierciadła Saksonów*.

Tłumaczenie wymienionych źródeł ukończono w 1738 r. Jak możemy stwierdzić na podstawie notatek po przetłumaczeniu statutów litewskich, skład komisji się nie zmienił, nadal byli w niej: generalny wojskowy oboźny J. Łyzogób, pułkownik łubeński P. Apostoł, buńczużny towarzysz Walkowicz, buńczużny towarzysz S. Czujkiewicz, pisarz łubeński Stopowski, buńczużny towarzysz G. Kuźmeński, wojskowy towarzysz W. Łysaniewicz, wojskowy towarzysz A. Drobowski, wojskowy towarzysz P. Łośniewicz, wojskowy kancelista Łoziński, sotnik iczniański G. Storożenko, archimandryta S. Mychałowicz, igumen German, igumen ieromonach T. Smorzewski, ieromonach M. Kosacz, protoirej Rogaczewski, sotnik G. Łyzaniewicz²³.

Gdy komisja przystąpiła do opracowywania kodeksu, między jej członkami doszło do konfliktu na temat, jaki powinien być nowy kodeks – zupełnie nowy czy tylko skorygowany przez statuty litewskie i inne ustawy, które obowiązywały na Ukrainie. Przedstawiciele elity społeczeństwa ukraińskiego chcieli, aby za podstawę kodyfikacji przyjęto statuty litewskie, przedstawiciele ukraińskiej starszyny optowali natomiast za przyjęciem jako podstawy prawa magdeburskiego. Ostatecznie zwyciężyła idea grupy starszyńsko-szlacheckiej, ponieważ popierała ją również władza impera-

²¹ A.P. Tkacz: *Istoria kodyfikacji dorewolucijnego prawa Ukrainy*. Kijew 1968.

²² W.D. Miesiac: *Istoria kodyfikacji prawa na Ukrainie w pierwszej połowie XVIII wieku*. Kijew 1963, s. 55–56.

²³ Ibidem, s. 51–52.

torska. W dekrete z 1734 r. wymieniono zadania komisji: „[...] te prawa przewieść i zwieść do jednego i co należy skrócić i dodać na rzecz ludu małosyjskiego i co do wiernego nam poddaństwa od tego się należy, o tym zrobić projekty”²⁴. W ten sposób wyznaczono kierunek prac komisji i nadmieniono, że przy powoływaniu nowego kodeksu ma prawo przekształcać dotychczasowe normy prawne.

Oprócz wymienionych źródeł pisemnych, kodyfikatorzy korzystali z carskiego prawodawstwa, prawa cerkiewnego, prawa zwyczajowego i sądowej praktyki. Analiza podziału punktów kodeksu wskazuje, że większość nowych norm sformułowano na podstawie norm zaczerpniętych z pisanych źródeł prawa.

Komisja ukończyła prace w 1743 r. w Głuchowie, a w lipcu 1744 r. generał-lejtenant G. Bibikow przekazał kodeks do senatu. Czy jednak senat rozpatrzył projekt kodeksu – nie wiadomo, gdyż nie mamy na ten temat żadnych informacji. Podstawową przyczyną takiego stosunku władz centralnych do opracowywanego kodeksu było to, że jego treść nie odpowiadała polityce carskiej wobec Ukrainy²⁵.

W maju 1756 r. dekretem imperatorki Elżbiety kodeks zwrócono hetmanowi Rozumowskiemu, któremu polecono ponownie przejrzeć projekt i usunąć z niego to, co nie odpowiada społecznym wymaganiom. Do rozpatrzenia treści kodeksu została zaangażowana generalna starszyna, wszyscy pułkownicy, dziesięciu przedstawicieli towarzystw buńczukowych, czterech wojskowych i po dwóch przedstawicieli pułkowej i sotniowej starszyny z każdego pułku. Analiza kodeksu trwała do 1759 r., a może nawet dłużej. Prac jednak nie ukończono. Sprawy kodyfikacji prawa ukraińskiego w XVIII w. nie doprowadzono do końca, a opracowany projekt kodeksu nie otrzymał oficjalnego potwierdzenia. Profesor O. Kistiakiwski, w przedmowie do wspomnianego wydania, podkreślał, że ludzie, którzy interesowali się historią ojczyzny i prawodawstwem faktycznie nie znali działalności ustawodawczej²⁶.

Projekt kodeksu liczył 30 rozdziałów, które zostały podzielone na 531 artykułów, a te z kolei – na 1716 punktów. Pełna nazwa kodeksu brzmiała *Prawa, zgodnie z którymi lud małosyjski prowadzi sprawy sądowe, wysoce najjaśniejszych mosiężna wielka władczyni imperatorka Elżbieta Pietrowna, samodzielnawczyni wszechrosyjskiego Jej Imperatorska Najświętsza wysokość, rozkazem z trzech ksiąg, zwłaszcza Statutu Litewskiego, Zercala Saksońskiego i przyłożonych przy tym innych praw, także z księgi „Porządek”, po [prze]tłumaczeniu z języka polskiego i łacińskiego na rosyjski dialekt w jedną księgę wiadomości w Głuchowie lata 1743 roku Bożego*.

Na *Prawa, według których prowadzi sprawy sądowe lud małosyjski...* składały się następujące części: instrukcja komisji kodyfikacyjnej, przedmowa i tekst norm prawnych, do którego dołączono – tłumaczenie cytatów, które były w tekście, alfabetyczny rejestr bibliograficzny ze wskazaniem rozdziałów i krótkiej treści artykułów zgodnie z tekstem, porządek małosyjskich stopni wojskowych do

²⁴ *Polnoje sobranie zakonów...* T. 9. № 6611.

²⁵ W.S. Kulczycki: *Kodyfikacja prawa...*, s. 11.

²⁶ *Prawa, po którym suditsia małosyjski narod*. 1879, s. 2.

hetmana włącznie, czyli swego rodzaju *tabele rangi*, w których wyliczono wojskowe i cywilne stopnie obowiązujące na Ukrainie.

Profesor O. Kistiakiwski opublikował kopię kodeksu (przekazaną mu przez W. Barszewskiego), która różni się od oryginału, odkrytego w 1970 r. przez litewskiego historyka W. Raudeliunasa²⁷. Ten ostatni wśród rękopisów sanktpetersburskiego Oddziału Instytutu Historii AN Rosyjskiej Federacji odnalazł oryginalny egzemplarz *Praw...*²⁸

Drugi egzemplarz kodeksu podczas drugiej wojny światowej odnalazł w sanktpetersburskim archiwum historycznym młody badacz W. Miesiąc. Jednak w trakcie działań wojennych egzemplarz ten zaginął, a sam W. Miesiąc zmarł²⁹. Na szczęście jego pracę habilitacyjną, staraniami profesora Uniwersytetu Moskiewskiego Sofronenki, udało się później opublikować.

Podstawowym źródłem *Praw...* były statuty litewskie, do których kodeks odwoływał się aż 417 razy. Oprócz tego, w 264 wypadkach autorzy, powołując się na statuty litewskie, wskazywali na zmianę ich norm, w 352 wypadkach odwoływano się zarówno do statutów, jak i praw magdeburskich (zbiory prawa magdeburskiego, a zwłaszcza takie jego pamiątki, jak *Zwierciadło Saksonów* M. Jaskera (w języku łacińskim), opublikowane w 1536 r. w Krakowie, *Prawo cywilne chełmińskie* z 1548 r. (w języku niemieckim), *Porządek magdeburskich praw cywilnych* (w skrócie: *Porządek*), uporządkowany w 1559 r. przez zastępcę wójta wyższego sądu niemieckiego prawa na zamku krakowskim W. Groickiego (w języku polskim), oraz *Artykuły prawa magdeburskiego*, spisane w języku łacińskim przez wójta zamku krakowskiego J. Kirsztejna (Kirstein) w 1557 r.). Po przyłączeniu Ukrainy do Rosji pojawiły się nowe wersje prawa magdeburskiego w języku ukraińskim (np. krótki indeks do księgi *Porządku*)³⁰. Na wskazane pamiątki prawa magdeburskiego powoływano się 357 razy, a w 219 wypadkach twórcy *Praw...*, powołując się na źródła prawa magdeburskiego, wskazywali na przerabianie tych tekstów albo sami dołączali doń różne dodatki.

²⁷ W. Raudeliunas: *Podlinnik ukraińskiego kodeksa „Praw” 1743 goda*. In: „Trudy AN Litowskiej SSR – Seria A”. T. 4. Wilnius 1974.

²⁸ Był to rękopis w skórzanej oprawie, dużego formatu, liczący 460 stron, autorstwa kilku osób. Rękopis trzykrotnie poświadczono własnoręcznymi podpisami wszystkich 18 członków komisji kodyfikacyjnej. Do rękopisu załączono oryginalny list ówczesnego władcy G. Bibikowa do carycy Elżbiety Pietrowny, w którym ten zawiadamiał o przesylce zbioru praw ukraińskich na „aprobację”, czyli na zatwierdzenie. Na odwrotnej stronie listu widniało potwierdzenie otrzymania materiałów przez senat w Petersburgu dn. 17 lipca 1744 r. Ten sam egzemplarz, który miał być zatwierdzony przez senat, miał nabrać mocy prawnej na Ukrainie. Własnoręczne podpisy członków komisji kodyfikacyjnej figurowały także na dwóch rękopisach, które były uważane za oryginały.

²⁹ W.S. Kulczycki: *Wydatna pamiątka ukraińskiego narodu*. Lwów 1993, s. 35.

³⁰ *Prawoznawstwo*. Lwów 1994, s. 49.

Pojęcia i rodzaje przestępstw według kodeksu z 1743 r.

Kodeks z 1743 r. składał się z 30 rozdziałów. Prawu karnemu poświęcono sześć z nich – rozdziały od 20 do 25:

- Rozdział 20. *O gwałtach albo przemocy, o napadzie i zabójstwie, o „poboju”; niepełnomocnictwo, rozbój i hańba, o karach zbrodniarzy, także „hołowszczyzna” albo wypłata za głowę, za okrzywienie i uszkodzenia, za „poboje”, rany i bezczynstwa szlachty albo ludzi wojskowego tytułu i in.*
- Rozdział 21. *O zabójstwie pospolitego tytułu ludzi, służących, majstrowych i innych, także nielegalnie urodzonych dzieci, i o wypłatach za głowę, i za hańbę ich.*
- Rozdział 22. *O rabunkach, różnych szkodach i wynagrodzeniach za nie.*
- Rozdział 23. *O karach cudzołożników, obłąkańców, gwałcicieli kobiet i dziewcząt, także „mużołożników”, „zwierzelożników”.*
- Rozdział 24. *O złodziejach i ich karach, o innych sprawach złodziejskich.*
- Rozdział 25. *O podejrzanym w sprawach kryminalnych ludziach, którzy podlegają mordowaniu, także o śmiertelnej egzekucji nad winnymi i o kacie, i o prowadzeniu w sądach czarnych i skargowych ksiąg.*

Wiele norm prawa karnego zawierają także inne rozdziały kodeksu:

- Rozdział 2. *O Bożym honorze.*
- Rozdział 3. *O najwyższym honorze i władzy monarchy.*
- Rozdział 5. *O królewskiej służbie wojskowej i o wojskowym porządku.*
- Rozdział 30. *O Cyganach, Tatarach, Żydach i innych niewiernych, o ich hańbie, ranach i zabójstwach.*

Ówczesne prawo karne ukazuje przede wszystkim konkretyzację samego pojęcia „prawo i sprawiedliwość”, lepszą systematykę i dokładniejszą definicję określonych przestępstw. Największym osiągnięciem tego prawa była zarówno jego demokratyzacja, jak i – chociaż jedynie w granicach odrodzonego porządku stanowego – ściślejsze określenie teorii winy podmiotu oraz wzmocnienie publicznoprawnego elementu przestępstwa i wprowadzenie środków zabezpieczających poprawę (choć jeszcze w bardzo prymitywnej formie).

Natomiast także to prawo, podobnie jak wcześniejsze, komplikowało niejasność pozycji karnej polityki, która w rezultacie doprowadziła do chaosu w systemie kar i w ich kumulatywnym, często bezdusznym, wprowadzeniu i nierozumieniu pojęcia zbrodni oraz celu kary.

Z tego między innymi względu stulecie to wciąż było czasem panowania prywatnych zasad prawnych. Surowość prawa zamykała rejestr cech negatywnych prawa karnego hetmańszczyzny XVII–XVIII w. Wspomniany dualizm odbił swe piętno zarówno na niekonkretnym zdefiniowaniu pojęć zbrodni i winy, jak i na związanym z nimi systemie kar i ich wprowadzaniu.

Pojęcie przestępstwa ostatecznie zostało ukształtowane pod wpływem statutów litewskich i kodeksów niemieckiego prawa miejskiego oraz prawa zwyczajowego. Biorąc pod uwagę tak różne źródła, przestępstwo, a właściwie ówczesne prawo karne, zostało niedokładnie sformułowane. Z dawnego okresu w definicji tej pozostały silne ślady prywatnoprawnego poglądu, który uznawał za przestępstwo to, co czyniło szkodę („stratę”) człowiekowi, a najważniejszą formą reakcji na nie było odszkodowanie dla poszkodowanego. Jednak zachodnioeuropejskie wpływy publicznie wzmocniły element prawny przestępstwa i kary, który już wówczas stał się elementem głównym.

Aby zdefiniować przestępstwo, najczęściej używano określenia „wykroczenie”, a złoczyńcę nazywano „wykrocieńcą”, co bez wątpienia wskazuje na publicznoprawne rozumienie przestępstwa. Często stosowano również nazwę „sprawa kryminalna”, zwłaszcza dla sprecyzowania ciężkich przestępstw. Nierzadko używano terminu „złoczyńnienie” – przestępstwo bowiem, oprócz naruszenia prawnych rozkazów i zakazów, które były wydawane dla dobra wszystkich, nie przestawało być naruszeniem Bożego porządku, a więc grzechem, który wymagał pokuty.

Podmiotem przestępstwa mogła być każda osoba, tj. obywatel państwa albo osoba spoza kraju (ale nie mogła nim być martwa rzecz lub zwierzę), obiektem przestępstwa zaś – zarówno osoba, jak i jej ruchome i nieruchome mienie. Podmiotem przestępstwa mogła być tylko jedna osoba³¹.

Jak już wspomniano, według kodeksu z 1743 r., podmiotem przestępstwa mogły być wszystkie osoby – wolni i niewolnicy, jak również „kripacy” (ludzie ujarzmie-

---

³¹ Ludzie zawsze albo czasowo nieświadomi swych czynów lub sterowania nimi, cierpiący na chorobę intelektu albo woli, czy też od urodzenia niepełnosprawni umysłowo, czy wskutek choroby umysłowej, czy też innego stanu chorobowego albo podlegający kilkuminutowemu zamroczeniu alkoholowemu, nie byli uznawani za złoczyńców i za swe zakazane przez prawo uczynki nie zostali poddani karze bądź w przypadku zamroczenia alkoholem zostali poddani tylko karze łagodnej i jedynie ku przestrodze innym. Ale jeśli osoba taka świadomie doprowadziła się do takiego stanu, wtedy, chociaż popełniła czyn w stanie niepodlegającym sądowi, ponosiła odpowiedzialność jak za przestępstwo popełnione świadomie. Ówczesne prawo odróżniało też przestępstwo popełnione przez niepełnosprawnego umysłowo człowieka w stanie tymczasowej świadomości. Taka osoba nie podlegała karze kryminalnej, oddawano ją pod opiekę rodziny lub opiekunów, a w przypadku osób biednych – pod kontrolę miejskiej lub wiejskiej władzy, która winna ich była trzymać pod zamknięciem. Jeśli taka osoba mimo wszystko dokonała zakazanego uczynku, to osoby zobowiązane do pilnowania jej płaciły połowę odszkodowania ze swego mienia prywatnego, a połowę z mienia, którego pilnowały. Osoby, które nie podlegały sądowi, w przypadku powtórzenia przestępstwa były tymczasowo aresztowane, a w wypadku powrotu do przestępstwa przetrzymywano je w więzieniu aż do śmierci („by zabójstwa ponownie uczynić nie mogły”). Jednakże niektóre osoby podlegały karze, mowa tu o tych osobach, które wyzdrowiały, chociaż popełniły przestępstwo w stanie, w którym nie podlegały sądowi. Więc na czas choroby umysłowej albo nieświadomości prześladowanie i wykonanie wyroku było wstrzymywane. Nie podlegali odpowiedzialności karnej mężczyźni do lat 16 (w prawie cywilnym do lat 18), kobiety do lat 13, a także ludzie w podeszłym wieku, którzy czasami dziecinnieją (rozdz. 20 art. 44 § 7). Ludzie w podeszłym wieku nie podlegali żadnej karze, zaś wobec niepełnoletnich nie wolno było stosować kary śmierci. Kodeks znał już pojęcie afektu, które czasem mogło w pełni wykluczyć winę, np. w przypadku zabójstwa przez męża kochanka żony.

ni), obywatele i osoby spoza granic państwa. Na początku przynależność stanowa poszkodowanego nie miała znaczenia. Ówczesne prawo karne starało się bowiem chronić równość³². Z czasem jednak powrócono do reguł minionego stulecia i osoby należące do wyższych warstw społecznych – szlachta i kozacy (ludzie wojskowego tytułu) znów byli bardziej chronieni prawem. Oprócz szlachty i kozactwa, poważną prawną ochroną zabezpieczono urzędników państwowych, między innymi personel sądowy.

Wciąż natomiast nie były zdefiniowane kategorie przestępstw, chociaż miały już pewną strukturę. Przestępstwa mogły być kwalifikowane i zwykłe, przeciw interesom publicznym i prywatnym.

Wśród przestępstw publicznych wyróżniono przestępstwa: a) przeciw religii, b) przeciw państwu, c) służbowe, w tym wojskowe, d) przeciw moralności.

Z kolei przestępstwa prywatne podzielono na te: a) przeciw życiu, b) przeciw zdrowiu, c) przeciw honorowi i wolności, d) przeciw mieniu.

Systematyka przestępstw była taka sama, jak w poprzednim okresie, choć różne są zdania na temat ich podziału. I tak profesor J. Padoch wyróżnił przestępstwa przeciw: a) interesom publicznym i b) interesom prywatnym, przy czym do pierwszej grupy zaliczył najpierw przestępstwa przeciw religii z majestatu władcy jako Bożego wybrańca, do drugiej zaś – przestępstwa przeciw państwowemu i domowemu pokojowi³³.

W.S. Kulczycki natomiast wydzielił następujące rodzaje przestępstw: 1) przeciw religii, 2) przeciw honorowi i władzy monarchy, 3) przeciw nienaruszalności ciała, 4) przeciw życiu, 5) przeciw majątkowi, 6) przeciw moralności płciowej³⁴.

W zależności od rodzaju woli przestępstwo mogło być: a) umyślne, b) nieumyślne, c) przypadkowe.

Przestępstwo, które pociągało za sobą odpowiedzialność karną, było uczynkiem przez prawo zakazanym. Za złoczyńcę uważano osobę, która doprowadziła do takiego uczynku. Oprócz naruszenia prawa, aby móc orzec karę, wymagano także winy złoczyńcy. Za winną uznawano tylko osobę podlegającą sądowi. Z uwagi na „przestępczy charakter” przestępstwa dzielono na: umyślne, z nieostrożności, a także wyróżniano wypadki.

³² Jeśli chodzi o niewolnika, to jego sytuacja była teraz lepsza. Państwo chroniło go nie tylko przed napadem osób obcych, które za jego zabójstwo były skazywane na śmierć (rozdz. 27 art. 19 § 1), ale i przed niesprawiedliwością właściciela, który miał tylko ograniczone prawo dominującej jurysdykcji nad nim. Niewolnik miał też prawo do skargi na swego właściciela w sprawach karnych (rozdz. 27 art. 15 § 3), ale odszkodowanie za głowę niewolnika wciąż pobierał właściciel. Demokratyzacja kodeksu polegała na polepszeniu prawnego stanowiska niższych warstw ludności, uznaniu ich ludzkiej osobowości i praw prywatnych. Chociaż niewolnicy wciąż byli własnością panów, własność ta była bardziej ograniczona. Jednak w sprawach karnych niewolnicy podlegali ogólnemu sądowi państwowemu. Pan już nie miał prawa męczyć albo kałeczyć niewolnika, a za jego zabójstwo odpowiadał jak za każde inne zabójstwo. Karą za nie była więc śmierć.

³³ J. P a d o c h: *Narys istorii ukraińskiego karnego prawa*. Miunchen 1951, s. 70.

³⁴ W. S. K u l c z y c k i: *Kodyfikacja prawa...*, s. 22.

Umysłne przestępstwa mogły być realizowane z premedytacją („z umysłem”) albo bez premedytacji. Wypadek natomiast uzasadniał podstawę do zwolnienia od odpowiedzialności karnej, pozostawał zatem tylko obowiązek odszkodowania. Wypadek miał miejsce wtedy, gdy do zakazanego skutku doszło nie specjalnie, nie z umysłem, nie na żądanie³⁵. Z wypadkiem często związane były przestępstwa przez nieostrożność.

Przestępstwa umyślne charakteryzowała większa wola złoczynna w różnych odmianach: tajemniczości i podstępności, przedmiotowości, naruszenia przez przestępstwo szczególnego obowiązku wierności i wdzięczności, stosowania szczególnie niebezpiecznego albo niezwykłego urządzenia przestępstwa (niezwykłego narzędzia).

Wyróżniano następujące pojęcia: 1) okoliczności łagodzące, 2) w potrzebie samoobrony, 3) zamach, 4) wspólnicy, 5) indywidualna odpowiedzialność, 6) procesualne przedawnienie.

O demokratyczności społecznego ustroju hetmańszczyzny świadczy fakt, że przedstawicielom wyższych warstw – szlachcie i kozactwu, zagwarantowana była swoboda wyboru zawodu: kupca, rzemieślnika lub bankowca (życie z procentu); oni „tytułu wojskowego się nie pozbywali”, co wcześniej dokonywano raz i na zawsze, a później na czas wykonywania innego fachu.

Demokratyzację stosunków społecznych pogłębiało, a przede wszystkim rozszerzało właściwe Ukraincom poczucie honoru. Honor i wolność stały się wspólną własnością całego wolnego ludu, podobnie jak wcześniej, były pod ochroną państwa: „[...] żeby jakimś złym czynem nie zagrażać czyjemu honorowi i niszczyć go nie należy”³⁶.

Znacznie zmieniło się rozumienie pojęć „przestępstwo” i „kara”. Silny związek państwa z Cerkwią zaznaczył się w definicji przestępstwa nie tylko jako zbrodni przeciw pańskiemu porządkowi prawnemu, lecz jako złego uczynku, dokładnie zaś – czynu, który przekraczał prawa Boże.

Artykuł 1 § 2 rozdziału 3 *Prawa* deklarował jako obowiązkowe dla porządku prawnego państwa, że „monarcha jest dla wszystkich sędzią głównym, ma miecz od Boga sobie dany dla obrony Cerkwi i państwa, dla dotrzymania prawa i sprawiedliwości”.

Dominującym zapatrywaniem na przestępstwo i karę, którym kierowali się kodyfikatorzy prawa karnego, był pogląd religijny. Przestępstwo to nieposłuszeństwo i przekraczanie przepisów Bożych, dlatego kara jest właściwą zapłatą za grzech przeciw Bogu. Pogląd ten, u podstaw którego leżały stare prawo i reguły cerkiewnej dogmatyki (bizantyjski *Nomokanon*), znalazł poparcie w źródłach, z których korzystała komisja. Na podstawie tej opinii komisja wprowadziła normy dawnego prawa – „oko za oko, ząb za ząb”. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że komisja wprowadziła do kodeksu także inną, nowocześniejszą regułę polityki karnej – kary zastraszające (złoczyńcę należało nie tylko jak najsurowiej ukarać za przekroczenie norm

³⁵ Ibidem.

³⁶ Rozdział 20 art. 59 § 3.

Bożych, ale i formą jego kary zastraszyć innych po to, by nie ośmielili się dokonywać tego rodzaju przestępstw).

Do ówczesnej ideologii prawnej zalicza się: pogłębienie teorii winy podmiotu, szersze jej zastosowanie w wymiarze sprawiedliwości i wzmocnienie publicznej zasady w prawie karnym tego stulecia.

Rzadko wyznaczano granicę między umyślnymi a przypadkowymi uczynkami (np. nie było żadnej kary za zabójstwo przypadkowe, nieumyślne, ale popełnione przez przypadek)³⁷.

Publicznie myśl prawna zarówno w teorii, jak i w praktyce prawa karnego hetmańszczyzny w porównaniu z poprzednim okresem znacznie się wzmocniła. Prawo wciąż uznawało większą liczbę przestępstw (nawet takich, które zagrażały wyłącznie interesom prywatnym); przestępstwa wagi publicznej państwo wzięło „w swe ręce”, zwiększyło kompetencję sądową do inicjatywy prześladowania, także jeśli chodzi o stosowanie kryminalnych kar w przypadkach, w których wcześniej stosowano wyłącznie oskarżenia i kary prywatne.

Jeśli do wzmocnienia idei oskarżenia publicznego i do rozpowszechnienia publicznych kar kryminalnych dodać fakt ograniczenia sądu dominialnego, któremu została odebrana kompetencja w sprawach karnych nawet wobec niewolników, to będą to główne rezultaty idei publicznego rozumienia prawa karnego w omawianym stuleciu. Jednak ta niewątpliwa ewolucja nie była już później kontynuowana, dlatego prawo karne hetmańszczyzny wciąż pozostawało polem walki obu zasad – prawa publicznego i prawa prywatnego. Ten dualizm był najbardziej widoczny w systemie kar, który do końca epoki nie mógł uporządkować konfliktu pomiędzy prywatnym a publicznym interesem i ustalić twardych granic kompetencji sądowej prywatnego poszkodowanego i państwa. Można się zgodzić z J. Padochem, który uważa, że stąd wziął swój początek największy defekt prawa karnego hetmańszczyzny – „brak przejrzystego systemu kar z rozgraniczeniem kar publicznych od kar prywatnych, a także kar w ogóle pozbawionych wszelkiej karnej treści zobowiązań cywilnych, daremnie, że zostały sprowokowane przestępstwem”. Ostatnią cechą prawa karnego, o której warto wspomnieć, była jego surowość³⁸.

Rozdział 2 kodeksu został poświęcony przestępstwom religijnym. Charakterystyczne jest to, że oparto go na niemieckich kodeksach karnych oraz na dekretach rosyjskich. Można stwierdzić, że właściwie pod wpływem rosyjskim ówczesne prawo odeszło od tradycyjnej tolerancji, którą stosowano w poprzednim stuleciu. Wywarło to wpływ na rzeczywiste zwiększenie liczby przestępstw religijnych i zastrzeżenie kar za te przestępstwa. Do najcięższych przestępstw przeciw religii zali-

³⁷ A. Jakowlew: *Ukraiński kodeks 1743 roku „Prawa po którym suditsia małorosijski narod”*. *Jogo istoria ta systematyczny wykład зміstu*. Miunchen 1949, s. 150.

³⁸ Surowość ta zaznaczyła się rozszerzeniem odmian kar kryminalnych, a dokładnie – różnych kwalifikowanych form kary śmierci, i rozpowszechnieniem najcięższych kar, nawet w przypadku dość lekkich przestępstw. W praktyce jednak zawsze kierowano się regułami wojskowego prawa zwyczajowego i niektórymi innymi normami, które pozwalały złagodzić karę bądź w ogóle jej uniknąć.

czano: świętokradztwo, bluźnierstwo, odejście od wiary chrześcijańskiej (apostat), „czarodziejstwo”. Za lżejsze przestępstwa uważane były natomiast: zbezczeszczenie wizerunku Matki Boskiej i świętych (ikon), nieprzestrzeganie postu, „herezja i odstępstwo”, w szczególności propaganda, a także brak szacunku dla niedzieli i dni świątecznych.

W rozdziale 3 wyróżniono natomiast przestępstwa przeciw „honorowi i władzy monarchy”, do których zaliczano przestępstwa „przeciw majestatowi władcy”. Były one przeważnie powtórzeniem wydarzeń znanych ze statutów litewskich, zmodyfikowanych pod wpływem prawa rosyjskiego. Władca był danym od Boga samodzielną, otrzymał od Boga miecz dla obrony Cerkwi i państwa oraz dla ochrony prawa i sprawiedliwości³⁹. Dlatego był źródłem prawa, a jego wola – ustawą. Naruszenie „majestatu” władcy było przestępstwem i grzechem najwyższej miary, dlatego też zasługiwało na najsurowszą karę.

Kodeks wyliczał następujące przestępstwa przeciw majestatowi władcy: zamach na zdrowie i życie władcy w jakikolwiek sposób, zwłaszcza z zastosowaniem czarów albo z pomocą trucizny, lżenie władcy albo członków jego rodziny ustnie czy pisemnie, krytyka jego rozkazów i uczynków, lekceważenie jego „gramot” i bezpodstawne doniesienia za lekceważenie „majestatu”, później zaś – bunt przeciw władcy, by przejąć tron, zmowa z wrogami na szkodę władcy, naruszenie „gramoty” obronnej władcy, brak szacunku dla zdrowia bądź życia posłów zagranicznych i posłanników oraz kurierów władcy czy też fałszowanie „gramot” i przywilejów, zarządzeń albo pieczęci władcy.

Oprócz wymienionych przypadków naruszenia „majestatu”, znane były również nieodpowiednie zachowanie bądź przestępstwo wobec osób trzecich w obecności władcy albo na jego dworze.

Do przestępstw przeciw władzy zaliczano także zdradę państwową, która mogła mieć różnorodne formy: zmowy z wrogami państwa, wprowadzenia wrogiego wojska w granice państwa, pomocy wrogom z użyciem broni, pieniędzy, zdrady państwowych tajemnic, oddania wrogom miasta lub fortecy bez zapotrzebowania na nie. Tu możemy jeszcze wymienić następujące przestępstwa: wywóz i sprzedaż do „ważnych ziem” broni, amunicji, prowiantu oraz innych ważnych z wojskowego punktu widzenia artykułów i surowców, ucieczka do „wrogiej ziemi” z zamiarem zdrady, fałszowanie monet swego lub obcego państwa oraz zaniedbywanie obowiązku aresztowania szpiegów i donoszenia władzom o wiadomych przestępstwach popełnionych przeciw państwu.

Przestępstwa wojskowe to przestępstwa przeciw właściwemu obowiązkowi służby: niepojawienie się na służbie wojskowej, samowolne jej opuszczenie, między innymi podczas wyprawy, ucieczka z pola walki, albo przestępstwa popełnione podczas służby wojskowej – zabójstwo, uszkodzenie zdrowia, zgwałcenie kobiety, kradzież, zniewaga, bunt i inne.

³⁹ Rozdział 3 art. 1 § 2.

Do tzw. przestępstw urzędowych zaliczano przestępstwa sędziów oraz kuratorów sądowych. Mają one ogromne znaczenie dla zilustrowania ówczesnej procedury sądowej i bytu. Możemy tu wymienić następujące czyny: niesprowokowane zabójstwo, uszkodzenie cielesne i zniewaga stron procesujących przez sędziów, wojskowych lub inne osoby sądowe, nieprawidłowe sporządzenie protokołu sądowego przez pisarza, fałszowanie listów oraz umyślne przedłużenie rozpoczęcia procedury sądowej. Szczególnie uciążliwe konsekwencje groziły za niesumienne wykonywanie obowiązków ochrony więziennej. Za umyślne oswobodzenie więźnia wobec ochroniarzy stosowano karę, na którą skazano więźnia.

Wśród „przestępstw urzędowych” wymieniano również: zawodowe nadużycia sądowych obrońców stron, obronę interesów strony przeciwnej, nieobecność na rozpatrywaniu sprawy z zamiarem jej przegrania, obronę bez upoważnienia lub przekroczenie upoważnienia na szkodę strony itd.

Przestępstwa przeciw życiu człowieka, innymi słowy – zabójstwa, klasyfikowano na – umyślne („naroszne”) i nieumyślne. Wśród przestępstw umyślnych wyróżniano zaś zabójstwo ciężkie, kwalifikowane i zwykłe.

Przestępstwo przede wszystkim kwalifikowała stanowa niższość podmiotu wobec obiektu przestępstwa, a później osobiste stosunki między nimi – zarówno rodzinne, jak i służbowe. Na wagę przestępstwa miały również wpływ: sposób (podstęp, tajemniczość, przemoc), środki (niebezpieczne lub niezwykle urządzenie, trucizna) oraz okoliczności (nocą, w zмовie z innymi) czynności. Do okoliczności obciążających zaliczano zawodowość i recydywę. Osobne znaczenie obciążające miały moment zamysłu i zła wola („ze złości i jarosti”), które uwzględniano zwykle w przypadku zabójstwa rodziców i innych osób bliskich.

Szczególne znaczenie miała też motywacja podjętych czynności, przy czym popełnienie przestępstwa w celu osiągnięcia korzyści zwiększało winę oraz karę. Do przestępstw, które prześladowano ze szczególną surowością, należały zabójstwa: przez służącego pana, przez pospolitego – szlachcica lub kozaka, przez dzieci – rodziców, przez jednego małżonka – drugiego, rodzeństwa, bliskich krewnych, zwierznika itd.

Do kwalifikowanych rodzajów zabójstwa należały następujące: zabójstwo podczas gwałtownego najazdu na cudzą zagrodę lub dom, zabójstwo popełnione w grupie („w bandzie”) oraz za pomocą noża, kindżału lub innego przedmiotu bądź trucizny.

Przestępstwa przeciw nienaruszalności cielesnej klasyfikowano na umyślne i nieumyślne, a umyślne – na zwykłe i kwalifikowane. Jest to zrozumiałe, jeśli wziąć pod uwagę, że ówczesne prawo, chociaż opierało się na teorii winy podmiotowej, musiało interesować się bezpośrednim zamiarem przestępcy popełnienia morderstwa, ranienia lub lekkiego uszkodzenia ciała. W zależności od skutku czynu karnego przestępstwo zaliczano do zabójstw lub uszkodzeń cielesnych⁴⁰.

⁴⁰ W *Prawach...* przepisy o różnych rodzajach zabójstw lub uszkodzeń cielesnych są zawarte w tych rozdziałach, choć częściej w różnych artykułach. Dlatego do przestępstw o charakterze uszkodzeń cie-

Rozwój zakresu przestępstw przeciw wolności i honorowi nastąpił w drugiej połowie XVIII w., po ukształtowaniu się stanów publicznych, kiedy to zostały wprowadzone różnice między wyższymi warstwami społeczeństwa (szlachta i kozactwo) a niższymi (mieszczanie i pospolite chłopstwo).

Warto zaznaczyć, że ochronę godności rozszerzono na wszystkich obywateli. Mimo powrotu do stanowej organizacji społeczeństwa, przepaść między niższymi a wyższymi stanami nie była tak głęboka, jak wcześniej. Uznawano prawo do godności ludzi niższego stanu; jej ochrona była gwarantowana przez państwo.

Naruszenia honoru nazywane „hańbą” dzielono na słowne, czynne i pisemne. Zniewagi słowne były ciężkie i lekkie. Do ciężkich zaliczano przede wszystkim „występnosć” przez zarzut „pospolitej rasy człowieka”, wypowiedziane szlachcicowi lub kozakowi, oraz poważny zarzut o nieślubne pochodzenie z próbą udowodnienia jego prawdziwości.

Do zniewag lekkich należał ten sam zarzut o nieślubnym pochodzeniu, ale uczyniony niepoważnie, podczas sporu („po złemu w kłótni i wyzwiskach”), przy czym znieważający nie starał się udowodnić prawdziwości zarzutu. Natomiast obrazy wzajemne nie były karane. Do zniewag czynnych należało: bicie za pomocą „znieważających” narzędzi, np. za pomocą batogu, kija, różgi, lub w znieważający sposób, np.: wydzieranie włosów z brody lub z głowy, policzkowanie, które to zniewagi były związane z uszkodzeniem cielesnym. Pod szczególną ochroną były: godność kobiety, kleru czarnego i świeckiego oraz diakona.

Zniewagi pisemne należały do osobnej grupy przestępstw przeciw godności człowieka. Zdarzało się, że miały formę zwykłej zniewagi albo fałszywego oskarżenia przed sądem za przestępstwa karne. Przestępstwa pisemne przeciw honorowi popełniano, pisząc i rozpowszechniając „paszkwile”, które podważały dobrą sławę innego człowieka.

Takie rozpowszechnienie mogło mieć formę zwykłego, rzeczywistego rozpowszechniania obraźliwego pisma, przybicia oszczerstwa w miejscu publicznym, tajemnego podrzucenia „podmetnego listu”⁴¹.

Karze podlegało również jawne i tajne rozpowszechnianie usłyszanych obraźliwych wypowiedzi i zarzutów. Osoba, która naruszała honor innych, nazywana była „oszczercą”, donositелеm („donosicielem”, „obmownicą”).

Do przestępstw przeciw wolności człowieka zaliczano wszelkie „przymusowe bez sądu i prawa trzymanie człowieka w więzieniu”. Osoba, która naruszała wolność innej osoby, była nazywana „samowolcem”.

Przestępstwa majątkowe w prawie karnym hetmańszczyzny można podzielić na trzy grupy: „rozbój, złodziejstwo i rabunek”. Rozbój to napad w celu zawładnięcia

lesnych zaliczamy prawie wszystkie przepisy, które dotyczą przestępstw przeciw życiu. Zwłaszcza dotyczy to momentów, które kwalifikują te przestępstwa jako ciężkie.

⁴¹ Przestępca był karany zarówno w wypadku udowodnienia prawdziwości zarzutu, jak i wtedy, gdy zarzutu nieudowodniono, a on sam mu zaprzeczał.

obcym mieniem („rozbil i porabował”), przestępstwo popełnione świadomie i umyślnie. Dlatego przypadkowe stosowanie przemocy i zawładnięcie obcym mieniem (na przykład „bójka przydrożna”) nie było uważane za rozbój. Przemoc nabierała kształtu przestępstwa lub uszkodzenia cielesnego albo groźby popełnienia tego przestępstwa. Rozbój był najczęściej spotykany na drogach publicznych, jego ofiarami byli zarówno miejscowi, jak i przyjezdni kupcy. Był uznawany za przestępstwo popełnione przeciw życiu człowieka lub uszkodzenie cielesne poszkodowanego.

Rozdział 24 kodeksu z 1743 r. dotyczył przestępstwa kradzieży i odpowiednich kar za kradzież. Kodeks rozróżniał kradzież zwykłą i kwalifikowaną, w zależności od wartości (ceny) skradzionych rzeczy. Gdy cena ich była wyższa niż 20 rubli, była to kradzież ciężka, do 20 rubli zaś – lekka. Znana też była trzecia, lżejsza kategoria kradzieży, gdy osoba popełniła ją z wielkiego głodu, z lekkomyślności (w przypadku małoletnich osób), pod wpływem alkoholu, z obcej namowy itp.

Niezależnie od wartości skradzionego mienia na ciężar gatunkowy kradzieży miały wpływ takie warunki, jak: kradzież grupowa („w bandzie”), spod zamku, drogą podkopu, które wskazywały na wyższy stopień woli przestępczej, późniejsze zatrzymanie złodzieja na gorącym uczynku lub ze skradzionym mieniem, które nazywano „obliczem”⁴².

Kradzież mogła być ciężka niezależnie od wartości skradzionego mienia, a także wtedy, gdy popełniono ją wobec szczególnie chronionego mienia lub pomieszczenia. Do takich należały: kradzież w kościele i miejscach świętych, co jednocześnie było świętokradztwem (przestępca był nazywany świętokradcą), okradanie zwłok, pojmanie wolnego człowieka lub cudzego niewolnika w celu sprzedaży w niewolę, przy czym rozróżniano szczególnie zaostrzoną kwalifikację – w zależności od tego, czy skradzionego człowieka sprzedano chrześcijaninowi, czy też niewiernemu.

Wreszcie do szczególnie chronionego przez ustawę mienia należały w pewnej mierze także rolnicze wytwory, przede wszystkim zaś zboże i siano.

Kradzież, oprócz zabójstwa, jest najbardziej rozpowszechnionym i dawnym przestępstwem. Nic więc dziwnego, że normy dotyczące kradzieży są jednymi z najdawniejszych. Są one ściśle związane zarówno z normami wieku minionego, jak i wieku *Ruskiej prawdy*⁴³.

Karano również za usiłowanie przestępstwa, współudział lub pomoc w kradzieży, między innymi ukrywanie złodzieja i skradzionego mienia oraz pomoc przez ofiarowanie narzędzia przestępstwa.

Według kodeksu z 1743 r., współnikiem był ten, kto: a) razem z innym popełnił karny czyn, dał lub obiecał za to wynagrodzenie; b) pomagał przestępcy radą, finansowo lub w inny sposób; c) pomagał przestępcy uniknąć kary, utrzymywał

⁴² Złodzieja zatrzymanego z „obliczem” nazywano „przyoblicznym złodziejem”.

⁴³ Dotyczy to m.in. przepisów o odpowiedzialności zbiorowej całych gromad za szkodę („zniknięcie”), kiedy znikną podejrzenia o pochodzeniu złodzieja z obszaru ich granic oraz co do ścigania rzeczy, która zniknęła, i „obowiązku, by dopaść jej śladu”.

z nim stosunki, ukrywał go, przyjmował, sprzedawał, dzielił się lub korzystał z rzeczy skradzionych⁴⁴.

Złodziejstwem *Prawa...* nazywają następujące przestępstwa: porwanie obcego stada koni lub bydła, porwanie obcych koni przy Cerkwi, na targu, jarmarku lub na drodze, rabowanie ludzi za ich długi oraz inne podobne wypadki rzeczywistego zażądnięcia obcym mieniem. Zaliczano tu również wypadki zwrotu szkody za straty rolnicze: zranienie zwierząt, zniszczenie zasianego pola i inne.

Poza wymienionymi głównymi rodzajami przestępstw mienia, ówczesne prawo karne wyróżniało wiele innych, mniej rozpowszechnionych, jak: przechowywanie i korzystanie z kradzionych rzeczy, przywłaszczenie sobie przez osobę powierzonych jej przez przestępcę pieniędzy czy też innych rzeczy, oszustwo, między innymi w prowadzeniu ksiąg, czy wymuszenie⁴⁵.

Ochronie podlegało również prawo rybołówstwa. Pod szczególną opieką prawa znajdowało się wiejskie ogrodzenie i cała gospodarka. Za naruszenie mienia uważane było również bezprawne postawienie nowych znaków na cudzym gruncie.

Na koniec należy także wymienić przestępstwo podpalenia, które było karane zarówno w wypadku umyślnego podłożenia ognia pod fortecą, miastem, wsią, zagrodą lub budynkiem, jak i w wypadku, „kiedy ktoś po kłótni lub ze złości w puszczy, lesie iglastym, zagajniku, lasach, dąbrowach, stepach pożar umyślnie puścił”.

Rozdział 23 traktował o przestępstwach przeciw moralności, które profesor J. Padoch nazywa „przestępstwami przeciw moralności i rodzinie”. Do takich przestępstw zaliczano: doprowadzenie kobiet do rozpusty w celu zysku, gwałcenie kobiet, kwalifikowane gwałcenie małoletnich bez względu na płeć, porwanie (wywóz) kobiety niezamężnej lub wdowy za jej zgodą lub bez niej i wszelkie ogólne pozamałżeńskie stosunki płciowe zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Oprócz wymienionych, za szczególnie ciężkie przestępstwa uważano: „zwierzolóstwo” (zoofilię) – uprawianie stosunków seksualnych ze zwierzętami, i „mużolóstwo” – uprawianie stosunków seksualnych mężczyzny z mężczyzną oraz zaspokajanie popędu seksualnego osób różnych płci w nienaturalny sposób. Karze podlegały również: zdrada małżeńska, której mogli dopuścić się zarówno mąż, jak i żona, świadome wielożeństwo oraz świadome kazirodztwo, morderstwo i porzucenie nieślubnego dziecka, dokonanie aborcji, zwłaszcza za pomocą ziół, które było powodem ukarania nie tylko matki, lecz również tych, którzy udzielali jej pomocy.

⁴⁴ Warto dodać, że współnicy, pomocnicy, współpomagający byli karani w ten sam sposób, co wykonawcy przestępstwa, rzadko wobec nich stosowano łagodniejsze kary w zależności od wagi przestępstwa lub winy oraz stopnia współudziału.

⁴⁵ Biorąc pod uwagę fakt, że obywatele na ogół związani byli z rolnictwem, a także to, że podstawę gospodarki i bogactwa narodowego stanowiło rolnictwo, wiele norm karnych dotyczyło ochrony płodów rolnych, zwierząt, urządzeń, zwłaszcza stosowanych do prac w polu, oraz ochrony rolniczej własności.

Kodeks z 1743 r. dzielił czyny przestępcze na: przestępstwa, wykroczenia oraz przekroczenia. Przestępstwem karnym w rozumieniu majątkowym było działanie, które przynosiło utratę nie tylko życia, zdrowia, mienia, honoru danej osoby, lecz także „szkodę i utratę państwu”. Jednocześnie wzrastała rola pojęcia przestępstwa jako czynu, który przyniósł szkodę „racji stanu”, nawet jeśli ten czyn nie był przewidziany ustawą, co stwarzało podstawę do sądowo-administracyjnego nieposłuszeństwa. Doszło do rozszerzenia pojęcia winy. Przestępstwa były podzielone na umyślne, nieostrożne i przypadkowe, pojawiały się też nowe struktury przestępstw; przewidywano: stadia czynu przestępczego, współudział, łagodzące i obostrzające okoliczności. Podkreślano, że każdy winien sam odpowiadać za swe uczynki, tego bowiem wymagają „ustawy Boże i sama sprawiedliwość” (art. 5).

Chociaż pojęcie przestępstwa w ówczesnym prawie karnym było wieloznaczne – przestępstwo jest grzechem i naruszeniem Bożego prawa, a krzywda to uszkodzenie majątku prywatnego człowieka i naruszenie kształtowanego przez stulecia ustroju społecznego – czołowe miejsce zajęło rozumienie przestępstwa jako samowoli i naruszenia gwarantowanego przez państwo prawa⁴⁶.

Reguła indywidualnej odpowiedzialności była ograniczona niektórymi przypadkami odpowiedzialności za cudzą winę. Zachowano nawet w niewielkim stopniu odpowiedzialność zbiorową całych domów i wsi, która została przejęta ze statutów litewskich z *Prawdy ruskiej*⁴⁷.

Odpowiedzialność osób obcych, które nie były współwinne przestępstwa, występowała też w przypadku poręczenia. Poręczyciele oddanego na poręczenie „zagroźnika” ponosili odpowiedzialność za to, że w przypadku wykonania groźby przestępcy przyjdzie na posiedzenie sądu. Kiedy złoczyńca zdezerterował, poręczyciele płacili za szkodę, która była spowodowana przez osobę, za którą poręczyli, i wykonywali wszystko, do czego się zobowiązali w „poręczycielskim liście”. Nie było mowy o bezwzględnej odpowiedzialności karnej poręczycieli.

Przedawnienie w prawie karnym sprowadzało się do trzyletniego przemilczenia, przejętego ze statutów litewskich. Poszkodowany był zobowiązany wymagać prześladowania złoczyńcy w ciągu trzech lat od dokonania przestępstwa. Jeżeli poszkodowani nie dotrzymywali tej reguły, wtedy „już wiecznie milczeć musieli”⁴⁸. Przedawnienie nie obowiązywało, jeśli nie była znana osoba złoczyńcy, poszkodowany był niepełnoletni, był nieobecny w sądzie z uwagi na służbę państwową albo przebywał za granicą na studiach, w związku ze służbą lub innymi sprawami. Jed-

⁴⁶ Pragnę jednak zauważyć, że mimo to przestępstwo jak dawniej było „rachunkiem” za grzech, dzięki któremu kiedyś miano uzyskać wybaczenie bogów za naruszenie ich woli i zdobyć ich przychyłość dla całego rodu czy plemienia (rozdz. 20 art. 14 § 2).

⁴⁷ Kiedy wieś, na którą padło podejrzenie, nie przysięgła, musiała zwrócić poszkodowanemu „całą utratę”. Podobnie było w przypadku, gdy poszkodowany, zebrawszy sąsiadów i dobrych ludzi, po śladach dochodził do jakiegoś domu, którego mieszkańcy nie wyprowadzili śladu za granicę chaty. Ten starożytny „komunikat” obowiązywał jeszcze w X w.

⁴⁸ Rozdział 9 art. 18 § 1.

nak i w tych przypadkach, oprócz niepełnoletności, przedawnienie następowało po upływie 10 lat od czasu dokonania przestępstwa⁴⁹.

Ówczesne prawo nie uwolniło się od dualizmu przejętego z poprzedniego okresu, nadal było kompromisem pomiędzy publicznie prawną a prywatnie prawną ideą. Można stwierdzić, że w porównaniu z wiekiem minionym, publicznoprawny element znacznie wzrósł, chociaż jeszcze nie wywalczyła sobie prawa idea społeczna, iż każde przestępstwo narusza gwarantowany przez państwo układ społeczny, dlatego każde przestępstwo ma charakter publicznoprawny i trzeba za nie stosować odpowiednią karę. Potwierdzeniem publicznoprawnego charakteru przestępstwa była coraz większa kompetencja państwa, jeśli chodzi o samo prześladowanie złoczyńcy⁵⁰.

Prywatnoprawna zasada w ówczesnym prawie karnym miała ogromne znaczenie. Ogólnie w przypadku wszystkich przestępstw skierowanych przeciw osobom i ich mieniu albo ich spadkobiercom właściwe było prawo inicjatywy w prześladowaniu złoczyńcy. Od poszkodowanych osób albo ich spadkobierców często zależała kwestia kary bądź zwolnienia z niej.

Wnioski

Minęło już ponad 260 lat od czasu powstania pierwszego znanego ukraińskiego kodeksu. Regulował on szerokie spektrum społecznych stosunków, ustanowił prawne sankcje za popełnione przestępstwa i wykroczenia, zapewnił porządek działalności organów sądowych. Ważną cechą kodeksu był jego prywatnoprawny charakter, albowiem prześladowanie przestępstwa, nawet ciężkiego, miało na ogół cechę prywatną (osobistą). Kara przestępcy zależała od woli poszkodowanego, a jeśli ten nie żył, to od woli jego rodziny. Kodeks przewidywał przestępstwa przeciw: religii, honorowi, władzy monarchy, życiu, nienaruszalności cielesnej, mieniu czy moralności płciowej. W prawie karnym okresu hetmańszczyzny pojawiły się też zupełnie inne pojęcia, związane z komplikacją stosunków społecznych i rozwojem idei prawnych. Powstało wtedy pojęcie usiłowania przestępstwa, różne od pojęcia dokonania przestępstwa, czy pojęcie recydywy. Rozróżniono głównego sprawcę i współników, którzy w niektórych wypadkach ponosili złagodzoną karę, w przypadku okoliczności wyłączających i pomniejszających karę popełnionego przestępstwa (niepełnoletność).

⁴⁹ Ta reguła obowiązywała też w przypadku, gdy złoczyńca ukrywał się przed odpowiedzialnością i w ciągu 10 lat wiódł życie sumiennie i wzorowo (rozdz. 9 art. 18 § 2).

⁵⁰ Dotyczy to różnych przypadków, szczególnie gdy chodzi o zabójstwo małżeństwa, kiedy to pod nieobecność prywatnego oskarżenia rodziny inicjatywę przejmował sąd (rozdz. 20 art. 7 § 2). Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku przestępstw przeciw mieniu osoby, kiedy to złoczyńcy podczas napadu rabunkowego zostali złapani na miejscu wydarzenia z „argumentem”: „[...] tacy mają być wiedzeni do sądu najbliższego z tego miejsca, gdzie rabunek się dokonał” (rozdz. 20 art. 21 § 1).

Los nie był jednak dla kodeksu łaskawy. Z jednej strony carska Rosja nie spieszyła się z jego wprowadzeniem w życie, a z drugiej starszyzna kozacka bała się przeprowadzenia prawnej reformy. Chociaż nie był on oficjalnie zatwierdzony przez carski urząd, zamieszczone w nim normy prawne funkcjonowały w życiu codziennym.

Prawa... mają też wartość jako świadectwo ciągłości historycznego procesu, uświadomienie etnicznej oraz politycznej odrębności ukraińskiego społeczeństwa XVIII w. Właśnie kodeks oraz jego historia są odzwierciedleniem trudnego okresu wahania się ukraińskiej elity między walką o resztki autonomii hetmańszczyzny a uznaniem i zatwierdzeniem imperatorskiej władzy *status quo*, za co później Ukraina zapłaciła autonomią.

Hetmańszczyzna była próbą samorealizacji polityczno-państwowej narodu ukraińskiego, dlatego też została zniszczona przez centralizm. Jednak sam proces kodyfikacyjny oraz kodeks są świadectwem wysokiego poziomu ukraińskiej kultury prawnej.

Tetiana Volts

PENAL LAW OF UKRAINE IN THE CODE FROM 1743
PRAWA ZA KOTORYMI SUDITSJA NAROD MAŁOROSIJSKI
– WITH A SPECIAL CONSIDERATION OF CRIMES

S u m m a r y

The article refers to the past of Ukraine, showing the course of social, political, legal and economic relations to be observed there between the 17th and 18th century in the so-called hetmanate period. The efforts to build one's own state led to the necessity of law codification. And it was the way the collection of laws from 1743 under the name of *Prawa za kotorymi suditsja narod malorosyjski* was created. *Prawa, którymi rządzi się naród malorosyjski*, is an original historical memento of the Ukrainians' legal thought. The very collection reinforced the system of political forces at that time, „predicted” the approval of the feudal system which, practically speaking, already functioned. The very code regulated a wide spectrum of social relations, enforced legal sanctions for crimes and offences committed, as well as provided the order of the actions of court bodies.

The code from 1743 reflects a difficult time of the so-called hetmanate. It was an attempt of a political-national self-realisation that is why it was destroyed by centralism. However, the code itself and the process of its creation prove a high level of the Ukrainian legal culture, whereas getting to know the code could be interesting in view of the historical past of Ukraine and its experience in building state and law.

Tetiana Volts

UKRAINISCHES STRAFRECHT IM STRAFGESETZBUCH VON 1743
PRAWA ZA KOTORYMI SUDITSJA NAROD MAŁOROSIJSKI
UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER STRAFTATEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

In ihrem Artikel bezieht sich die Verfasserin auf die Geschichte der Ukraine, indem sie die dort im 17.–18. Jh. unter der Regierung von Hetmans herrschenden gesellschaftlichen, politischen, rechtlichen und ökonomischen Zustände schildert. Das Streben nach eigener Eigenstaatlichkeit zwang die Ukrainer, das bisherige Recht zu kodifizieren. So entstand 1743 eine Gesetzsammlung *Prawa za kotorymi suditsja narod malorosijski* (*Die Rechte laut deren das kleinrussische Volk gerichtliche Angelegenheiten führt*) die ein originelles historisches Andenken der ukrainischen Rechtsideen ist. Das Strafgesetzbuch trug zur Bestärkung des damaligen politischen Ordnung bei; berücksichtigte eine Bewilligung von der schon praktisch in der Ukraine geltenden, feudalen Staatsform; normierte ein breites Spektrum von sozialen Verhältnissen; setzte rechtliche Sanktionen für Straftaten und Ordnungswidrigkeiten in Kraft und machte die Tätigkeit der gerichtlichen Organe zurecht.

In dem 1743 verabschiedeten Strafgesetzbuch wurde die schwierige Zeit der Hetmansgewalt widerspiegelt. Zu dieser Zeit wurde es versucht, nach einer politisch-staatlichen Selbstverwirklichung zu streben, die Idee wurde aber durch zentralistische Ideen verdrängt. Doch das Gesetzbuch selbst und die Arbeit an dessen Entstehung zeugen vom hohen Niveau der ukrainischen Rechtskultur. Es ist eine interessante Lektüre für diejenigen, welche sich für ukrainische Geschichte und deren Erfahrungen beim Aufbau der Eigenstaatlichkeit und des Rechtes interessieren.

Cena 25 zł

ISSN 0208-6336
ISSN 0208-5577